МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра української мови і літератури

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Українська ономастика

Галузь знань 01 Освіта

014 Середня освіта
Код та найменування спеціальності

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Предметна спеціалізація

035 Філологія

035.01. Філологія (Українська мова і література)

Автор: кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і
літератури Корнієнко Ірина Анатоліївна

Затверджено на засіданні кафедри від « ».....2017 р.

Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії факультету
« ».....2017 р.

Затверджено на засіданні Вченої ради факультету
« ».....2017 р.

Миколаїв – 2017

Зміст НМК

1. Титульна сторінка.
2. Зміст НМК
3. Витяги з ОКХ, ОПП спеціальності.
4. Навчальна програма дисципліни.
5. Робоча навчальна програма дисципліни.
6. Програма навчальної практики.
7. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів.
8. Навчально-наочні посібники та інша література.
9. Конспект лекцій із дисципліни.
10. Комплекс контрольних робіт (ККР)
11. Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять.
12. Завдання на курсові та дипломні проекти.
13. Контрольні завдання до практичних занять, завдання для заліків.
14. Питання до екзаменаційних білетів (-).
15. Методичні рекомендації та розробки викладача.
16. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів.
17. Методичні матеріали щодо виконання контрольних робіт для заочної форми навчання.
18. Інші матеріали.

Глосарій.

Теми рефератів, повідомлень.

Завдання до модульних контрольних робіт (або ККР).

Витяги з ОКХ, ОПП спеціальності

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

І. Загальнопредметні:

1. Володіння термінологічним апаратом.
2. Володіння орфоепічними, орфографічними, лексичними, граматичними і стилістичними нормами сучасної української літературної мови.
3. Уміння користуватись науковою, навчальною, довідковою літературою.
4. Уміння вести наукову дискусію й володіння навичками публічного виступу.
5. Уміння критично оцінювати отриману наукову інформацію.
6. Уміння здійснювати відбір та аналіз фактичного матеріалу.
7. Володіння методикою створення усного й письмового наукового тексту за спеціальністю.

ІІ. Фахові:

1. Знання основної термінології, пов’язаної з українською антропонімікою та топонімікою.
2. Знання особливостей походження, будови, вживання і правопису різних груп антропонімів і топонімів.
3. Уміння аналізувати оніми на різних рівнях мовної системи; встановлювати їх походження.
4. Уміння аналізувати ономастичну лексику в лінгвістичному, лінгвокультурологічному, соціолінгвістичному, когнітивному, історичному аспектах.
5. Знання правил правопису онімів, особливостей їх транслітерації та відмінювання.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної

роботи_____

Н. І. Василькова

28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта

014 Середня освіта
Код та найменування спеціальності

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Предметна спеціалізація

Редагування освітніх видань
Галузь знань
Освітня програма

035 Філологія

035.01. Філологія (Українська мова і література)

Філологічний факультет

Миколаїв – 2017

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Корнієнко Ірина Анатоліївна, доцент кафедри української мови і літератури, кандидат філологічних наук, доцент

Програму схвалено на засіданні кафедри української мови і літератури
Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри
української мови і літератури _____ (Філатова О.С.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією філологічного факультету

Протокол від «__» серпня 2017 року № 1
Голова навчально-методичної комісії _____ (Мхитарян О. Д.)
Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 12
Голова навчально-методичної комісії університету_____(Василькова Н. І.)

ВСТУП

Програма вивчення варіативної навчальної дисципліни «Українська ономастика» складена Корнієнко І. А. відповідно до освітньо-професійної програми підготовки ступеня бакалавра спеціальностей 014 Середня освіта, предметна спеціалізація 014.01 (Українська мова і література), освітня програма: Редагування освітніх видань; 035 Філологія, предметна спеціалізація 035.01 (Українська мова і література), освітня програма: Філологія: Українська мова та література.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є українська антропоніміка (власні імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, псевдоніми та антропоніми) та топоніміка (гідроніми, ороніми, хороніми, ойконіми, мікро топоніми, урбаноніми).

Міждисциплінарні зв'язки: сучасна українська літературна мова, історія української літератури, історична граматика української мови, українська діалектологія, історія, загальне мовознавство, краєзнавство; етнолінгвістика, лінгвокультурологія, історія української літератури, краєзнавство.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни «Українська ономастика» є розширення обсягу знань про антропоніми та топоніми, конкретизація деяких правописних моментів ономастичної лексики, а також розгляд онімаа як лексичної одиниці на різних рівнях мовної системи: фонетичному, граматичному, значеннєвому; пізнання лінгвістичних, лінгвокультурологічних, соціолінгвістичних, когнітивних, історичних чинників формування української ономастичної системи.

1.2. Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Українська ономастикаа» є:

- висвітлити історію виникнення і функціонування антропонімів і топонімів сучасної української мови;
- ознайомити з особливостями вживання цих груп лексики у літературних творах, фольклорі, культурі;
- конкретизувати переважно граматичні норми правопису особових назв;
- підвищити рівень культури усного й писемного мовлення студентів;
- виробити в студентів уважне й критичне ставлення до свого мовлення й суспільної мовної практики;
- збагатити лексичний запас студентів новими термінами з фахової підготовки;
- навчити студентів самостійно працювати з науковою, навчальною, довідковою літературою.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

І. Загальнопредметні:

8. Володіння термінологічним апаратом.
9. Володіння орфоепічними, орфографічними, лексичними, граматичними і стилістичними нормами сучасної української літературної мови.
10. Уміння користуватись науковою, навчальною, довідковою літературою.
11. Уміння вести наукову дискусію й володіння навичками публічного виступу.
12. Уміння критично оцінювати отриману наукову інформацію.
13. Уміння здійснювати відбір та аналіз фактичного матеріалу.
14. Володіння методикою створення усного й письмового наукового тексту за спеціальністю.

ІІ. Фахові:

6. Знання основної термінології, пов'язаної з українською антропонімікою та топонімікою.
7. Знання особливостей походження, будови, вживання і правопису різних груп антропонімів і топонімів.

8. Уміння аналізувати оніми на різних рівнях мовної системи; встановлювати їх походження.
9. Уміння аналізувати ономастичну лексику в лінгвістичному, лінгвокультурологічному, соціолінгвістичному, когнітивному, історичному аспектах.
10. Знання правил правопису онімів, особливостей їх транслітерації та відмінювання.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться: 120 годин / 4 кредити ECTS (014 Середня освіта, предметна спеціалізація 014.01 (Українська мова і література)); 90 годин / 3 кредити ECTS (035 Філологія, предметна спеціалізація 035.01 (Українська мова і література)).

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Редагування освітніх видань

Кредит 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука. Власне ім'я. Прізвище.

Тема 1. Ономастика. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики.

Функції ономастики. Розвиток української ономастики. Онімна лексика, її місце в складі сучасної української мови. Семантика онімів. Онімний простір та класифікація власних назв. Антропоніміка як окрема галузь мовознавства і як складова частина ономастики. Історія розвитку української антропонімії. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен. Топоніміка як наука про власні географічні назви. Історія дослідження української топонімії.

Тема 2. Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення. Специфіка семантики власних особових імен. Походження імен. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору. Імена в українських фразеологізмах. Походження імен по батькові. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.

Тема 3. Прізвище як успадкована офіційна назва. Прізвище. як успадкована офіційна назва.

Становлення та дефініція терміну „прізвище". Основні джерела творення українських прізвищ. Особливості граматичної і морфемної структури прізвищ українців: синтаксична й морфологічна структура, частиномовна належність, родові й числові форми українських прізвищ. Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.

Кредит 2. Прізвиська. Псевдоніми. Антропономи.

Тема 1. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт і органічна складова антропонімікону України.

Ознаки прізвиськ. Дефініція поняття „прізвисько". Класифікації прізвиськ.

Тема 2. Псевдоніми й антропономи як специфічний клас антропонімної лексикия.

Псевдоніми як різновиди антропонімів. Походження та класифікація псевдонімів. Термін і власна назва. Власні імена і філологія.

Кредит 3. Топонімія.

Тема 1. Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики.

Класифікація топонімів.Характеритика українського топонімікону.

Тема 2. Мікротопонімія й мікротопоніми.

Характеристика українського мікротопонімікону.

Кредит 4. Ономастика в шкільному курсі української мови і літератури.

Тема 1.Ономастика, мова і мовлення.

Тема 2.Ономастика й література.

035.01 Філологія (Українська мова і література)

Кредит 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука. Власне ім'я. Прізвище.

Тема 1. Ономастика. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики.

Функції ономастики. Розвиток української ономастики. Онімна лексика, її місце в складі сучасної української мови. Семантика онімів. Онімний простір та класифікація власних назв. Антропоніміка як окрема галузь мовознавства і як складова частина ономастики. Історія розвитку української антропонімії. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен. Топоніміка як наука про власні географічні назви. Історія дослідження української топонімії.

Тема 2. Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення. Специфіка семантики власних особових імен. Походження імен. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору. Імена в українських фразеологізмах. Походження імен по батькові. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.

Тема 3. Прізвище. як успадкована офіційна назва. Прізвище. як успадкована офіційна назва.

Становлення та дефініція терміну „прізвище". Основні джерела творення українських прізвищ. Особливості граматичної і морфемної структури прізвищ українців: синтаксична й морфологічна структура, частиномовна належність, родові й числові форми українських прізвищ. Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.

Кредит 2. Прізвиська. Псевдоніми. Антропономи.

Тема 1. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт і органічна складова антропонімікону України.

Ознаки прізвиськ. Дефініція поняття „прізвисько". Класифікації прізвиськ.

Тема 2. Псевдоніми й антропономи як специфічний клас антропонімної лексикия.

Псевдоніми як різновиди антропонімів. Походження та класифікація псевдонімів. Термін і власна назва. Власні імена і філологія.

Кредит 3. Топонімія.

Тема 1. Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики.

Класифікація топонімів.Характеритика українського топонімікону.

Тема 2. Мікротопонімія й мікротопоніми.

Характеристика українського мікротопонімікону.

3. Рекомендована література

Базова

Довідникова література

Белей Л. Ім'я для дитини в українській родині: Словник-довідник. – Ужгород, 1993. – 116 с.

Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. В. Німчук. – К., 1966. – 423 с.

Бурячок А. А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 2001. – 168 с.

Бурячок А.А. Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 1996. – 150 с.

Бучко Д.Г. Інверсійний словник ойконімів України. – Люблін, 2001. – 325 с.

Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.

Головащук С. Правописний словник. – К., 1999. – 607 с.

Горпинич В.О. Словник відтопонімічних прикметників і назвжителів України: У 2 т. – Кіровоград, 1994. – Т. 1. – 160 с.

Горпинич В.О. Словник географічних назв України: Топоніми та відтопонімні прикметники. – К.,2001. – 526 с.

Дей О.І. Словник українських псевдонімів. – К., 1969.

Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-1989. – Т. 1 – 3.

Каталог річок України / Уклад. Г.І. Швець, Н.І. Дрозд, С.П.Левченко. – К., 1957. – 192 с.

Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР / Відп. ред. І.О. Варченко. – К.,1978. – 151 с.

Мартинова Г.І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини. – Черкаси, 2000. – 266 с.

Масловська М.В., Купневич В.Ю., федорова Н.А. Словник етнографічних термінів. – Житомир, 2004. – 266 с.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / За ред. /. Варченка. – К., 1969. – 254 с.
Російсько-український словник географічних термінів / Уклад.О.М. Маринич, М.М. Михайленко, А.П. Могила, О.І. Речмедін. – К., 1970.
Російсько-український словник: Прізвища; Імена; Імена по батькові; Області; Райони; Міста; Селища міського типу; Села / Упоряд. З.Г. Рикова, Н.В. Щеголівська. –Харків, 1997. – 304 с.
Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В.М. Русанівського. – К., 1986. – 310 с.
Словник гідронімії України / Уклад. В.В.Німчук, І.М.Железняк, А.П.Корепанова, Л.Т.Масенко, А.П.Непокупний. – К., 1979. –780 с.
Словник лінгвістичних термінів / Уклад. Д.І. Ганич, І.С. Олійник.– К., 1985. – 360 с.
Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.
Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Допоміжна

Наукова література

Загальна ономастика

Бевзенко С.П. З історії української ономастики (на матеріалі Харківського перепису 1660 р.) // Доп. та повідом. Ужгородського ун.-ту. Серія філолог. наук. – 1961. – Вип. 7.
Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (Ономастика). – К., 1972. – 211 с.
Бондалетов В.Д. Ономастика и социолингвистика //Антропонимика. – М., 1970. – С. 17 – 23.
Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983. – 224 с.
Вербич С.О. Внутрішня реконструкція як базовий принцип у системі аналізу онімного матеріалу // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 59 – 68.
Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
Железняк І.М. Ономастика та періодизація глотогенезу в Україні (до постановки питания) // Третій міжнародний конгрес україністів 26-29 серпня 1996 р. – Мовознавство. – -Харків, 1996.
Железняк І.М. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 13 – 17.
Железняк І.М. Роль і місце ономастичних досліджень у студіях зі східнослов'янського етногенезу // Ономастика та етногенез східних слов'ян. – К., 1998.
Карпенко Ю.О. Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень. – Ч. 1. – Одеса, 1990. – С. 35 – 37.
Карпенко Ю.О. Творення загальних назв від власних // Укр.мова і літ. в школі. – 1973. – № 10.
Корепанова А.П. Антонімія в ономастиці // Мовознавство. –1979. – № 4.
Питання ономастики південної України. – К., 1974.
Питання ономастики. – К., 1965.
Питання сучасної ономастики. – К., 1976.
Питання топоніміки та ономастики. – К., 1962.

Антропоніміка

Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.

Бренер Н.М. Відпрізвищеві прізвиська Луганщини // Студії з ономастики та етимології. – К., 2002. – С. 26 – 30.
Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.
Гайдукевич Т. Коли сформувались українські прізвища // Жовтень. – 1987. – № 6.
Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
Гриднєва Любов. Змішування мов в українській антропонімії // Урок української. – 2002. – № 9. – С. 25 – 26.
Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
Єфименко І.В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв (на матеріалі писемних пам'яток XVI ст.) // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 75 – 87.
Єфименко І.В. Антропонімічні етюди // Культура слова. – К., 1997. – Вип. 50. – С. 79 – 80.
Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. –168 с.
Єфименко І. Дещо про походження сучасних українських прізвищ // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 18 – 19.
Єфименко І.В. Праслов'янська лексична спадщина в українських прізвищевих назвах XVI ст. // Мовознавство. – 1999. – № 4-5. – С. 34 – 40.
Желєзняк І.М. Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.
Жовтобрюх М.А. Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.
Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.
Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.
Коломієць В.Т. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.
Коломієць В.Т., Мельничук О.С. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 44 – 47.
Корнієнко І.А. До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.
Корнієнко І.А. Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.
Корнієнко І.А. Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.
Корнієнко І.А. Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.
Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.
Корнієнко І.А. Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.
Корнієнко І.А. Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.

Корнієнко І.А. Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.
Корнієнко І.А. Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.
Корнієнко І.А. Морфеміка апелятивних основ прізвищ субстантивного типу // Ономастика і апелятиви. – Вип. 21. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 103 – 111.
Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110 – 117.
Корнієнко І.А. Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
Корнієнко І.А. З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
Корнієнко І.А. Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
Корнієнко І.А., Середич Г.А. Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Регіональна культура в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вип.ІІ. – Миколаїв, 2009. – С.183-187.
Лозко Г.С. Іменослов. Імена слов'янські, історичні та міфологічні. – К., 1998. – 176 с
Лукінова Т.Б. Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 124 – 133.
Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
Масенко Л.Т. Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
Могила А.Г. До правопису російських прізвищ // Українська мова в школі. – 1954. – № 4. – С. 70–72.
Медвідь-пахомова С.М. Динаміка української офіційної антропонімоформули на східнослов'янському фоні // Українська ономастика. – К., 1998.
Медвідь-пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999.
Медвідь-пахомова С.М. Реконструкція дописемного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімної системи // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 20-27.
Неділько О.Д. Етимологія деяких прізвищ // Укр. мова літ. в школі. – 1969. – № 5. – С. 79-81.
Неділько О.Д. Про утворення українських прізвищ // Укр. мова і літ. в школі. – 1967. – № 9. – С.19-25.
Никонов В.А. География фамилий. – М., 1988. – 189 с.
Никонов В.А. Имя и общество. – М., 1974. – 142 с.

Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 194-210.
Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
Осташ Л.Р. Автохтонні та псевдоавтохтонні власні особові імена відапелятивного походження в чехів й українців // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 150-158.
Осташ Н.Л., Осташ Р.І. Прізвища переселенців із Холмщини в антропонімійному просторі України // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 159-174.
Осташ Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр Війська Запорозького. – К., 1995.
Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини.–Тернопіль, 1995 –125 с.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Валентин, Валентина, Валерій, Валеріан, Валерія // Укр. мова і літ. в школі. – 1987. – № 22. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Григорій, Дмитро, Святослав, Лідія, Ніла, Юлія, Аліса, Альберт, Едгар, Едуард // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 10. – № . 64-65.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Віталій, Мирон, Світлана // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 7. – С. 68
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Анастасія, Анатолій, Архип // Культура слова. – Вип. 18. – К., 1980. – С. 51-53.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Зінон, Зіновій, Зіновія, Зінаїда // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1971. – С. 72-73.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Маріана, Маріанна, Оксана // Культура слова. – Вип. 26. – К., 1984. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Варвара, Петро //Культура слова. – Вип. 39. – К., 1990. – С. 78-80.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Іван // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 5. – № . 50-51.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Остап, Панас, Петро,Параска // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 10. – № 81-82.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Софія, Віра, Надія, Любов // Культура слова. – Вип. 43. –К., 1992. – С. 65-68.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.
Русанівський В.М. Запозичені особові імена та прізвища // Складні питання сучасного українського правопису. – К., 1980. – С. 103–124.
Сеник Г.В. Трансонімізовані прізвиська // Записки з ономастики.– Вип. 5: Зб. наук. праць // Відп. ред. Ю.О. Карпенко. – Одеса, 2001. – С. 42-45.
Илина Г.Я. Фамилия и прозвище: Ономастика. – М., 1969.
Скорук І.Д. Історична антропонімія м. Луцька з точки зору її походження // Ономастика та етимологія. – К., 1997.
Скрипник Л.Г. Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54-65.
Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – С. 97–129.

Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
СОКОЛ І. Про що розповідають прізвища // Дивослово. – 2003. –№ 3. – С. 32-34.
Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.
Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів, 2001. – 371 с.
Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
Худаш М.Л. З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.
Чучка П.П. Історія власних імен // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 592– 620.
Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49-56.
Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена (конспект лекцій). – Ужгород, 1970.
Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23-25.
Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.

Топоніміка

Гумецька Л.Л. Топографічні назви української актової мови XIV– XV ст. // Дослідження з мови та літератури. – К., 1957. – С. 83 – 91.
Гумецька Л.Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV – XVст. // Мовознавство. – 1957. – Т. 14. – С. 10 – 22.
Белей Л.О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 111 с.
Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. – Суми, 2001. – 71 с.
Беценко Т.П. З історії походження ойконімів Сумщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 22 – 25.
Бурковецька І.С. Словотвірна структура ойконімії Уманщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 31 – 34.
Бучко Д. Походження та словотвір ойконімів типу Залужжя, Міжгір'я, Підлісся в українській та інших слов'янських мовах // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 522 – 529.
Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів, 1990. – 144 с.
Вербич С.О. Топонімія Прикарпаття // Культура слова. – К., 1997.– Вип. 50. – С. 76 – 79.
Вербич С.О. Верхньодністерський гідронімікон у контексті при-карпатсько-хорватських топонімних зв'язків // Мовознавство.– 1997. – № 1. – С. 65 – 73.
Вербич С.О. З архаїчної гідронімії басейну Верхнього Дністра // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 21 – 30.
Вербич С.О. Іншомовні елементи в топоніміконі Прикарпаття (спроба генетичної характеристики) // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 25 – 31.
Герета Н.М. Ойконімія Північної Хмельниччини XI – XIV століть // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 64 – 69.
Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках (відп. ред. О.С. Стрижак). – К., 1981. – 263 с.

Горбач О. Українська топономастика і безграмотність // Сучасність. – 1961. – Ч. 6. – С. 117 – 118.
Горпинич В.О., Лобода В.В., Масенко Л.Т. Власні назви і відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя. – К., 1977.
Гумецька Л.Л. Сучасні тенденції у творенні назв українських населених пунктів // Укр. мова і літ. в школі. – 1966. – № 4. – С. 24 – 29.
Данилюк О.К. Географічні терміни Волині з суфіксом -ин (а) // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 501 – 516.
Данилюк О.К. Географічні терміни в мікоротопонімії Волині // Філологічні студії. – Вип. 1. – Луцьк, 1996. – С. 76 – 80.
Данилюк О.К. Особливості словотвору географічних термінів Волині // Філологічні студії. – Вип. 4. – Луцьк, 1998. – С. 110 – 116.
Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині.– Луцьк, 1997. – 108 с.
Дашкевич Я. Каталог річок України // Укр. мова в школі. –1959. – № 2. – С. 17 – 19.
Железняк І.М. Архаїчна мікротопонімія Киева // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 33 – 39.
Железняк І.М. Балто-слов'янська мовна взаємодія в топонімії Середньої Наддніпрянщини // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 36 – 46.
Железняк І.М. Гідронімія України й проблема слов'янського етногенезу // Слов'янське мовознавство. X Міжнар. з'їзд славістів (доповіді української делегації). – К., 1988.
Железняк І.М. Ономастика Полісся. – К., 1999. – 234 с.
Карпенко Ю.О. Походження астрономічних назв // Укр. мова і літ в школі. – 1971. – № 4. – С. 87 – 90.
Карпенко Ю.А. Свойства и источники микротопонимии // Микротопонимия. – М., 1967.
Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973. – 238 с.
Карпенко Ю.О. Давньоєвропейська гідронімія в Українських Карпатах // Мовознавство. – 2001. – № 6.
Карпенко О.П. Відбиття праслов'янської лексики в поліській гідронімії // Мовознавство. – 1992. – № 4.
Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини / Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1989. – 189 с.
Корепанова А.П. Про топонімічну стратиграфію //Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 36 – 39.
Корепанова А.П. Процес універбізації у власних назвах //Мовознавство. – 1972. – № 5. – С. 49 – 56.
Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. – К., 1981. – 250 с.
Купчинська З.О. Твірні основи українських топонімів на -ин, -ів (структура, територія) // Ономастика України І тисячоліття нашої ери. – К., 1998. – С. 94 – 102.
Лобода В.В. Взаємодія східнослов'янських мов в українській топонімії. – К., 1976.
Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К., 1976. – 231 с
Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
Лучик В.В. Іншомовні назви в різних класах пропріальної лексики української мови // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 51 – 56.
Лучик В.В. Про походження гідронімів Висъ і Висунъ // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 60 – 71.
Лучик В.В. Тюркізми в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 60 – 70.
Масенко Л.Т. Розвиток топонімічної лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 620 – 660.
Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. – К., 1979.

Масенко Л.Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії // Мовознавство. – 1972. – № 1.
Масенко Л.Т. Річкові назви басейну Інгулу на тлі гідронімії Південної України // Питання ономастики Південної України.– К., 1974.
Михальчук О.І. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 29-35.
Мозговий В.І. Засвоєння запозичень в апелятивній та ономастичній лексиці // Мовознавство. – 1979. – № 5.
Мриглод М.П. Відантропонімні ойконіми Правобережної України, твірні основи яких мотивовані християнськими іменами // Наук. зап. Тернопільськ. пед. ун-ту – Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2000. – С. 16-21.
Муромцев І.В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). – К., 1966.
Отін Є.С. Гідронімія Східної України. – Київ–Донецьк, 1977. П
Петров В.П. Гідроніми України за античними джерелами // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 134-146.
Петров В.П. Історична географія та проблема слов'янського етногенезу на матеріалах гідронімії: Гідронімія Росі й Надросся // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 65-73.
Петров В.П. Найдавніші назви річок України // Укр. мова в школі. – 1963. – № 1. – С. 77-81.
Питання гідроніміки. – К., 1971.
Поляруш Т.І. Географічні терміни як словотворча база сучасної топонімії // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доп. – К., 1980. – С. 147-148.
Редьква Я.П. Спорадичні гідроніми з різнорідними кінцевими компонентами в ареальній гідронімії // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. - К., 2001. - С. 85-91.
Смаль О.Л. Деякі мікротопоніми Лівобережжя Києва // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 181-186.
Смаль О.Л. Походження мікротопоніма Долобське // Мовознавство. – 2000. – № 4-5. – С. 66-71.
Франко З.Т. Граматична будова українських гідронімів. – К.,1979.
Франко З.Т. Системно-ареальна характеристика гідронімії України // Мовознавство. – 1978. – № 5. – С. 41-47.
Франко З. Хто ми! Звідки родом? – К., 1990. – 48 с.
Франко З.Т. Назва Київ за історичними пам'ятками // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1981. – С. 61-64.
Цілуико К.К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю // Полтавсько-київський діалект- основа української національної мови. - К., 1954.
Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру. – К., 1993. – 144 с.
Шульгач В.П. Звідки назва села? // Культура слова. – К., 1992. –Вип. 43. – С. 101-102.
Шульгач В.П. Топонімія Лесиного краю // Культура слова. – К.,1991. – Вип. 40. – С. 67-69.
Юрків М.М. Гідронімно-ойконімний паралелізм в українській ономастиці. – Тернопіль, 2000. – 130 с.
Юрків М.М. Гідроніми й ойконіми як об'єкт наукових досліджень // Наук. зап. Тернопільськ. педуніверситету ім. В.Гнатюка. – Тернопіль, 1998. – С. 59-63.

Електронні ресурси

Словники

1. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm
2. Український правопис 2015
http://izbornyk.org.ua/pravopys/pravopys2015.htm
3. Словник української мови Бориса Грінченка

http://hrinchenko.com/
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.
http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007
5. Українська мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainskamova.narod.ru
6. Словники України http://lcorp.ulif.org.ua/dictua
7. Словник.net http://www.slovnyk.net
8. Російсько-український словник сталих виразів http://stalivyrazy.org.ua
9. Словник іншомовних слів (Metaseek) http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml
10. Багатомовній словник (перекладний) http://www.slovnyk.org
11. Російсько-український (академічний) словник (1924 – 33 рр.) http://r2u.org.ua/
12. http://dict.linux.org.ua/

Інші ресурси

1. Лекції з антропоніміки
moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=31982
2. Корнієнко І. А. З історії української антропоніміки / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 16. – 2011. – С. 56 – 61.
www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna.../index.php?...
3. До історії вивчення української антропоніміки (Дзира О.І.)
irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
4. Лінгвістичні засади вивчення прізвищ української мови (О.В.Єрьоміна)
ukrsence.com.ua/.../lingvistichni-zasadi-vivchennya-prizvish...
5. Антропонімічне розмаїття як відображення історії та розвитку українського суспільства (Ісаєнко Т.К.)
http://www.rusnauka.com/15_NPN_2013/Philologia/3_138314.doc.htm
6. Корнієнко І. А. Від прізвиськ до прізвищ / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 15. – 2011. – С. 24 – 29.
http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm30_02
7. Антропонімічна лексикографія сучасної української мои та інших слов'янських і неслов'янських мов (Самолова І.А.)
http://philology.knu.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_16_2011/151_156.pdf
8. Семантика і структура прізвищ полтавців за спорідненістю та свояцтвом (Т. Ніколашина)
http://refs.in.ua/zmis-t-atamanchuk-nina-pasichnichenko-anjela.html?page=8
9. Особливості морфемної структури прізвищ
linguistics.kspu.edu/webfm_send/1252
10. Структурний аналіз суфіксальних імен в основах прізвищ Північної Донеччини (Н.Ю.Булава)
http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2007_2/5.pdf

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

5. Засоби діагностики успішності навчання: виконання індивідуальних завдань, контрольних і практичних робіт, написання рефератів

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної

роботи _____ Н. І. Василькова

28 серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта

014 Середня освіта
Код та найменування спеціальності

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Предметна спеціалізація

Редагування освітніх видань
Галузь знань
Освітня програма

035 Філологія

035.01. Філологія (Українська мова і література)

Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної дисципліни „Українська ономастика” для студентів спеціальності 014 Середня освіта, шифр спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Редагування освітніх видань; 035. Філологія, шифр спеціальності 035.01 Філологія (Українська мова і література).

Розробник: Корнієнко Ірина Анатоліївна, доцент кафедри української мови і літератури, кандидат філологічних наук, доцент _____(Корнієнко І. А.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри української мови і літератури

Протокол № 1 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Філатова О. С.)

«28» серпня 2017 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, освітньо-кваліфікаційний рівень (ступінь)	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 01 Освіта Спеціальність 014 Середня освіта	Варіативна
Індивідуальне науково-дослідне завдання – реферат	014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Редагування освітніх видань	***Рік підготовки:*** 2 ***Семестр*** 3
Загальна кількість годин – 120		***Лекції***
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1,8 самостійної роботи студента	Ступінь бакалавра	10 ***Практичні, семінарські*** 20 ***Лабораторні*** ***Самостійна робота*** 90 Вид контролю: Залік

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 120 год.: 30 год. – аудиторні заняття, 90 год. – самостійна робота (25% -75%).

Найменування показників	Галузь знань, освітньо-кваліфікаційний рівень (ступінь)	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 01 Освіта	Варіативна
	Спеціальність 035 Філологія	
Індивідуальне науково-дослідне завдання –	035.01 Філологія (Українська мова і література) 035.01 Українська мова і література	Рік підготовки: 2 ***Семестр***
Загальна кількість годин – 90		3 ***Лекції***

Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2,2 самостійної роботи студента	Ступінь бакалавра	10	
		Практичні, семінарські	
		20	
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
		60	
		Вид контролю: Залік	

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 90 год.: 30 год. – аудиторні заняття, 60 год. – самостійна робота (33% ~ 67%).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: розширення обсягу знань про антропоніми та топоніми, конкретизація деяких правописних моментів ономастичної лексики, а також розгляд оніма як лексичної одиниці на різних рівнях мовної системи: фонетичному, граматичному, значеннєвому; пізнання лінгвістичних, лінгвокультурологічних, соціолінгвістичних, когнітивних, історичних чинників формування української ономастичної системи.

Завдання курсу:

- висвітлити історію виникнення і функціонування антропонімів і топонімів сучасної української мови;
- ознайомити з особливостями вживання цих груп лексики у літературних творах, фольклорі, культурі;
- конкретизувати переважно граматичні норми правопису особових назв;
- підвищити рівень культури усного й писемного мовлення студентів;
- виробити в студентів уважне й критичне ставлення до свого мовлення й суспільної мовної практики;
- збагатити лексичний запас студентів новими термінами з фахової підготовки;
- навчити студентів самостійно працювати з науковою, навчальною, довідковою літературою.

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

І. Загальнопредметні:

15. Володіння термінологічним апаратом.
16. Володіння орфоепічними, орфографічними, лексичними, граматичними і стилістичними нормами сучасної української літературної мови.
17. Уміння користуватись науковою, навчальною, довідковою літературою.
18. Уміння вести наукову дискусію й володіння навичками публічного виступу.
19. Уміння критично оцінювати отриману наукову інформацію.
20. Уміння здійснювати відбір та аналіз фактичного матеріалу.
21. Володіння методикою створення усного й письмового наукового тексту за спеціальністю.

ІІ. Фахові:

11. Знання основної термінології, пов’язаної з українською антропонімікою та топонімікою.
12. Знання особливостей походження, будови, вживання і правопису різних груп антропонімів і топонімів.
13. Уміння аналізувати оніми на різних рівнях мовної системи; встановлювати їх походження.
14. Уміння аналізувати ономастичну лексику в лінгвістичному, лінгвокультурологічному, соціолінгвістичному, когнітивному, історичному аспектах.
15. Знання правил правопису онімів, особливостей їх транслітерації та відмінювання.

3. Програма навчальної дисципліни

014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Редагування освітніх видань

Кредит 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука. Власне ім’я. Прізвище.

Тема 1. Ономастика. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики.

Тема 2. Власне ім’я як найдавніше антропонімічне утворення.

Тема 3. Прізвище як успадкована офіційна назва.

Кредит 2. Прізвиська. Псевдоніми. Антропономи.

Тема 1. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт і органічна складова антропонімікону України.

Тема 2. Псевдоніми й антропономи як специфічний клас антропонімної лексикия.

Кредит 3. Топонімія.

Тема 1. Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики.

Тема 2. Мікротопонімія й мікротопоніми.

Кредит 4. Ономастика в шкільному курсі української мови і літератури.

Тема 1.Ономастика, мова і мовлення.

Тема 2.Ономастика й література.

035.01 Філологія (Українська мова і література)

Кредит 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука. Власне ім'я. Прізвище.

Тема 1. Ономастика. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики.

Тема 2. Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення.

Тема 3. Прізвище як успадкована офіційна назва.

Кредит 2. Прізвиська. Псевдоніми. Антропономи.

Тема 1. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт і органічна складова антропонімікону України.

Тема 2. Псевдоніми й антропономи як специфічний клас антропонімної лексикия.Псевдоніми як різновиди антропонімів.

Кредит 3. Топонімія.

Тема 1. Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики.

Тема 2. Мікротопонімія й мікротопоніми.

3.Структура навчальної дисципліни

014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Редагування освітніх видань

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	П	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука. Власне ім'я. Прізвище.						
Тема 1. Ономастика. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики. Функції ономастики. Розвиток української ономастики. Онімна лексика, її місце в складі сучасної української мови. Семантика онімів. Онімний простір та класифікація власних назв. Антропоніміка як окрема галузь мовознавства і як складова частина ономастики. Історія розвитку української антропонімії. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен. Топоніміка як наука про власні географічні назви. Історія дослідження української топонімії.	10	2	2			6
Тема 2. Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення. Специфіка семантики власних особових імен. Походження імен. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору. Імена в українських фразеологізмах. Походження імен по батькові. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.	10	2	4			4
Тема 3. Прізвище як успадкована офіційна	10	2	4			4

назва. Становлення та дефініція терміну „прізвище”. Основні джерела творення українських прізвищ. Особливості граматичної і морфемної структури прізвищ українців: синтаксична й морфологічна структура, частиномовна належність, родові й числові форми українських прізвищ. Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.						
Кредит 2. Прізвиська. Псевдоніми. Антропономи.						
Тема 1. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт і органічна складова антропонімікону України. Ознаки прізвиськ. Дефініція поняття „прізвисько”. Класифікації прізвиськ.	13	1	2			10
Тема 2. Псевдоніми й антропономи як специфічний клас антропонімної лексикия. Псевдоніми як різновиди антропонімів. Походження та класифікація псевдонімів. Термін і власна назва. Власні імена і філологія.	17	1	4			12
Кредит 3. Топонімія.						
Тема 1. Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики. Класифікація топонімів. Характеритика українського топонімікону.	15	1	2			12
Тема 2. Мікротопонімія й мікротопоніми. Класифікація мікротопонімів. Характеритика українського мікротопонімікону.	15	1	2			12
Кредит 4. Ономастика в шкільному курсі української мови і літератури.						
Тема 1.Ономастика, мова і мовлення.	15					15
Тема 2.Ономастика й література.	15					15
Усього годин:	120	10	20			90

035.01 Філологія (Українська мова і література)

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	П	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука. Власне ім’я. Прізвище.						
Тема 1. Ономастика. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики. Функції ономастики. Розвиток української ономастики. Онімна лексика, її місце в складі сучасної української мови. Семантика онімів. Онімний простір та класифікація власних	10	2	2			6

назв. Антропоніміка як окрема галузь мовознавства і як складова частина ономастики. Історія розвитку української антропонімії. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен. Топоніміка як наука про власні географічні назви. Історія дослідження української топонімії.						
Тема 2. Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення. Специфіка семантики власних особових імен. Походження імен. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору. Імена в українських фразеологізмах. Походження імен по батькові. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.	10	2	4			4
Тема 3. Прізвище. як успадкована офіційна назва. Становлення та дефініція терміну „прізвище". Основні джерела творення українських прізвищ. Особливості граматичної і морфемної структури прізвищ українців: синтаксична й морфологічна структура, частиномовна належність, родові й числові форми українських прізвищ. Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.	10	2	4			4
Кредит 2. Прізвиська. Псевдоніми. Антропономи.						
Тема 1. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт і органічна складова антропонімікону України. Ознаки прізвиськ. Дефініція поняття „прізвисько". Класифікації прізвиськ.	13	1	2			10
Тема 2. Псевдоніми й антропономи як специфічний клас антропонімної лексикия.Псевдоніми як різновиди антропонімів. Походження та класифікація псевдонімів. Термін і власна назва. Власні імена і філологія.	17	1	4			12
Кредит 3. Топонімія.						
Тема 1. Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики. Класифікація топонімів.Характеритика українського топонімікону.	15	1	2			12
Тема 2. Мікротопонімія й мікротопоніми. Класифікація мікротопонімів.Характеритика українського мікротопонімікону.	15	1	2			12
Усього годин:	90	10	20			60

4. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Ономастика як спеціальна лінгвістична наука	2
2	Власне ім’я як найдавніше антропонімічне утворення	4
3	Прізвище: історія, семантика, структура	4
4	Прізвиська як своєрідний лексичний пласт й органічна складова антропонімікону України	2
5	Походження і функціонування псевдонімів та антропономів	4
6	Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики.	4
	Разом:	20

5.Самостійна робота

014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Редагування освітніх видань

з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики	6
2	Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові	4
3	Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень	4
4	Прізвиська	10
5	Походження антропонімів і псевдонімів	12
6	Топонімія й мікротопоніміяУкраїни	24
7	Ономастика в шкільному курсі української мови і літератури	30
	Разом:	90

035.01 Філологія (Українська мова і література)

з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики	6
2	Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові	4
3	Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень	4
4	Прізвиська	10
5	Походження антропонімів і псевдонімів	12
6	Топонімія й мікротопоніміяУкраїни	24
	Разом:	60

6. Індивідуальні навчально-дослідне завдання

Підготовка реферату (презентації) з актуальних питань української ономастики

7. Методи навчання

Усний виклад матеріалу, проблемне навчання, робота з підручником, довідниками та додатковими джерелами, вправи, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, порівняльний аналіз, інтерактивні імітаційні методи (рольові ігри, ситуативні завдання).

8. Методи контролю

Перевірка завдань для самостійної роботи, до практичних занять, тестових завдань, модульної контрольної роботи.

9. Розподіл балів, які отримують студенти

014.01 Середня освіта (Українська мова і література). Редагування освітніх видань

Поточне тестування та самостійна робота	Контрольна робота	Залік	Накопичувальні бали/ Сума

Т1	Т2	Т3	Т4		250		400/100
50	40	35	25				

035.01 Філологія (Українська мова і література)

Поточне тестування та самостійна робота					Контрольна робота	Залік	Накопичувальні бали/ Сума
Т1	Т2	Т3			150		300/100
50	50	50					

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

10. Методичне забезпечення

1. Горпинич В.О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : Монографія / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ - Миколаїв : Іліон, 2006. – 237 с. – Кількість: 2

2. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге вид., доп. й випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „КВІТ”, 2012. – 232 с. – Кількість: 7
3. Навчально-методичний комплекс.

4. Корнієнко І. А. Українська ономастика : методичні рекомендації та вказівки до самостійної роботи. / І. А. Корнієнко – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. – 126 с.

11. Рекомендована література

Базова

Довідникова література

Белей Л. Ім’я для дитини в українській родині: Словник-довідник. – Ужгород, 1993. – 116 с.
Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. В. Німчук. – К., 1966. – 423 с.
Бурячок А. А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 2001. – 168 с.
Бурячок А.А. Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 1996. – 150 с.
Бучко Д.Г. Інверсійний словник ойконімів України. – Люблін, 2001. – 325 с.
Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.
Головащук С. Правописний словник. – К., 1999. – 607 с.
Горпинич В.О. Словник відтопонімічних прикметників і назвжителів України: У 2 т. – Кіровоград, 1994. – Т. 1. – 160 с.

Горпинич В.О. Словник географічних назв України: Топоніми та відтопонімні прикметники. – К.,2001. – 526 с.
Дей О.І. Словник українських псевдонімів. – К., 1969.
Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-1989. – Т. 1 – 3.
Каталог річок України / Уклад. Г.І. Швець, Н.І. Дрозд, С.П.Левченко. – К., 1957. – 192 с.
Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР / Відп. ред. І.О. Варченко. – К.,1978. – 151 с.
Мартинова Г.І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини. – Черкаси, 2000. – 266 с.
Масловська М.В., Купневич В.Ю., федорова Н.А. Словник етнографічних термінів. – Житомир, 2004. – 266 с.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / За ред. /. Варченка. – К., 1969. – 254 с.
Російсько-український словник географічних термінів / Уклад.О.М. Маринич, М.М. Михайленко, А.П. Могила, О.І. Речмедін. – К., 1970.
Російсько-український словник: Прізвища; Імена; Імена по батькові; Області; Райони; Міста; Селища міського типу; Села / Упоряд. З.Г. Рикова, Н.В. Щеголівська. –Харків, 1997. – 304 с.
Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В.М. Русанівського. – К., 1986. – 310 с.
Словник гідронімії України / Уклад. В.В.Німчук, І.М.Железняк, А.П.Корепанова, Л.Т.Масенко, А.П.Непокупний. – К., 1979. –780 с.
Словник лінгвістичних термінів / Уклад. Д.І. Ганич, І.С. Олійник.– К., 1985. – 360 с.
Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.
Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Допоміжна

Наукова література

Загальна ономастика

Бевзенко С.П. З історії української ономастики (на матеріалі Харківського перепису 1660 р.) // Доп. та повідом. Ужгородського ун.-ту. Серія філолог. наук. – 1961. – Вип. 7.
Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (Ономастика). – К., 1972. – 211 с.
Бондалетов В.Д. Ономастика и социолингвистика //Антропонимика. – М., 1970. – С. 17 – 23.
Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983. – 224 с.
Вербич С.О. Внутрішня реконструкція як базовий принцип у системі аналізу онімного матеріалу // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 59 – 68.
Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М. ,акуаН : 1974. – 382 с.
Железняк І.М. Ономастика та періодизація глотогенезу в Україні (до постановки питания) // Третій міжнародний конгрес україністів 26-29 серпня 1996 р. – Мовознавство. – -Харків, 1996.
Железняк І.М. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 13 – 17.
Железняк І.М. Роль і місце ономастичних досліджень у студіях зі східнослов'янського етногенезу // Ономастика та етногенез східних слов'ян. – К., 1998.
Карпенко Ю.О. Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень. – Ч. 1. – Одеса, 1990. – С. 35 – 37.
Карпенко Ю.О. Творення загальних назв від власних // Укр.мова і літ. в школі. – 1973. – № 10.
Корепанова А.П. Антонімія в ономастиці // Мовознавство. –1979. – № 4.

Питання ономастики південної України. – К., 1974.
Питання ономастики. – К., 1965.
Питання сучасної ономастики. – К., 1976.
Питання топоніміки та ономастики. – К., 1962.

Антропоніміка

Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
Бренер Н.М. Відпрізвищеві прізвиська Луганщини // Студії з ономастики та етимології. – К., 2002. – С. 26 – 30.
Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.
Гайдукевич Т. Коли сформувались українські прізвища // Жовтень. – 1987. – № 6.
Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
Гриднєва Любов. Змішування мов в українській антропонімії // Урок української. – 2002. – № 9. – С. 25 – 26.
Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
Єфименко І.В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв (на матеріалі писемних пам'яток XVI ст.) // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 75 – 87.
Єфименко І.В. Антропонімічні етюди // Культура слова. – К., 1997. – Вип. 50. – С. 79 – 80.
Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. –168 с.
Єфименко І. Дещо про походження сучасних українських прізвищ // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 18 – 19.
Єфименко І.В. Праслов'янська лексична спадщина в українських прізвищевих назвах XVI ст. // Мовознавство. – 1999. – № 4-5. – С. 34 – 40.
Желєзняк І.М. Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.
Жовтобрюх М.А. Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.
Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.
Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.
Коломієць В.Т. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.
Коломієць В.Т., Мельничук О.С. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 44 – 47.
Корнієнко І.А. До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.
Корнієнко І.А. Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.
Корнієнко І.А. Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.
Корнієнко І.А. Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.

Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.
Корнієнко І.А. Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.
Корнієнко І.А. Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.
Корнієнко І.А. Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.
Корнієнко І.А. Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.
Корнієнко І.А. Морфеміка апелятивних основ прізвищ субстантивного типу // Ономастика і апелятиви. – Вип. 21. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 103 – 111.
Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110 – 117.
Корнієнко І.А. Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
Корнієнко І.А. З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
Корнієнко І.А. Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
Корнієнко І.А., Середич Г.А. Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Регіональна культура в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вип.ІІ. – Миколаїв, 2009. – С.183-187.
Лозко Г.С. Іменослов. Імена слов'янські, історичні та міфологічні. – К., 1998. – 176 с
Лукінова Т.Б. Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 124 – 133.
Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
Масенко Л.Т. Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
Могила А.Г. До правопису російських прізвищ // Українська мова в школі. – 1954. – № 4. – С. 70–72.
Медвідь-пахомова С.М. Динаміка української офіційної антропонімоформули на східнослов'янському фоні // Українська ономастика. – К., 1998.
Медвідь-пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999.

Медвідь-пахомова С.М. Реконструкція дописемного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімної системи // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 20-27.
Неділько О.Д. Етимологія деяких прізвищ // Укр. мова літ. в школі. – 1969. – № 5. – С. 79-81.
Неділько О.Д. Про утворення українських прізвищ // Укр. мова і літ. в школі. – 1967. – № 9. – С.19-25.
Никонов В.А. География фамилий. – М., 1988. – 189 с.
Никонов В.А. Имя и общество. – М., 1974. – 142 с.
Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 194-210.
Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
Осташ Л.Р. Автохтонні та псевдоавтохтонні власні особові імена відапелятивного походження в чехів й українців // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 150-158.
Осташ Н.Л., Осташ Р.І. Прізвища переселенців із Холмщини в антропонімійному просторі України // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 159-174.
Осташ Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр Війська Запорозького. – К., 1995.
Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини.–Тернопіль, 1995 –125 с.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Валентин, Валентина, Валерій, Валеріан, Валерія // Укр. мова і літ. в школі. – 1987. – № 22. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Григорій, Дмитро, Святослав, Лідія, Ніла, Юлія, Аліса, Альберт, Едгар, Едуард // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 10. – № . 64-65.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Віталій, Мирон, Світлана // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 7. – С. 68
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Анастасія, Анатолій, Архип // Культура слова. – Вип. 18. – К., 1980. – С. 51-53.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Зінон, Зіновій, Зіновія, Зінаїда // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1971. – С. 72-73.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Маріана, Маріанна, Оксана // Культура слова. – Вип. 26. – К., 1984. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Варвара, Петро //Культура слова. – Вип. 39. – К., 1990. – С. 78-80.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Іван // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 5. – № . 50-51.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Остап, Панас, Петро,Параска // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 10. – № 81-82.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Софія, Віра, Надія, Любов // Культура слова. – Вип. 43. –К., 1992. – С. 65-68.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.
Русанівський В.М. Запозичені особові імена та прізвища // Складні питання сучасного українського правопису. – К., 1980. – С. 103–124.

Сеник Г.В. Трансонімізовані прізвиська // Записки з ономастики.– Вип. 5: Зб. наук. праць // Відп. ред. Ю.О. Карпенко. – Одеса, 2001. – С. 42-45.
Илина Г.Я. Фамилия и прозвище: Ономастика. – М., 1969.
Скорук І.Д. Історична антропонімія м. Луцька з точки зору її походження // Ономастика та етимологія. – К., 1997.
Скрипник Л.Г. Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54-65.
Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – С. 97–129.
Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
СОКОЛ І. Про що розповідають прізвища // Дивослово. – 2003. –№ 3. – С. 32-34.
Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.
Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів, 2001. – 371 с.
Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
Худаш М.Л. З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.
Чучка П.П. Історія власних імен // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 592– 620.
Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49-56.
Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена (конспект лекцій). – Ужгород, 1970.
Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23-25.
Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.

Топоніміка

Гумецька Л.Л. Топографічні назви української актової мови XIV– XV ст. // Дослідження з мови та літератури. – К., 1957. – С. 83 – 91.
Гумецька Л.Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV – XVст. // Мовознавство. – 1957. – Т. 14. – С. 10 – 22.
Белей Л.О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 111 с.
Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. – Суми, 2001. – 71 с.
Беценко Т.П. З історії походження ойконімів Сумщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 22 – 25.
Бурковецька І.С. Словотвірна структура ойконімії Уманщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 31 – 34.
Бучко Д. Походження та словотвір ойконімів типу Залужжя, Міжгір'я, Підлісся в українській та інших слов'янських мовах // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 522 – 529.
Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів, 1990. – 144 с.
Вербич С.О. Топонімія Прикарпаття // Культура слова. – К., 1997.– Вип. 50. – С. 76 – 79.
Вербич С.О. Верхньодністерський гідронімікон у контексті при-карпатсько-хорватських топонімних зв'язків // Мовознавство.– 1997. – № 1. – С. 65 – 73.

Вербич С.О. З архаїчної гідронімії басейну Верхнього Дністра // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 21 – 30.
Вербич С.О. Іншомовні елементи в топоніміконі Прикарпаття (спроба генетичної характеристики) // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 25 – 31.
Герета Н.М. Ойконімія Північної Хмельниччини XI – XIV століть // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 64 – 69.
Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках (відп. ред. О.С. Стрижак). – К., 1981. – 263 с.
Горбач О. Українська топономастика і безграмотність // Сучасність. – 1961. – Ч. 6. – С. 117 – 118.
Горпинич В.О., Лобода В.В., Масенко Л.Т. Власні назви і відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя. – К., 1977.
Гумецька Л.Л. Сучасні тенденції у творенні назв українських населених пунктів // Укр. мова і літ. в школі. – 1966. – № 4. – С. 24 – 29.
Данилюк О.К. Географічні терміни Волині з суфіксом -ин (а) // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 501 – 516.
Данилюк О.К. Географічні терміни в мікоротопонімії Волині // Філологічні студії. – Вип. 1. – Луцьк, 1996. – С. 76 – 80.
Данилюк О.К. Особливості словотвору географічних термінів Волині // Філологічні студії. – Вип. 4. – Луцьк, 1998. – С. 110 – 116.
Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині.– Луцьк, 1997. – 108 с.
Дашкевич Я. Каталог річок України // Укр. мова в школі. –1959. – № 2. – С. 17 – 19.
Железняк І.М. Архаїчна мікротопонімія Киева // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 33 – 39.
Железняк І.М. Балто-слов'янська мовна взаємодія в топонімії Середньої Наддніпрянщини // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 36 – 46.
Железняк І.М. Гідронімія України й проблема слов'янського етногенезу // Слов'янське мовознавство. X Міжнар. з'їзд славістів (доповіді української делегації). – К., 1988.
Железняк І.М. Ономастика Полісся. – К., 1999. – 234 с.
Карпенко Ю.О. Походження астрономічних назв // Укр. мова і літ в школі. – 1971. – № 4. – С. 87 – 90.
Карпенко Ю.А. Свойства и источники микротопонимии // Микротопонимия. – М., 1967.
Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973. – 238 с.
Карпенко Ю.О. Давньоєвропейська гідронімія в Українських Карпатах // Мовознавство. – 2001. – № 6.
Карпенко О.П. Відбиття праслов'янської лексики в поліській гідронімії // Мовознавство. – 1992. – № 4.
Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини / Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1989. – 189 с.
Корепанова А.П. Про топонімічну стратиграфію //Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 36 – 39.
Корепанова А.П. Процес універбізації у власних назвах //Мовознавство. – 1972. – № 5. – С. 49 – 56.
Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. – К., 1981. – 250 с.
Купчинська З.О. Твірні основи українських топонімів на -ин, -ів (структура, територія) // Ономастика України І тисячоліття нашої ери. – К., 1998. – С. 94 – 102.
Лобода В.В. Взаємодія східнослов'янських мов в українській топонімії. – К., 1976.
Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К., 1976. – 231 с
Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.

Лучик В.В. Іншомовні назви в різних класах пропріальної лексики української мови // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 51 – 56.
Лучик В.В. Про походження гідронімів Висъ і Висунъ // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 60 – 71.
Лучик В.В. Тюркізми в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 60 – 70.
Масенко Л.Т. Розвиток топонімічної лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 620 – 660.
Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. – К., 1979.
Масенко Л.Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії // Мовознавство. – 1972. – № 1.
Масенко Л.Т. Річкові назви басейну Інгулу на тлі гідронімії Південної України // Питання ономастики Південної України.– К., 1974.
Михальчук О.І. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 29-35.
Мозговий В.І. Засвоєння запозичень в апелятивній та ономастичній лексиці // Мовознавство. – 1979. – № 5.
Мриглод М.П. Відантропонімні ойконіми Правобережної України, твірні основи яких мотивовані християнськими іменами // Наук. зап. Тернопільськ. пед. ун-ту – Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2000. – С. 16-21.
Муромцев І.В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). – К., 1966.
Отін Є.С. Гідронімія Східної України. – Київ–Донецьк, 1977. П
Петров В.П. Гідроніми України за античними джерелами // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 134-146.
Петров В.П. Історична географія та проблема слов'янського етногенезу на матеріалах гідронімії: Гідронімія Росі й Надросся // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 65-73.
Петров В.П. Найдавніші назви річок України // Укр. мова в школі. – 1963. – № 1. – С. 77-81.
Питання гідроніміки. – К., 1971.
Поляруш Т.І. Географічні терміни як словотворча база сучасної топонімії // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доп. – К., 1980. – С. 147-148.
Редьква Я.П. Спорадичні гідроніми з різнорідними кінцевими компонентами в ареальній гідронімії // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. - К., 2001. - С. 85-91.
Смаль О.Л. Деякі мікротопоніми Лівобережжя Києва // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 181-186.
Смаль О.Л. Походження мікротопоніма Долобське // Мовознавство. – 2000. – № 4-5. – С. 66-71.
Франко З.Т. Граматична будова українських гідронімів. – К.,1979.
Франко З.Т. Системно-ареальна характеристика гідронімії України // Мовознавство. – 1978. – № 5. – С. 41-47.
Франко З. Хто ми! Звідки родом? – К., 1990. – 48 с.
Франко З.Т. Назва Київ за історичними пам'ятками // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1981. – С. 61-64.
Цілуико К.К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю // Полтавсько-київський діалект- основа української національної мови. - К., 1954.
Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру. – К., 1993. – 144 с.
Шульгач В.П. Звідки назва села? // Культура слова. – К., 1992. –Вип. 43. – С. 101-102.
Шульгач В.П. Топонімія Лесиного краю // Культура слова. – К.,1991. – Вип. 40. – С. 67-69.
Юрків М.М. Гідронімно-ойконімний паралелізм в українській ономастиці. – Тернопіль, 2000. – 130 с.

Юрків М.М. Гідроніми й ойконіми як об'єкт наукових досліджень // Наук. зап. Тернопільськ. педуніверситету ім. В.Гнатюка. – Тернопіль, 1998. – С. 59-63.

Електронні ресурси

Словники

1. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm
2. Український правопис 2015
http://izbornyk.org.ua/pravopys/pravopys2015.htm
3. Словник української мови Бориса Грінченка
http://hrinchenko.com/
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.
http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007
5. Українська мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainskamova.narod.ru
6. Словники України http://lcorp.ulif.org.ua/dictua
7. Словник.net http://www.slovnyk.net
8. Російсько-український словник сталих виразів http://stalivyrazy.org.ua
9. Словник іншомовних слів (Metaseek) http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml
10. Багатомовній словник (перекладний) http://www.slovnyk.org
11. Російсько-український (академічний) словник (1924 – 33 рр.) http://r2u.org.ua/
12. http://dict.linux.org.ua/

Інші ресурси

1. Лекції з антропоніміки
moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=31982
2. Корнієнко І. А. З історії української антропоніміки / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 16. – 2011. – С. 56 – 61.
www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna.../index.php?...
3. До історії вивчення української антропоніміки (Дзира О.І.)
irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
4. Лінгвістичні засади вивчення прізвищ української мови (О.В.Єрьоміна)
ukrsence.com.ua/.../lingvistichni-zasadi-vivchennya-prizvish...
5. Антропонімічне розмаїття як відображення історії та розвитку українського суспільства (Ісаєнко Т.К.)
http://www.rusnauka.com/15_NPN_2013/Philologia/3_138314.doc.htm
6. Корнієнко І. А. Від прізвиськ до прізвищ / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 15. – 2011. – С. 24 – 29.
http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm30_02
7. Антропонімічна лексикографія сучасної української мои та інших слов'янських і неслов'янських мов (Самолова І.А.)
http://philology.knu.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_16_2011/151_156.pdf
8. Семантика і структура прізвищ полтавців за спорідненістю та свояцтвом (Т. Ніколашина)
http://refs.in.ua/zmis-t-atamanchuk-nina-pasichnichenko-anjela.html?page=8
9. Особливості морфемної структури прізвищ
linguistics.kspu.edu/webfm_send/1252
10. Структурний аналіз суфіксальних імен в основах прізвищ Північної Донеччини (Н.Ю.Булава)
http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2007_2/5.pdf

12. Інформаційні ресурси

1. http://moodle.mnu.mk.ua/course/category.php?id=40

2. Горпинич В.О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : Монографія / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ - Миколаїв : Іліон, 2006. – 237 с. – Кількість: 2

3. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге вид., доп. й випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „КВІТ”, 2012. – 232 с. – Кількість: 7

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра української мови і літератури

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної

роботи _____ Н. І. Василькова

28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА

ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Ступінь бакалавра

Галузь знань 01 Освіта

014 Середня освіта
Код та найменування спеціальності

014.01 Середня освіта (Українська мова і література)
Предметна спеціалізація

Редагування освітніх видань
Галузь знань
Освітня програма

035 Філологія

035.01. Філологія (Українська мова і література)

Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Корнієнко Ірина Анатоліївна, доцент кафедри української мови і літератури, кандидат філологічних наук, доцент;
Баденкова Вікторія Миколаївна, доцент кафедри української мови і літератури, кандидат філологічних наук, доцент

Програму схвалено на засіданні кафедри української мови і літератури
Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри
української мови і літератури _____ (Філатова О.С.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією філологічного факультету

Протокол від «__» серпня 2017 року № 1
Голова навчально-методичної комісії _____ (Мхитарян О. Д.)
Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 12
Голова навчально-методичної комісії університету_____(Василькова Н. І.)

ВСТУП

Програма лінгвістичної практики складена Корнієнко І. А., Баденковою В.М.відповідно до освітньо-професійної програми підготовки ступеня бакалавра спеціальностей 014 Середня освіта, предметна спеціалізація 014.01 (Українська мова і література), освітня програма: Редагування освітніх видань; 035 Філологія, предметна спеціалізація 035.01 (Українська мова і література), освітня програма: Філологія: Українська мова та література.

Навчальна лінгвістична практика є складовою частиною навчального процесу, що має на меті формування ключових компетенцій, необхідних для успішного здійснення педагогічної діяльності й професійного та особистісного самовдосконалення майбутнього бакалавра. Результати ономастичної практики дозволять поглибити знання базового курсу „Сучасна українська літературна мова”.

Предметом дослідження є українська антропоніміка (власні імена, прізвища, імена по батькові, прізвиська, псевдоніми та антропоніми) та топоніміка (гідроніми, ороніми, хороніми, ойконіми, мікротопоніми, урбаноніми).

Міждисциплінарні зв’язки: сучасна українська літературна мова, історія української літератури, історична граматика української мови, українська діалектологія, історія, загальне мовознавство, краєзнавство; етнолінгвістика, ономастика, лінгвокультурологія, історія української літератури, краєзнавство.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою лінгвістичної практики є дослідження антропонімії й топонімії Миколаївщини.

Завдання лінгвістичної практики:

1) оволодіння методиками збору, систематизації, обробки й опису зібраного ономастичного матеріалу;
2) створення ономастичної картотеки кафедри з постійним її поповненням;
3) оволодіння навичками лексикографічної та бібліографічної роботи з використанням сучасних інформаційних технологій.

Ці завдання практики співвідносяться з такими видами майбутньої професійної діяльності, як науково-дослідницька і прикладна.

У науково-дослідницькій: здатність проводити під науковим керівництвом локальні дослідження на основі існуючих методик у конкретній науковій галузі лінгвістики з формулюванням аргументованих умовиводів і висновків; збір наукової інформації.

У прикладній діяльності: збір й обробка мовних фактів із застосуванням традиційних методів та сучасних інформаційних технологій.

У результаті проходження практики студент оволодіває такими **компетентностями:**

- **загальнокультурні:**
- володіння культурою мислення, здатністю до сприйняття, аналізу, узагальнення інформації, формулювання мети й вибору шляхів її досягнення;
- **загальнопрофесійні:**
- володіння базовим навичками збору й аналізу мовної інформації з використанням традиційних методів і сучасних інформаційних технологій;
- **спеціальні:**
- здатність застосовувати отримані знання з галузі теорії та історії української мови в своїй науково-дослідницькій діяльності;
- здатність здійснювати під науковим керівництвом локальні дослідження на основі існуючих методик у конкретній науковій галузі лінгвістики з формулюванням аргументованих умовиводів та висновків;
- володіння навичками підготовки наукових оглядів, анотацій, рефератів та бібліографій з тематики досліджень, прийомами бібліографічного опису;

- знання основних бібліографічних джерел і пошукових систем.

Студент повинен **знати:**

- основні поняття ономастики; класифікації антропонімів і топонімів;
- основні методи лінгвістичних досліджень;
- методологію підходу до фактів мовної дійсності для вирішення практичних завдань отримання, обробки й аналізу інформації.

Студент повинен **уміти:**

- застосовувати теоретичні знання в галузі мовознавства (ономастиці), методологічні принципи та прийоми лінгвістичного дослідження для вирішення конкретних завдань відповідно до мети практики;
- ставити мету дослідження й обирати оптимальний шлях та методи її досягнення;
- збирати, фіксувати, систематизувати, інтерпретувати й аналізувати мовні факти;
- використовувати систематизовані теоретичні і практичні знання для розв'язання дослідницьких завдань;
- інтегрувати одержані матеріали й результати дослідження в навчальний процес і в науково-дослідницьку діяльність;
- користуватися словниками й архівними матеріалами.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Проходження практики здійснюється індивідуально й поетапно за одним із напрямів ономастики – топонімічним чи антропонімічним.

Топонімічний напрям

І етап – збирання та первинна обробка інформації. Визначаються принципи та методологічні прийоми формування переліку онімів, що підлягають аналізу, територіальний рівень, засоби й конкретні методи досліджень певного виду топонімів. Мета етапу – визначити критерії відбору топонімічної інформації, забезпечити необхідний її обсяг й повноту, окреслити методику й джерела географічних назв. Виходячи з мети та завдань дослідження, до процесу збирання інформації сформульовані вимоги:

1) відбір та формування переліку топонімів характеристиками, різновидами, обсягом генетичних й видових категорій топонімів тощо;

2) забезпечення необхідного обсягу топонімічної інформації, її надійності й достовірності, повноти характеристик окремих топонімів для подальшого комплексного аналізу;

3) досягнення визначеності інформації – забезпечення в повному обсязі фактами й даними про кожен окремий вид топоніму, що внесений до розгляду.

Первинна обробка топонімічного матеріалу представляється класифікаціями топонімів за географічними ознаками, а саме за територіальними одиницями, категоріями номінованих об'єктів, семантикою (змістовним сенсом назви), кількісним розподілом.

ІІ етап – аналіз та синтез матеріалів. На цьому етапі концентруються зусилля виконання поставлених конкретних завдань, розроблених на першому етапі. Проводяться теоретичні дослідження для отримання достовірної й остаточної інформації про об'єкт, який аналізують, групують (класифікують) отримані матеріали для подальшого перетворення. На даному етапі для топонімічних досліджень найчастіше використовують наступні джерела: географічну карту (картосхема, план території), архівні та літературні матеріали (документи, довідники, топографічні словники), офіційні довідкові джерела. Та найцікавішим джерелом інформації є жителі (старожили) села (міста), які розкажуть про топоніми чимало.

Записуючи географічні назви, слід пам'ятати, що не кожен мешканець населеного пункту знає всі назви, тому записи потрібно вести від декількох осіб-інформаторів. Краще записувати матеріал від жителів двох-трьох поколінь. Старші люди добре пам'ятають давніші назви, які були у вжитку в минулому, а на даному етапі забуваються, молодше покоління — нові назви. Такий спосіб опитування та запису дає повноту й точність

зібраного матеріалу. Інформаторів бажано обирати з числа корінного населення. Найкраще, коли відомості про місцеву топонімію подають особи, що умовами життя і професією зв'язані з певного роду географічними об'єктами: рільники – про назви полів, сіножатей, лугів, вигонів, сільськогосподарських неужитків; лісники – про ділянки лісу, гаї, переліски, лісові насадження; рибалки – про стави, озера, ріки, протоки, заплави і т.д.

Запис топонімічних назв повинен бути точним і повністю відповідати вимові інформаторів. Збирачам рекомендується використовувати фонетичну транскрипцію для передачі назв у тій вимові, якою володіє інформатор, й передавати назви на письмі звичайними засобами орфографії. Кожний топонім необхідно фіксувати в називному відмінку однини чи множини в залежності від того, як уживана назва. Коли зустрічаються дві форми, обов'язково записати паралельно обидві. Крім цього, занести всі форми непрямих непрямих відмінків цієї назви (при обов'язковому родовому відмінку). До назви потрібно написати прикметникову форму, якщо така вживається.

У випадках, коли той чи інший об'єкт має дві назви (буває і більше), записувати їх усі. При цьому необхідно зробити примітки, яка з даних назв вживається частіше і яка відома з них раніше. Назва, складовою частиною якої є географічний термін, може вживатись у повній та усіченій формах (*Лиса Гора, Лиса*), тому потрібно записувати обидві форми.

Враховуючи випадки переносу власних назв з одного об'єкта на інший (*горб Круглий, пізніше ліс Круглий, або левада Широка Долина*), потрібно записувати обидві назви об'єктів незалежно від їх характеру (номенклатурного матеріалу) і категорії. У таких випадках завжди бажано уточнити їх місце знаходження та взаємну локалізацію на планшеті, картосхемі (такі об'єкти, як правило, територіально накладаються, або є суміжними за розташуванням). Чим точніше записана назва й визначене її місце знаходження, тим легше піддається вона наступному науковому дослідженню.

У селах, де живе змішане населення, потрібно записувати для кожного географічного об’єкта окремо українсько- та іншомовну назву.

Поряд з топонімом необхідно фіксувати всі почуті від місцевих інформаторів історичні відомості, які стосуються топонімічних назв (як правило, на основі як реальних фактів, так і у формі легенд, оповідей).

На цьому етапі описується історія обраного села та його мікротопонімікон (за спеціальним питальником), а також заповнюються анкети про топоніми обраної місцевості.

ІІІ етап – оформлення результатів дослідження (заключний). Після теоретичного та експериментального (І і ІІ) етапів проводиться загальний аналіз та співставлення отриманих результатів.

Антропонімічний напрям

Дослідження прізвищ має здійснюватися з урахуванням принципів, визначених в ономастичній науці.

1-й принцип: запис прізвищ усіх жителів села.

2-й принцип — територіальний. Записувати прізвища потрібно в межах сільради, району, області, тобто за адміністративно-територіальним поділом.

3-й принцип — обов’язкова фіксація узуальної та юридичної форми прізвища. Оскільки прізвище має дві основні ознаки — обов’язкову спадковість і юридичну легітимність, — то й фонографічний склад, фонографічна будова прізвищ регулюються двома нормами — узуальною (граматичною) і юридичною. Первісно в прізвищах вони збігалися майже повністю, бо новонароджених реєстрував у церквах під час хрещення грамотний працівник церкви. Але в період, коли юридична легітимність стала виражатися в таких юридичних документах, як свідоцтво про народження (метрика) та паспорт, то в результаті дії екстралінгвальних у наш час дуже банальних причин – низька українсько- і російськомовна грамотність працівників РАГСів і паспортних столів – у метриках і паспортах, а звідси і в інших юридичних документах, з’явилися масово прізвища з

орфографічними помилками. Особливо це стосується міської місцевості та періоду, коли в паспортах прізвища записували українською та російською мовами. Тому в наш час відмінність у фонографічній будові прізвищ юридичних й узуальних форм значно зросла, і нехтувати нею не можна.

4-й принцип — обов'язкова фіксація прийнятого в досліджуваній місцевості наголошення прізвищ. Наголос у прізвищах поліфункціональний:

1) відмежовує антропонімні лексеми від відповідних апелятивних; 2) оберігає етимон прізвища або затушовує його і спричиняє асоціації з псевдоетимонами; 3) змінює естетичний образ прізвищ; 4) змінює статус списку прізвищ без наголосу, алфавітно структурованих для потреб канцелярії, на статус словника прізвищ із наголосом для потреб комунікації; 5) виступає засобом русифікації українських прізвищ; 6) виступає засобом освоєння українською мовою прізвищ іншомовного походження; 7) найголовніше — у низці випадків фактично виступає формальним засобом творення нових прізвищ.

5-й принцип — етимологічний аналіз українських прізвищ має ґрунтуватися передусім на матеріалі того середовища, у якому сформувалось і народилося прізвище.

6-й принцип — екстралінгвальні фактори, що впливають на результати формування антропонімікону певного населеного пункту.

Примітка: Здійснюючи дослідження прізвищ, слід описати історію обраного села.

Організація лінгвістичної практики

Практична підготовка студентів передбачає проведення настановчо-мотиваційного етапу, а саме:

проведення на початку практики настановчої конференції студентів, що визначає мету й завдання практики, під час якої практиканти отримують відповідні методичні рекомендації щодо їхньої практичної роботи;

здійснення керівниками поточного контролю за забезпеченням оптимальних умов та відповідності змісту ономастичної практики висунутим завданням.

Освітні й науково-дослідницькі форми роботи студентів, що використовуються під час лінгвістичної практики:

- вивчення теоретичної бази практики, укладання глосарія;
- архівна робота (збір, первісна обробка матеріалів);
- робота в музеях і бібліотеках;
- опитування за напрямом практики;
- позааудиторна самостійна робота під керівництвом наукового керівника (укладання картотек, написання оглядів і звітів із практики).

Організація та керівництво лінгвістичною практикою студентів

Під час проходження практики студент виконує науково-дослідницьке завдання, що передбачає роботу по збору, систематизації, опису й аналізу ономастичного матеріалу, фіксованого на території Миколаївської області. Виконання студентом цих функцій потребує від нього знання теорії ономастики й методології ономастичних досліджень. Практика вимагає від студентів уміння застосовувати набуті теоретичні знання з сучасної української мови та української ономастики під час проведення науково-дослідницької діяльності.

Лінгвістична практика студентів триває 2 тижні.

Обов'язки керівника практики:

– бере участь у настановчій та підсумковій конференціях із ономастичної практики студентів;

– допомагає студентам визначити базу для проходження практики;

– консультує студентів у процесі здійснення ними науково-дослідницької діяльності;

– корегує роботу студентів по збору, систематизації, опису й аналізу мовного матеріалу;

– збирає та перевіряє звітну документацію з ономастичної практики;

– звітує за результатами ономастичної практики перед факультетським керівником.

Обов'язки студентів-практикантів:

– вчасно виконувати всі види робіт, передбачені програмою ономастичної практики;

– дотримуватися правил внутрішнього розпорядку архівів, бібліотек та музеїв.

3. Контрольно-оцінний етап

За результатами лінгвістичної практики студент оформляє звітну документацію, що здається на кафедру української мови і літератури.

Звітні матеріали з лінгвістичної практики:

1. Звіт про проходження ономастичної практики, у якому в систематичному вигляді описується особисто виконана робота за весь термін практики.

2. *Для топонімічного напряму:* заповнений питальник, анкета й паспорт топонімічного запису.

Для антропонімічного напряму: інформація про обраний населений пункт; упорядкований реєстр прізвищ жителів села; опис й аналіз прізвищ за визначеними принципами.

3. Мультимедійна презентація результатів проходження практики.

Для узагальнення результатів практики проводиться підсумкова конференція-захист, у роботі якої беруть участь практиканти й керівники практики від кафедри.

Студент, який не виконав програму практики з поважних причин, має право на проходження практики повторно.

Студенту, який отримав негативну оцінку з практики, надається право виконати завдання практики повторно.

Під час захисту результатів практики студент:

– демонструє навички лексикографічної та бібліографічної роботи з використанням сучасних інформаційних технологій;

– обґрунтовує вибір напряму ономастичного дослідження, його методів і принципів;

– аналізує свої досягнення, демонструє матеріали практики;

– демонструє вміння аналізувати ономастичний матеріал;

– представляє мультимедійну презентацію результатів проходження практики на підсумковій конференції.

Після перевірки й затвердження звіту про практику керівник виставляє студенту диференційовану оцінку

Керівники лінгвістичної практики інформують адміністрацію факультету та університету щодо фактичних термінів початку й закінчення практики, складу студентів, які пройшли практику, та результатів практики.

4. Рекомендована література

Базова

Довідникова література

Белей Л. Ім'я для дитини в українській родині: Словник-довідник. – Ужгород, 1993. – 116 с.

Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. В. Німчук. – К., 1966. – 423 с.

Бурячок А. А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 2001. – 168 с.

Бурячок А.А. Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 1996. – 150 с.

Бучко Д.Г. Інверсійний словник ойконімів України. – Люблін, 2001. – 325 с.

Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.

Головащук С. Правописний словник. – К., 1999. – 607 с.
Горпинич В.О. Словник відтопонімічних прикметників і назвжителів України: У 2 т. – Кіровоград, 1994. – Т. 1. – 160 с.
Горпинич В.О. Словник географічних назв України: Топоніми та відтопонімні прикметники. – К.,2001. – 526 с.
Дей О.І. Словник українських псевдонімів. – К., 1969.
Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-1989. – Т. 1 – 3.
Каталог річок України / Уклад. Г.І. Швець, Н.І. Дрозд, С.П.Левченко. – К., 1957. – 192 с.
Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР / Відп. ред. І.О. Варченко. – К.,1978. – 151 с.
Мартинова Г.І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини. – Черкаси, 2000. – 266 с.
Масловська М.В., Купневич В.Ю., федорова Н.А. Словник етнографічних термінів. – Житомир, 2004. – 266 с.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / За ред. /. Варченка. – К., 1969. – 254 с.
Російсько-український словник географічних термінів / Уклад.О.М. Маринич, М.М. Михайленко, А.П. Могила, О.І. Речмедін. – К., 1970.
Російсько-український словник: Прізвища; Імена; Імена по батькові; Області; Райони; Міста; Селища міського типу; Села / Упоряд. З.Г. Рикова, Н.В. Щеголівська. –Харків, 1997. – 304 с.
Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В.М. Русанівського. – К., 1986. – 310 с.
Словник гідронімії України / Уклад. В.В.Німчук, І.М.Железняк, А.П.Корепанова, Л.Т.Масенко, А.П.Непокупний. – К., 1979. –780 с.
Словник лінгвістичних термінів / Уклад. Д.І. Ганич, І.С. Олійник.– К., 1985. – 360 с.
Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.
Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Допоміжна

Наукова література

Загальна ономастика

Бевзенко С.П. З історії української ономастики (на матеріалі Харківського перепису 1660 р.) // Доп. та повідом. Ужгородського ун.-ту. Серія філолог. наук. – 1961. – Вип. 7.
Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (Ономастика). – К., 1972. – 211 с.
Бондалетов В.Д. Ономастика и социолингвистика //Антропонимика. – М., 1970. – С. 17 – 23.
Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983. – 224 с.
Вербич С.О. Внутрішня реконструкція як базовий принцип у системі аналізу онімного матеріалу // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 59 – 68.
Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
Железняк І.М. Ономастика та періодизація глотогенезу в Україні (до постановки питания) // Третій міжнародний конгрес україністів 26-29 серпня 1996 р. – Мовознавство. – -Харків, 1996.
Железняк І.М. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 13 – 17.
Железняк І.М. Роль і місце ономастичних досліджень у студіях зі східнослов'янського етногенезу // Ономастика та етногенез східних слов'ян. – К., 1998.
Карпенко Ю.О. Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень. – Ч. 1. – Одеса, 1990. – С. 35 – 37.

Карпенко Ю.О. Творення загальних назв від власних // Укр.мова і літ. в школі. – 1973. – № 10.
Корепанова А.П. Антонімія в ономастиці // Мовознавство. –1979. – № 4.
Питання ономастики південної України. – К., 1974.
Питання ономастики. – К., 1965.
Питання сучасної ономастики. – К., 1976.
Питання топоніміки та ономастики. – К., 1962.

Антропоніміка

Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
Бренер Н.М. Відпрізвищеві прізвиська Луганщини // Студії з ономастики та етимології. – К., 2002. – С. 26 – 30.
Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.
Гайдукевич Т. Коли сформувались українські прізвища // Жовтень. – 1987. – № 6.
Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
Гриднєва Любов. Змішування мов в українській антропонімії // Урок української. – 2002. – № 9. – С. 25 – 26.
Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
Єфименко І.В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв (на матеріалі писемних пам'яток XVI ст.) // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 75 – 87.
Єфименко І.В. Антропонімічні етюди // Культура слова. – К., 1997. – Вип. 50. – С. 79 – 80.
Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. –168 с.
Єфименко І. Дещо про походження сучасних українських прізвищ // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 18 – 19.
Єфименко І.В. Праслов'янська лексична спадщина в українських прізвищевих назвах XVI ст. // Мовознавство. – 1999. – № 4-5. – С. 34 – 40.
Желєзняк І.М. Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.
Жовтобрюх М.А. Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.
Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.
Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.
Коломієць В.Т. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.
Коломієць В.Т., Мельничук О.С. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 44 – 47.
Корнієнко І.А. До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.
Корнієнко І.А. Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.
Корнієнко І.А. Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.

Корнієнко І.А. Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.
Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.
Корнієнко І.А. Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.
Корнієнко І.А. Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.
Корнієнко І.А. Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.
Корнієнко І.А. Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.
Корнієнко І.А. Морфеміка апелятивних основ прізвищ субстантивного типу // Ономастика і апелятиви. – Вип. 21. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 103 – 111.
Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110 – 117.
Корнієнко І.А. Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
Корнієнко І.А. З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
Корнієнко І.А. Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
Корнієнко І.А., Середич Г.А. Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Регіональна культура в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вип.ІІ. – Миколаїв, 2009. – С.183-187.
Лозко Г.С. Іменослов. Імена слов'янські, історичні та міфологічні. – К., 1998. – 176 с
Лукінова Т.Б. Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 124 – 133.
Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
Масенко Л.Т. Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
Могила А.Г. До правопису російських прізвищ // Українська мова в школі. – 1954. – № 4. – С. 70–72.
Медвідь-пахомова С.М. Динаміка української офіційної антропонімоформули на східнослов'янському фоні // Українська ономастика. – К., 1998.

Медвідь-пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999.
Медвідь-пахомова С.М. Реконструкція дописемного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімної системи // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 20-27.
Неділько О.Д. Етимологія деяких прізвищ // Укр. мова літ. в школі. – 1969. – № 5. – С. 79-81.
Неділько О.Д. Про утворення українських прізвищ // Укр. мова і літ. в школі. – 1967. – № 9. – С.19-25.
Никонов В.А. География фамилий. – М., 1988. – 189 с.
Никонов В.А. Имя и общество. – М., 1974. – 142 с.
Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 194-210.
Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
Осташ Л.Р. Автохтонні та псевдоавтохтонні власні особові імена відапелятивного походження в чехів й українців // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 150-158.
Осташ Н.Л., Осташ Р.І. Прізвища переселенців із Холмщини в антропонімійному просторі України // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 159-174.
Осташ Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр Війська Запорозького. – К., 1995.
Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини.–Тернопіль, 1995 –125 с.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Валентин, Валентина, Валерій, Валеріан, Валерія // Укр. мова і літ. в школі. – 1987. – № 22. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Григорій, Дмитро, Святослав, Лідія, Ніла, Юлія, Аліса, Альберт, Едгар, Едуард // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 10. – № . 64-65.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Віталій, Мирон, Світлана // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 7. – С. 68
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Анастасія, Анатолій, Архип // Культура слова. – Вип. 18. – К., 1980. – С. 51-53.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Зінон, Зіновій, Зіновія, Зінаїда // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1971. – С. 72-73.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Маріана, Маріанна, Оксана // Культура слова. – Вип. 26. – К., 1984. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Варвара, Петро //Культура слова. – Вип. 39. – К., 1990. – С. 78-80.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Іван // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 5. – № . 50-51.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Остап, Панас, Петро,Параска // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 10. – № 81-82.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Софія, Віра, Надія, Любов // Культура слова. – Вип. 43. –К., 1992. – С. 65-68.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.

Русанівський В.М. Запозичені особові імена та прізвища // Складні питання сучасного українського правопису. – К., 1980. – С. 103–124.
Сеник Г.В. Трансонімізовані прізвиська // Записки з ономастики.– Вип. 5: Зб. наук. праць // Відп. ред. Ю.О. Карпенко. – Одеса, 2001. – С. 42-45.
Илина Г.Я. Фамилия и прозвище: Ономастика. – М., 1969.
Скорук І.Д. Історична антропонімія м. Луцька з точки зору її походження // Ономастика та етимологія. – К., 1997.
Скрипник Л.Г. Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54-65.
Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – С. 97–129.
Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
СОКОЛ І. Про що розповідають прізвища // Дивослово. – 2003. –№ 3. – С. 32-34.
Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.
Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів, 2001. – 371 с.
Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
Худаш М.Л. З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.
Чучка П.П. Історія власних імен // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 592– 620.
Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49-56.
Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена (конспект лекцій). – Ужгород, 1970.
Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23-25.
Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.

Топоніміка

Гумецька Л.Л. Топографічні назви української актової мови XIV– XV ст. // Дослідження з мови та літератури. – К., 1957. – С. 83 – 91.
Гумецька Л.Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV – XVст. // Мовознавство. – 1957. – Т. 14. – С. 10 – 22.
Белей Л.О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 111 с.
Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. – Суми, 2001. – 71 с.
Беценко Т.П. З історії походження ойконімів Сумщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 22 – 25.
Бурковецька І.С. Словотвірна структура ойконімії Уманщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 31 – 34.
Бучко Д. Походження та словотвір ойконімів типу Залужжя, Міжгір'я, Підлісся в українській та інших слов'янських мовах // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 522 – 529.
Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів, 1990. – 144 с.
Вербич С.О. Топонімія Прикарпаття // Культура слова. – К., 1997.– Вип. 50. – С. 76 – 79.

Вербич С.О. Верхньодністерський гідронімікон у контексті при-карпатсько-хорватських топонімних зв'язків // Мовознавство.– 1997. – № 1. – С. 65 – 73.
Вербич С.О. З архаїчної гідронімії басейну Верхнього Дністра // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 21 – 30.
Вербич С.О. Іншомовні елементи в топоніміконі Прикарпаття (спроба генетичної характеристики) // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 25 – 31.
Герета Н.М. Ойконімія Північної Хмельниччини XI – XIV століть // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 64 – 69.
Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках (відп. ред. О.С. Стрижак). – К., 1981. – 263 с.
Горбач О. Українська топономастика і безграмотність // Сучасність. – 1961. – Ч. 6. – С. 117 – 118.
Горпинич В.О., Лобода В.В., Масенко Л.Т. Власні назви і відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя. – К., 1977.
Гумецька Л.Л. Сучасні тенденції у творенні назв українських населених пунктів // Укр. мова і літ. в школі. – 1966. – № 4. – С. 24 – 29.
Данилюк О.К. Географічні терміни Волині з суфіксом -ин (а) // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 501 – 516.
Данилюк О.К. Географічні терміни в мікоротопонімії Волині // Філологічні студії. – Вип. 1. – Луцьк, 1996. – С. 76 – 80.
Данилюк О.К. Особливості словотвору географічних термінів Волині // Філологічні студії. – Вип. 4. – Луцьк, 1998. – С. 110 – 116.
Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині.– Луцьк, 1997. – 108 с.
Дашкевич Я. Каталог річок України // Укр. мова в школі. –1959. – № 2. – С. 17 – 19.
Железняк І.М. Архаїчна мікротопонімія Киева // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 33 – 39.
Железняк І.М. Балто-слов'янська мовна взаємодія в топонімії Середньої Наддніпрянщини // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 36 – 46.
Железняк І.М. Гідронімія України й проблема слов'янського етногенезу // Слов'янське мовознавство. X Міжнар. з'їзд славістів (доповіді української делегації). – К., 1988.
Железняк І.М. Ономастика Полісся. – К., 1999. – 234 с.
Карпенко Ю.О. Походження астрономічних назв // Укр. мова і літ в школі. – 1971. – № 4. – С. 87 – 90.
Карпенко Ю.А. Свойства и источники микротопонимии // Микротопонимия. – М., 1967.
Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973. – 238 с.
Карпенко Ю.О. Давньоєвропейська гідронімія в Українських Карпатах // Мовознавство. – 2001. – № 6.
Карпенко О.П. Відбиття праслов'янської лексики в поліській гідронімії // Мовознавство. – 1992. – № 4.
Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини / Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1989. – 189 с.
Корепанова А.П. Про топонімічну стратиграфію //Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 36 – 39.
Корепанова А.П. Процес універбізації у власних назвах //Мовознавство. – 1972. – № 5. – С. 49 – 56.
Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. – К., 1981. – 250 с.
Купчинська З.О. Твірні основи українських топонімів на -ин, -ів (структура, територія) // Ономастика України І тисячоліття нашої ери. – К., 1998. – С. 94 – 102.
Лобода В.В. Взаємодія східнослов'янських мов в українській топонімії. – К., 1976.
Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К., 1976. – 231 с

Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
Лучик В.В. Іншомовні назви в різних класах пропріальної лексики української мови // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 51 – 56.
Лучик В.В. Про походження гідронімів Висъ і Висунъ // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 60 – 71.
Лучик В.В. Тюркізми в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 60 – 70.
Масенко Л.Т. Розвиток топонімічної лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 620 – 660.
Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. – К., 1979.
Масенко Л.Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії // Мовознавство. – 1972. – № 1.
Масенко Л.Т. Річкові назви басейну Інгулу на тлі гідронімії Південної України // Питання ономастики Південної України.– К., 1974.
Михальчук О.І. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 29-35.
Мозговий В.І. Засвоєння запозичень в апелятивній та ономастичній лексиці // Мовознавство. – 1979. – № 5.
Мриглод М.П. Відантропонімні ойконіми Правобережної України, твірні основи яких мотивовані християнськими іменами // Наук. зап. Тернопільськ. пед. ун-ту – Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2000. – С. 16-21.
Муромцев І.В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). – К., 1966.
Отін Є.С. Гідронімія Східної України. – Київ–Донецьк, 1977. П
Петров В.П. Гідроніми України за античними джерелами // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 134-146.
Петров В.П. Історична географія та проблема слов'янського етногенезу на матеріалах гідронімії: Гідронімія Росі й Надросся // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 65-73.
Петров В.П. Найдавніші назви річок України // Укр. мова в школі. – 1963. – № 1. – С. 77-81.
Питання гідроніміки. – К., 1971.
Поляруш Т.І. Географічні терміни як словотворча база сучасної топонімії // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доп. – К., 1980. – С. 147-148.
Редьква Я.П. Спорадичні гідроніми з різнорідними кінцевими компонентами в ареальній гідронімії // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. - К., 2001. - С. 85-91.
Смаль О.Л. Деякі мікротопоніми Лівобережжя Києва // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 181-186.
Смаль О.Л. Походження мікротопоніма Долобське // Мовознавство. – 2000. – № 4-5. – С. 66-71.
Франко З.Т. Граматична будова українських гідронімів. – К.,1979.
Франко З.Т. Системно-ареальна характеристика гідронімії України // Мовознавство. – 1978. – № 5. – С. 41-47.
Франко З. Хто ми! Звідки родом? – К., 1990. – 48 с.
Франко З.Т. Назва Київ за історичними пам'ятками // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1981. – С. 61-64.
Цілуико К.К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю // Полтавсько-київський діалект- основа української національної мови. - К., 1954.
Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру. – К., 1993. – 144 с.
Шульгач В.П. Звідки назва села? // Культура слова. – К., 1992. –Вип. 43. – С. 101-102.
Шульгач В.П. Топонімія Лесиного краю // Культура слова. – К.,1991. – Вип. 40. – С. 67-69.

Юрків М.М. Гідронімно-ойконімний паралелізм в українській ономастиці. – Тернопіль, 2000. – 130 с.
Юрків М.М. Гідроніми й ойконіми як об'єкт наукових досліджень // Наук. зап. Тернопільськ. педуніверситету ім. В.Гнатюка. – Тернопіль, 1998. – С. 59-63.

Електронні ресурси

Словники

1. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm
2. Український правопис 2015
http://izbornyk.org.ua/pravopys/pravopys2015.htm
3. Словник української мови Бориса Грінченка
http://hrinchenko.com/
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.
http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007
5. Українська мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainskamova.narod.ru
6. Словники України http://lcorp.ulif.org.ua/dictua
7. Словник.net http://www.slovnyk.net
8. Російсько-український словник сталих виразів http://stalivyrazy.org.ua
9. Словник іншомовних слів (Metaseek) http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml
10. Багатомовній словник (перекладний) http://www.slovnyk.org
11. Російсько-український (академічний) словник (1924 – 33 рр.) http://r2u.org.ua/
12. http://dict.linux.org.ua/

Інші ресурси

1. Лекції з антропоніміки
moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=31982
2. Корнієнко І. А. З історії української антропоніміки / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 16. – 2011. – С. 56 – 61.
www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna.../index.php?...
3. До історії вивчення української антропоніміки (Дзира О.І.)
irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
4. Лінгвістичні засади вивчення прізвищ української мови (О.В.Єрьоміна)
ukrsence.com.ua/.../lingvistichni-zasadi-vivchennya-prizvish...
5. Антропонімічне розмаїття як відображення історії та розвитку українського суспільства (Ісаєнко Т.К.)
http://www.rusnauka.com/15_NPN_2013/Philologia/3_138314.doc.htm
6. Корнієнко І. А. Від прізвиськ до прізвищ / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 15. – 2011. – С. 24 – 29.
http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm30_02
7. Антропонімічна лексикографія сучасної української мои та інших слов'янських і неслов'янських мов (Самолова І.А.)
http://philology.knu.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_16_2011/151_156.pdf
8. Семантика і структура прізвищ полтавців за спорідненістю та свояцтвом (Т. Ніколашина)
http://refs.in.ua/zmis-t-atamanchuk-nina-pasichnichenko-anjela.html?page=8
9. Особливості морфемної структури прізвищ
linguistics.kspu.edu/webfm_send/1252
10. Структурний аналіз суфіксальних імен в основах прізвищ Північної Донеччини (Н.Ю.Булава)
http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2007_2/5.pdf

Інформаційні ресурси

1. http://moodle.mnu.mk.ua/course/category.php?id=40

3. Горпинич В.О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : Монографія / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ - Миколаїв : Іліон, 2006. – 237 с. – Кількість: 2

3. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге вид., доп. й випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „КВІТ”, 2012. – 232 с. – Кількість: 7

5. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

6. Засоби діагностики успішності навчання: виконання індивідуальних завдань, контрольних і практичних робіт, написання рефератів.

Засоби діагностики навчальних досягнень студентів

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота					МКР	Накопичувальні бали/ Сума
Модуль 1						
Т1	Т2	Т3	Т4	Т5	100	200/100
15	30	20	35			

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Бали за вид роботи

Усна відповідь на практичному занятті-**1-5 балів**

Виконання завдань для самостійної роботи-**1-10 балів**

Написання й захист реферату-**1-7 балів**

Виступ з повідомленням-**1-3 бали**

Виконання письмових вправ і завдань **– 1-5 балів**

Загальнодидактичні оціночні норми

Критерії оцінок	Норма оцінок			
	“5”	“4”	“3”	“2”
Характер засвоєння знань, навичок і умінь	Відповіді впевнені, аргументовані. Самостійне, творче, ініціативне застосування в змінених ситуаціях.	Свідоме і повне засвоєння, але з деякими неточностями в другорядному матеріалі, які студент сам виправляє.	Свідоме засвоєння з незначними помилками, які студент виправляє з допомогою викладача.	Несвідоме, механічне засвоєння з великими помилками і прогалинами.
Якість відповіді студента	Глибока обґрунтованість, логічність, переконливість викладу, мова правильна і виразна	Достатня обгрунтованість, незначне порушення послідовності, недостатня переконливість.	Деякі порушення логічності й послідовності, не зовсім достатня самостійність мислення.	Необґрунтовання суджень, недостатньо розвинена самостійність мислення.
Якість виконання роботи	Висока старанність і вправність у виконанні, бездоганне зовнішнє оформлення.	Достатня старанність і вправність, добре зовнішнє оформлення.	Посередня старанність, зовнішнє оформлення задовільне.	Відсутність старанності, погане зовнішнє оформлення.

Навчально-наочні посібники та інша література

Базова

Довідникова література

Белей Л. Ім'я для дитини в українській родині: Словник-довідник. – Ужгород, 1993. – 116 с.

Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. В. Німчук. – К., 1966. – 423 с.

Бурячок А. А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 2001. – 168 с.

Бурячок А.А. Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 1996. – 150 с.

Бучко Д.Г. Інверсійний словник ойконімів України. – Люблін, 2001. – 325 с.

Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.

Головащук С. Правописний словник. – К., 1999. – 607 с.

Горпинич В.О. Словник відтопонімічних прикметників і назвжителів України: У 2 т. – Кіровоград, 1994. – Т. 1. – 160 с.

Горпинич В.О. Словник географічних назв України: Топоніми та відтопонімні прикметники. – К.,2001. – 526 с.

Дей О.І. Словник українських псевдонімів. – К., 1969.

Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-1989. – Т. 1 – 3.

Каталог річок України / Уклад. Г.І. Швець, Н.І. Дрозд, С.П.Левченко. – К., 1957. – 192 с.

Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР / Відп. ред. І.О. Варченко. – К.,1978. – 151 с.

Мартинова Г.І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини. – Черкаси, 2000. – 266 с.

Масловська М.В., Купневич В.Ю., федорова Н.А. Словник етнографічних термінів. – Житомир, 2004. – 266 с.

Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / За ред. /. Варченка. – К., 1969. – 254 с.

Російсько-український словник географічних термінів / Уклад.О.М. Маринич, М.М. Михайленко, А.П. Могила, О.І. Речмедін. – К., 1970.

Російсько-український словник: Прізвища; Імена; Імена по батькові; Області; Райони; Міста; Селища міського типу; Села / Упоряд. З.Г. Рикова, Н.В. Щеголівська. –Харків, 1997. – 304 с.

Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В.М. Русанівського. – К., 1986. – 310 с.

Словник гідронімії України / Уклад. В.В.Німчук, І.М.Железняк, А.П.Корепанова, Л.Т.Масенко, А.П.Непокупний. – К., 1979. –780 с.

Словник лінгвістичних термінів / Уклад. Д.І. Ганич, І.С. Олійник.– К., 1985. – 360 с.

Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.

Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.

Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Допоміжна

Наукова література

Загальна ономастика

Бевзенко С.П. З історії української ономастики (на матеріалі Харківського перепису 1660 р.) // Доп. та повідом. Ужгородського ун.-ту. Серія філолог. наук. – 1961. – Вип. 7.

Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (Ономастика). – К., 1972. – 211 с.

Бондалетов В.Д. Ономастика и социолингвистика //Антропонимика. – М., 1970. – С. 17 – 23.

Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983. – 224 с.

Вербич С.О. Внутрішня реконструкція як базовий принцип у системі аналізу онімного матеріалу // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 59 – 68.

Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
Железняк І.М. Ономастика та періодизація глотогенезу в Україні (до постановки питания) // Третій міжнародний конгрес україністів 26-29 серпня 1996 р. – Мовознавство. – -Харків, 1996.
Железняк І.М. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 13 – 17.
Железняк І.М. Роль і місце ономастичних досліджень у студіях зі східнослов'янського етногенезу // Ономастика та етногенез східних слов'ян. – К., 1998.
Карпенко Ю.О. Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень. – Ч. 1. – Одеса, 1990. – С. 35 – 37.
Карпенко Ю.О. Творення загальних назв від власних // Укр.мова і літ. в школі. – 1973. – № 10.
Корепанова А.П. Антонімія в ономастиці // Мовознавство. –1979. – № 4.
Питання ономастики південної України. – К., 1974.
Питання ономастики. – К., 1965.
Питання сучасної ономастики. – К., 1976.
Питання топоніміки та ономастики. – К., 1962.

Антропоніміка

Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
Бренер Н.М. Відпрізвищеві прізвиська Луганщини // Студії з ономастики та етимології. – К., 2002. – С. 26 – 30.
Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.
Гайдукевич Т. Коли сформувались українські прізвища // Жовтень. – 1987. – № 6.
Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
Гриднєва Любов. Змішування мов в українській антропонімії // Урок української. – 2002. – № 9. – С. 25 – 26.
Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
Єфименко І.В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв (на матеріалі писемних пам'яток XVI ст.) // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 75 – 87.
Єфименко І.В. Антропонімічні етюди // Культура слова. – К., 1997. – Вип. 50. – С. 79 – 80.
Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. –168 с.
Єфименко І. Дещо про походження сучасних українських прізвищ // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 18 – 19.
Єфименко І.В. Праслов'янська лексична спадщина в українських прізвищевих назвах XVI ст. // Мовознавство. – 1999. – № 4-5. – С. 34 – 40.
Желєзняк І.М. Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.
Жовтобрюх М.А. Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.
Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.

Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.
Коломієць В.Т. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.
Коломієць В.Т., Мельничук О.С. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 44 – 47.
Корнієнко І.А. До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.
Корнієнко І.А. Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.
Корнієнко І.А. Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.
Корнієнко І.А. Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.
Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.
Корнієнко І.А. Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.
Корнієнко І.А. Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.
Корнієнко І.А. Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.
Корнієнко І.А. Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.
Корнієнко І.А. Морфеміка апелятивних основ прізвищ субстантивного типу // Ономастика і апелятиви. – Вип. 21. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 103 – 111.
Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110 – 117.
Корнієнко І.А. Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
Корнієнко І.А. З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
Корнієнко І.А. Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
Корнієнко І.А., Середич Г.А. Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Регіональна культура в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вип.ІІ. – Миколаїв, 2009. – С.183-187.
Лозко Г.С. Іменослов. Імена слов'янські, історичні та міфологічні. – К., 1998. – 176 с

Лукінова Т.Б. Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 124 – 133.
Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
Масенко Л.Т. Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
Могила А.Г. До правопису російських прізвищ // Українська мова в школі. – 1954. – № 4. – С. 70–72.
Медвідь-пахомова С.М. Динаміка української офіційної антропонімоформули на східнослов'янському фоні // Українська ономастика. – К., 1998.
Медвідь-пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999.
Медвідь-пахомова С.М. Реконструкція дописемного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімної системи // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 20-27.
Неділько О.Д. Етимологія деяких прізвищ // Укр. мова літ. в школі. – 1969. – № 5. – С. 79-81.
Неділько О.Д. Про утворення українських прізвищ // Укр. мова і літ. в школі. – 1967. – № 9. – С.19-25.
Никонов В.А. География фамилий. – М., 1988. – 189 с.
Никонов В.А. Имя и общество. – М., 1974. – 142 с.
Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 194-210.
Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
Осташ Л.Р. Автохтонні та псевдоавтохтонні власні особові імена відапелятивного походження в чехів й українців // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 150-158.
Осташ Н.Л., Осташ Р.І. Прізвища переселенців із Холмщини в антропонімійному просторі України // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 159-174.
Осташ Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр Війська Запорозького. – К., 1995.
Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини.–Тернопіль, 1995 –125 с.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Валентин, Валентина, Валерій, Валеріан, Валерія // Укр. мова і літ. в школі. – 1987. – № 22. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Григорій, Дмитро, Святослав, Лідія, Ніла, Юлія, Аліса, Альберт, Едгар, Едуард // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 10. – № . 64-65.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Віталій, Мирон, Світлана // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 7. – С. 68
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Анастасія, Анатолій, Архип // Культура слова. – Вип. 18. – К., 1980. – С. 51-53.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Зінон, Зіновій, Зіновія, Зінаїда // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1971. – С. 72-73.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Маріана, Маріанна, Оксана // Культура слова. – Вип. 26. – К., 1984. – С. 58-59.

Півторак Г.П. З історії власних імен: Варвара, Петро //Культура слова. – Вип. 39. – К., 1990. – С. 78-80.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Іван // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 5. – № . 50-51.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Остап, Панас, Петро,Параска // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 10. – № 81-82.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Софія, Віра, Надія, Любов // Культура слова. – Вип. 43. –К., 1992. – С. 65-68.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.
Русанівський В.М. Запозичені особові імена та прізвища // Складні питання сучасного українського правопису. – К., 1980. – С. 103–124.
Сеник Г.В. Трансонімізовані прізвиська // Записки з ономастики.– Вип. 5: Зб. наук. праць // Відп. ред. Ю.О. Карпенко. – Одеса, 2001. – С. 42-45.
Илина Г.Я. Фамилия и прозвище: Ономастика. – М., 1969.
Скорук І.Д. Історична антропонімія м. Луцька з точки зору її походження // Ономастика та етимологія. – К., 1997.
Скрипник Л.Г. Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54-65.
Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – С. 97–129.
Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
СОКОЛ І. Про що розповідають прізвища // Дивослово. – 2003. –№ 3. – С. 32-34.
Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.
Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів, 2001. – 371 с.
Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
Худаш М.Л. З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.
Чучка П.П. Історія власних імен // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 592– 620.
Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49-56.
Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена (конспект лекцій). – Ужгород, 1970.
Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23-25.
Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.

Топоніміка

Гумецька Л.Л. Топографічні назви української актової мови XIV– XV ст. // Дослідження з мови та літератури. – К., 1957. – С. 83 – 91.
Гумецька Л.Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV – XVст. // Мовознавство. – 1957. – Т. 14. – С. 10 – 22.

Белей Л.О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 111 с.
Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. – Суми, 2001. – 71 с.
Беценко Т.П. З історії походження ойконімів Сумщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 22 – 25.
Бурковецька І.С. Словотвірна структура ойконімії Уманщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 31 – 34.
Бучко Д. Походження та словотвір ойконімів типу Залужжя, Міжгір'я, Підлісся в українській та інших слов'янських мовах // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 522 – 529.
Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів, 1990. – 144 с.
Вербич С.О. Топонімія Прикарпаття // Культура слова. – К., 1997.– Вип. 50. – С. 76 – 79.
Вербич С.О. Верхньодністерський гідронімікон у контексті при-карпатсько-хорватських топонімних зв'язків // Мовознавство.– 1997. – № 1. – С. 65 – 73.
Вербич С.О. З архаїчної гідронімії басейну Верхнього Дністра // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 21 – 30.
Вербич С.О. Іншомовні елементи в топоніміконі Прикарпаття (спроба генетичної характеристики) // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 25 – 31.
Герета Н.М. Ойконімія Північної Хмельниччини XI – XIV століть // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 64 – 69.
Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках (відп. ред. О.С. Стрижак). – К., 1981. – 263 с.
Горбач О. Українська топономастика і безграмотність // Сучасність. – 1961. – Ч. 6. – С. 117 – 118.
Горпинич В.О., Лобода В.В., Масенко Л.Т. Власні назви і відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя. – К., 1977.
Гумецька Л.Л. Сучасні тенденції у творенні назв українських населених пунктів // Укр. мова і літ. в школі. – 1966. – № 4. – С. 24 – 29.
Данилюк О.К. Географічні терміни Волині з суфіксом -ин (а) // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 501 – 516.
Данилюк О.К. Географічні терміни в мікоротопонімії Волині // Філологічні студії. – Вип. 1. – Луцьк, 1996. – С. 76 – 80.
Данилюк О.К. Особливості словотвору географічних термінів Волині // Філологічні студії. – Вип. 4. – Луцьк, 1998. – С. 110 – 116.
Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині.– Луцьк, 1997. – 108 с.
Дашкевич Я. Каталог річок України // Укр. мова в школі. –1959. – № 2. – С. 17 – 19.
Железняк І.М. Архаїчна мікротопонімія Киева // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 33 – 39.
Железняк І.М. Балто-слов'янська мовна взаємодія в топонімії Середньої Наддніпрянщини // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 36 – 46.
Железняк І.М. Гідронімія України й проблема слов'янського етногенезу // Слов'янське мовознавство. X Міжнар. з'їзд славістів (доповіді української делегації). – К., 1988.
Железняк І.М. Ономастика Полісся. – К., 1999. – 234 с.
Карпенко Ю.О. Походження астрономічних назв // Укр. мова і літ в школі. – 1971. – № 4. – С. 87 – 90.
Карпенко Ю.А. Свойства и источники микротопонимии // Микротопонимия. – М., 1967.
Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973. – 238 с.
Карпенко Ю.О. Давньоєвропейська гідронімія в Українських Карпатах // Мовознавство. – 2001. – № 6.
Карпенко О.П. Відбиття праслов'янської лексики в поліській гідронімії // Мовознавство. – 1992. – № 4.

Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини / Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1989. – 189 с.
Корепанова А.П. Про топонімічну стратиграфію //Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 36 – 39.
Корепанова А.П. Процес універбізації у власних назвах //Мовознавство. – 1972. – № 5. – С. 49 – 56.
Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. – К., 1981. – 250 с.
Купчинська З.О. Твірні основи українських топонімів на -ин, -ів (структура, територія) // Ономастика України І тисячоліття нашої ери. – К., 1998. – С. 94 – 102.
Лобода В.В. Взаємодія східнослов'янських мов в українській топонімії. – К., 1976.
Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К., 1976. – 231 с
Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
Лучик В.В. Іншомовні назви в різних класах пропріальної лексики української мови // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 51 – 56.
Лучик В.В. Про походження гідронімів Висъ і Висунъ // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 60 – 71.
Лучик В.В. Тюркізми в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 60 – 70.
Масенко Л.Т. Розвиток топонімічної лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 620 – 660.
Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. – К., 1979.
Масенко Л.Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії // Мовознавство. – 1972. – № 1.
Масенко Л.Т. Річкові назви басейну Інгулу на тлі гідронімії Південної України // Питання ономастики Південної України.– К., 1974.
Михальчук О.І. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 29-35.
Мозговий В.І. Засвоєння запозичень в апелятивній та ономастичній лексиці // Мовознавство. – 1979. – № 5.
Мриглод М.П. Відантропонімні ойконіми Правобережної України, твірні основи яких мотивовані християнськими іменами // Наук. зап. Тернопільськ. пед. ун-ту – Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2000. – С. 16-21.
Муромцев І.В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). – К., 1966.
Отін Є.С. Гідронімія Східної України. – Київ–Донецьк, 1977. П
Петров В.П. Гідроніми України за античними джерелами // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 134-146.
Петров В.П. Історична географія та проблема слов'янського етногенезу на матеріалах гідронімії: Гідронімія Росі й Надросся // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 65-73.
Петров В.П. Найдавніші назви річок України // Укр. мова в школі. – 1963. – № 1. – С. 77-81.
Питання гідроніміки. – К., 1971.
Поляруш Т.І. Географічні терміни як словотворча база сучасної топонімії // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доп. – К., 1980. – С. 147-148.
Редьква Я.П. Спорадичні гідроніми з різнорідними кінцевими компонентами в ареальній гідронімії // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. - К., 2001. - С. 85-91.
Смаль О.Л. Деякі мікротопоніми Лівобережжя Києва // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 181-186.

Смаль О.Л. Походження мікротопоніма Долобське // Мовознавство. – 2000. – № 4-5. – С. 66-71.
Франко З.Т. Граматична будова українських гідронімів. – К.,1979.
Франко З.Т. Системно-ареальна характеристика гідронімії України // Мовознавство. – 1978. – № 5. – С. 41-47.
Франко З. Хто ми! Звідки родом? – К., 1990. – 48 с.
Франко З.Т. Назва Київ за історичними пам'ятками // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1981. – С. 61-64.
Цілуико К.К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю // Полтавсько-київський діалект- основа української національної мови. - К., 1954.
Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру. – К., 1993. – 144 с.
Шульгач В.П. Звідки назва села? // Культура слова. – К., 1992. –Вип. 43. – С. 101-102.
Шульгач В.П. Топонімія Лесиного краю // Культура слова. – К.,1991. – Вип. 40. – С. 67-69.
Юрків М.М. Гідронімно-ойконімний паралелізм в українській ономастиці. – Тернопіль, 2000. – 130 с.
Юрків М.М. Гідроніми й ойконіми як об'єкт наукових досліджень // Наук. зап. Тернопільськ. педуніверситету ім. В.Гнатюка. – Тернопіль, 1998. – С. 59-63.

Електронні ресурси

Словники

1. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm
2. Український правопис 2015
http://izbornyk.org.ua/pravopys/pravopys2015.htm
3. Словник української мови Бориса Грінченка
http://hrinchenko.com/
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.
http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007
5. Українська мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainskamova.narod.ru
6. Словники України http://lcorp.ulif.org.ua/dictua
7. Словник.net http://www.slovnyk.net
8. Російсько-український словник сталих виразів http://stalivyrazy.org.ua
9. Словник іншомовних слів (Metaseek) http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml
10. Багатомовній словник (перекладний) http://www.slovnyk.org
11. Російсько-український (академічний) словник (1924 – 33 рр.) http://r2u.org.ua/
12. http://dict.linux.org.ua/

Інші ресурси

1. Лекції з антропоніміки
moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=31982
2. Корнієнко І. А. З історії української антропоніміки / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 16. – 2011. – С. 56 – 61.
www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna.../index.php?...
3. До історії вивчення української антропоніміки (Дзира О.І.)
irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
4. Лінгвістичні засади вивчення прізвищ української мови (О.В.Єрьоміна)
ukrsence.com.ua/.../lingvistichni-zasadi-vivchennya-prizvish...
5. Антропонімічне розмаїття як відображення історії та розвитку українського суспільства (Ісаєнко Т.К.)
http://www.rusnauka.com/15_NPN_2013/Philologia/3_138314.doc.htm
6. Корнієнко І. А. Від прізвиськ до прізвищ / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 15. – 2011. – С. 24 – 29.
http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm30_02

7. Антропонімічна лексикографія сучасної української мои та інших слов'янських і неслов'янських мов (Самолова І.А.)
http://philology.knu.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_16_2011/151_156.pdf
8. Семантика і структура прізвищ полтавців за спорідненістю та свояцтвом (Т. Ніколашина)
http://refs.in.ua/zmis-t-atamanchuk-nina-pasichnichenko-anjela.html?page=8
9. Особливості морфемної структури прізвищ
linguistics.kspu.edu/webfm_send/1252
10. Структурний аналіз суфіксальних імен в основах прізвищ Північної Донеччини (Н.Ю.Булава)
http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2007_2/5.pdf

Інформаційні ресурси

1. http://moodle.mnu.mk.ua/course/category.php?id=40

4. Горпинич В.О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : Монографія / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ - Миколаїв : Іліон, 2006. – 237 с. – Кількість: 2

3. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге вид., доп. й випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „КВІТ", 2012. – 232 с. – Кількість: 7

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ ІЗ ДИСЦИПЛІНИ

Лекція № 1

(2 години)

Ономастика як спеціальна лінгвістична й історична наука

План

1. Ономастика як наука: предмет, завдання й проблематика.
2. Розвиток ономастики як наукової дисципліни: здобутки, проблематика, перспективи.
3. Загальні аспекти та положення ономастичних досліджень

Ключові слова: ономастика, онім, власне ім'я

Мета: ознайомити з особливостями ономастики як наукової дисципліни, з основними векторами її досліджень, проблематикою та історією розвитку в Україні, а також із загальними аспектами та положеннями ономастичних досліджень.

Завдання:

- розкрити мету, завдання, об'єкт ономастики та її зв'язок з іншими дисциплінами;
- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку української ономастики;
- здійснити огляд основних здобутків у ономастики;
- з'ясувати загальні аспекти та положення ономастичних досліджень

Література

Карпенко Ю.О. Ономастика // Українська мова. Енциклопедія, вид. 3-є, зі змін. і доп. — К., 2007. — С. 457.

Німчук В.В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв'язку з народними говорами // Питания топоніміки та ономастики: Матеріали І Республ. наради з питань топоніміки та ономастики / Відп. ред. К.К. Щлуйко. — К., 1962. — С. 45-53.

Стрижак О.С. За ґрунтовність топонімічних досліджень // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — К., 1963. — №3. — С. 79-82.

Цілуйко К.К. Перспективи подальшого розвитку української ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1967. — Вип. 3. — С. 3-12.

Кушевич Л.С, Стрижах О.С. Ономастика на Україні після V Міжнародного з'їзду славістів // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1966. — Вип. 1. — С. 5-12.

Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А.П. Непокупный. — М., 1986. — 256 с.

Ономастика як наука: предмет, завдання й проблематика.

Ономастика (від грецького ONOMA – ім'я, назва) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові і суспільстві, закономірності їх утворення, розвитку і постійних перетворень. Вона виникла в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства і лінгвістики. Кожен онім – власна назва – містить інформацію про особливості іменованого об'єкту, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, на якій створена назва і багато іншого. Власні імена виникли дуже давно в процесі розвитку мови. Тривалий час у науці йшла суперечка з приводу того, є ономастика самостійною дисципліною з власними засобами досліджень чи допоміжною стосовно географії, історії, лінгвістики, археології, етнографії тощо. З часом у наукових дослідженнях виокремились два підходи у вивченні онімів. Перший об'єднував вчених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – вчених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає оніми як

історичне джерело. В свою чергу в філології ономастика – частина лінгвістики, дослідницький об'єкт істориків мови.

Предметом досліджень ономастики як історичної дисципліни є географічні назви та власні імена в найширшому значенні. До географічних назв входять найменування місцевостей, а також гір і рік, країн та їх адміністративних одиниць, островів і частин світу, а крім того назви територіальні (полів, лугів, лісів, частин поселень та інших об'єктів подібного типу), в містах – назви вулиць і площ. До власних назв можна зарахувати особові імена, прізвища, прізвиська, різного роду лицарські псевдоніми, а також гербові назви, а також – назви племен і народів. Крім того, ономасти досліджують власні назви тварин (собак, коней, корів, овець), окремих будівель, наприклад палаців, фортець, будинків, готелів, млинів, човнів і кораблів.

Ономастика має два основні вектори досліджень – *лінгвістичний* і *історичний*, однак результати ономастичних досліджень використовуються також в етнографії, археології, картографії, логіці і багатьох інших науках. Основу ономастикону (кола власних імен) становлять географічне середовище, біологічна природа людини, її антропологічний і расовий тип, тваринний і рослинний світ, космічні об'єкти тощо. В цілому ономастичний простір охоплює наступні власні імена: *антропоніми* – особові імена людей; *етноніми* –групові, родові, етнічні імена людей; *топоніми* – назви географічних об'єктів; *космоніми* – назви космічних об'єктів: галактик, зірок, планет, супутників, атсероїдів, комет і т. ін.; *зооніми* – власні імена тварин; *фітоніми* – назви рослин; *хрононіми* – назви періодів часу; ергоніми – назви політичних і громадських об'єднань людей; *хрематоніми* – назви різних предметів: знарядь праці, зброї, інструментів, приладів, побутових предметів, коштовностей і т. ін.; *порейоніми* – назви засобів пересування: автомобілів, потягів, літаків, кораблів, космічних апаратів і т. ін.; *документоніми* – назви документів, правових актів і т. ін.; алероніми – назви нагород; *геортоніми* – назви свят, ювілеїв, урочистостей; *фіктоніми* – вигадані імена, які використовуються в художніх творах; *міфоніми* – назви фантастичних об'єктів; теоніми – імена божеств.

Народження онімів відбувається в результаті взаємодії різноманітних природних, мовних, соціальних, психологічних чинників. Без визначення ролі кожного з них в даному конкретному випадку неможливо встановити достеменне значення тієї або іншої власної назви. Тому ономастика є за своєю суттю синтетичною дисципліною, яка узагальнює методику дослідження і джерельну базу широкого кола природничих і гуманітарних наук – географії, астрономії, геології, історії, лінгвістики, а також джерелознавства, археології тощо.

Значення історичної ономастики. Оніми, як історичне джерело, входять в коло досліджень історичної науки, джерелознавства, а також багатьох спеціальних історичних дисциплін. Для їх справжнього розуміння необхідно добре вивчити спосіб життя, світосприйняття, господарську діяльність, періпетії історичних подій, економічні і соціальні відносини в тих людських спільнотах, в яких у свій час народилися ці власні назви. Всебічний розвиток ономастичних досліджень є необхідною передумовою для подальшого поглибленого вивчення історії, філології, етнографії та інших гуманітарних наук. Найбільший ефект дає вивчення ономастичних джерел в дослідженнях на стику наук.

Власне ім'я є своєрідним історичним джерелом. Своєрідним способом у ньому закодована інформація про минуле людського суспільства. Особливе значення ономастики для істориків полягає в тому, що вона поряд з археологією, етнографією,

лінгвістикою, фольклористикою дає змогу дослідникам зазирнути в такі глибини часу, про які немає інформації в писемних джерелах. В результаті можуть бути висвітлені невідомі науці події політичної, економічної, соціальної історії, досліджена матеріальна і духовна культура минулих часів. При наявності писемних джерел інформація, закладена в онімах, завжди суттєво доповнює інформацію, котру містять в собі письмові джерела. Подальший успішний розвиток історичної науки в першу чергу залежить від підвищення інформативної віддачі історичних джерел. Цьому прямо сприяють дослідження в галузі ономастики, розвиток її як спеціальної історичної дисципліни, що має свій власний об'єкт дослідження.

Ономастичні дані бувають двоякого роду: збережені в сучасній живій мові й уже зниклі з неї, але відбиті в текстах минулих часів. Відмінність ця певною мірою формальна, оскільки на ділі, за досить рідкісними винятками (зв'язаними звичайно з аналізом мікротопонімії), дослідник має справу з ономастичними даними, уже вбраними в письмову форму, так що справа лише в часі створення тексту. Найбільшу цінність представляють, природно, відомості, синхронні досліджуваному часу, але досить часто через нестачу джерел доводиться задовольняти більш пізніми, іноді й більш ранніми матеріалами. У першу чергу це стосується топонімії.

Левова частина середньовічних ономастичних даних утримується в нарративних (оповідальних) і особливо в документальних джерелах; по зрозумілих причинах законодавчі в цьому змісті набагато бідніше. Звичайний документ тієї епохи нерідко взагалі на загал полягає на добру половину з антропо- і топонімів: крім імен учасників угоди і її об'єктів (головним чином земельних і, отже, що бідують у локалізації) у ньому, як правило, є також більш-менш довгий список свідків. Картина стане повною, якщо врахувати, що події, у тому числі й сам акт створення грамоти, найчастіше датувалися за іменами правителів, а земельні володіння суцільно й поруч характеризуються за іменами їх нинішніх і минулих власників, а також обробних їхніх селян-власників. Дуже насичені антропонімічними відомостями земельні й податкові описи, прибутково-видаткові книги, боргові й заставні зобов'язання. Документ без власних імен – рідкість, виключення із правил; інша справа, що документи різних типів містять неоднакову кількість онімів.

Розвиток ономастики як наукової дисципліни: здобутки, проблематика, перспективи.

Розвиток ономастики як наукової дисципліни можна умовно розділити на три етапи. Перший етап – це т. зв. „доакадемічна доба", коли створюються перші словники власних імен і з'являються наукові розвідки із зазначеної проблематики. Цей період тривав до середини XIX ст. Другий етап охоплює другу половину XIX ст. – першу половину XX ст., коли з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики. І нарешті, третій етап (друга половина XX ст. – початок XXI ст.), коли ономастичні ослідження здійснюються поряд із філологами і спеціалістами-істориками.

Значний внесок у ономастичні дослідження зробили як вчені-лінгвісти, так і історики. Зокрема, велика роль Я. Розвадовського, М. Рудницького, польського мовознавця Т. Лер-Сплавінського. Великий внесок у зародженняя ономастики зробили Нестор-літописець, Стефаній Славинецький, Памво Беринда.

У російській історіографії серед істориків в XVIII ст. першим особливу увагу на оніми звернув В. Татіщев. У XIX ст. особливо слід відмітити роботи Марсова, М. Надєждіна, І. Філевича. На межі XIX–XX ст. над вивченням онімів працювали видатні російські сходознавці: В. Радлов та В. Бартольд, П. Маштаков. Одним із перших в Україні розпочав ономастичні дослідження Я. Головацький, який у своїх студіях спирався на досягнення тогочасного слов'янського мовознавства і праці П.-Й. Шафарика, Ф. Міклошича, В. та Я. Гріммів. Проблеми ономастики в своїх наукових працях успішно досліджував А. Мертье-

Делагард, а на початку ХХ ст. – відомі українські історики О. Лазаревський, В. Ляскоронський, Л. Падалка, М. Арандаренко, М. Астряб, О. Андріяшев та ін.

У ХХ ст.ономастичні дослідження здійснювали відомі українські вчені П. Клименко, М. Ткаченко, А. Ярошевич, К. Цілуйко, Ф. Шевченко, О. Компан, історик П. Чучка, Ю. Карпенко, історик С. Бевзенко та ін.

Подальший розвиток ономастики в Україні відначений посиленням наукової взаємодії істориків і лінгвістів.

Становлення української академічної ономастики починається в післявоєнний період, коли в межах відділу історії мови Інституту мовознавства АН УРСР виокремилася група науковців, яка зосередила свої зусилля на ономастичних студіях. Це К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак, А.П. Непокупний, І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, В.В. Німчук. У сфері уваги українських ономастів -вивчення складу українського онімікону з погляду його походження, закономірностей розвитку на різних історичних етапах, функціонування в сучасній мові. Саме в цей період розпочато формування емпіричної бази української ономастики-впорядкування онімного матеріалу зібраного анкетуванням та експедиційним шляхом, почерпнутого з різноманітних історичних карт і джерел. Завдяки такій систематичній роботі зі збирання онімних фактів було сформовано ономастичну картотеку, яка на сьогодні налічує близько мільйона одиниць антропонімів, ойконімів, мікротопонімів, гідронімів. Цінність такої бази незаперечна, адже це підґрунтя не лише для теперішніх, але й для майбутніх ономастичних досліджень. До того ж, якщо в попередні періоди розвитку української академічної ономастики картотеку систематично поповнювано матеріалами, зібраними в регіонах експедиційним шляхом, то сьогодні надходження нового матеріалу досить фрагментарне й нерегулярне. Розглянемо детальніше періоди становления української ономастики взагалі й академічної зокрема.

Період 60-70-х рр. ХХ ст. уважають найпліднішим для української ономастики. Головну увагу на той час приділяли двом ономастичним підрозділам — топоніміці й антропоніміці. Зауважимо, що розвиток ономастики в Україні взагалі починається з розроблення питань топоніміки. Це було зумовлено розумінням виняткового значення топоніміки для розв’язання багатьох завдань порівняльно-історичного, описового й загального мовознавства, наприклад для виявлення прихованих у топонімах слів, які сьогодні відсутні в мові. Першорядним завданням для топонімістів того часу було зібрати матеріал особисто (польовим методом), простежити його зв’язок із місцевими топографічними реаліями, а крім того, із місцевими діалектами, оскільки лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи ті назви, на зіставленні їх із даними інших говірок і мов, можна досягти більш-менш повного розкриття внутрішньої форми топоніма. Саме такий підхід і зумовив, очевидно, своєрідний «ономастичний вибух» того періоду За цей час опубліковано низку спеціальних збірників: «Питания ономастики» (К., 1964), «Українська діалектологія та ономастика» (К., 1964), «Територіальні діалекти і власні назви» (К., 1965); окремі монографії: Карпенко Ю.О. «Топонімія гірських районів Чернівецькї області. Конспект лекцій» (Чернівці, 1964), його ж «Топонімія Центральних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» і «Топонімія східних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» (Чернівці, 1965); інші видання: «Тези ПІ Республіканської ономастичної (гідронімічної) конференції» (К., 1965), «Гідронімічний атлас України (проспект)» (К., 1967). У ці роки активізовано роботу над створенням українського гідронімного фонду, який згодом увійшов до ономастичної картотеки (сьогодні в Інсти-туті української мови НАН України). У зазначений період українські ономасти активно розробляють і такий важливий аспект топонімічних студій, як картографічний (сьогодні, на жаль, дослідники ним часто нехтують). Опубліковано ойконімні карти Є.М. Посацької-Черняхівської, М.М. Пещак; гідронімні — А.П. Корепанової, І.М. Железняк, О. С. Стрижака, А.П. Не покупного. Цей аспект важливий з огляду на те, що онімні факти необхідно вивчати в часопросторі, оскільки такий підхід унаочнить схему поширення певної топонімічної моделі, закцентує увагу на її зв’язку з

історичним минулим конкретного регіону адже ономастика загалом і топоніміка зокрема — найважливіше джерело для встановлення етнолінгвальної ситуації минулого. На основі напрацювань попе редніх років у 1970-1973 рр. укладено «Словник гідронімів України» (20 тис. назв водойм і 23 тис. гідро-німних варіантів), що дозво лило украшським ономастам перейти домонографічного вивчення гідронімії України, яке триває й сьогодні. Результатом комплексного підходу до вивчення гідронімікону України (врахування історичних, географічних, мовних чинників виникнення назв водойм) став вихід у світ монографії «Українська гідронімія в міжмовних і міждіалектних зв'язках» (К., 1981). Теоретично-просторовий підхід до опису гідронімікону України застосовують у своїх студіях багато українських ономастів: Ю.О. Карпенко, Є.С. Отін, А.П. Непокупний, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін.

Поза увагою дослідників того часу не лишився й інший значний пласт топонімної лексики — ойконіми. У дослідженні українського ойконімікону особливу роль відіграли історичний і топографічний чинники: фіксація назв поселень у багатьох історичних джерелах; зв'язок багатьох ойконімів із місцевими топореаліями (особливості географічного ландшафту тощо). Результатом по-справжньому гран-діозної науково-дослідної роботи у сфері української ойконімії стало видання 26-томної «Історії міст і сіл УРСР» (1967-1975 рр.), а пізніше — «Етимологічного словника літописних географічних назв Пів-денної Русі» (К., 1981), де вміщено дослідження багатьох історичних ойконімів України. Ойконімним студіям присвячені праці В.В. Лободи, Ю.О. Карпенка, А.О. Білецького, О.А. Купчинського, К.Й. Галаса, Я.О. Пури, Д.Г. Бучка та ін. Сьогодні у сфері ойконімії особливо активно працює відділ ономастики Інституту української мови НАН України, виконуючи тему «Ойконімія України в історико-етимологічному аспекті».

Проте не всі топонімні класи вдалося охопити тоді фаховими дослідженнями. Так, наприклад, недостатню увагу було приділено питаниям ороніміки й мікротопоніміки. Однак цю прогалину активно заповнюють теперішні ономасти, активно досліджуючи оронімі-кон Карпат і мікротопонімію переважно різних регіонів України (праці М.М. Габорака, статті О.І. Гулик, А.Д. Обручар, Т.І. Поляруш, О.В. Заінчковської, Н.В. Сокіл та ін.).

Дослідження в галузі антропоніміки того часу активно представлені працями І.М. Железняк, Ю.К. Редька, І.Д. Сухомлина, М.Л. Худаша. Слід згадати й про антропонімічну лексикографію, зокрема про «Словник власних імен людей» Л.Г. Скрипник. На сьогодні маємо оновлене видання цього словника, яке підготували Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківська (К., 2005). До речі, нинішній період розвитку антро-понімного словникарства значно активніше представлений друковани-ми виданнями, ніж у попередні роки. Це і праці І. Трійняка («Словник українських імен»: К., 2005), і численні словники прізвищ, які уклали В.О. Горпинич разом із Юлією Борисівною Бабій, Іриною Анатоліїв-ною Корнієнко, Тетяною Валентинівною Тимченко, словники прізвищ Юлії Миколаївни Новикової та Павла Михайловича Стехна, а також відомий широкому загалу «Історико-етимологічний словник прізвищ закарпатських українців» П.П. Чучки (Львів, 2005), «Словник сучас-них українських прізвищ» Ю. К. Редька (Львів, 2007) та ін. Активізація ономастичних досліджень у 60 70-і роки не могла не спонукати українських дослідників до укладання ономастичної бібліографії. Саме на цей період припадає перша спроба створен-ня бібліографічного покажчика з української ономастики (Корепа-но ва А.П., Симонова К.С. Матеріали до бібліографії з української ра-дянської ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1968. — №5; їхній Додаток до бібліографії з української радянської ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. -- К., 1970. — №8. — С. 48-59; Німчук В.В. Бібліографія праць К. К. Цілуй-ка за 1946-1968 рр. // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1968. — №7. — С. 7-19). У контексті сказаного зауважимо, що сьогодні відділ ономастики Інституту української мови НАН України готує найповнішу українську ономас-тичну бібліографію (з XIX ст. —

початок ономастичних студій — до 2000 р.; робота триває над поповненням бібліографії з української ономастики і після 2000 р.).
Трете місце за активністю дослідження після топоніміки й антро-поніміки в 60-70-х рр. займала етноніміка. Згадаймо праці В.П. Петрова «Скіфи. Мова. Етнос» (К., 1968), «Етногенез слов'ян» (К., 1972), численні статті О. С. Стрижака, які згодом лягли в основу його ґрун-товних студій «Етнонімія Геродотової Скіфії» (К., 1988) та «Етноні-мія Птолемеєвої Сарматії» (К., 1991).

Якщо проаналізувати стан ономастичних досліджень 60-70-х, а також 80-х і 90-х рр., то впадає у вічі передусім ґрунтовність і сумлінність, з якими дослідники підходили до вивчення онімного матеріалу Це було зумовлено, очевидно, як розумінням перспективної' стратегії розвитку української ономастики, так і намаганням детально ви-вчити історію кожної назви в системі споріднених онімів. Саме в цей період утверджується принцип, відповідно до якого без індивідуального підходу до аналізу кожної назви, взятої на широкому тлі анало-гічних утворень, без урахування всіх її варіантів, детального аналізу фонетики і словотвірної структури неможливо з'ясувати її походжен-ня. Щодо окреслення стратеги ономастичних досліджень, то з-поміж її складників було визначено: а) суцільний опис онімікону в межах України; б) складання українського фрагмента загальнослов'янського ономастичного атласу; в) унормування слов'янської, у тому числі й української, ономастичної термінології. Увагу акцептовано також на систематичному виданні бібліографічних довідників і покажчиків із ономастики, публікації рецензій на поточну ономастичну літературу підвищенні наукового рівня ономастичних видань]. Як бачимо, завдання виявилися настільки масштабними, що актуальні й сьогодні і лишаться такими, мабуть, і на перспективу. Разом із тим українські ономасти, передусім в Академії наук, у 60 80-і рр. розуміли надзви-чайну важливість укладання різноманітних топонімних (гідронімів, мікротопонімів, ойконімів, оронімів) і антропонімних словників- до від ників, свідчення чого — поповнення ономастичної картотеки ма-теріалами як сучасними — записаними від конкретних мовців, так й історичними — вилученими з різних пам'яток. Цьому мала б сприяти і співпраця з вищими навчальними закладами щодо збирання онімно-го матеріалу під час топонімічних чи діалектологічних експедицій. Зазначені кроки й заходи мали на меті закласти емпіричну базу для тодішніх і майбутніх ономастичних досліджень, а суцільний за-пис онімного матеріалу в межах областей — забезпечити підґрунтя для видання різних онімних словників і подалыпих теоретичних уза-гальнень.

Осмислюючи попередні здобутки української ономастики й аналізуючи етапи її розвитку закономірно поставите питания про сучасний її стан. 3 упевненістю можна стверджувати, що в попередні роки було закладено вагому базу для сьогоднішніх, передусім академічних, ономастичних досліджень. Це насамперед укомплектована ономастич-на картотека й чималий ономастичний архів, які, по суті, є життєдай-ним джерелом для нинішніх студій із української гідронімії, ойконімії, антропонімії, а також ті теоретичні узагальнення, на яких виростають нові покоління українських ономастів.

Нинішня українська академічна ономастика розвиває науково-теоретичне підґрунтя, закладене в попередні роки, вдосконалюючи методику опису й дослідження онімного матеріалу Фактично ядром української академічної ономастики є відділ ономастики Інституту української мови НАН України, у якому й зосереджена відповід-но основна емпірична й теоретична база українського назвознавства. Проте це ядро не може повноцінно функціонувати без нормально!' ді-яльності регіональних ономастичних центрів, які повинні виконува-ти функцію своєрідних кровоносних судин єдиного ономастичного організму На сьогодні активно функціонують Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Луцький, Львівський, Одеський, Тернопільський, Ужгородський, Хмельницький і Чернівецький ономастичні осередки. Кожен із них спеціалізується на певній ономастичній проблематиці. Проте для перспектив розвитку української ономастики загалом найважливіше значення мае так звана фондова

ономастика, яка охоплює ті класи онімів, що безпосеред-ньо пов'язані з історичною (передусім) лексичною спадщиною народу. Це насамперед гідроніми, ойконіми, антропоніми, етноніми. Перші два класи тісно пов'язані з місцевими особливостями географічного ландшафту, говіркою тощо. Саме таку їхню специфіку можливо за-фіксувати лише на місці. З цього приводу зростає особлива роль ре-гіональних ономастичних осередків. І головне завдання академічного відділу — налагодити з ними необхідну конструктивну співпрацю, що виллється з часом у створення всеукраїнського онімного фонду — го-ловної емпіричної бази вітчизняної ономастики. Сьогодні, на жаль, такої співпраці повною мірою не налагоджено. Очевидно, це зумовле-но відсутністю ефективного координатора такої співпраці. У 60 80- роки його роль досить успішно виконувала Украшська ономастична комісія, яка в наступні періоди (з різних причин) поступово втрача-ла свої позиції. Відповідно центр ваги перемістився на відділ ономастики Інституту української мови, який, проте, не може виконувати повноцінно такої функції, оскільки перед ним поставлені передусім науково-дослідницькі завдання. Можливо, ситуація поліпшиться з відновленням діяльності Української ономастичної комісії, яка й зо-середить свою роботу на координуванні ономастичної співпраці академічного центру й ономастичних осередків.

У контексті сказаного дуже важливою на сьогодні проблемою є опис і аналіз емпіричних фактів і даних спостережень на надежному науковому рівні, оскільки неодноразово в колі самих ономастів та інших лінгвістів звучать заклики до посилення науково-теоретичного рівня досліджень з усіх основних розділів ономастики з огляду на певне зниження фаховості ономастичних робіт. Це питання багатогранне, тому його слід охарактеризувати детальніше. Особливу увагу на нашу думку тут слід приділити діахронному аспекту ономастичних студій. Як відомо, одним із найефективніших підходів до вивчення власних назв є етимологічний, який дає змогу дослідити всі рівні структури (фонетичної, морфологічної, словотвірної) оніма, а також відновити його базову (доонімну) семантику. визначити ймовірний час постання конкретної назви, з'ясувати її етнічну на-лежність за тими мовними законами, які в ній (назві) відбиті. Варто пам'ятати, що якоїсь особливої ономастичної етимології немає. Оскільки той чи той онім утворений здебільшого на основі певної загальної назви, то відповідно його походження з'ясовуємо в межах загальної етимології.

Отже, процес етимологізування власних назв ґрунтується на таких основних принципах: 1) визначення словотвірної моделі (типу) назви; 2) з'ясування твірних апелятивів; 3) виявлення семантичної мотивації оніма, у зв'язку з чим часто виникає потреба етимологізування самого апелятива. Таким чином, ін-терпретація власної назви має ґрунтуватися передусім на традиції порівняльно-історичного мовознавства, а також враховувати й до-сягнення теорії мовних контактів, оскільки складно назвати онімі-кон, який би сформувався в моноетнічному середовищі. Саме другий чинник вимагає досить прискіпливої уваги дослідників, бо потребує детального вивчення мовної історії регіону, у якому сформувалася та чи та назва. При цьому неможливо обійтися без зіставлення конкретного оніма з формально подібними. Щоб таке зіставлення не виявилося суто зовнішнім (випадковим, коли порівнюють генетично неспоріднені форми, що виникли внаслідок еволюції цих лексем), воно має ґрунтуватися на системі фонетичних відповідників, установлених порівняльно-історичним мовознавством. На жаль, у колі ономастів та інших лінгвістів, які цікавляться етимологією онімів, не завжди дотримуються цього принципу, що й відбивається відповідно на науковості висновків таких досліджень. Крім того, онімікон певного регіону обов'язково зазнає впливу не лише мовних (спричинених самою природою назви та її твірної основи), але й по-замовних чинників (історичних, соціальних природничих та ін.). Недостатня увага до історичних та географічних умов, у яких відбува-лося становления певної назви, призводить до необґрунтованої або й зовсім неправильно! етимології. Це означає, що етимологічні ономастичні дослідження повинні бути комплексними, тобто спиратися як на мовні факти, так і на дані матеріальної

культури й історичних джерел, а в разі топонімної лексики — і на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи ту назву Такий підхід умож-ливить уникнення крайніх позицій в етимологізації онімного матері-алу ~ назва тільки слов'янська або назва лише неслов'янська при допустимості прямо протилежних версій, оскільки в багатьох випад-ках дослідники до уваги беруть лише сучасний стан онімів, незважа-ючи на їхню мовну історію.

Таким чином, перспективи розвитку діахронійних досліджень онімної лексики залежать від того, наскільки послідовно в них буде реалізовано принципи системності й історизму в підході до тлумачення онімного матеріалу. Сьогодні академічна ономастика свою основну увагу зосереджує якраз на дослідженні українського онімікону в його діахронії, тому ви-словлені вище міркування, гадаємо, актуальні для її подальшого розвитку. Важливо відзначити, що в колі науковців, які працюють у відділі ономастики Інституту української мови НАН України, є розуміння того, що для з'ясування етимона певної назви її не слід пояснювати ізо-льовано, а в системі етимологічно споріднених назв, тобто за допомогою так званого гніздового методу, обґрунтованого в класичних етимологічних працях. Проте ономастика — це багатоаспектна наука, тобто вона досліджує назви не лише в їхньому історичному ракурсі, і якщо ономастичні дослідження спрямувати лише в цьому напрямі, це значить звузити дослідницькі можливості ономастики. Щоб цього не ста-лося, сьогодні й на перспективу для ономастики загалом й академічної зокрема потрібно, на нашу думку, крім етимологічного аспекту вивчен-ня власних назв, розвивати й інші напрями, наприклад функціональ-ний, що пов'язаний безпосередньо з ономастичною практикою — правопис власних назв, творення відтопонімних похідних тощо. Крім того, для перспектив академічної ономастики важливо: 1) стимулювати розвиток регіональних ономастичних центрів, які надаватимуть допомогу в поповненні академічної ономастичної картотеки через організацію експедицій із метою збирання онімного матеріалу а також консультува-тимуть місцеві органи влади з найрізноманітніших питань функціону-вання онімної лексики; 2) активніше популяризувати результати своїх досліджень на сторінках як всеукраїнських (центральних і місцевих), так і закордонних видань. Це дасть можливість відмежувати наукові онімні етимології від низки псевдонаукових тлумачень, які останнім часом непоодинокі в українському ономастичному просторі.

Загальні аспекти та положення ономастичних досліджень

Оніми – невід'ємна, дуже важлива частина будь-якої національної мови, і в той же час значна їх частина — іншомовні запозичення, чужі для структури мови, що їх прийняла. З одного боку, на власні назви впливає загальномовна система, яка намагається адаптувати оніми, уподібнити їх іншим словам мови, що призводить до їх структурного перерозкладу та реетимологізації (переосмислення). З іншого боку, власні назви знаходяться під впливом ономастичних тенденцій, які намагаються відірвати їх від сфери загальних слів, ізолювати, відокремити, відособити, що також призводить до структурного перерозкладу багатьох онімів, до втрати ними первинної семантики (деетимологізація). Кожна власна назва, в свою чергу, намагається протидіяти уніфікуючому тиску ономастичної системи і бути єдиним, унікальним утворенням.

Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкту, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, мову, на якій створена назва, і багато іншого. Навіть короткий онім може мати довгу історію його використання і розвитку, а кожна зміна в ньому може бути зумовлена важливими історичними подіями. Остаточна фіксація форми оніма відбувається в писемних джерелах і на картах, але з'явитись він міг за сотні і тисячі років до цього і передаватись в усній народній традиції з покоління в покоління.

Народження онімів відбувається в результаті взаємодії різноманітних мовних, соціальних, психологічних чинників. Без визначення ролі кожного з них в даному

конкретному випадку неможливо встановити достеменне значення тієї або іншої власної назви.

Ономастика має два основні підходи дослідження онімів – історичний та лінгвістичний. Історичний об'єднує вчених, які використовують оніми (власні нзви) як своєрідне історичне джерело, що входять в коло досліджень історичної науки, джерелознавства, а також етнографії, археології, картографії, логіки і багатьох інших наук. Але, незважаючи на зовнішню подібність до письмових джерел, оніми принципово відрізняються від них оригінальним та своєрідним способом кодування інформації про минуле людського суспільства. Якщо текст писемних джерел складається з комбінацій слів, то оніми є комбінаціями власних назв, кожна з яких могла виникнути в різні часи незалежно одна від одної.

Другий, лінгвістичний підхід об'єднує вчених-філологів, які використовують оніми в дослідженнях з історії мови. Власне ім'я під час використання міняє свою форму, на нього мають вплив інші мови. Саме тому при вивченні власних назв слід здійснювати їх аналіз за допомогою методів мовознавства, що дозволяє визначити мовну належність оніма, відтворити його первісну форму і вимову назви, встановити історичну епоху, в яку він виник, окреслити вплив на нього інших мов або діалектів однієї мови, а також напрями його мовної трансформації до нашого часу включно. Найважливішою процедурою опрацювання ономастичного матеріалу є застосування до нього методів порівняльно-історичних досліджень.

Оніми відносяться до лінгвістичних джерел – пам'яток мови, котрі містять цінну інформацію з історії розвитку мови, історії етносів, в середовищі яких виникли різні мови, історії розвитку культури, науки, виробництва та ін. Лінгвістичні джерела є найдавнішою групою вербальних джерел, в яких інформація зафіксована у словесній формі. До лінгвістичних джерел відносяться слова та словосполучення, що утворювалися в процесі розвитку мови, змінювалися з часом і збереглися до наших днів. Лінгвістичні джерела з'явилися відразу після появи мови. В них відображений розвиток цивілізації, історія формування окремих етносів, їх загальні та індивідуальні риси, історія взаємодії та культурних взаємовпливів народів у різні історичні епохи. Лінгвістичні джерела за часом появи є більш давніми, ніж писемні джерела. Тому вивчення цих джерел може дати науці надзвичайно цінну інформацію, яку не зможе дати вивчення інших типів історичних джерел.

Лінгвістичні джерела поділяють на кілька груп. Вивченням деяких груп лінгвістичних джерел займаються окремі розділи історичної і філологічної ономастики. Це назви і власні імена географічних об'єктів, людей, народів, держав, космічних об'єктів, рослин, тварин, міфічних персонажів і т.п.

Вербальні джерела, зокрема лінгвістичні джерела, класифікують за мовною ознакою – за групами мов (слов'янські, германські, романські, балтійські тощо) або за окремими мовами (українська, білоруська тощо). Аналіз слів іншомовного походження в окремих мовах може виявити економічні та культурні зв'язки між окремими народами в дуже віддалені від нашого часу історичні епохи.

Самостійними напрямами ономастичних досліджень є типологія і стратиграфія, що побудовані на використанні порівняльно-історичного методу. Типологія визначає тотожні риси власних назв, які виникли в середовищі одного народу або споріднених народів. Стратиграфія вивчає зміни онімів одночасно зі зміною мови, якою говорить той чи інший народ.

У дослідженнях з топоніміки при виявленні складу топонімів неможна обійтися й без кількісних даних. Кількісно-статистичний аспект вивчення місцевих назв часто дозволяють поглиблювати висновки.

Важливим аспектом у дослідженнях топонімів має вертикальне (діахронічне, стратиграфічне) і горизонтальне (просторове) вивчення із застосуванням кількісно-статистичного аспекту, що дозволяє з'ясовувати межі різних ареалів, визначати шляхи

просторового просування топонімічної моделі протягом віків, а також встановлювати зв'язки і взаємозалежність динаміки з соціально-історичними та природно-географічними умовами формування української народності та нації.

Ономастика має свій базовий термінологічний апарат. В ономастичній термінології склалися принципи класифікації власних імен і назв: морфологічний поділ (на прості та складні форми, складні і складові, основні і похідні), і семантичний поділ (імена або назви окремих людей, назви племен, народів, націй, власні назви географічних об'єктів, назви знарядь праці, прізвиська тварин та ін.).

Дослідники починають вивчати ономастичний матеріал з поділу його у часі і просторі, тобто з хронологічного, географічного, лінгвістичного і циклічного розташування джерельних матеріалів, що підлягають вивченню. Потім проводять атрибуцію (віднесення оніма до конкретної мови), локалізацію (віднесення оніма до конкретної території) та періодизацію (визначення часу, коли виник онім).

Наступним етапом аналізу топонімічного матеріалу є застосування математичних методів з масовими джерелами. Найчастіше застосовуються методи статистики, коли підраховуються на визначеній адміністративній чи політичній території окремі назви або їх компоненти.

Ономастичному матеріалу притаманні два види зв'язків з лексикою певної мови або групою споріднених мов, що дозволяють дослідникам розподілити цей матеріал у певних хронологічних межах за мовними циклами. Перший з них – внутрішній, що відображає зв'язки онімів між собою в межах однієї мови, другий – зовнішній, котрий пов'язує окремі оніми з елементами лексики різних мов. При вивченні ономастичного матеріалу слід розрізняти органічні для даної мови власні імена, які зберігають свою "етимологічну структуру", і неорганічні для даної мови назви, котрі за давністю використання втратили свою "етимологічну структуру", або за походженням є іншомовними елементами і не мають відношення до основної мови.

Аналізуючи назви на одній мові, створені в різні часи, необхідно враховувати, що формування ономастичного матеріалу відбувається в умовах розвитку і трансформації мови. В ономастичне коло конкретної мови потрапляє ономастичний матеріал з інших мов різними способами: просте запозичення назви; асимілятивне запозичення (коли запозичена назва пристосовується до структури мови, в яку вона запозичена); перетимологічне запозичення (пов'язане з перебудовою оніму на основі первісного іншомовного елементу); переклад іншомовної назви на певну мову; описова назва замість первісної іншомовної назви.

Особливості функціонування власних назв часто потребують від них надзвичайної точності. Але важко знайти іншу категорію слів із фонетичної, морфологічної чи орфографічної точок зору. Це пов'язано з тим, що власні назви залежать не тільки від мовних закономірностей, а й від екстралінгвістичних, позамовних факторів, через що вони регулюються як нормами мови, так і певними соціальними, юридичними, історичними та іншими позамовними нормами.

Лекція № 2
(2 години)
Тема: Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики
План

1. Антропоніміка як галузь мовознавства.
2. Історія розвитку української антропонімії.
3. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.
4. Топоніміка як й складова частина ономастики.
5. Становлення української топонімічної науки.

Ключові слова: ономастика, антропоніміка, антропонімія, власне ім'я, особове ім'я, топоніміка, топонімія.

Мета: ознайомити з особливостями антропоніміки й топоніміки як складовими частинами ономастики та з основною проблематикою у цих галузях.

Завдання:

- розкрити мету, завдання, об'єкт антропоніміки й топоніміки та їх зв'язок з іншими дисциплінами;
- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку антропоніміки й топоніміки;
- здійснити огляд основних здобутків у галузі антропоніміки й топоніміки;
- з'ясувати теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.

Література

1. *Веселовский С.Б.* Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
2. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
3. *Глинський І.* Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
4. *Гумецька Л.Л.* Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
5. *Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
6. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
7. *Корнієнко І.А.* З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
8. *Корнієнко І.А., Середич Г.А.* Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
9. *Масенко Л.Т.* Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
10. *Худаш М.Л.* З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
11. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К., 1981.
12. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976.
13. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). – К., 1991. - 267 с.

1. Антропоніміка як складова частина ономастики займається теоретичними і прикладними питаннями іменування людей. Антропонімія є об'єктом вивчення різних гуманітарних наук, оскільки вона завжди перебувала в тісних взаємозв'язках з апелятивним словником та онімною лексикою і тому є носієм тих ознак, що характерні для лексики взагалі, як і тих, що властиві лише їм.

Термін «антропонімія» у широкому розумінні означає сукупність лінгвістичних груп, якими позначаються як власні імена людей (прізвище, ім'я, по-батькові, прізвисько), так і назви їхніх фізичних якостей, зокрема віку, статі, зовнішніх ознак (немовля, дитина, молодик, дівчина, красуня) тощо.

Власні імена та назви певних якостей людей, що складають істотну частку українського ономастикону, цінне джерело з історії українського етногенезу, культурогенезу, суспільних та міжкультурних взаємин Власні найменування людей відіграють важливу роль у житті народу, формуючи суспільну свідомість у різні періоди його життя. Їх своєрідне місце в мові зумовлене тісним зв'язком з позамовними факторами. Якщо загальні назви здебільшого виконують номінативну функцію, то антропоніми відбивають ставлення людини до навколишнього середовища, свідчать про рівень соціального й культурного життя суспільства в певний історичний період, розкривають характер взаємостосунків між людьми. Шляхи виникнення майже кожного антропоніма індивідуальні й неповторні. Вони формуються у мові окремого народу в певні історичні періоди, серед різних соціальних верств, за неоднакових причин і утворюються за допомогою різноманітних мовних засобів. Однак є в цій індивідуальності й спільне, притаманне всім народам. Це стосується насамперед мотивації антропонімів, причин, які вимагають появи на певному етапі розвитку суспільства однієї, двох або більше назв для кожної людини, тобто подібних антропонімних процесів, які простежуються у різних народів.

Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкту, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, на якій створена назва і багато іншого.

Власні імена виникли в процесі розвитку мови. Вони відрізняються від загальних назв, оскільки належать конкретному об'єкту. Вже в античній філології існував поділ слів на власні імена і загальні назви. У давніх греків вони звалися – ONOMATA KYPIA та PROENGORIAL, у римлян – NOMINA PROPRIA та APELLATIVA.

З часом у наукових дослідженнях виокремились два підходи у вивченні онімів. Перший об'єднував вчених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – вчених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає оніми як історичне джерело. В свою чергу в філології ономастика – частина лінгвістики, дослідницький об'єкт істориків мови. Таким чином, в онімі розділяються форма власної назви та її конкретний зміст. Вивченням лексичної форми власної назви займається філологія. В свою чергу вивченням її конкретного змісту і його тлумаченням опікується історична наука.

Власне особове ім'я є своєрідним історичним джерелом, з властивим тільки йому засобом кодування інформації про минуле людського суспільства. Незважаючи на наявну подібність до писемних джерел, оніми кардинально відрізняються від останніх саме особливим засобом кодування відомостей. Якщо писемні джерела являють собою комбінації слів, то оніми – комбінації фонем, кожна з яких могла виникнути у різний час і не залежно одна від одної.

Коло власних імен, котрі вживаються певним народом, відрізняється як правило стійкістю і традиційністю. Географічне середовище є тим фактором, який впливає на розвиток життя народу у всіх його проявах – економічному, соціальному, історичному, духовному, що накладає свій неповторний відбиток на весь спосіб життя людини. Вплив географічного середовища на ономастикон є постійно діючим фактором. Найбільш красномовним прикладом цього є зміна географічних назв, обумовлена еволюцією мови місцевого населення, його господарського побуту, культури, світогляду тощо.

У свою чергу біологічна природа людини, її антропологічний і расовий тип знайшли свій відбиток у предметі вивчення антропоніміки, котра є частиною ономастики. В особових іменах відображено національне розуміння краси та її протилежності.

При загальній дії перелічених факторів ономастикони різних епох суттєво відрізняються один від одного. Пояснюється це різним сприйняттям одних і тих же імен і назв в окремі історичні епохи. В цілому ономастичний простір охоплює наступні власні імена: антропоніми – особові імена людей; етноніми – групові, родові, етнічні імена людей; топоніми – назви географічних об'єктів; космоніми – назви космічних об'єктів: галактик, зірок, планет, супутників, атсероїдів, комет і та ін.; зооніми – власні імена тварин; фітоніми – назви рослин; хрононіми – назви періодів часу; ергоніми – назви політичних і громадських об'єднань людей; хрематоніми – назви різних предметів: знарядь праці, зброї, інструментів, приладів, побутових предметів, коштовностей; порейоніми – назви засобів пересування: автомобілів, потягів, літаків, кораблів, космічних апаратів і т. ін.; документоніми – назви документів, правових актів; фалероніми – назви нагород; геортоніми – назви свят, ювілеїв, урочистостей; фіктоніми –вигадані імена, які використовуються в художніх творах; міфоніми – назви фантастичних об'єктів; теоніми – імена божеств.

Багато з подібних назв дані людиною в прадавні часи, щоб з їх допомогою орієнтуватися в оточуючому її світі. Витоки багатьох цих назв знаходяться ще в первісному суспільстві. Створюючи їх, людина виходила з необхідності відрізняти одну ріку, гору, озеро, тварину, рослину і та ін. від інших, їм подібних. Первісна людина мала невеликий запас слів, і тому її можливості були дуже обмежені. Слово «вода» могло означати і ріку, і озеро, і море, «гора» – і пагорб, і гору, і гірський хребет, і навіть гірську систему. Для тваринного і рослинного світу використовувалися слова типу "звір", "дерево", "трава" без розтлумачення особливостей даного об'єкту. Все це відбувалося на світанку розвитку цивілізації, але спеціалістами-етнографами не зафіксовано на Землі жодного племені, яке би не вживало власних назв для місцевості, людей, свійських тварин.

Однак імена людей – антропоніми, не були пов'язані з їхньою зовнішністю, а являли імена – оберіги, які приймали для захисту від наврочення та злих чар. Певні ознаки зовнішності людини мали лише прізвиська, отримані в дитячому і дорослому віці.

Власне ім'я під час використання міняє свою форму. На нього здійснюють вплив інші мови. Тому в першу чергу слід здійснювати його аналіз з допомогою методів мовознавства. Це дозволяє визначити мовну належність оніму, відтворити його первісну форму і вимову назви, встановити історичну епоху, коли він виник, окреслити вплив на нього інших мов або діалектів однієї мови, змалювати напрями його мовної трансформації до нашого часу включно. Без реконструкції всіх етапів розвитку оніма неможливо дати йому характеристику як історичному джерелу.

Давно відомо, що кожна людина навіть на підсвідомому рівні завжди асоціює себе з тим випадковим звуковим рядом — словом-іменем, що ним наділили її батьки. І не тільки асоціює, а й залюбки слухає цей короткий "музичний" речитатив свого співбесідника.

Антропоніми (власні імена людей) є чи не найуживанішою лексикою в усі епохи і в усіх народів. Адже ніхто і ніколи не посягав на право людини мати незаперечну, хоча інколи і єдину власність — ім'я. Привілейоване становище в суспільстві цього розряду лексики повною мірою не враховувалося і досі, на жаль, не враховується багатьма науковими сферами. Антропоніми "мимовільно" ставали не тільки свідками історії людства, а й її знаковими символами. Діахронічні і синхронічні зрізи історії будь-якого періоду і будь-якого народу легко реконструюються за іменами. Цим безперечним фактом могли б зацікавитись історичні науки — це їхня прерогатива. За кожним іменем — не тільки історія, а й ідеологічні підвалини світоглядних, релігійних течій — що, ясна річ, вводить антропонімію в коло філософських досліджень.

Останнім часом ми зіткнулися з новою для нас проблемою: психологія і антропонім. Будь-кому прикро, коли перекручують його ім'я, ім'я по батькові, прізвище (особливо це відчуває кожний викладач під час переклички студентів чи слухачів). Але те, що існує окрема наука, яка враховує цей психологічний нюанс, ми дізналися зовсім недавно, коли

Україну заполонили зарубіжні книжки з питань педагогіки, менеджменту, економіки, психології поведінки тощо. Сучасний діловий етикет в усьому світі, і з цим ми, звісно, погоджуємося, застерігає всіх і кожного: якщо ви прагнете успіху у своїх трудових починаннях, запам'ятовуйте імена тих людей, від яких цей успіх безпосередньо залежить. Якщо знання психології (чи, в крайньому разі, природжена інтуїція) допомагають у звертанні до посадових осіб вибрати делікатну кличну форму та правильну інтонацію, то грамотному, без помилок, використанню антропонімів у конкретних, офіційних чи неофіційних, ситуаціях можуть допомогти тільки знання мови, зокрема її правописних норм.

Мовознавчі науки (ономастика вивчає власні імена загалом, а її підрозділ антропоніміка — власні імена людей) розглядають **ім'я**, як будь-яку лексичну одиницю, на різних рівнях мовної системи: фонетичному, граматичному, значеннєвому.

Ситуація з антропонімами в Україні нам здається вельми заплутаною. Крім загальновідомих причин різнобою у написанні антропонімів українською мовою (непринциповість посадових осіб у загсах, тенденція до русифікації тощо), ми підкреслюємо ще одну, на наш погляд, дуже важливу. Майже всі українські антропоніми мають свою історію, свою етимологію, своє смислове коріння, тобто те поняття-першоджерело, від якого вони були започатковані. Антропоніми як лексичний пласт на тривалий період випали з поля зору мовознавців і функціонували в режимі довільного словотворення, внаслідок чого ми маємо на сьогодні ситуацію, коли важко доводити носію того чи того антропоніма, що його прізвище — закономірне лексичне надбання мовознавчої науки, а не його власне, і звучати, і писатися воно повинно саме так, відповідно до орфоепічних і граматичних норм української мови.

Правописна неунормованість антропонімів, яка спричиняє різноваріантність творення цих лексичних одиниць, у деяких сферах буває навіть небезпечною, наприклад у справочинстві, у юриспруденції, тобто під час запису в ділових паперах, документації, де особова назва виступає єдиним засобом легалізації та ідентифікації особи. В Україні історично і офіційно усталилося тричленне словосполучення особової назви: ім'я, ім'я по батькові, прізвище. Така антропонімічна будова відкриває простір вживанню в діловому мовленні (і усному, і писемному) різних поєднань елементів цього словосполучення: просто імені, імені з іменем по батькові тощо.

2. Вивчати походження українських прізвищ не можна, не ознайомившись із загальними досягненнями слов'янської антропоніміки. Питання про виникнення, розвиток і будову особових назв, зокрема родових прізвищ, здавна було предметом зацікавлення не лише мовознавців, а й істориків та культурологів. Початок наукового вивчення слов'янської антропонімії прийнято пов'язувати з появою праці Ф.Міклошича "Die Bildung der slavischer Personennamen", у якій уперше порушується питання словотвірної будови слов'янських особових назв. Автор пояснює творення простих антропонімів і дає перелік суфіксів, за допомогою яких вони утворюються; розглядає форму сполучення обох компонентів складної особової назви, синтаксичне взаємовідношення і порядок компонентів складного слова; здійснює алфавітний перегляд основ, від яких утворюються слов'янські власні імена людей. Праця Ф.Міклошича ще й тепер не втратила своєї наукової цінності, й усі пізніші дослідження слов'янської ономастики в різній мірі спираються на неї.

На другу половину XIX – поч. XX ст. припадають і початки наукових досліджень української антропонімії. Першою публікацією про українські прізвища була стаття А.Степовича "Заметка о происхождении малорусских фамилий". У 1885 р. з'являється студія М.Сумцова "Малорусские фамильные прозвания", в якій прізвище розглядається як явище етнографічне. Українським особовим назвам присвятили свої праці мовознавець В.Щербина, етнограф В.Ястребов, які описують конкретні факти виникнення прізвищ. Першим запропонував чітку і своєрідну класифікацію українських особових назв прізвищевого типу В.Охримович у роботі "Знадоби до пізнання народних звичаїв і

поглядів правних", початковий розділ якої має заголовок "Про сільські прозвища". Автора, як юриста, цікавив переважно процес творення прізвиськ та їх пізніше закріплення за родами.

Основоположником української антропонімії вважається І.Франко, який у праці "Причинки до української ономастики" порушує проблеми народної антропонімії, наголошуючи на тому, що особові назви є важливим матеріалом як для філолога, що досліджує структуру мови, так і для історика та етнографа.

У XX ст. українській антропонімії приділяють увагу Л.Гумецька; І.Ковалик; М.Корнилович; З.Ніколаєнко; В.Німчук; Ю.Редько; В.Сімович; І.Сухомлин; О.Ткаченко, П.Чучка та ін. відомі мовознавці. М.Корнилович на основі "Ревизских сказок" та інших документів розглядає виникнення прізвищ українських селян. Ґрунтовний аналіз творення й історичного розвитку особових назв на -но, -хно, -ко, -енко, -ло, -ьо подається у роботах В.Сімовича. Чимало уваги виникненню особових назв, зокрема історичному словотвору українських антропонімів, приділяє Л.Гумецька в монографії "Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.". Вона аналізує особові назви за принципом словотвору і вказує на їх етимологію. На матеріалі актових книг XVII ст. особові назви Полтавщини досліджує І.Сухомлин. Науковий інтерес викликає його стаття "Українські прізвиська людей як власні родові назви", в якій автор доводить, що "*... прізвища неможливо глибоко аналізувати без урахування їх системного зв'язку з прізвиськами – цими найдавнішими особовими назвами, які були первісним і єдиним взірцем для творення усіх форм сучасних родових особових назв*". У 1966 р. виходить книга Ю.Редька "Сучасні українські прізвища", що являє собою першу спробу загального огляду всіх типів сучасних українських прізвищ з боку шляхів їх виникнення та словотвірної будови й географічного поширення. За семантикою твірних основ автор визначає основні чотири групи прізвищ, що утворені: 1) від особових власних імен; 2) від назв місць народження або місць проживання; 3) від назв соціального стану або постійних занять; 4) від назв індивідуальних ознак їх першого носія. Словотвірна структура прізвищ розглядається ним у порівнянні з будовою загальних назв; на цій основі виявлені як спільні, так і специфічні прізвищеві словотворчі елементи. Учений аналізує також граматичні особливості прізвищ іменникового та прикметникового типів, на матеріалі 14 тисяч антропонімів встановлює кількісні співвідношення між окремими їх типами. Завершує свою працю Ю.Редько спробою з'ясувати поширення основних словотвірних типів українських прізвищ на території колишньої УРСР. Висновки вченого про це слід вважати попередніми, оскільки адміністративний поділ, обраний для дослідження, не збігається, за визнанням самого автора, з історичним та діалектним поділом української території, що істотно впливає на формування власних особових назв. Праця Ю.Редька, попри всі її недоліки, залишається працею першопроходця у дослідженні українських антропонімів, яку не слід фетишизувати, але якій треба віддати належну честь.

У 60-х рр. порушуються також загальні й теоретичні проблеми антропоніміки, зокрема питання основ етимологічних досліджень антропонімії – О.Трубачов, А.Білецький; перспектив і напрямів теоретичного й практичного розвитку української ономастики – І.Цілуйко; співвідношення значень власних і загальних назв – І.Ковалик, Ю.Редько; питання теорії власних назв – А.Критенко.

Отже, як окрема повноцінна галузь українського мовознавства, антропоніміка сформувалася тільки на кінець 60-х рр. XX ст. Починаючи з другої половини XX ст., розвиток східнослов'янської антропоніміки загалом набуває широкого розмаху. Ономастика, котра раніше виконувала функції лише допоміжної дисципліни, стає складовою частиною лінгвістики. У зв'язку з посиленням інтересу до ономастики значно розширюється коло досліджуваних питань.

Загальнотеоретичні, екстралінгвальні та джерелознавчі проблеми української антропоніміки розглядаються у праці М.Худаша "З історії української антропонімії".

Основні аспекти цієї роботи: наукове значення антропонімії; стан вивчення української історичної антропоніміки; джерела дослідження українських особових назв; специфіка української антропонімної системи; власні імена в історичному житті та побуті народу. Автор наголошує на історичній основі антропонімної системи українського народу, а це вимагає, "... *щоб різні явища української антропонімії розглядалися історично, в нерозривному зв'язку з історією її носія – українського народу, і в зв'язку з відповідними явищами в антропонімії інших слов'янських народів*".

70–80-і рр. характерні активізацією спостережень над ономастичними та антропонімічними фактами як джерелами для вивчення складних процесів мовних контактів: румунські та угорські елементи в антропонімії Буковини – Л.Кракалія; дослідження субстратних і суперстратних явищ під час аналізу лексичної ономастичної системи – В.Русанівський, К.Цілуйко; російсько-українсько-білоруські паралелі в антропонімії та явища мовної інтерференції – І.Сухомлин.

Наукове значення мають лінгвогеографічні та діалектологічні аспекти розвитку антропоніміки у працях С.Бевзенка, Й.Дзендзелівського, В.Німчука, П.Чучки. Вагомим внеском у дослідження власних українських імен є книга П.П.Чучки "Антропонімія Закарпаття (вступ та імена). Конспект лекцій". Автор на матеріалі особових імен закарпатських говорів аналізує специфіку й місце антропонімів у словниковому складі мови.

Протягом 60–80-х рр. написано багато наукових робіт з української історичної антропонімії, присвячених дослідженню власних особових імен українців. Так, мовознавці Р.Керста і Р.Осташ вивчали етимологічний склад і словотвір чоловічих імен християнського походження в писемних пам'ятках XVI–XVII ст.. Фонетико-морфологічні та словотвірні особливості жіночих християнських імен XIV–XVШ ст. були розглянуті М.Сенів.

З числа помітних досліджень української ономастики є монографія М.Демчук, в якій аналізуються лексико-семантична структура та походження особових імен українців XIV–XVII ст., порушуються невирішені та дискусійні питання антропоніміки. У цей же період ряд дослідників займається питаннями ідентифікації особи в давніх і староукраїнських писемних пам'ятках: Р.Керста; С.Медвідь-Пахомова; М.Сенів; М.Худаш; В.Шевцова.

Не залишилися поза увагою мовознавців й інші проблеми антропоніміки: транскрипція та правопис власних назв – І.Варченко, І.Глинський, А.Могила; питання іншомовної антропонімії – А.Білецький, Д.Богдан, Л.Гумецька, І.Желєзняк. Якщо вчені XIX–поч. XX ст. вивчали прізвища переважно в етнографічному та культурно-соціальному аспектах, то, починаючи з другої пол. XX ст., українські мовознавці розглядають антропоніми в лінгво-історичному плані. Для пізнання української антропонімії важливе значення мають і регіональні дослідження прізвищ окремих етнографічних зон.

Розвиток української антропонімної системи відбувався у тісному взаємозв'язку зі становленням системи особових назв інших слов'янських народів, тому особливий науковий інтерес викликають праці російських і білоруських дослідників, присвячені проблемам антропоніміки. Вивченням власних особових назв у Росії займалися видатні мовознавці: В.Бондалетов, С.Веселовський, С.Зінін, Г.Ільїнський, В.Ніконов, А.Селищев, А.Суперанська, О.Трубачов, М.Тупиков, Б.Унбегаун, В.Чичагов та ін. Білоруську ономастику досліджували М.Бірила, М.Гринблат; польську – Я.Бистронь, Я.Карлович, С.Роспонд, В.Ташицький. У Югославії питання ономастики та антропоніміки розглядали Т.Маретич, П.Скок; у Чехії та Словаччині – Й.Бенеш, В.Бланар, Й.Свобода; у Болгарії – Й.Заїмов, С.Ілчев.

Окремо слід зупинитися на розвитку української антропонімної лексикографії, яка "... *бере свої початки ще з переліків церковних служб і днів ушанування святих, а також із церковних святців і календарів*". Сподвижником у галузі лексикографування прізвищ українців є Ю.Редько, який уклав "Довідник українських прізвищ". Регіональне

лексикографічне опрацювання прізвищ здійснювали І.Красовський, Р.Осташ. П.Чучка у словнику “Прізвища закарпатських українців” (2002) прив’язує прізвища до простору на рівні районів Закарпатської області. У монографії І.Фаріон досліджено структурно-семантичні особливості прізвищевих назв Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – поч. XIX ст. і способи й засоби ідентифікації особи за матеріалами Йосифінської та Францисканської метрик. Важливою складовою цієї роботи є етимологічний словник, який засвідчує історичний матеріал у розвитку, що дає змогу сягнути джерел виникнення прізвищевої назви, зіставляючи її структурно-функціональні особливості з українськими прізвищами наприкінці XX ст. Перший в історії України словник прізвищ Степу укладено В.Горпиничем. За матеріалами названого словника укладено картографічний словник “Прізвища правобережного Степу”, „Прізвища Дніпровського Припоріжжя”, „Прізвища Середньої Наддніпрянщини”. Надзвичайно цінними є словники прізвищ, що надруковані як додатки до монографій С.Є.Панцьо „Антропонімія Лемківщини” та Л.О.Кравченко „Антропонімія Лубенщини”; високої оцінки заслуговує „Словник прізвищ (на матеріалі Чернівеччини)” за редакцією К.М.Лук’янюка і Н.Д.Бабич.

Дослідженням структури українських прізвищ різних типів займалися вчені-мовознавці С.Бевзенко, І.Желєзняк, Р.Керста, В.Коломієць, Л.Масенко, Н.Москальова, А.Очеретний, Ю.Редько, І.Сухомлин, О.Ткаченко, В.Фридрак та ін. Першим кроком до з’ясування мотивів виникнення антропонімів було виділення суфіксів у структурі прізвищ. Інтерес мовознавців до прізвищевих формантів дедалі посилювався. Так, функціонування суфіксів **-ук,-юк,-чук** розглянуто в працях П.Чучки і В.Німчука. Українські прізвища з суфіксом **-енко** досліджували О.Ткаченко, М.Худаш. Прізвища на **-ов,-ев** (**-ів**) та **-ин**, **-ін** в українській мові описували В.Коломієць і О.Мельничук. Українські прізвища з прикметниковими суфіксами досліджував І.Сухомлин.

Отже, українська антропонімія стає об’єктом наукових студій з другої половини XIX ст. і з того часу є невід’ємною частиною вітчизняного мовознавства. Дослідження прізвищ в ономастиці здебільшого велися за такими напрямами: антропонімія в слов’янських мовах – І.Желєзняк; сучасні українські прізвища з погляду їх виникнення, словотвірної будови та географічного поширення – Ю.Редько; історія української антропонімії – Р.Керста; М.Худаш; класифікація, етимологія і словотвір особових назв – О.Ткаченко, Л.Гумецька, І.Ковалик, З.Ніколаєнко; етимологія й етногенезис – О.Трубачов, А.Білецький; перспективи й напрями теоретичного і практичного розвитку української ономастики – К.Цілуйко; співвідношення власних та загальних назв – І.Ковалик. Відомі також праці з української антропонімії, в яких дослідники простежують процес виникнення і становлення власних імен у різних регіонах України.

У галузі антропоніміки існує ще ряд спірних і малодосліджених питань, які чекають наукового розв’язання. Не однаковою мірою вивчено окремі типи прізвищ, лексико-семантичні особливості прізвиськ, співвідношення прізвиськ і прізвищ на рівні перетворення апелятивних назв у власні, спільність і відмінність словотворчих засобів загальних і власних назв. Недостатньо уваги приділяється морфемній будові та валентності морфем в основах антропонімів, родинним, міжродинним, типологічним, контрастивним, внутрімовним, міжмовним, регіональним, діалектним явищам в антропонімії.

3. Інтерес до вивчення власних імен зумовлений тим фактом, що українська антропоніміка як повноцінна галузь мовознавства сформувалася порівняно недавно, в 50-х роках XX ст.. За останні роки визначилися перспективи розвитку та основні шляхи української антропоніміки, про що свідчить поява значної кількості праць, присвячених загальній теорії антопонімів, історії розвитку системи особових імен, сучасній регіональній анропоніміці тощо. Чільне місце з-поміж зазначених наукових проблем посідає питання сучасної регіональної антропоніміки. Свідченням цього є низка ґрунтовних досліджень, серед яких праці П.П.Чучки "Антропонімія Закарпаття", С.Є.Панцьо "Антропонімія Лемківщини" (Тернопіль, 1995), С.Л.Брайченко

"Анропонімічні уподобання мешканців Одеської області України: лінгвістичний аналіз" (О., 1999), Г.В.Кравченко "Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки" (Донецьк, 2000), Л.О.Кравченко "Антропонімія Лубенщини" (К., 2002), Т.В.Марталоги "Антропонімія Північного Степу України" (Кіровоград, 1997), І.Д.Скорук "Динаміка антропонімікону м.Луцька в XX ст." (К., 1999) тощо. Проте це не дає абсолютно повного і чіткого уявлення про національну антропонімію систему, оскільки на сьогодні антропонімія багатьох регіонів України не досліджено рівномірно.

Вивчення українського антропонімікону у різних аспектах (структурному, семантичному, лінгвістичному, історичному, етнічному та ін.), синхронно і діахронно, зв'язки антропонімів з топоніміами, етнонімами та апелятивною лексикою дозволить зробити висновки екстраантропонімічні та екстралінгвістичні. У теоретичному плані дослідження специфіки особових імен є важливим для розуміння їх особливостей на регіональному рівні: функціонування особових імен у різних регіонах виявляє низку відмінностей. Так, наприклад, Тернопіль характеризується наявністю значної частки польських імен для найменування українців; разом з тим, дослідники російських говірок півдня України засвідчують певну стійкість їх іменника і стверджують, що іншомовні (українські або молдовські) форми проникають до них рідко.

Питання специфіки особових імен тісно пов'язане із загальною теорією власної назви, оскільки особливості антропонімів як класу онімної лексики розширюють і поглиблюють знання про статус власних імен у мові, їх структурну, функціональну знаковість. Важливість означеного питання підтверджується й тим, що проблема своєрідності власних імен у сучасному мовознавстві неодноразово привертала увагу дослідників української, російської, білоруської, англійської тощо антропоніміки: чисельні дослідження засвідчують сталий інтерес до цієї проблеми ще від давньоєгипетських, давньогрецьких та давньоримських учених. Незважаючи на її довготривале вивчення, дослідники не дійшли спільної думки щодо низки ключових її питань, а тому дискусії тривають ще й досі. У зв'язку з цим О.В.Суперанська зазначає, що відсутність єдиної загальноприйнятої концепції власного імені значною мірою можна пояснити різними вихідними положеннями та методами цих концепцій, а також тим, що пошук відбувався іноді в абсолютно протилежних напрямках.

Зважаючи на актуальність означеної проблеми, треба виокремити та розглянути деякі специфічні ознаки особових імен у їх зв'язку з іншими категоріями антропонімів та онімів. Зосереджуємо нашу увагу на тих питаннях, що мають важливе значення для розуміння особливої природи цієї категорії антропонімів: наявність та зміст системних зв'язків, статус у мові та мовленні, особливості семантики та функціонування.

Ономаст П.П.Чучка пропонує розглядати особові імена як один із основних (поряд із прізвищами та прізвиськами) класів системи власних особових назв, хоча в подальшому аналізі офіційної і народної системи найменувань автор конкретизує, що офіційна система найменування знає такі класи антропонімів, як прізвища, імена, імена по батькові та псевдоніми. О.В.Суперанська, орієнтуючись на класифікацію А. Баха, особові імена розглядає в категорії антропонімів, які належать до групи імен живих істот та істот, які сприймаються як живі.

Таким чином, дослідники визначають категорію особових імен як особливий клас назв, що окреслюється з-поміж інших особових назв на позначення живих істот, за низкою ознак: функціонування, динаміка змін у системі, творення тощо. Як антропонімічна категорія особові імена мають відмінні від прізвищ, імен по батькові, псевдонімів та прізвиськ характеристики. На іншому рівні специфіку особових імен варто визначати у зв'язку з класом антропонімів, до якого вони належать. Зрозуміло, що особовим іменам притаманні окремі риси, спільні для всіх антропонімів, але вирізняють їх від інших класів онімів (наприклад, зоонімів, топонімів, фітонімів, хрононімів тощо). Отже, особливості антропонімів, а відповідно й особових імен, можна умовно вважати за специфіку другого рівня. Ще один рівень специфічних ознак виділяємо, враховуючи

протиставлення власні назви – загальні назви. Йдеться про низку ознак, які дають підстави розмежовувати ці два класи назв.

Оскільки антропоніми належать до пропріальної лексики, то цілком зрозуміло, що особові імена мають характеристики, які притаманні всім власним назвам. Таким чином, специфічні ознаки категорії особових імен можна представити у вигляді трирівневої структури:

I рівень – специфічні ознаки власних назв;

II рівень – специфічні ознаки антропонімів як класу власних назв;

III рівень – специфічні ознаки особових імен як антропонімійної категорії.

З метою оптимізації аналізу специфіки особових імен ознаки одиниць будь-якого рівня варто розглядати у порівнянні з іншими відповідними класами, наприклад, із загальними назвами. Простежується зв'язок антропонімів як класу онімної лексики з топонімами, зоонімами, космонімами тощо. Особові імена як антропонімійну категорію доцільно досліджувати в порівнянні з аналогічними параметрами прізвищ, прізвиськ, імен по батькові тощо. Такий аналіз можливий завдяки наявності системних зв’язків між класами онімної лексики різних рівнів (вертикаль «власні назви – антропоніми – особові імена»), та наявності зв’язків між відповідними класами назв одного рівня, тобто горизонталь «антропоніми – топоніми – зооніми - космоніми тощо, особові імена – прізвища – прізвиська – імена по батькові тощо».

На наявність таких зв’язків вказував П.П.Чучка, відзначаючи, що антропоніми не є чимось абсолютно ізольованим у системі власних назв. У них дуже тісні структурні зв’язки з топонімами, частина з яких, зокрема прізвиська, мають багато спільних рис із зоонімами, інші ж – із такими специфічними особовими назвами, як етноніми та катойконіми.

Чисельні ономастичні дослідження засвідчують, що системні відношення спостерігаються на структурному рівні топонімів та антропонімів, оскільки значна частина топонімів походить саме від антропонімів.

Системні зв’язки в ономастичному просторі були проаналізовані відомим російським мовознавцем В.Д.Бондалетовим, який довів, що ономастична лексика визначається як слабко організована система, і запропонував досліджувати системні зв’язки не у всьому ономастичному просторі, а в окремих його класах – в антропонімії, топонімії, космонімії тощо. До того ж, на його дімку, за своєю структурно-семантичною організованістю особові імена перевершують звичайну лексику мови. Таким чином, аналіз специфіки особових імен так чи інакше ґрунтуватиметься на системних зв’язках антропонімів та власних назв загалом.

На сучасному етапі мовознавство не дає чіткої однозначної відповіді на всі питання стосовно специфіки власних назв, тому дослідники дотримуються часом діаметрально протилежних поглядів щодо тих чи інших аспектів їх функціонування, статусу в мові, структурних особливостей тощо. Аналіз досліджень, присвячених аргументації тієї чи іншої позиції, засвідчує прагнення науковців визначити риси, які відрізняють пропріальну та апелятивну лексику. Так, А.О.Білецький визначає основні відмінності власних та загальних назв на рівні функцій. О.В.Суперанська вбачає основні відмінні ознаки власних назв у трьох аспектах: власне ім’я надається індивідуальному об’єкту, а не класу об’єктів, які мають характерну рису, притаманну всім індивідам, що належать до цього класу; об’єкт найменування завжди чітко окреслений; ім’я не пов’язане безпосередньо з поняттям і не має на рівні мови чіткої та однозначної конотації. Також це питання порушується у працях О.В.Суперанської "Общая теория имени собственного", В.А.Никонова "Имя и общество" тощо. Проте, важливо звернути увагу саме на ті положення, які визнаються багатьма дослідниками, незалежно від основного вектора їх поглядів на пропріальну лексику. У цьому плані на особливу увагу заслуговує узагальнення В.Д.Бондалетова, який систематизував та доповнив відомі концепції специфіки власних імен. З-поміж головних характеристик дослідник виокремлює такі:

1) власні імена є мовними одиницями, тому мають розглядатися як об’єкт мовознавства; власні імена – це номінативні, а не комунікативні одиниці мови, які представлені у категорії конкретних іменників;
2) специфіку власних імен варто розглядати як на рівні мови, так і на рівні мовлення, тобто в певних контекстах і ситуаціях;
3) специфіка власних імен стосується як структурно-мовного, так і функціонального аспектів; у структурно-мовному аспекті ця специфіка виявляється більшою мірою у сфері семантики, а у функціональному характеризується наявністю основних функцій – номінативної, ідентифікуючої, диференціальної;
4) генетична вторинність пропріальної лексики відносно апелятивів;
5) структурно-мовна та функціональна спеціалізація пропріальної лексики;
6) функціональна вторинність власних імен;
7) специфічне становище ономастичних одиниць у мові;
8) дещо відмінне втілення у власних іменах понять «багатозначність», “омонімія, «синонімія», «антонімія», «варіативність» тощо;
9) відмінності у закономірностях вживання та дещо інший розподіл за функціональними стилями.

Найбільш суперечливим і наразі невирішеним стосовно системи особових імен залишається питання семантики. У сучасному мовознавсті сформувалися чотири основні підходи до розуміння семантичної наповненості власних назв:
1) власні імена не мають семантики (Дж.Ст.Мілль, А.Гардинер, О.О.Реформатський тощо);
2) власні імена мають значно більше значення, порівняно з апелятивами (Х.Джозеф, О.Есперсен, Є.Курилович, Є.Гродзінський тощо);
3) наявність у власних імен мовленнєвого значення за відсутності мовного значення (О.В.Суперанська, Дж.Серл тощо);
4) рівноправний, але специфічний мовний статус власних імен (В.А.Никонов, Л.А. Булаховський, Ю.О.Карпенко тощо).

Багато сучасних дослідників намагаються проаналізвати усі наявні трактування знакової специфіки власного імені й виробити власну позицію щодо цього питання. Варто звернути увагу на те, що прихильники діаметрально протилежних підходів ("мовного" та "мовленнєвого") виявляють спільність думок щодо відсутності у власних імен узагальнювальної семантики. Проте, як доводять деякі науковці, згідно з діалектичним розумінням мовних знаків, тільки ті знаки є мовними знаками, які мають узагальнювальний характер та відносну стійкість Таким чином, у лінгвістиці був сформований підхід, в основі якого лежить теза досліджувати ономастичні одиниці у їх цілісності, враховуючи єдність та протиставлення мови й мовлення. Його прихильники (В.А.Никонов, М.Я. Блох, В.Д.Бондалетов, Л.А.Булаховський, Ю.О.Карпенко, Т.М.Семенова тощо) стверджують, що власні імена мають як мовне, так і мовленнєве значення; мовне значення власних імен вирізняється біднішим змістом і більшим обсягом внаслідок незначної кількості класоутворювальних сем; актуалізація індивідуалізуючого компонента значення зумовлює варіативність мовленнєвого значення власних імен.

Не менш важливим є питання специфіки класу особових імен порівняно з іншими класами власних назв. У зв’язку з цим варто звернути увагу на місце особових імен у лексичній системі мови. П.П.Чучка зауважує, що загалом сучасному українцеві словники пропонують близько двох тисяч особових імен, тому можемо зі значною часткою вірогідності стверджувати, що вони не є базою для звичайного спілкування, але це не означає, що мова може абсолютно повноцінно функціонувати без антропонімів. Зважаючи на це, дослідники визначають місце антропонімів у словниковому складі мови як периферійне чи факультативне. Проте периферійність антропонімів абсолютно не означає їх другорядності у лексичній системі мови, оскільки кожен компонент антропонімійної системи має власну глибинну цінність та значимість для мови. Наприклад, для того, щоб

зрозуміти прочитаний текст та перекласти його, достатньо визначити, що одне чи кілька незнайомих слів у ньому – власні імена. До того ж, для найбільш загального розуміння тексту не потрібен детальний аналіз власних імен, оскільки синтаксис речення зазвичай допомагає зрозуміти, що власне ім'я – це місце, дійова особа чи щось інше. Наступне питання, яке неминуче постає у зв'язку з позиційністю, пов'язане із місцем антропонімів в ономастичній системі.

Окремі дослідники вказують на існування категорії власних імен, які займають проміжне становище між класами апелятивної та пропріальної лексики. Так, А.О.Білецький вважав прізвища, катойконіми (назви жителів за місцем мешкання) та етноніми (назви націй, народів, народностей, племен та інших етнічних груп) перехідними класами власних назв. І хоча не всі дослідники погоджуються з цим, беззаперечним є той факт, що антропоніми належать до суто онімної лексики, що підтверджують класифікації таких мовознавців, як В.Д.Бондалетова, О.В.Суперанської, П.П.Чучки.

Дослідження специфіки особових імен неможливе без урахування їх особливостей на функціональному рівні. Багато сучасних мовознавців об'єктом аналізу обирають не тільки офіційну систему найменування, а й народно-розмовну. У цьому ракурсі на особливу увагу заслуговують статті Л.О.Белей "Офіційні і розмовні варіанти", Г.Величко "Імена Іван і Марія в контексті національної культури", Л.В.Кракалії "До питання класифікації буковинських антропонімічних варіантів", О.Ю.Карпенка "До питання про форми особового імені (за матеріалами російських говірок півдня України)".

Офіційна й народна системи найменування різних регіонів мають значні відмінності, тому дослідники більшою мірою орієнтуються на матеріал певного конкретного регіону, водночас досить обмеженим є перелік досліджень, які розкривають загальні закономірності функціонування обох систем. У сучасній українській мові популярні імена мають понад 100 варіантів, кожен із яких відрізняється від іншого структурою (фонетичною, морфемною, морфологічною), територією і часом вживання, емоційним забарвленням, сферою функціонування.

Основне призначення офіційних найменувань – ідентифікація. Виникнення офіційних форм імен стає можливим за умови наявності суспільства, яке має достатньо розвинуту юрисдикцію, апарат державних службовців, які уповноважені робити відповідні актові записи, та існування зразків для наслідування при записах. Офіційним вважається емоційно нейтральний варіант, тоді як розмовний, на думку Л.О.Белей, це, як правило, похідне, стилістично марковане утворення, яке функціонує в літературно-художньому, побутовому, в тому числі діалектному мовленні. У побутовому мовленні люди, як правило, намагаються охарактеризувати того, кого називають за іменем, виразити своє ставлення до нього (позитивне чи негативне), спростити складне чи адаптувати маловживане ім'я, тому використовують цілу низку фонетичних, морфемних, мофологічних засобів, унаслідок чого виникає величезна кількість варіантів того самого особового імені. Щодо вивчення обох систем, то слушним є твердження П.П.Чучки, що дослідник антропонімії не сміє нехтувати жодною з систем, але вихідним пунктом для нього завжди мусить бути народно-розмовна система, оскільки вона є першоосновою всього.

Отже, наявність офіційної та розмовної системи найменувань є специфічною рисою функціонування класу особових імен у мові.

Аналіз антропонімів засвідчив цілу низку їх спільних та відмінних ознак із іншими онімами, а також спільні ознаки власне особових імен з іншими класами антропонімів. Проте не можна залишити поза увагою й коло відмінностей у системі самих антропонімів. На думку П.П. Чучки, серед цих класів існує своєрідна градація на нижчі й вищі, наприклад, дослідження класу особових імен можливе і без спеціального вивчення інших власних назв, оскільки імена є відносно незалежним класом антропонімів, тоді як прізвища тісно пов'язані з іменами, прізвиськами, топонімами, етнонімами, апелятивною

лексикою структурно-семантично та генетично. Крім особливого місця в системних зв'язках, дослідник зазначає такі специфічні особливості особових імен:

1) ім'я – це не спадкове й не родове найменування, а однопоколінна індивідуальна назва, яка надається людині при народженні й під якою ця людина відома протягом усього життя в суспільстві;
2) єдине призначення прізвищ та імен по батькові – номінативна індивідуалізуюча функція, тоді як особові імена є ще й виразником різних емоцій;
3) особові імена відрізняються від інших антропонімних класів давністю виникнення;
4) темпи оновлення іменника набагато швидші, ніж у системі інших класів антропонімів.

Зазначені специфічні ознаки особових імен підтверджують думку про те, що вони посідають центральне місце в антропонімійній системі мови, внаслідок чого мають значний вплив на формування інших антропонімійних категорій.

4. Топоніміка (від др.-грец. Topos - місце і onoma - ім'я, назва) - наука, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання та вимову, а також природні та соціальні умови минулого, за яких дані назви виникли. Топоніміка є інтегральною науковою дисципліною, яка знаходиться на стику трьох областей знань: географії, історії та лінгвістики. Топоніміка – розділ ономастики, що вивчає походження, значення та функціонування топонімів (власні назви будь-якого географічного об'єкта – річка Дунай, місто Київ, гори Карпати, ліс Вовчі Гори та інші).

Базовим поняттям топоніміки виступає топонімія - сукупність назв (топонімів) на певній території. Топонім (з грецької – місце, місцевість, країна й ім'я, назва) – власна назва будь-якого географічного об'єкта.Основне значення і головне призначення географічної назви - фіксація місця на поверхні Землі. Серед топонімів виділяються різні класи, такі як: ойконіми - назви населених місць, астіоніми - назви міст, гідроніми - назви річок, дрімоніми - назви лісів, ороніми - назви гір, урбаноніми - назви внутрішньоміських об'єктів, годоніми - назви вулиць, агороніми - назви площ , дромоніми - назви шляхів сполучення, макротопоніми - назви великих незаселених об'єктів, Мікротопонімія - назви невеликих незаселених об'єктів, антропотопоніми - назви географічних об'єктів, вироблених від особистого імені.

Оскільки географічні назви мають лінгвістичну природу, спостерігається тісний зв'язок топоніміки з мовознавчими науками: ономастикою – наукою про виникнення та поширення власних назв; історичною лінгвістикою; етимологією – наукою, що займається вивчення походження слів; семантикою; морфологією; фонетикою та діалектологією.

Предметом дослідження топоніміки є закономірності виникнення, формування і розвитку як окремих географічних назв, так і топонімічних систем (ландшафтів). Під топонімічним ландшафтом розуміють закономірно складену на даній території систему назв форм рельєфу, населених пунктів, водних об'єктів тощо. Дослідження топонімічного ландшафту не виключає вивчення окремо взятої назви, але вимагає врахування цих зв'язків, у яких перебуває кожна назва як складовий елемент природно-топонімічної системи. Саме тому, крім мовознавства, топонімія вивчається ще цілим рядом наук: історією, археологією, географією, народознавством, етнографією, ботанікою, зоологією тощо.

Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Ця особливість географічних назв використовується в історичних та географічних дослідженнях для реконструкції

ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин чи тварин. Але щоб одержати таку поглиблену інформацію, потрібно досліджувати їх сукупність, сформовану під впливом характерних географічних або історичних умов. На численних прикладах дослідження територій переконуємося, наскільки географічні назви пов'язані з особливостями місцевості, відображають її характер, при тому не лише у фізичному, а й економіко-географічному плані. Цю закономірність В.Никонов сформував так: топоніміка відображає не лише географічне середовище, а й ставлення суспільства до нього. Людина відзначає в середовищі насамперед ті аспекти, які на цей час найважливіші для неї, для її діяльності та існування. Таким чином, топонім – це соціальне явище, яке не просто відображає властивості об'єкта, а подає їх крізь призму людського уявлення про даний об'єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення. Топонімія являє собою систему понять, які формувалися протягом певного історичного часу. У мовознавстві географічні назви нерідко служать єдиним свідченням давно зниклих мов, а в інших випадках, складаючи частину мовного багатства народу, дозволяють виявити важливі факти історичної фонетики, граматики, словотворення. Сучасні топонімічні дослідження обов'язково базуються на даних археології, історії, географії, палеонтології, без яких топоніміка не мала б необхідного наукового підґрунтя. Географічні назви виконують адресну функцію щодо конкретних географічних об'єктів, а закладена в них інформація містить відомості про форму, величину, властивості цих об'єктів та їх значення в житті людини. Цим топоніміка дуже важлива для історичної географії та інших географічних дисциплін, з точки зору яких вона давно вже є джерелом наукової інформації та допоміжною географічною дисципліною.

Зважаючи на вищесказане, топоніміка, хоча і спирається на закони мови, тісно пов'язана з природою, населенням і господарством території, тому широкому розумінні є розділом географічної науки. При дослідженні топоніміки не можна обійтися і без кількісно-статистичного аспекту вивчення місцевих назв. Важливість кількісного фактору надзвичайно велика при виявленні складу топонімів. Кількісні дані дозволяють часто поглиблювати висновки. Вертикальне (діахронічне, стратиграфічне) і горизонтальне (просторове) вивчення топонімів (топонімічних типів) із застосуванням кількісно-статистичного аспекту дозволяє з'ясовувати межі різних ареалів, визначати шляхи просторового просування топонімічної моделі протягом віків, а також встановлювати зв'язки і взаємозалежність динаміки з соціально-історичними та природно-географічними умовами формування етносів та націй.

Географічні назви виникали в певні історичні епохи та зберігають факти з соціального життя людей, їх побут, взаємовідносини з іншими народами. Тому топоніміка є невичерпним джерелом відомостей про суспільно-політичне життя, матеріальну і духовну культуру народу, про особливості його географічного середовища. Правильно пояснюючи ту чи іншу назву, розкриваючи її смислове значення і походження, ми отримуємо важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо.

Різні види географічних назв зумовлюють поділ топонімів на види: 1) гідроніми (назви вдних об'єктів: річок, озер, джерел, водоспадів, потоків, струмків, а також океанів, морів тощо); 2) фоніми (назви курганів); 3) ойконіми (назви населених пунктів: міста, села, селища тощо); 4) сплеоніми (назви печер, скельних навісів); 5) омоніми (назви оюєктів рельєфу: хребтів, гір долин, ярів, низовин, впадин, гірських ущелин); 6) хороніми (назви країв і країн).

Ойконім (з грец. – помешкання, дім, житло й ім'я, назва) – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення (міста, селища, села, виселка, хутора). За характером поселення ойконіми поділяються на астіоніми (з грец. – міський), або полісоніми (з грец. –

місто) – власні назви поселень міського типу, і комоніми (з грец. – село, селище, виселок) – власні назви поселень сільського типу].

Географічні назви (ойконім, оронім, гідронім тощо) зберігають у собі певний зміст, адже відображають характер у фізичному, економіко-географічному плані, у рослинному і тваринному світі. Топоніми розрізняються за ознаками природи: особливостями рельєфу (*вершина Стіг, підвищення Гостра Могила, Нагольний кряж* тощо); особливостями водних об'єктів (*річка Біла, місто Жовті Води*); видами рослин (*місто Дубно, село Березівка, річка Рогозянка*); видами тварин (*вершина Кобила, річка Щучна*).

Людей здавна цікавили топоніми, їх походження та історія формування. Першими топонімами ставали звичайні загальні слова: вода, гора, ліс і т. д. Пізніше, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були гори, ліси тощо, вони потребували різноманітності назв таких об’єктів. Поява топонімів зумовлювалася необхідністю розрізняти географічні об’єкти в процесі трудової діяльності людей та з метою орієнтації щодо них. І все це знаходило своє відбиття у назвах.

У процесі тривалого використання географічні назви зазнають неодмінних змін (трансформації), які необхідно враховувати при поясненні етимології назви. На формування власних географічних назв великою мірою впливають конкретні умови історичного розвитку певного регіону. Це особливо помітно в системі власних географічних назв півдня України, значна частина яких сформувалася в цілому пізніше, ніж відповідні назви західних чи північних районів.

Зміст найдавніших назв, що виникли на основі мов давніх, нині неіснуючих народів, розкривається лише в процесі спеціальних досліджень. Пам’ять про них зберігається в географічних назвах, які перетворилися на загадкові тексти-символи, що являють собою своєрідні знаки, символи та залишаються незрозумілими доти, доки не буде з’ясоване їхнє початкове значення. Розшифрування таких найменувань розкриває стан природних ландшафтів та взаємодію людини і природи, що має наукову цінність для багатьох наук.

Лінгвістичні дослідження топонімів проходять з урахуванням історичного розвитку мови, з виділенням давніх тополексик, здійсненням етимологічного аналізу, встановленням зв’язку з конкретними мовами, виявленням мовних та діалектологічних ареалів тощо. Щоб правильно пояснити суть топоніма, необхідно знати словниковий набуток та лексику кожної епохи, яка залишила свій слід у місцевій топонімії. Зокрема, немало гуманітарних наук (історія, археологія, народознавство тощо) та природничих (географія, геологія, біологія, екологія) звертаються у наукових пошуках до топоніміки.

При вирішенні тих чи інших проблем, пов’язаних із географічними назвами, топоніміка, здійснюючи лінгвістичне дослідження топоніма, обов’язково спирається на дані інших наук – історії, географії, археології, палеонтології, географії, народознавства, етнографії, ботаніки, зоології, без яких топоніміка не мала б необхідного наукового підґрунтя.

Досить тісний зв’язок топоніміки з мовознавчими науками: ономастикою – наукою про виникнення та поширення власних назв; історичною лінгвістикою; етимологією – наукою, що займається вивчення походження слів; семантикою; морфологією; фонетикою та діалектологією.

У мовознавстві географічні назви нерідко служать єдиним свідченням давно зниклих мов, а в інших випадках, складаючи частину мовного багатства народу, дозволяють виявити важливі факти історичної фонетики, граматики, словотворення. Дослідження топонімної лексики повинні бути комплексними: спиратися на мовні факти, дані матеріальної культури й історичних джерел, а також на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи іншу назву. Тому у дослідженнях топоміки вчені використовують методи, притаманні як історичній науці (роботу з архівними матеріалами, аналіз письмових джерел), так географічній (картографічний, просторово-порівняльний та інші).

Для топоніміки характерні й свої специфічні методи досліджень: польові дослідження, збір первинного матеріалу, виявлення природних, історичних і етнографічних особливостей певного регіону, особливостей, які визначають своєрідність топонімів.

Топонім – це соціальне явище, що відображає властивості об'єкта й подає їх крізь призму людського уявлення про даний об'єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення. Але топонім не є чимось сталим і незмінним: один і той самий об'єкт може отримувати нові назви в залежності від спектрів його використання. Чимало давніх українських топонімів були замінені новими назвами: *аеродром, кар'єр, торфовисько, колгоспне поле, пустир та ін*. Тому виявлення колишніх найменувань, які ще зберігаються в пам'яті людей та історичних джерелах, є надзвичайно важливим для топонімічних досліджень.

5. Після Другої світової війни починається становлення української академічної ономастики. Саме в цей час у межах відділу історії мови Інституту мовознавства АН УРСР виокремилася група науковців, яка зосередила свою увагу на ономастичних студіях (К. К. Цілуйко, О. С. Стрижак, А. П. Непокупний, І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, В. В. Німчук та ін.). Українські ономасти почали вивчати склад онімікону України з погляду його походження, закономірностей розвитку на різних історичних етапах, функціонування в сучасній мові. Було сформовано ономастичну картотеку, яка на сьогодні налічує близько мільйона одиниць антропонімів, ойконімів, мікротопонімів, гідронімів і є цінною тим, що становить підґрунтя не лише для теперішніх, а й для майбутніх ономастичних досліджень.

Найплідніщим для української ономастики вважають період 60-70-х рр. XX ст. На той час головну увагу приділяли двом ономастичним підрозділам – топоніміці й антропоніміці. Топоніміка відігравала велику роль у розв'язанні багатьох завдань порівняльно-історичного, описового й загального мовознавства. Першочерговим завданням для топонімістів того часу було зібрати матеріал особисто (польовим методом), простежити його зв'язок із місцевими топографічними реаліями, із місцевими діалектами, оскільки лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи інші назви, на зіставленні їх з даними інших говірок і мов можна досягти найбільш повного розкриття внутрішньої форми топоніма. У цей період стався своєрідний «ономастичний вибух». Було опубліковано низку спеціальних збірників: «Питання ономастики», «Українська діалектологія та ономастика», «Територіальні діалекти і власні назви»; окремі монографії Ю. О. Карпенка "Топонімія гірських районів Чернівецької області. Конспект лекцій", "Гідронімічний атлас України" та ін.

У ці роки активізовано роботу над створенням українського гідронімного фонду, який згодом увійшов до ономастичної картотеки (сьогодні в Інституті української мови НАН України).

У зазначений період українські ономасти активно розробляють і такий важливий аспект топонімічних студій, як картографічний. Опубліковано ойконімні карти Є. М. Посацької-Черняхівської, М. М. Пещак; гідронімні – А. П. Корепанової, І. М. Желєзняк, О. С. Стрижака, А. П. Непокупного.

У 1970-1973 рр. на основі напрацювань попередніх років укладено "Словник гідронімів України", що дозволило українським ономастам перейти до монографічного вивчення гідронімії України (Ю. О. Карпенко, Є. С. Отін, А. П. Непокупний, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко).

Інший значний пласт топонімної лексики – ойконіми (назви будь-яких поселень) також не лишився поза увагою науковців. У дослідженні українського ойконімікону особливу роль відіграли історичний і топографічний чинники: фіксація назв поселень у багатьох історичних джерелах; зв'язок ойконімів із місцевими топореаліями (особливості географічного ландшафту тощо). Результатом науково-дослідної роботи у галузі української ойконімії стало видання 26-томної "Історії міст і сіл УРСР" (1967-1975 рр.), а

пізніше – "Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі" (К., 1981), де зібрано дослідження багатьох історичних ойконімів України.

Значну роль було відведено систематичному виданню бібліографічних довідників і покажчиків із ономастики, публікаціям рецензій на поточну ономастичну літературу, підвищенню наукового рівня ономастичних видань. Укладання різноманітних топонімічних і антропонімічних словників було дуже важливим і актуальним, адже ономастична картотека поповнювалася матеріалами сучасними (записані від конкретних мовців) й історичними (вилучення з різних пам'яток).

У попередні роки закладено вагому базу для сьогоднішніх ономастичних досліджень. Свідченням цього є укомплектована ономастична картотека й чималий ономастичний архів, які є джерелом для теперішніх студій з української гідронімії, ойконімії, антропонімії.

Сучасна українська академічна ономастика розвиває науково-теоретичне підґрунтя попередніх років, вдосконалюючи методику опису й дослідження онімного матеріалу. Осередком української академічної ономастики є відділ ономастики Інституту української мови НАН України. Саме в ньому зосереджена основна емпірична й теоретична база українського назвознавства. Повноцінному функціонуванню цього відділу допомагає діяльність регіональних ономастичних центрів. Сьогодні активно працюють Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Луцький, Львівський, Одеський, Тернопільський, Ужгородський, Хмельницький і Чернівецький ономастичні осередки. Для перспектив розвитку всієї української ономастики важливе значення має фондова ономастика, яка охоплює ті класи онімів, що пов'язані з місцевими особливостями географічного ландшафту, говіркою тощо.

Онімікон певного регіону зазнає впливу не лише мовних, а й позамовних чинників (історичних, соціальних, природничих та ін.). Недостатня увага до історичних та географічних умов, у яких відбувалося становлення певної назви, призводить до часто необґрунтованої чи неправильної етимології. Тому етимолого-ономастичні дослідження повинні бути комплексними, тобто спиратися як на мовні факти, так і на дані матеріальної культури й історичних джерел, а в разі топонімної лексики – і на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи іншу назву.

Серед українських ономастів питанням ареального вивчення географічних назв займались О. А. Купчинський ("Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі)"), Д. Г. Бучко ("Українські топоніми на -івці, -инці"), З. О. Купчинська ("Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (Територія України Х-ХХ ст.))" та ін.

Регіональна ономастика базується на монографіях Д. Г. Бучка "Походження назв населених пунктів Покуття" [1], В. В. Лободи "Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя" [6], Я. О. Пури "Походження назв населених пунктів Ровенщини", М. Л. Худаша "Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів", В. О. Горпинича "Власні назви й відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя", а також на етимологічному словнику-довіднику В. П. Шульгача "Ойконімія Волині" та ін.

На сучасному етапі топоніміка усамостійнюється, виділяється в окрему науку. Сучасний період розвитку світової лінгвістичної науки характеризується інтенсивними дослідженнями в ґалузі ономастики, що здійснюютсья не тільки у великих країнах (США, Франція), але і в малих (Фінляндія, Швеція, Бельгія, Данія та ін.). Значний інтерес до ономастики спостерігається у Польщі, Чехії, Словаччині та Болгарії.

Вагоме значення для вивчення розвитку східних слов'ян та загалом слов'янської топоніміки наприкінці XVIII – початку XIX ст. мали праці І. Бодуена-де-Куртене, О. І. Соболевського, Ф. Міклошича, Т. Войцеховського, Я. М. Розвадовського.

В середині XX ст. ономастика стала в Україні однією з провідних спеціальних історичних дисциплін. У Києві розпочала роботу Ономастична комісія АН України, яка з 1966 р. видає "Повідомлення Української ономастичної комісії". За її ініціативою в різних

містах України скликалися ономастичні конференції, видавалися наукові збірники й окремі праці з ономастики. Так, в Дніпропетровському державному університеті на кафедрі української мови з 1998 р. видається збірник “Ономастика і апелятиви”. Протягом тривалого часу ґрунтовну роботу в ґалузі розвитку ономастики здійснюють Інститут мовознавства НАН України ім. О. О. Потебні, Інститут історії України НАН України.

Питанням методології та принципів дослідження топонімії присвятили свої роботи В. О. Никонов, К. К. Цілуйко, Л. Л. Гумецька, Ю. О. Карпенко та ін. Позитивний вплив мала й діяльність топонімічних конференцій, що відбулися у Києві у 1959 та 1962 роках і Москві у 1962 р.

Під час подальшого розвитку топоніміки розроблялась і вдосконалювалась методика збирання і дослідження слов’янських географічних назв. Було складено програми, анкети для збирання матеріалів (М. М. Кордуба, О. М. Лазаревський, В. М. Площанський), зроблено спроби систематизувати й опублікувати виявлений матеріал, але єдиного, чіткого методу дослідження відповідної системи все ж не було досягнуто.

Значну роботу у дослідженні топонімії західних областей України провели польські мовознавці С. Грабец, З. Штібер, український учений Я. Рудницький. Найбільших успіхів в ареальному вивченні слов’янської топонімії домоглися дослідники В. Борек, О. Вільконь, М. Карась, В. Ташицький, С. Роспонд та ін.

Дослідження топоніміки України до недавнього часу здійснювалося в основному за певними територіями, найчастіше – окремими адміністративними одиницями-областями. Так, дослідженню топонімії Дніпропетровської та Полтавської областей присвятив свої праці К. К. Цілуйко, Буковини (Чернівецької області) – Ю. О. Карпенко; назви населених пунктів Закарпаття стали предметом кандидатської дисертації К. Й. Галаса, Львівщини – Є. Черняхівської. Топонімічна робота проводиться і в інших містах України: Дніпропетровську (І. Д. Сухомлин), Донецьку (Є. С. Отін), Запоріжжі (О. Волок, В. Фоменко), Тернополі (Д. Г. Бучко); Чернівцях (Я. П. Редьква); Луцьку (В. Ф. Покальчук) тощо.

Отже, розвиток української топоніміки умовно можна поділити на три періоди: 1) до середини XX ст. – переважають регіональні роботи, слабо розробляються питання загальної теорії; 2) 50-70-і роки XX ст. – зростає інтерес до проблем топоніміки; 3) кінець XX ст. – поч. XXI ст. – розгортаються найбільш результативні дослідження, формуються наукові топонімічні школи, видаються перші топонімічні посібники.

Окремі питання топоніміки розглядаються у працях географів, істориків та мовознавців від часу виникнення цих наук. Творцем топоніміки був звичайно народ, географи-мандрівники, першовідкривачі, які давали назви континентам, островам, гірським вершинам тощо. Вони здійснювали збір географічних назв, їх первинну систематизацію, картографування і т.д. Тому цілком зрозумілий величезний внесок у топоніміку географів, починаючи від невідомих мандрівників і до таких вчених як О.Степанів, О.Гумбольдт, В.Семенов-Тянь-Шаньський, Л.Берг, П.Тутковський тощо. Проте для з’ясування семантики і лінгвістичних особливостей топонімів у ті часи не вистачало наукового підґрунтя.

Питання топоніміки здавна були в колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад М.Ломоносов, О.Потебня, І.Бодуен-де-Куртене, у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімічний матеріал; інші (І.Срезневський, М.Максимович, М.Сумцов, О.Соболевський, О.Саліщев) розглядали його як предмет окремого дослідження. Відомі давньоруські тексти, що являють собою збірники географічних назв і їх класифікацію. У найдавніших руських літописах ми знаходимо не тільки географічні назви, але й спроби пояснення їх походження. Питання топоніміки розглядалися у працях з історії, географії, мовознавства від глибокої давнини і

до наших днів, хоча сам термін „топоніміка” з’явився близько ста років тому. Топоніміка фактом свого відокремлення як окремої галузі науки зобов’язана практичним потребам географії.

З кінця XIX ст. інтерес до топоніміки різко зріс, особливо це стосується картографії. У США, Англії, Франції, Німеччині та інших країнах організовувалися комісії й товариства з вивчення географічних назв. У 1904 році була створена Картографічна Комісія при Російському географічному товаристві, яка здійснила переклад іншомовних назв російською мовою, розробила словник географічних термінів та ін. Велике значення мають топонімічні дослідження для картографії і сьогодні. Мова карт повинна бути максимально наближеною до народної і разом з цим відповідати загальноприйнятим нормам. Особливо це стосується перекладу іншомовних назв, які дуже часто є спотвореними. У зв’язку з тим, що один і той самий об’єкт у різних країнах називається по-різному, сьогодні стоїть проблема стандартизації географічних назв, тобто прийняття єдиної норми вимови.

Розвиток східнослов’янської топоніміки припадає на XIX ст. Спочатку цей розвиток ішов стихійним шляхом, без відповідних управлінських постанов, проте вивчення топонімії з кожним роком набирає ширшого розмаху. Першим дослідником народної ландшафтної термінології в Україні був П.Тутковський. Він створив словник геологічної термінології, до якого увійшло 5000 українських наукових термінів.

Найбільше пожвавлення в галузі топонімічних досліджень спостерігаються на другому етапі. Щораз бурхливіше розвивається антропоніміка, топоніміка та гідроніміка. З’явилися праці, у яких розглядається топоніміка різних держав: Латвії, Вірменії, Казахстану тощо. Слід зауважити, що велике значення у питаннях встановлення методології та принципів дослідження топонімії мали роботи В.Никонова, Е.Мурзаєва, К.Цілуйка, Л.Гумецької, Ю.Карпенка та топонімічні конференції, що відбулися у Києві у 1959 та 1962 роках і Москві у 1962 р. Значну роботу у дослідженні топонімії західних областей України провели польські мовознавці С.Грабец, З.Штібер та український мовознавець Я.Рудницький. Їх праці виявилися на сторінках журналів, а також виходили спеціальними виданнями протягом 1930-1960 років. Під час подальшого розвитку топоніміки розроблялась і вдосконалювалась методика збирання і дослідження слов’янських географічних назв. Було складено програми, анкети для збирання матеріалів (М.Кордуба, О.Лазаревський, Б.Плащанський), зроблено спроби систематизувати й опублікувати виявлений матеріал, але єдиного, чіткого методу дослідження відповідної системи все ж таки не було досягнуто. Відомо, що найбільших успіхів в ареальному вивченні слов’янської топонімії домоглися мовознавці В.Борек , О.Вільконь, М.Карась, В.Ташицький, С.Роспонд та ін.

Дослідження топоніміки України до недавнього часу здійснювалося в основному за певними територіями, найчастіше – окремими адміністративними одиницями–областями. Дослідженню топонімії Дніпропетровської та Полтавської областей присвятив свої праці К.Цілуйко, назви населених пунктів Закарпаття стали предметом кандидатської дисертації К.Галаса, Львівщини – Є.Черняхівської, а дослідженню топонімії Буковини (Чернівецької області) присвятив свою докторську дисертацію Ю.Карпенко. Топонімічна робота проводиться і в інших містах України: Дніпропетровську (І.Сухомлин), Донецьку (Є.Отін), Запоріжжі (О.Волок, В.Фоменко), Луцьку (В.Покальчук.); у Тернополі (Д.Бучко "Ойконімія Покуття", 1992); у Чернівцях (Я.Редьква "Гідронімія Західного Поділля", 1998); у Луцьку (Л.Василюк "Фізико-географічна зумовленість топонімії Волинської області", 2000) та ін. Таке вивчення топонімії зводиться, по-суті, не до дослідження певних топонімічних явищ, а до дослідження певної території. Якщо говорити про

„жанри” топонімічних досліджень, то регіональні – найважчі, бо, як зауважує В.Никонов, автор локального дослідження не вільний при виборі матеріалу, ключі до регіонального матеріалу "майже завжди знаходяться далеко за межами району". Проте регіональний спосіб дослідження може виявляти локальні мовно-історичні явища, які при ареальному дослідженні випадають з поля зору вченого. При локальному вивченні географічних назв ширше і глибше залучаються дані з мікротопонімії. При ареальному вивченні ці дані беруться вибірково. Окреме місце займає вивчення топонімії за давніми історичними пам’ятками: маємо на увазі передусім ґрунтовне дослідження Л.Гумецької "Топографічні назви української актової мови XIX–XV ст.", "Топонімічні назви", статті О.Стрижака, М.Брайчевського та інші. Серед провідних топонімістів можна виділити київських вчених – А.Белецького, Р.Кравчука, В.Німчука. У Львові Б.Думін опублікував цікаві спостереження про перейменовані географічні назви. Типологічними класифікаціями ойконімів займалися Бучко Д., Купчинський О., Никонов В., Стрижак О., Суперанська О., Жучкевич В., Черняхівська О., Цілуйко К., Гумецька Л., Карпенко Ю. та інші.

Лекція № 3

(2 години)

Тема: Власне ім’я як найдавніше антропонімічне утворення

1. Специфіка семантики власних особових імен.
2. Походження імен.
3. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору.

Ключові слова: власне особове ім’я, календарне ім’я, імена-обереги

Мета: розкрити специфіку семантики власних особових імен, їх походження, склад й основні мотиви виибору.

Завдання:

- проаналізувати функції власних особових імен;
- визначити специфіку ономастичної системи різних народів;
- здійснити історико-лінгвістичний і соціологічний огляд власних імен в українському мовленні;
- проаналізувати основні мотиви обрання імені.

Література

1. *Веселовский С.Б.* Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
2. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
3. *Глинський І.* Твоє ім’я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
4. *Гумецька Л.Л.* Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
5. *Демчук М.О.* Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
6. *Масенко Л.Т.* Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.

1. Дослідження власних особових імен та специфіки їх семантики є одним із найактуальніших питань сьогодення. Деякі вчені вважають, що власні особові імена самі собою нічого не означають, інші стверджують, що імена мають значення ширше (І.Франко, А.Реформатський та інші).

Серед мовознавців побутує думка, що специфіка значення власного імені полягає в його нездатності висловлювати поняття. Такої точки зору дотримуються такі лінгвісти: А. Уфімцева, А. Реформатський, О. Суперанська, Б. Трінка, К. Левковська, С. Ульман, Н. Карпухіна. Дослідниця Н. Карпухіна наголошує на тому, що загальне ім'я сполучає

номінативну функцію (називає речі) з семасіологічною чи сігніфікативною (висловлює поняття). Деякі вчені вважають, що імена виконують лише номінативну функцію. Інші дотримуються думки, що значення власних імен має лише денотативний характер, основна їх функція називати, виокремлювати та відрізняти однотипні об'єкти, а не узагальнювати чи диференціювати ознаки предметів.

Важливість власних імен полягає в тому, що вони накладають на мову відбиток народного надбання, встановлюють етнічну неповторність мови. Не випадково в перекладах власні імена завжди транскрибуються та транслітеруються, щоб зберегти відтінок достовірної відповідності чужим реаліям.

Функції власного особового імені в різні часи у різних суспільствах відрізнялися. У давніх народів ім'я давалося не лише для того, щоб виокремити людину із племені чи роду, була ще й магічна функція: а) залякати злого духа гордим іменем предка-тотема (звідси імена Вольф, Вук — «вовк»); б) зробити так, щоб зла сила оминула дитину, ніби вже й так «скривджену» (Едуард — «чортовий перелаз»). До того ж, різними є шляхи, якими приходять у нашу мову імена з чужих культур. Певно, зовсім небагато батьків, називаючи свою доньку *Клавдією,* знають, що у перекладі з латини це значить «кульгава».

Річ у тім, що структура латинського власного офіційного імені була також трикомпонентна: власне ім'я, родове ім'я, прізвисько (як правило, за характерною ознакою представників роду). *Клавдій* — кульгавий, *Назон* — носатий, *Ціцерон* — горох, *Катулл* — кошеня. Жінки у Римі не мали власного імені — лише родове із певним індексом для зручності: *Клавдія Пріма, Секунда (Перша, Друга*) або ж *Майор, Мінор (Старша, Менша).*

Етимологія деяких антропонімів іще складніша. Так, в останні роки чимало малих *Галинок* потерпають від того, що нерозважливі однолітки дражнять їх «Галіна Бланка». Справді, це той латинський іменник, але смислове навантаження його зовсім інакше. *Gallus,* і (m) лат.— півень; *gallina,* ae (f) –курка. Римська імперія, розширюючи свої кордони на Захід, зіткнулася з іншими, менш розвинутими, але самобутніми культурами. На території сучасної Франції мешкали племена, які ще у ті часи ретельно дбали про свій зовнішній вигляд і були великими чепурунами: чоловіки полюбляли прикрашати свої голови пір'ям із півнячого хвоста. Цей звичай, як і інший — носити штани, спочатку дуже потішав римських завойовників. Вони дали місцевим жителям глузливе прізвисько «галли» - півні. Представники підкорених народів — слуги, раби часто отримували ім'я за походженням: Спартак — родом зі Спарти, Галліна — жителька Галлії, жінка із племені галлів (а зовсім не курка!).

Ім'я по батькові має гармоніювати із власним іменем та прізвищем як фонетично, так і стилічно. У післявоєнні роки дитячі будинки були переповнені дітьми, які нічого не могли сказати ні про своїх батьків, ні про своє ім'я та прізвище. Нерідко таким дітям записували новостворені прізвища: Правденко, Горносталь, Переможний, Большевиков.

Інколи ім'я чи прізвище із певних причин зазнає деформації, що може спричинити чималі проблеми у носіїв та їх прямих нащадків. Із творів класиків нам відома халепа, у яку потрапив Мартин Боруля, що бажав вибитися у дворяни, але через одну букву в прізвищі не зміг; потуги Мини Мазайла, який будь-що хотів відхреститися від свого роду. На жаль, у реальному житті недбалість та неграмотність чиновників — далеко не рідкість.

Навіть при побіжному огляді ономастичної проблематики неважко зауважити, що у кожного народу існує свій варіант ономастичної системи: певне коло лексем — власних імен (укр. *Оксана*, фр.*Франсуаза*, рос. *Дар'я*): фонетика (пор. укр. *Микола*, фр. *Ніколь*, італ. *Мікеле*, укр. *Йосип*, фр. *Джозеф*, італ. *Джузеппе*); морфологія (пестливі форми імен: укр. *Леночка, Ярославчик*, ісп. *Бетіто, Лаурита*, рос. *Катюша, Наташенька*); синтаксис (власні назви: укр. село *Мала Березянка, Муровані Курилівці*, англ.м. Statford –on-Avon, ісп. м. Rio-de-Janeiro та ін.).

Специфіка ономастичної системи багатьох народів настільки яскрава, що почувши ім'я людини, часто можна без особливих зусиль здогадатися, до якого народу належить ця особа. *Оленников Федот Сидорович* — звичайно, росіянин, *Шевченко Оксана Опанасівна*

— українка, *Мішель де Ланже* — француз. Але інколи можна і помилитися: чорнява дівчина на ім'я *Дукашвілі Юлія Гурамівна* — не грузинка, а українка, про що свідчить відповідний запис у паспорті — діти батьків, що належать до різних народів, самостійно обирають національність.

А от українці Західної діаспори часто мають подвійні прізвища та імена: власне українські та англійські. Але такі відповідники не завжди тотожні. Особливо це стосується імен. Першим, рідномовним варіантом, носії користуються у своєму етнічному середовищі, другим — в англомовному спілкуванні: *Ярослав-Джері, Іван-Джон, Олена-Гелена, Одарка-Дороті*. Поширеним є давати імена, які первісно не належать до антропонімічного кола: *Журавка, Калина, Квітка* (відома співачка *Квітка Цісик*).

У прізвищах діаспори наявні фонетичні зміни. Пояснюється це тим, що деякі звуки в українських прізвищах не завжди можна адекватно передати на письмі за допомогою англійської чи французької абетки, а то й просто вимовити неукраїномовній людині: *Орлик* — [орлі], *Береговий* — [берговуа]. Трапляються поодинокі випадки механічного перекладу українських прізвищ англійською: *Білоголовенко — Whitehead, Довгоручко — Longarm, Сухотеплий — Drywarm.* Рідше фіксуються явища англійських антропонімів-новоутворень на українській основі типу Fedson - Федьків, Polisjaman - Поліщук.

Також існують і некрасиві, відразливі імена, такі як**,** *Погана, Поганка, Павук, Кобиляча Голова, Горе* та інші. На вибір імені впливали різні чинники, зокрема бажаною чи небажаною була дитина — звідси й *Жадан, Бажан, Нечай, Милка або Небажан.* Дитину тиху, лагідну відповідно до її вдачі могли назвати *Добринею, Любимом* або ж, навпаки, — *Шумилом, Крикуном*. Дні тижня, пори року, порядок народжуваності у сім'ї теж знайшли відображення в давніх слов'янських іменах: *Літо, Зима, Вівторок, Середа, П'ятниця, Первуночка, Первунець, Вторуночка, Вторунець, Третячок, П'ятушок* та інші. Були й імена на позначення кольору волосся, очей малюків, місця, часу народження, соціального стану, виду занять батьків та ін: *Біляна, Політко, Селюк та ін..*

За родоплемінного ладу, за твердженням Л.М. Коваль, імена кожного роду були його власністю і не могли використовуватися в інших родах того самого племені. В одному роду не було людей з однаковими іменами. Тільки коли людина помирала, її іменем називали новонароджену дитину. Якщо ж імен не вистачало, їх позичали в іншого роду, але після смерті людини, яка мала позичене ім'я, його повертали.

З плином віків майже всі імена періоду глибокого язичництва загубилися, зникли. Як пам'ять про ті незбагненно далекі часи залишилися всього кілька імен: ім'я *Бажан* (до речі, поширене й улюблене болгарами), ім'я *Лев* — досить популярне в українців та в росіян. На зміну тим прадавнім іменам прийшли давні слов'янські імена з подвійним коренем, які спочатку поширилися у середовищі князів і тогочасної знаті: *Родослав, Мечеслав, Мстислав, Ярослав, Ростислав, Ярополк, Володимир, Мирослава, Мирослав, Людмила* та інші й лише набагато пізніше стали доступними народним масам. У цей же час з'являються такі красиві слов'янські жіночі імена, як *Любава, Злата, Милуша, Роксолана, Златослава, Зореслава, Дзвенислава, Віра, Надія.* У всі віки, у всіх народів цінувалася людська доброта, розум, уміння красиво говорити, тому не випадково наші предки в надії на добрі справи і добрі помисли дітей, їх великий розум і красномовність давали їм імена з таким глибоким змістом: *Добромисл, Добриня, Творимир, Златоуст. Жаль*, що вони не дійшли до нас, загубилися в сивому тумані віків.

З приходом християнства на Русі закріпився звичай при охрещенні давати дитині два імені: одне — церковне, друге — світське, причому церковне ім'я тримали в таємниці, щоб ніхто не зурочив дитину, бо в замовляннях на щось погане (як і на хороше) обов'язково називається ім'я людини. У народі вірили, що, не знаючи імені людини, не можна їй нашкодити. Це вірування збереглося і до наших днів. Разом з християнством на територію Київської Русі прийшли давні єврейські імена. Давні євреї, будучи дуже набожними, давали своїм дітям імена відповідно до церковного календаря, тобто давали дитині ім'я того святого чи святої, в день якого чи якої вона народилася. Тому й значення

давніх єврейських імен переважно релігійне: *Ісус* — спаситель, *Абрам* — великий батько народів, *Захар* — пам'ять Божа, *Михайло* — рівний Богові, *Ганна* — благодать, *Ілля* — сила Божа, *Єлизавета* — клятва Божа, *Самуїл* — почутий Богом, *Соломон* — мирний, *Ісай* — спасіння Боже, *Матвій* — дар Яхве, *Осія* — спасіння, *Назар* — присвячений Богові, *Рахіль* — овечка, *Нора* — світло і та інші.

Ім'я супроводжує людину все життя. Саме через імена стають відомими людям наші справи і вчинки, все те хороше чи погане, що є в нас. У народі навіть побутують усталені вирази „добре ім'я», „славетне ім'я», які характеризують їхніх носіїв з найкращого боку.

2. Власне ім'я — найдавніше антропонімічне утворення. Виникали і щезали цивілізації, змінювалися часи і епохи,але за всіх історичних перегонів право всіх, хто жив на землі, — мати ім'я — залишалося незмінним. Приблизно за тисячу років до н.е. Гомер написав в "Одіссеї": ...взагалі без імення ніхто між людей не буває, Хто б не родився на світ — родовита людина, проста, Кожного з них, породивши, іменням батьки наділяють. (Пер. Б. Тена)

З-поміж собі подібних людину тривалий час виокремлювало лише власне ім'я. Цей факт на світанкових стадіях розвитку людства не міг не набути магічного забарвлення. Давня історія багата на всілякі найвигадливіші сюжети про "взаємини" людини з іменами: і своїми, і чужими. Міфологічна свідомість, ототожнюючи людину і ім'я, вважала його духовним вираженням людини, її душею. У такому разі імен на всіх не вистачало, адже їх було стільки, скільки душ. Новонародженим немовлятам діставалися імена тільки померлих, та й ті не завжди "здобувалися" мирним шляхом. Деякі племена Нової Гвінеї у пошуках імен нападали одне на одне, і силоміць забравши чиєсь життя, ставали власниками такої коштовної здобичі, як ім'я. Тому перед тим, як убити жертву, запитували, як її звати. Самому імені також інколи приписували всесилля. В певних випадках первісні люди боялися промовити вголос ім'я, на їхню думку, дуже могутньої особи чи істоти, щоб не накликати на себе біди.

Найдавніші руські імена прийшли до нас із писемних пам'яток: літописів, берестяних грамот, графіті (написів на стінах). З усіх цих джерел перед нами постає майже цілісна картина дохристиянських "святців" (списку власних імен), які лексично охоплювали і відображали найрізноманітніші сфери тогочасного суспільного життя: соціальну ієрархію, основні промисли і ремесла, психологічні особливості і моральні чесноти людини, індивідуальні риси її характеру і поведінку, ознаки зовнішності, навіть час і черговість появи тієї чи тієї дитини в родині.

Руський іменослов починається зі сторінки, на якій відкарбовані "почесні", так звані "княжі" імена. За семантичним наповненням, лексичною структурою вони по праву належать до блискучих "іменотворів" Київської Русі, засвідчуючи неабиякий словотворчий хист наших прадідів. Ці імена звичайно складаються з двох основ, одна з яких багатовалентна, тобто здатна поєднуватися з різними іншими основами **(**-слав, -мир, -волод, -гост, -бор, -полк, -мисл, -ніг, -вой, -дар, -зар, -хвал, -мил, -люб та ін.): *Милослав, Владислав, Ярослав, , Мстислав, Святослав, Всеслав, Воротислав, Радислав, Мойслав, Переяслав, Судомир, Ладимир, Ратмир, Ратибор, Ярополк, Добромисл, Любомисл, Милоніг, Путивой, Володар, Світозар, Богухвал, Людмил, Добролюб, Мстибог.*

Жіночі імена утворювалися від чоловічих і звучали аналогічно: *Гориславa, Прибиславa, Предславa, Городиславa, Всеславa, Вислава, Вишеславa, Болеславa, Верхуславa* тощо. Усім цим милозвучним іменам відповідав і високий зміст, в якому проявлялися князівські чесноти: честь, гідність, святість; водночас звучали пророцтва щодо майбутньої гучної слави. До речі, у літописі "Повість временних літ" із 190-а згадуваних у ньому руських імен, 103 із компонентом -слав. За княжого періоду деякі руські (чи слов'янські) імена почали вживатися в "усіченому" варіанті,

називалася тільки перша частина складного імені: *Борис* (від *Борислава), Вадим* (від *Вадимира), Радим* (від *Радимира), Хвалим* (від *Хвалимира), Творим* (від *Творимира).* Розповсюдженим було і вживання деяких "усічених" варіантів імені в поєднанні із суфіксом (найчастіше зменшувально-пестливим). І саме ці імена, напевне, створювали у суперечливий середньовічний період нашої історії атмосферу довіри, тепла і любові: *Бариня, Борюта* (від *Борислава), Вишата, Вишко* (від *Вишеслава), Добрята, Добрило, Добриня, Добриш, Добрянко* (від *Доброгоста, Доброслава), Жид, Жидко, Жидята, Жидило* (від *Жидимира, Жидислава), Жирошка, Жирята* (від *Жирослава), Люб, Любко, Любан, Любен, Любим* (від *Любомира, Любомисла), Путята, Путило* (від *Путивоя, Путислава), Радко, Радило* (від *Радогоста, Радослава, Радоніга), Святко, Святоша* (від *Святослава, Святополка), Твердко, Твердило, Твердята* (від *Твердислава), Ярун, Ярон, Ярош, Яриш* (від *Ярослава, Ярополка), Желан* (від *Желислава).*

Традиційно до давньоруських імен долучають і "княжі" імена скандинавського походження, такі як *Ольга, Рогніда, Олег, Ігор, Рюрик, Аскольд,- Дір,* оскільки вони щедро побутували в нашій історії, а деякі з них активно вживаються й досі. До давніх, ще язичницьких, належать, здавалося б, сучасні імена: *Богдан, Людмила, Таміла, Світлана.* Останні три, утворені від чоловічих імен, і набули розповсюдження лише у XX ст., тоді як ім'я *Богдан,* незважаючи на своє "поганське" походження, майже не щезало з української історії, навіть у середині XVII ст., коли церква повела рішучий наступ на язичницькі імена. Не всі духовні особи здогадувалися, що *Богдан* — не "Богом даний", а "даний богами", і легко пропускали це ім'я при хрещенні, не заглядаючи у святці. Щоправда, траплялися серед них і освічені в цьому питанні священики, які записували таке: "Козак *Богдан,* а ім'я його бог зна..." Але народ від цього імені не відмовлявся ні за яких умов, тим більше, що один з його носіїв був гордістю України, і його мирське ім'я *Богдан* знають всі, натомість християнське — *Зіньків* — далеко не всі. Історична справедливість щодо багатьох "княжих" імен була відновлена у XX столітті, але переважна більшість з них, на жаль, остаточно втрачена для нашого сучасника, прямого нащадка носіїв цих імен.

Імена простих людей — також історія народу. Вони відтворюють його побут, вірування, фантазію, історичні контакті. Імена для себе, своїх родичів і сусідів добиралися народом за простим естетичним принципом — "як на душу ляже". Причому джерелами "іменотворчості" слугували найнесподіваніші сфери. Називали за фахом: *Кожем'яка, Живодер;* за посадою: *Владика, Дяк, Ігумен, Посол, Селянин;* за місцепоходженням людини, її етнічними ознаками: *Татарин, Мордвин, Черемис.* Широке розповсюдження мали імена, в яких наголошувалися різні риси характеру та зовнішності: *Розумник, Лобан, Сувор, Угрим, Чорноголов, Смола, Пузо, Губа, Рябий.* Але найбільше зафіксовано імен, запозичених від загальних назв тварин, птахів, риб, комах тощо: *Заєць, Гусак, Соловей, Горностай, Сорока, Жук, Муха, Стерляг, Баран, Кіт.* Враження складається таке, що іменами ставали назви усіх довколишніх "братів менших". Одна берестяна грамота знайомить нас із цілою "риб'ячою" родиною: батько *Лин,* а сини: *Сом, Окунь, Судак* і *Йорш.* Імена-зооніми сприймалися як звичайні назви і полюбилися, певне, багатьом, тому що на них можна було натрапити і в пізніші часи. Одного із воєвод Володимира Великого звали *Вовчий хвіст* (чим не індіанська назва?). Навіть славетні українські роди підтримували цю традицію і не нехтували зоонімами. У ґрунтовній праці Н. М. Яковенко "Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст." (К., 1993) подаються такі імена. Особливо щедрим на зооніми виявився рід із Волині — *Волковичі.* Засновником цього роду був *Волчко Романович,* а продовжувачами його три сини: *Звір, Лев* і *Бик.* У цитованому виданні зустрічаються ще й такі носії зоонімів: *Звір Львович Тишкевич, Лев Полозович* (до речі, боярин, який у XVII ст. володів Чорнобилем), *Горностай*

Романович і навіть *Медвідь Залеський.* Так що зооніми були улюбленими іменами не тільки серед простолюду.

Та й у інших народів спостерігається тяжіння до "тваринних" імен. Ім'я *Лев* було поширеним у Візантії — батька й дядька болгарських просвітителів Кирила і Мефодія звали *Левом,* у германських народів і досі популярні "вовчі" імена: *Адольф* ("благородний вовк"), *Рудольф* ("славний вовк"), *Вольфганг* ("вовчий хід"), відомого сербського просвітителя звали *Вук (Вовк)* Караджич, у Росії у XV ст. жив дипломат *Волк Куріцин.*

Як справжні язичники, наші прадіди вдавалися і до фітонімів — "рослинних" імен: *Горох, Капуста, Жито...* Так що зміст дитячої пісеньки: *"Ходить Гарбуз по городу, питається свого роду"* міг би бути реальною ілюстрацією життя реальної *Гарбузової родини.* Існували в давнину не тільки "гарбузові", "риб'ячі", а й великі "числівникові" родини. У подібних родинах проблем з іменами не виникало, тому що розв'язувалися вони просто, дітей називали: *Первуша, Вторуша, Третяк..*І так далі до десятої дитини. Як називали одинадцятого, дванадцятого — те історія замовчує, хоча, зрозуміло, що від числівників одинадцять, дванадцять тощо імена не утворювалися з причин їх недоладності і невимовності. "Числівникова" традиція в антропонімії існувала у багатьох народів, згадаймо хоча б римську історію і її славетних творців: *Квінтів, Секстів, Септимів, Октавпв* тощо.

Руські люди мали свої календарні імена: *Зима, Політко, Неділя, Подосен, М'ясоїд, Мороз.* Деякі тогочасні імена відтворювали перші "конфлікти між поколіннями" у родині, призвідцем яких ставала невгамовна дитина. У цих іменах прочитувався характер, що проявлявся уже з перших днів життя, коли маля завдавало клопотів, особливо у нічні години: *Шумило, Звонило, Звяга, Крик, Гам, Безсон, Рева* тощо.

Вибір багатьох імен у слов'ян обумовлювався вірою в те, що надане людині ім'я впливатиме на її подальшу долю: принесе щастя або зробить невдахою, а то й стане причиною смерті. Тому часто до вибору імені допускалися тільки "довірені" особи: батьки, баби-повитухи або знахарі-волхви. Захисна сила в уявленні наших прадідів асоціювалася і з такими близькими їм поняттями, як здоров'я, життя, міць, природа. Реалізовувалися подібні асоціації в іменах — *Дуб, Бик, Залізо.* Бажання бути завжди ситим звучить у кумедних на сьогодні іменах: *Борщ, Сало, Каша, Куліш.* Надмірно марновірні батьки, які боялися, щоб злі духи не шкодили дитині, "нагороджували" її неблагозвучним іменем — своєрідним "заклинальним" оберегом від зурочення. Так виникла акцентована багатьма дослідниками низочка дивних, "недоброзичливих" імен: *Нечай, Неждан, Невдача, Некрас, Нелюб, Розгільдяй, Біда, Ненаш, Болван* тощо. У деяких з цих імен прохоплюється і соціальний нюанс. У бідній, злиденній родині дитина могла бути й небажаною, і батьківське горе — її ж треба було прогодувати — відверто виражалося в імені. Щодо імені *Болван,* то негативного забарвлення воно прибрало у ранні християнські часи в Київській Русі, а до того мало "божественне" походження і означало те саме, що *кумир, божество.* Оберегами виступало й багато інших імен. Найбільш популярними були переконання, що у природі існують сили, які нейтралізують усілякі чари. Ці сили і уособлювали так звані "відстрашувальні" імена: *Пугач, Оса, Вуж, Перець, Мухомор* тощо.

Дітей очікуваних, вимріяних називали задушевними, милозвучними іменами, що були окрасою народного іменослова: *Милюта, Добриня, Малинка, Ждан, Любим, Богдан, Гость, Добрило, Милан;* дівчаток називали — *Лада, Леля, Дана, Любаша, Милуша, Любомила…* Сподівання батьків бачити дитину щасливою, вродливою, розумною, заможною лежать в основі "побажальних" імен: *Хвалим, Лагода, Потіха, Тихий, Чемний.*

А особливо люблячі батьки, буквально ототожнюючи долю й ім'я, не вагаючись, наділяли своїх малят "найщасливішими" іменами — *Богом, Ангелом (Ангеліна, Анжела, Анжеліка* — жіночі варіанти цих імен).

Такі імена-обереги, на глибоке переконання батьків, обов'язково захищатимуть і забезпечуватимуть успішне майбуття дитини.

Багато названих нами імен дуже вже нагадують прізвиська. І справді досить пристойна їх кількість походить від вуличних прізвиськ: *Кислиця, Кисіль, Кишоквас, Жирнос.* Від подібних імен-прізвиськ пізніше утворились українські прізвища. Досить послатися тут на спадщину М. Гоголя, який скрупульозно працював з українськими антропонімами, і прізвища у його творах і є не що інше, як вихоплені з реального життя давні імена-прізвиська: *Мотузочка, Бульба, Ремінь, Халява, Шпонька, Довгоух* тощо.

Ми оглянули ціле гроно слов'янських, руських імен, що ними "нарікали" наші предки своїх немовлят. До багатьох найменувань з рідної минувшини ми вже повернулися, наприклад до княжих імен — і чоловічих і жіночих, але на жаль, більшість з них вже загубилася в історії і канула в Лету; народні імена великою мірою перейшли до розряду прізвищ. Епоха самостійності у виборі антропонімів у Київській Русі закінчилася з приходом християнства. Християнство — це не тільки цілісна світоглядна ідеологія, це спосіб життя, моральна регламентація, зрештою, звичаї і обряди, один з яких — хрещення. Візантійські духовники канонізували кращі назви (імена) у своїй мові, у мові своїх сусідів, зробили їх церковними. Впроваджувалися ці імена через обряд хрещення. Слова "охрестити" і "назвати" стали синонімами. Під час цього обряду немовля діставало ім'я із святців (релігійного іменослову) в честь святого, на чий день цей обряд припадав. Переважну більшість українських антропонімів, уживаних сьогодні, принесено через Візантію християнством. Тому вони грецького, латинського або східномовного походження. Те ж саме можна сказати і про інші народи, де домінував релігійний фактор у світському житті. В Іспанії наприклад, дуже мало власне іспанських імен, у багатьох тюркомовних народів превалюють імена не тюркські, а арабські чи іранські, руські антропоніми до святців не вносилися. Тільки поодинокі з них потрапили туди, і то випадком — це *Ольга,* ім'я княгині, яка вважається першою руською християнкою, ім'я її внука *Володимира,* якого церква визнала рівноапостольним святим, ім'я псковського князя *Всеволода.* Усі вони удостоїлися посмертної канонізації — тобто зарахування до сонму святих і увійшли до святців під двома іменами (мирським і церковним): *Олена — Ольга, Василій — Володимир, Гавриїл — Всеволод.*

Процес хрещення Русі новими іменами здійснювався непросто. Ясна річ, що церква намагалася заборонити давньоруські імена як язичницькі. Але, незважаючи на всі зусилля, вона все ж не могла одразу викорінити традиційні народні звичаї, в тому числі й пов'язані з найменуваннями. Настав довготривалий період так званих "антропонімічних ножиць", тобто період паралельного вживання двох імен. Церковно-християнські імена надавалися під час здійснення обряду хрещення за святцями або за церковним календарем, а первісні — в родині за давніми звичаями. Маючи два імені, іменований перебував, отже, під захистом двох начал: християнського та язичницького, що, напевне, багатьох влаштовувало.

Упродовж століть наші "неофіти" мали два імені. Згадаймо княжу добу: і *Володимир Мономах і Ярослав Мудрий,* а скільки *Ігорів, Всеволодів* тощо — усі вони знані в історії з "мирськими" іменами, хоча вже мали церковні. Понад вісім століть йшла інколи невидима, але напружена боротьба між старою мирською і церковною антропонімічною традиціями. Княжу добу можна назвати добою суціль некалендарних імен з рідкісними вкрапленнями церковних. Останні особливо були розповсюдженими спочатку серед духовенства, а потім і знаті. Цю добу змінила доба "непевної" рівноваги співіснування двох іменних систем, коли більшість населення мала по два імені: одне

мирське, інше церковне, календарне. Інколи траплялися і курйози: новонароджену дитину називали одразу церковним іменем, а потім при хрещенні вона отримувала ще одне і теж церковне вже за календарем. Так увійшов в історію князь Василько з церковним іменем Василь: *Василько-Василь.* Одна з перших руських рукописних книг теж названа за мирським іменем новгородського посадника Остромира (Остромирове Євангеліє), хоча в Євангелії значаться обидва: хрещене — *Іосиф,* мирське — *Остромир.* З ХІУ-ХУ ст. до нас дійшли цікаві "свідки" двоіменної системи: *Іван Клик, Юрій Вовк.*

Про тривале використання "поганських" імен свідчить і той факт, що у церковних пом'янниках Києво-Печерської лаври ХУІ-ХУП ст. поряд з канонізованими антропонімами трапляються й такі, як *Сорока, Страшило, Жаба, Кошка, Кисіль, Мізинець.* Окреслена тенденція до вживання первісних імен у функції других, уточнюючих, спричинилася до того, що ці антропоніми, втрачаючи первісну семантику, почали передаватися у спадок, переходити до розряду сімейно-родових прізвиськ, а згодом і прізвищ. Лише незначна їх кількість вживається в сучасній антропонімії у функції особливих власних назв. Репрезентують "двоіменну" систему і антропоніми, друге ім'я в яких сьогодні сприймається тільки як прізвище: *Іван Чорний, Василь Менший, Федір Кислий, Пантелеймон Рудий, Павло М'ясоїд, Тиміш Сплюх.*

У середині XVII ст. церква повела настійливий наступ на мирські імена і вже у ХУШ-ХІХ ст. давньоруські імена не тільки були зужиті, а й забуті.

У післяпетровській Росії Святий Синод пильно стежив, щоб усі новонароджені отримували тільки церковні імена, тільки на честь святих православної церкви. Але й ці імена набули яскраво вираженого соціального забарвлення. Простому люду імена пропонувалися суворо за святцями, і то не з кращих. Дворянам робилися деякі поступки, імена їм підбиралися також із святців, але рідкісніші. Тому заможні люди частіше називалися іменами *Ольга, Олександра, Олександр, Костянтин, Сергій,* тоді як селяни повсюдно були *Густями, Меланками, Докіями, Галками, Горпинами, Іванами, Федорами, Паньками* тощо! У зв'язку з цим можна згадати уривок з повісті М.Гоголя "Шинель", який промовисто зображає процес "пойменування" дитини в бідній родині: "Породіллі дали на вибір, одне з трьох, яке вона хоче вибрати: Мокія, Сосія, чи назвати дитину в ім'я мученика Хоздазата. "Ні, — подумала покійниця, — імена все якісь такі". Щоб догодити їй, розгорнули календар в іншому місці: знову вийшли троє імен: Трифілій, Дула і Варахасій. "Чиста тобі кара! — проказала стара, — Які все імена, я далебі, ніколи й не чувала. Нехай би ще Варадат чи Варух, а то Трифілій та Варахасій... Коли вже так, нехай краще зватиметься, як батько його. Батько був Акакій, то нехай і син буде Акакій". Таким ото чином і пішло Акакій Акакійович". Інколи священики справді давали бідним людям такі імена, що ті їх і вимовити не могли. Треба ще комусь віддати належне, що до православного календарного словника імен не потрапили зовсім неоковирні грецькі імена, щось на зразок *Анемподист, Істукарій* тощо. До речі, велика кількість Іванів не тільки в нашій історії, а й по всьому світу, пояснюється тим, що повні святці містять відомості про 170 Іванів (по одному на два дні). Є й інші імена, які належать великому сонму святих *(Андрій, Микола, Петро),* тоді як деякі — двом-трьом *(Сергій, Костянтин).* І це також спричинювалося до того, що одні імена були поширеними, інші — рідкісними.

У ХІХ ст. справа з християнськими іменами була довершена. Лише поодинокі з них мали руське коріння. Але народний спротив цьому процесу все ж відчувався. Не всі імена з православних святців приживалися, деякі трансформувалися, перекручувалися, видозмінювалися шляхом відпадання однієї або кількох літер в кінці слова (апокопа), на початку слова (аферезис). Тобто на основі святців, по суті, творився народний іменослов: *Авраам* ставав *Абрамом, Кіпріан — Купріяном,*

Іаків — Яковом, Авксентій — Оксеном, Іоасаф — Йосипом, Іакім — Якимом, Ігнатій — Гнатом, Василій — Василем, Єкатерина — Катериною, Єлизавета — Лизаветою. Пощастило деяким жіночим іменам, наприклад *Вірі, Надії, Любові.* Ці імена були просто перекладені з грецьких відповідників *(Пістіс, Елпіс, Агапе),* тому одразу стали близькими і рідними. З деякими іменами взагалі траплялися сміховинні історії. Наприклад, святці подавали три чоловічі імені святих мучеників — *Інни, Пінни* і *Римми.* На нашому грунті два з них — *Інна* і *Римма* — прижилися, але вже як жіночі.

Якщо у нас усталилася переважно одноіменна система (одна людина — одне ім'я), то в католицькій традиції одна людина може мати низку імен (чим більше імен, тим більше святих заступників на небі). Звісно, що існували ієрархічні обмеження. Зокрема в Іспанії, ідальго (дворянам) дозволялося мати 6 імен, грандам (родовитим вельможам) з титулом дон — 12, а грандам 1-го рангу — скільки їм заманеться. Прості люди могли спромогтися хіба що на два імені, адже кожне додаткове ім'я надавалося тільки за плату. А це було під силу дуже багатим. Тому іменослов окремих заможних людей займав по півсторінки. Так, подругу Гойї із знатного роду у повсякденному спілкуванні звали *Альба.* А справжнє ім'я її: *Марія дель Пілар Тереса Каетана Фелісія Луїза Антонія Ісабель...* і таке інше *(За романом А.Фейхтвангера "Гойя").* Імена деяких королів навіть важко було дочитати до кінця. Щоб якось компенсувати свою соціальну "неповноцінність", французький простолюд придумав і для себе королівське ім'я— *Туссен,* яке означало "усі святі". Мають носії цього імені і свій день іменин — день усіх святих. Певне, санкюлоти (французькі люмпени, буквально "безштаньки") склали і повчальну притчу про двох хлопчиків, як водиться, бідного і багатого, — знану в багатьох країнах. Один із них, бідний, мав одне ім'я, другий, багатий, — без ліку. Коли перший хлопчик тонув, його врятували, тому що батько одразу здогадався, про кого і що йдеться. А коли багатий потрапив у таку біду, то поки згадували його імена, рятувати було вже пізно.

На хвилі Реформації в Європі виникли нові релігійні течії. Основні настанови цих течій —- відмова від багатьох ортодоксальних католицьких цінностей і обрядів, в тому числі від ідеї покровительства святих. Таким чином прихильники нових релігій враз залишилися без упорядкованого "іменника", тобто, по суті, без імен. З одним іменем залишатися реформаторам не хотілося: не престижно, тому довелося якусь невеличку частину все ж запозичити з католицьких святців: *Джон, Жан, Іоганн, Марія, Іосиф;* частину повернути до вжитку з давніх міфологічних часів: *Рудольф, Адольф, Вольфганг, Адельгейда, Брунгільда, Есмеральда.* Але і цих імен виявилося замало. Тоді згадали про дохристиянські імена із Старого Заповіту. Книги з американського і англійського життя, особливо XIX ст., буквально рясніють цими іменами: *Соломон, Самуель, Абрагам, Естер, Рут, Даниїл, Джошуа, Джеремі,* навіть *Навуходоносор.* Тепер ці імена чомусь полюбилися в негритянському середовищі.

Ситуація на сьогодні з іменами докорінно змінилася: у багатьох європейських та північноамериканських країнах, за винятком католицького населення, кожний може називати свою дитину, як хоче. Джерела для цього найрізноманітніші і найвигадливіші: квіти — *Лілея, Дейзі, Айріс;* імена, прізвища великих людей — *Нельсон, Рузвельт, Вашингтон;* цінні метали — *Голд, Сильвер;* топоніми, гідроніми, столиці держав, тобто що завгодно може стати іменем, якщо назва припаде до душі батькам. Часто виникає навіть плутанина між іменами і прізвищами. Зустрічаються словосполучення, де ім'я і прізвища невтаємниченому важко розібрати: *Фрідріх Шиллер* і *Шиллер Фрідріх; Жерар Філіп* і *Філіп Жерар* — скрізь перше слово — ім'я, друге — прізвище. Подібне явище відбувається не тільки через те, що прізвища часто стають іменами і навпаки (до речі, в західному регіоні України також багато "іменних" прізвищ: *Богдан, Павлик, Зіньків, Роман* тощо); а ще й через те, що в англійській і німецькій мовах переважає безсуфіксальний спосіб творення прізвищ.

В Україні вільний вибір імен став можливий тільки після Жовтневої революції, коли церкву позбавили монопольного права реєструвати так звані "акти громадянського стану" — народження, шлюб і смерть людини. Багато хто з носіїв "селянських" імен — *Гапки, Хвеськи, Параски, Мокрини, Мартини, Якими* кинулися змінювати своє "ненависне" ім'я і з задоволенням ставали *Лідіями, Маріями, Наталями, Олександрами, Анатоліями, Сергіями,* прибирали собі, на їхню думку, кращі, "міські" імена. Тоді ж на хвилі емоційного піднесення, поголовного захоплення неологізмами з'явилася ціла низка і так званих "червоних" імен: *Октябрина, Майя, Ідея, Леніна, Красарма, Донарма, Соціал, Авангард, Ера, Рев, Люція, Кім, Владлен, Вілен, Марлен, Нінель, Енгель, Ельдар, Ельміра.* Серед цих імен траплялися і потішні: *Фарада, Желдора,* та й *Гертруда* вважалася пролетарським іменем — герой труда. Крім конкретно-історичних джерел, існувало ще й багато інших, від яких започаткувалися імена: *Гарій, Гелій, Емалія, Ізолія, Ізоліна, Еріка, Міральда.* Були й новотвори зі слов'янськими основами: *Славій, Сніжина, Сніжина.* Незважаючи на смислову заданість і штучність творення подібних неологізмів, деякі імена органічно прижилися в українському мовленні і вже давно сприймаються як самостійні. Багато хто і не згадає, що лежить в основі таких імен, як *Майя, Владлен, Вілен, Ельдар* тощо, і *Люція* викликає вже асоціації тільки з *Лючією.*

У післяреволюційні часи лексичний запас поповнився й іншомовними іменами, яких досі ніхто не вживав: *Алла, Артур, Есмеральда, Ізольда, Брунгільда, Спартак, Тимур, Віолетта, Аїда, Марат, Альфред, Альберт, Віктор, Віталій, Едуард, Жанна, Жорж, Джульєтта, Клара.* Частина цих імен поступово з пасивного слововжитку перейшла до активного: *Алла, Віктор, Віталій, Жанна, Тимур, Артур, Едуард* та ін. Вперше за багато століть почали відновлюватися такі, здавалося б, уже зовсім забуті давньоруські імена: *Рюрик, Аскольд, Ратмир, Ратибор, Руслан, Святослав, Ярослав, Мирослав, В'ячеслав, Станіслав, Владислав, Всеволод, Людмила, Світлана, Таміла, Лада, Леля.*

Виходячи з попереднього історико-лінгвістичного і почасти соціологічного огляду власних імен в українському мовленні, можна зробити певний висновок.

Хоча сьогодні в Україні вживаються в основному імена іншомовного походження, переважна більшість з них давно набула національного забарвлення. *Тарас* і *Микола, Василь* і *Кирило, Іван* і *Максим, Марія* і *Катерина* — ці та багато інших імен зі святців сприймаються вже як українські. До власне українських імен тепер можна зарахувати і відомі давньоруські: *Богдан, Борис, Людмила, Світлана, Таміла,* усі імена з компонентами -слав, -мир тощо, а також або давно забуті варіанти давньоруських імен *(Світозар, Любомир, Доброслав, Яромир, Славмир, Святогор),* або "оновлені" імена, які і лексично, і граматично є органічним продовженням цієї ж антропонімічної традиції *(Зореслав, Дзвенимир, Богодар, Милослав, Володислав* тощо). Український іменослов поповнюється подібними жіночими іменами, які легко утворюються від чоловічих: *Радомира, Златослава, Володислава, Любомила.* Несучи на собі невмирущий генетичний код, ці імена звучать як "поклик предків". Історична практика творення жіночих імен від чоловічих дістала продуктивний розвиток сьогодні. Започаткована низка прекрасних імен: *Богдана, Михайлина, Іванна, Романа, Руслана, Павлина, Зоряна, Ружена.* Багато жіночих імен іншомовного походження набули суто національного оформлення і звучання: *Дарина, Оксана, Роксана, Роксолана, Соломія, Христина, Тетяна, Орина, Ярина, Уляна* та ін.

Характерними фонетичними рисами українізованих імен стали: заміна початкового А на О *(Олександр, Олексій, Онисим),* заміна початкового Є на О, Я *(Олена, Явдоха, Ярема);* Н на М *(Микола, Микита,* хоча тут має місце повернення до давньоруського варіанта цих імен — *Микула, Микита);* додавання у кінці слова після приголосних о *(Кирило, Михайло).*

Давньоруську традицію в українській антропонімії продовжує кличний відмінок, який не зберігся ні в білоруській, ні в російській мовах.

Естетичним словотвором можна вважати і здрібніло-пестливі форми імен: *Андрійко, Тишко, Василько, Пилинко, Любаня, Івасик, Ксюша, Петрик, Дмитрик, Богдась, Бориско, Славко, Віталько, Михась* тощо. Деякі з цих форм стали улюбленими серед творчих людей, письменників, акторів, режисерів, а саме: *Олеся, Олесь, Леся, Лесь* (утворені від *Олександра* і *Олександри; Лесями* також називають і *Ларис,* і *Ольг).*

Підсумувавши сказане, можна бути впевненим, що невдовзі ми матимемо свої українські "святці", які в усій повноті відбуватимуть наш естетичний смак і нашу прихильність до того чи того імені.

Щодо магічної прив'язаності імен до людини, то, звичайно ж, тут часто видається бажане за дійсне. Буває ім'я, що пасує дитині, а буває, що й ні. За значенням тут також не може бути одностайного висновку: не всі *Слави* — славні, і не всі *Валентини* — здорові. Вибране ім'я — це завжди певна випадковість (бажання батьків, день і рік народження, милозвучність пропонованого імені), але багато хто шукає в ньому закономірностей. Як слушно писав геніальний Шекспір у безсмертній трагедії "Ромео і Джульєтта":

> Та що ім'я? Назви хоч як троянду Не зміниться в ній аромат солодкий! Хоч як назви Ромео — він Ромео. Найвища досконалість все ж при ньому, Хоч би він був і зовсім безіменним...
>
> *(Пер І. Стешенко)*

Кожне ім'я — це лише форма, яка наповнюється змістом її носія. А вже яким? Це вибір кожного.

Суть людських імен складають загальноважливі слова й давні назви прикмет людини, а також назви звірів, птахів, різних речей, назв міст, сіл, географічних назв. Розглянемо походження деяких імен, які поширені в Україні:

Андрій - в основі імені лежить коріння грецького слова "анд", тобто чоловік, людина, муж.

Богдан - " богом даний". В такий спосіб наші предки прагнули зробити покровителем своїх дітей всемогутнього Творця.

Борис - вчені по-різному тлумачать це ім'я. Одні вважають його скороченою формулою наймення *Борислав*, тобто від слів "боротися" та "слава", інші доводять, що воно походить від давньобулгарського слова "бариш", що означає "давання", "подавання". Друга версія походження цього імені, певне, точніша. До речі, слово "бариш" збереглося у назві предмістя Києва та в найменуванні аеропорту Бориспіль.

Василь - походить від грецького слова "базілеус", що означає "цар", "князь".

Віра - від загальнослов'янського слова "віра", що означає упевненість у правдивості, справжності чогось. Корінь цього слова лежить в основі багатьох слів: вірний, довіра, вірогідний, не довіряти, віроломний і т.п. Колись навіть чоловіки мали ім’я Віра.

Володимир - володіти миром чи світом. Є і прізвища утворені від цього імені: *Володимиренко, Володимирів, Владимиров, Владко* тощо.

Галина - це ім'я - своєрідна "візитка" українських жіночих імен. Вчені вважають, що українська форма цього імені виникла від давньоруської назви пташки галки, що в перекладі сучасною мовою означає чорна. Є й інша версія походження цього імені – від імені дочки морського царя нереїди Галини, що з грецького перекладається як тиша, спокій, безвітряна погода.

Іван, Іоанн - слов'янська форма чоловічого, біблейського ім'я *Іоханан*, що з єврейської мови означає - дарунок Бога, Бог милує. У християнському світі це ім'я стало найпоширенішим на честь біблейського пророка *Іоанна Хрестителя.* Існує ще одна маловідома й непоширена версія походження імені *Іван*. Версія про слов'янське

походження, згідно якої ім'я Іван означає – життєвий; благородний. Від слів Ява - світ життя; Іва (золота верба) - в слов'янській міфології дерево життя та частини “ган” – народження.

Олександр - український варіант чоловічого імені Алєксандр, яке походить від грецького імені Αλεξανδρος (Алєксандрос), що в перекладі з грецької означає "захисник" від грецьких слів αλεξω (alexo) "захищати, обороняти" та слова ανηρ (aner) "людина" (у родовому відмінку ανδρος (andros)). Це ім'я стало пошерене в всьому світові завдяки великому завойовнику Олександру Македонському.

Людмила - людям мила.

Петро - чоловіче біблейське ім'я, що в перекладі з латинської мови означає камінь. Ім'я з'явилось завдяки Ісусу Христу, Який назвав так одного зі своїх учнів - Симона, сина Йонина, в майбутньому канонизований християнами святом Апостолом, томущо йому було відкрито, що Ісус Христос Син Бога. Ім'я Симонові було дане єврейською мовою - Кифа, яке з єврейської перекладається як "скала", "твердиня" або камінь. Потім нове ім'я Симона було перекладено латинською мовою як Петро, тобто камінь. Зараз іменем Петро називають багатьох людей, які живуть на всіх континентах земної кулі (*Євангелія від Св. Матвія 16:16-18).

Сергій - ім'я походить від римського родового імені Sergius, що в перекладі "високий, вельмишановний", за іншою версією з латинської воно можливо означало 'слуга'. Окрім латинської версії, існує ще одна, про невідоме етруське походження.

3. У складі сучасних імен дослідники виділяють кілька шарів:

1. У кінці IX ст., коли Київська Русь прийняла християнство, на зміну давньоруським найменням прийшли християнські імена грецького, латинського і староєврейського походження, запозичені з Візантії разом з релігією. Ці канонізовані (узаконені) церквою і зафіксовані у спеціальних книгах (святцях) імена давалися під час хрещення. Візантійські імена, крім давньогрецьких, охоплювали давньоримські і давньоєврейські, а також незначну частину імен тих народів, з якими греки візантійської епохи підтримували торговельні і культурні зв’язки. До візантійських імен належать, наприклад, популярні на Україні імена *Іван, Олексій, Михайло, Григорій, Петро, Федір, Ганна, Олена, Катерина.* На українському мовному грунті вони набули специфічного звукового оформлення, обросли різноманітними варіантами і вже давно не сприймаються як запозичені.

Канонізовані церквою імена на території сучасної України приживалися поступово. В живомовній народній стихії канонізовані форми імен зазнавали адаптації, пристосування до звукової і словотворчої системи рідної мови. В результаті виникали відмінні від канонічних народні варіанти християнських імен. Іноді одна й та сама особова є носієм церковного і слов’янського імені. В імені *Федір* важко впізнати канонічну форму *Теодор (Феодор),* в *Панасі – Атанасія (Афанасія*), в *Якимі – Іоакима*, в *Остапі – Євстафія*. Змінились запозичені імена згідно з місцевими мовними особливостями і в інших народів. Адже такі різні, на перший погляд, імена, як східнослов’янське *Іван,* польське *Ян*, фінське й естонське *Юхан*, англійське *Джон*, французьке *Жан*, походять від одного імені, яке в давній Іудеї вимовлялось як *Йоханаан* і означало «божа благодать», «божий дар». Те саме значення має наше ім’я давньогрецького походження *Федір* і слов’янське *Богдан*. «Незважаючи на поширеність церковних імен у XIV – XV ст., – слов’янські особові назви не виходять з ужитку». Паралельне вживання таких імен засвідчують історики мови і в XVIII ст.

2. Давньоруські — *Володимир, Людмила* та ін., у тому числі кальки з грецької мови типу *Богдан, Віра, Надія, Любов* і окремі імена скандінавського походження, що побутували в Древній Русі — *Ігор, Олег, Ольга*.

3. Імена, запозичені зі західнослов'янських і південнослов'янських мов: *Ванда, Ружена, Власта, Квітослава та ін.*

4. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції було ліквідовано церковний список і введено свободу вибору імені. У 20-х роках іменник значно розширився й оновився. Оновлювання здійснювалося за рахунок запозичення західноєвропейських імен, як: *Артур, Еміль, Альбіна, Гертруда, Елеонора, Ельвіра, Емма,* та ін.; повернення давніх імен *Олег, Ігор, Вячеслав*; створення нових, зокрема абревіатур, наймень, що відображали зв'язок з іменами та прізвищами вождів: *Владлен* (з рос. Владимир Ленин), Маркс*, Вілен, Ленінслав, Енгельсина, Кім* — «Комуністичний Інтернаціонал молоді»; *Рем* — «революція, електрифікація, машинобудування», *Ревмира* — (рос. революция мировая) та ін.

У нових іменах знайшли відбиття революційні події, атрибутика революції, настрої масового ентузіазму, сподівань на швидку індустріалізацію країни. Дітей називали такими іменами, як: *Революція, Інтернаціонал, Авангард, Геній, Граніт, Іскра, Май, Майя, Воля* та інші. Щоправда, побутування таких імен не набуло масового характеру, більшість з них не витримала перевірки часом і вже в 30-х роках вони почали щезати. Лишились у вжитку лише деякі з новостворених імен, такі як *Вілен, Владлен, Майя* та деякі інші. Значно суттєвішими виявилися малопомітні в той час глибинні масові процеси, які відбувались у вживанні імен і які призвели до значної перебудови старого іменника. Уже в 30-ті роки у містах вийшли на перше місце за частотою вживання імена *Володимир, Юрій, Ніна, Валентина, Галина*, тоді як популярні до революції *Іван, Василь, Ганна, Марія* з'являлися рідше. У селах цей процес протікав повільніше, але й там у 30-х роках першість зайняли жіночі імена *Валентина, Ніна, Галина, Тамара* залишивши далеко позаду *Ганну, Марію і Євдокію.*

5. Індивідуальні імена-новотвори, які виникають у колі тієї чи іншої родини. До таких, наприклад, можна віднести імя'я *Вальженна*, згадане у творі І. Григурка «Ватерлінія».

— А *Вальжанна* — це хто з таким чудним ім'ям? — Донька. Ім'я — подвійне. Жінка хотіла Жанною назвати, а я Валентиною. Вирішили піти на компроміс.

У наші дні переважна більшість імен, якими називають новонароджених, належить до системи традиційних імен, успадкованої від попередніх поколінь, але естетично відшліфованої.

Спільна система імен для всієї України має на окремих територіях свої особливості. В силу історичних, політичних та географічних факторів деяка специфіка імен помітна на західноукраїнських землях. До складу імен, які функціонують серед корінного українського населення, особливо на межі з іншими етнічними регіонами Закарпаття, увійшли угорські запозичення (*Йовшка, Пішта, Фері*), чеські (*Божена, Власта*), польські (*Юзик, Броня*), румунські (*Даць, Флорій, Думіка*), німецькі (*Вілі, Руді, Герміна)* та ін. На Буковині виділяється група імен, не властивих іншим територіям України: *Теофій, Дністрян, Донекій* та ін. У середовищі українців зустрічаються молдавські імена: *Віоріка, Лівія, Родіка, Манолія* та інші.

У вживанні загальнонаціональних імен на території різних діалектів відображаються відповідні місцеві фонетичні та морфологічні риси. Наприклад, у деяких говірках південно-західної групи ім'я *Дмитро* звучить як *Гмитро, Марися* як *Маришя*. Орудний відмінок чоловічих імен типу *Микита, Кузьма, Микула* має в середньокарпатських і покутсько-буковинських говорах зустрічаються усічені кличні форми *Марі, Гафі, Мико (*замість *Маріє, Гафіє, Миколо)* та ін.

Найновіші дослідження, проведені на території України, дають уявлення про ті процеси, що відбуваються у найменуванні новонароджених нині. Є підстави констатувати повну відсутність соціальної диференціації особових імен на Україні, інтенсивне зближення міського й сільського іменного репертуару. Очевидне прагнення батьків до збагачення, оновлення сучасного складу імен, що значно звузився у порівнянні з

попередніми поколіннями. І в містах, і в селах чітко окреслюється група панівних імен, окремі з яких можуть у той чи інший рік відрізнятися частотою реєстрації, заступатися іншими, але сама група імен-улюбленців різко вирізняється на тлі імен обмеженого чи поодинокого вжитку. По всій Україні тривалий час тримають лідерство такі імена: *Андрій, Віктор, Володимир, Олександр, Сергій, Юрій, Ірина, Людмила, Марина, Наталія (Наталя), Олена.* Останнім часом до імен масового поширення долучилися: *Максим, Роман, Алла, Вікторія, Ганна (Анна), Інна, Юлія.* Є багато імен, які використовуються рідше, ніж вищезгадані, імена *Анатолій, Антін, Богдан, Вадим, Валерій, Василь, Владислав, В'ячеслав, Геннадій, Григорій, Костянтин.*

Помітно, що основною тенденцією розширення сучасного іменного репертуару є активізація вживання імен традиційного вітчизняного фонду. У пошуках свіжих імен, які б вирізнялися на тлі масових, подружні пари звертаються також до імен з виразним поетичним забарвленням типу жіночих *Зорина, Зоряна, Калина, Маїна, Раїна, Сніжана, Юнія, Розалія.* Оновлюється іменний репертуар і за рахунок запозичень з мов інших країн, зокрема тих, до яких спостерігається масова еміґрація українців: *Італії, Еспанії, Португалії* тощо. Поширеними вкрапленнями є зарубіжні імена: *Альберт, Едуард, Еміль, Ернест, Анжела, Анжеліка, Елеонора.*.

Основними мотивами, які в наш час визначають обрання імені для немовлят, є:

1) родинна традиція, за якою сина чи доньку називають іменем батька, дідуся, матері, бабусі чи когось із близьких родичів;

2) називання дитини в честь видатних осіб, літературних персонажів, кіногероїв, спортсменів, літературних героїв, героїв з фільмів, з казок тощо;

3) милозвучність імені, його легкість у вимові.

Підбираючи ім'я дитині, батьки звертають увагу на декілька факторів: по-перше, орієнтуються на імена за церковним календарем (святцями); по-друге, продовжують родинну традицію називати дитину іменем дідуся, бабусі, батька, матері чи когось із найближчих родичів; по-третє, враховують милозвучність імені у поєднанні з прізвищем та іменем по батькові. З останнім досить часто бувають проблеми. Нерідко можна зустріти поєднання іншомовного «поетичного» або ж нашого імені, але з претензіями на якусь особливість, примхливість і колоритного українського прізвища, яке саме по собі вже викликає посмішку*: Ілона Гнатівна Опецьок, Муза Гаврилівна Коза* та їм подібні.

Отже, це питання постійно буде привертати увагу дослідників, захоплюючи можливостями проникнення у глибину віків. Через власні імена відбувається розгадка таємниць чи загадок історії народу, непрочитаних сторінок історії краю, які даватимуть відповіді на запитання: хто ми, звідки йде наш родовід, хто і коли дав нам особові ймення.

Лекція № 4
(2 години)
Тема: Прізвище як успадкована офіційна назва
План

1. Становлення та дефініція терміну «прізвище».
2. Основні джерела творення українських прізвищ.
3. Особливості граматичної структури прізвищ українців:

1) синтаксична і морфологічна структура прізвищ;
2) частиномовна належність прізвищ;
3) родові форми прізвищ;
4) числові форми прізвищ.

Ключові слова: прізвище, прізвисько, прізвищева назва, антропонім

Мета: ознайомити з розвитком та становленням прізвищевої термінології, особливостями семантики і структури сучасних прізвищ українців.

Завдання:

- проаналізувати процес виникнення й усталення прізвищ як окремого класу спадкових найменувань людей;

- охарактеризувати основні джерела творення українських прізвищ;
- з'ясувати лексико-семантичні особливості твірних основ прізвищ;
- розглянути особливості граматичної структури сучасних прізвищ.

Література

1. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
2. *Желєзняк І.М.* Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.
3. *Жовтобрюх М.А.* Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.
4. *Керста Р.Й.* Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.
5. *Коломієць В.Т.* Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.
6. *Корнієнко І.А.* До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.
7. *Корнієнко І.А.* Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.
8. *Корнієнко І.А.* Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.
9. *Корнієнко І.А.* Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.
10. *Корнієнко І.А.* Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.
11. *Корнієнко І.А.* Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.
12. *Корнієнко І.А.* Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.
13. *Корнієнко І.А.* Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.
14. *Корнієнко І.А.* Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.
15. *Корнієнко І.А.* Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.
16. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
17. *Корнієнко І.А.* Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.
18. *Корнієнко І.А.* Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
19. *Масенко Л.Т.* Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
20. *Масенко Л.Т.* Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.

21. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
22. *Никонов В.А.* География фамилий. – М.: Наука, 1988. – 191 с.
23. *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
24. *Редько Ю.К.* Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
25. *Редько Ю.К.* Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.
26. *Суперанская А.В.* Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
27. *Сухомлин І.Д.* З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
28. *Ткаченко О.Б.* Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.
29. *Худаш М.Л.* З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.

1. Система найменування осіб, що існує в сучасній українській літературній мові, пройшла довгий і складний шлях історичного розвитку, засвідчений писемними пам'ятками різних епох і територій. Серед цієї системи назв вагому роль відіграють прізвища, адже саме вони є однією з основних форм ідентифікації особи. Був час, коли людина мала тільки ім'я. Нам відомі ще імена візитних діячів єгипетської та грецької історії: Сократ, Аристотель. Для відрізнення від іншої людини, що могла мати таке ж ім'я, часом додавали вказівки на батька (наприклад: Ахілл син Пелея), або вказували, звідки ця людина походить (наприклад: Тимко з Тернополя, Зенон з Елеї).

У давній Русі відомі з літописів та інших пам'яток особи мали тільки імена: Олег, Святослав, Ольга, - до яких для відрізнення додавали інколи назву по батькові: Давид Святославович. Прізвища тоді ще були зайвими. Лише з XIII ст. зрідка зустрічалися додані до імен назви, що їх можна розглядати як прізвища. Та це, ймовірніше, індивідуальні прізвиська, які ще не переходили на нащадків.

Формула іменування значною мірою залежала від характеру документа. Найточнішої ідентифікації особи вимагали різного роду юридичні факти – про наслідування майна, дарчі, купчі, розмежувальні грамоти, тому в цих документах формула іменування людей нерідко була розгорнутою і включала, крім імені, назви за батьком або прізвиська, ще ряд уточнюючих відомостей – про стан, професію, місце проживання, відношення до інших родичів.

Процес виникнення й усталення прізвищ як окремого класу спадкових найменувань людей охоплює великий проміжок часу. Найраніше спадкові родові назви виникли в середовищі вищих верств феодального суспільства – князів, магнатів, власників земельних володінь і маєтків. Вперше з'являються в українських пам'ятках ділової мови (грамотах XIV – XV ст.) прізвища в сучасному розумінні: Іван Васильович Чорторийський, пан Іван Чорний. Цілком зрозуміло, чому саме в них поруч з ім'ям і назвою по батькові з'явилося прізвище. Ці люди купували і продавали свої села й інші маєтності, записувала їх у спадок дітям, родичам, і ці юридичні дії потребували оформлення відповідними документами. Самого тільки імені давнього чи нового власника було замало, треба було чітко відрізнити одного пана Івана чи Петра від інших панів Іванів, Петрів. А для дітей і

внуків було вигідно, щоб прізвище свідчило про те, що вони нащадки і законні спадкоємці такого-то предка.

Незабаром така ж необхідність викликала появу прізвищ міщан. Це були люди вільні, що займалися переважно якимось ремеслом або торгівлею. У містах вони були власниками будинків, належали до так званих цехів, платили державні податки від своїх верстатів чи крамниць. Усе це вимагало оформлення документами, у яких, крім імені для відрізнення від інших міщан того ж імені, треба було поставити і прізвище. Протягом XVI – XVII ст. родові прізвища закріпилися серед більшості жителів українських міст.

Проте основна маса населення України – селяни – ще довго залишалися без зафіксованих документами прізвищ. За тодішнього суспільного ладу їм, кріпакам, прізвища не були потрібні. Щоб відробляти панщину або платити чинш поміщикам, вистачало імені та вуличної клички.

Зміна настала наприкінці XVIII ст., коли на східноукраїнських землях було скасовано гетьманство (1764р.), повністю ліквідовано рештки давнього суспільно-політичного ладу (1781 р.) та замінено його загальнодержавними порядками, а західноукраїнськими територіями заволоділа після розділу Польщі (1772 р.) Австро-Угорщина. Була запроваджена обов’язкова військова служба як у російській, так і в австрійських арміях. Новобранців записували обов’язково на прізвище, яким ставало здебільшого давнє прізвисько (вулична кличка).

Вважається, що початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв поклало на Україні духовенство. Київський митрополит Петро Могила 1632 р. доручив парафіяльним священикам вести метрики народжених, одружених і померлих. Проте більша частина метрик XVII – XVIII століття ще не становить для нас великої цінності, бо священики записували в них переважно самі імена.

Тому про українські прізвища в сучасному розумінні можна говорити лише починаючи з 30-х років XIX ст., відколи на всій українській етнічній території були вже запровадженні кодифіковане право й відповідні правила користування особовими назвами. Саме українськими вважаються прізвища людей, що склалися на вітчизняній етнічній території відповідно до словотворчих закономірностей та ономастичних моделей української мови, і ті, що за походженням не слов’янські, але здавна фонетично, акцентуаційно й граматично адаптувалися в українському мовному середовищі.

Перед сучасною антропонімічною наукою стоїть не лише проблема походження, становлення та розвитку української прізвищевої системи, а й проблема неусталеності антропонімної термінології. У зв’язку з цим термін «прізвище» у наш час вживається механічно, тобто без урахування його юридичного та правового значення.

Спосіб найменування людини, який ми називаємо прізвищем, усталився у літературній мові в кінці 30-х років XIX століття, коли він вперше у теперішньому своєму значенні був уведений у реєстр академічного Російсько-українського словника (1937 рік). До того часу у значенні «прізвище» уживалися різні терміни: прозвище, прізвисько, прозвання, назвище, фамілія.

Прізвище в наш час є другим після власного імені обов'язковим засобом офіційної ідентифікації особи, тому воно й належить до сфери понять цивільного права. У праві прізвище, як термін і поняття, має своє визначення, й різні сторони, пов'язані з його використанням у побуті, теж підлягають правовому нормуванню, загальноприйнятому в кожній конкретній державі. Наприклад, у радянському праві прізвище — це «набуте при народженні або вступі в шлюб найменування особи, яке додається до її власного імені і переходить до потомків». Згідно з існуючим правом більшості європейських держав кожен член суспільства, незалежно від

статі й віку, обов'язково має прізвище (виняток становлять ісландці), яке він одержує після народження у спадок як родову назву.

Існують також встановлені державою правила користування прізвищем. Наприклад, за нашим законодавством, ні сам носій прізвища, ні будь-хто інший (навіть у державній установі) не має права самовільно його змінювати на інше або навіть видозмінювати (замість, скажімо, Ткач підписуватися Ткаченко). Існують й інші часткові приписи. Так, син громадянина на прізвище Коваль не може бути записаний в офіційному документі як Коваленко чи Ковальчук, так само як його дочка чи дружина не можуть бути в офіційному документі зареєстровані у формі Ковальова або відповідно Ковалівна, Ковалиха, тобто за існуючими у розмовній мові моделями. Таким чином, прізвище — це чіткий термін і як такий може вживатися тільки на означення чітко окресленого поняття.

Для того, щоб проаналізувати правові основи вживання особових назв та їх особливості, слід звернутися до історії. Тільки таким шляхом ми зможемо визначити, з якого часу можна говорити про українські прізвища в сучасному розуміння цього слова. Цінний матеріал щодо цього знаходимо в деяких працях істориків права Польщі, до складу якої протягом кількох століть входила частина України. Правовий аспект особових назв був предметом уваги таких відомих польських учених, як М. Аллерганд, С. Кутржеба і П. Домбковський ще в кінці XIX і на початку XX ст. Але найгрунтовніше висвітлено це питання в статті сучасного польського історика права С. Гржибовського «Nazwisko i jego stalosc jako elementy identyfikacji w dawnym prawie pols-kim». Автор наводить визначення терміна прізвище (польск. nazwisko) та відзначає, що вживання прізвища — це «не що інше, як певний особливий суспільний звичай» С. Гржибовський підкреслює, що для ономастики являє інтерес з'ясування часу, коли цей звичай став правовим.

У Речі Посполитій цивільне право було майже звичаєвим, бо, за традицією, кожна людина повинна мати й ім'я, і прізвище, проте цього не було зафіксовано в правових документах. Таку ж ситуацію спостерігаємо й на територіях давньої України. Звичай у слов'янських племен надавати дітям імена одразу ж після їх народження мав, очевидно, дуже давню традицію. У мові такі назви визначалися словом имА, з якого утворилися різні похідні (наприклад, именовати(сА), именованьш і под.). Поява й закріплення у мовній практиці додаткового розрізнювального елемента спричиняє виникнення його назви. У східних слов'ян давньоруського періоду такими назвами були: прозваниє, прозвище, прирокь. Вони збереглися і в староукраїнській мові, однак в останній їх кількість значно збільшується й урізноманітнюється щодо морфологічних форм. Як свідчать матеріали картотеки Історичного словника української мови та історичні словники, цих назв, беручи до уваги варіантні, було аж десять. Наведемо їх за порядком частоти вживання: назвиско (пор.: «Назвиска и имена поотмъняли» — 1600, карт.), прозвиско (пор.: «Епископь луцкий... великий оршакь людей розмаитыхь.., которыхь онь имена и прозвиска ведаеть и самь знаеть вь ночи... наслалъ»— 1599, карт.), прозвище (пор.: «Азь рабь бжїи... имєнємь стєфанъ по прозвищу винцъ»— 1401, карт.), прозваніє (пор.: «Іеромонахь Іяковь, Крамаренко прозваніемь» — XVIII ст., карт.), назвище (пор.: «назвищемъ Дахновский»— 1571, карт.), порекло (пор.: «Вписано да будетъ имя коегождо и порекло и воздрастъ» — 1466, карт.), прирокъ (пор.: «Еппъ Стефанъ, прирокомъ Клоней»), промънокъ (з польск. przemianek), презимя (з польск. przemie; пор.: «ПрезимА, про(з)виско, променокъ і, нарешті, саме слово имя (пор.: «Мы князь Алексанъдро Володимеровичъ дали есмо бояромъ нашимъ, Григоревичомъ Ивашку а брату его Петру на имя Тачанчу селищо» — 1451, карт.; «Іванъ на імя Козловскій такъ призналъ» — XVII ст., карт.). Як видно з наведеного вище матеріалу, між усіма цими назвами немає жодної семантичної відмінності. Ці й інші приклади з давніх українських писемних

пам'яток свідчать, що перелічені назви вживалися перед другим ідентифікуючим особу елементом, причому незалежно від його походження — чи то перед відантропонімічними, відтопонімічними, відапелятивними чи й описовими найменуваннями

Уживаючи термін прізвище щодо певних фактів староукраїнської антропонімії (наприклад, родинних назв), деякі дослідники помилково переносять сучасну антропонімну дійсність на історичну, й до розряду прізвищ безпідставно відносять різні зовні схожі на прізвища особові назви. Проте в досліджуваний період уже склалися й далі формувалися певні передумови для їх утворення. На це вказує той факт, що українські антропоніміcти знаходять у середньовічних пам'ятках свідчення передавання ряду особових назв у спадок, проте встановити в кожному окремому випадку, чи є це найменування спадковим або неспадковим, важко, оскільки не завжди можна простежити його подальший розвиток у пам'ятці, яка відбиває лише один часовий зріз. Тому вчені, що досліджували антропонімію староукраїнського періоду, як правило, не зараховують до прізвищ додаткові ідентифікуючі лексеми при імені й рекомендують їх називати іншими термінами. Обережність у цьому питанні цілком слушна, оскільки насправді не кожен із таких приіменних антропонімів відповідав усім вимогам, які стосуються сучасного поняття «прізвище». Проте, незважаючи на помітні досягнення у галузі дослідження української історичної антропоніміки, в антропонімній літературі ще й досі немає єдиного загальноприйнятого терміна для визначення додаткових іменувань особи періоду невнормованості ідентифікаційної системи. Різні автори називають їх неоднаково, зокрема в українській антропонімії вживаються такі терміни: «власні найменування прізвищевого типу» (Г. Є. Бучко), «додаткові найменування» (Ю. О. Карпенко), «допрізвищеві утворення» (О. Д. Неділько), «допрізвищеві назви» (С. М. Медвідь-Пахомова), «іменування типу прізвищ» (Т. Гайдукевич), «назви прізвищевого типу» (Л. О. Тарновецька), «прізвища та приіменні ідентифікаційні знаки» (С. Є. Панцьо), «приіменні означення прізвищевого типу» (П. П. Чучка), «прізвищеві назви» (М. Л. Худаш, Р. І. Осташ, І. Д. Фаріон). Найвдалішим можна вважати введений у науковий обіг М. Л. Худашем термін прізвищева назва зі значенням «іменування людини назвою типу прізвища».

На сучасному етапі розвитку антропоніміки стає очевидним той факт, що українські прізвища неможливо глибоко аналізувати без урахування їх системного зв'язку з прізвищевими назвами, які були прообразом усіх сучасних прізвищ і тим середовищем, у якому творилися зразки сучасних форм і типів прізвищевої антропонімії.

Серед аналізованих у староукраїнських пам'ятках XVI ст. антропонімів зустрічаються однакові найменування, що вживаються кілька разів для називання різних денотатів.

Розвиток прізвищевих назв в українців супроводжувався процесом паралельного функціонування різних способів найменування особи й відбором найпридатніших із них для подальшої трансформації.

У XVI ст., коли антропонімна система в Україні не була унормована, загальновживаними засобами ідентифікації особи поряд з власним іменем були традиційні додаткові найменування — назви по батькові (рідше матері), прізвиська, відтопонімні означення особи тощо. Власне, зазначені антропоніми й становлять основні джерела творення українських прізвищевих назв XVI ст. — майбутніх прізвищ. Виконуючи роль ідентифікуючого засобу, вони згодом перестають називати лише одного батька, а поширюються на його дружину, дітей, онуків та інших членів родини.

Прізвиська, найменування по батькові (або патроніми) та будь-які інші означення особи перетворились на прізвищеві назви не одразу. Процес утворення антропонімної категорії „прізвищева назва” відбувався поступово.

С. М. Медвідь-Пахомова простежила розвиток антропосистеми у різних слов'янських народів і дійшла висновку, що виникнення та функціонування прізвищевих назв зумовлене еволюцією додаткового компонента у двочленних формулах іменнування особи. Ця еволюція полягала в можливості переходу особової назви, наприклад прізвиська, від батька до сина (або синів) у спадок. Часткова десемантизація антропоніма, що виконував раніше функцію патроніма або індивідуального прізвиська, давала можливість, по-перше, розширити межі функціонування оніма (від одного об'єкта номінації він поширювався на групу об'єктів, стаючи сімейним (родинним) означенням) та, по-друге, перейти цьому оніму до якісно нової антропонімної категорії, якою в XVI ст. стали прізвищеві назви.

У XVI ст. на території України широко розвивалося ремесло, тому для більшої частини жителів міст і містечок було характерним найменування за назвою ремесла в ролі додаткового компонента ідентифікації. Можливо, такі антропоніми, що вказують на заняття, в XVI ст. вже є прізвищевими назвами. Доказом цього є той факт, що переважна більшість цих іменувань у пам'ятках написана з великої літери. У цей період прізвищеві назви побутували лише у шляхти. Однак досліджуваний матеріал свідчить, що протягом XVI ст. прізвищеві назви закріпилися серед більшості жителів України.

У XVI ст. прізвищеві назви служили засобом ідентифікації особи, тобто фактично виконували функцію сучасних прізвищ. Однак, як відомо, прізвище є постійним антропонімним компонентом у найменуваннях представників усіх поколінь, тоді як прізвищевим назвам, котрі не були санкціоновані юридично, властива змінність: час від часу вони могли мінятися при філіації роду. І. Франко в своїй праці «Причинки до української ономастики» зазначає: «… члени одного й того самого роду з часом прибирали різні прозвища і що, значить, сама структура й популярність прозвищ залежала від певної моди, а в дальшій лінії від певних історичних та громадських обставин, що породжували її».

Писемні пам'ятки XVI ст. засвідчують такі випадки заміни однієї прізвищевої назви іншою, що відбувалися протягом кількох поколінь. Зокрема, одна знатна київська міщанська родина, котра володіла колосальним для свого часу майном, в міру того як змінювалось її становище в суспільстві, здобувала різні прізвищеві назви. Первісно вона мала назву Кобизевичі, пізніше, в період свого процвітання в Києві, звалася Ходики. У 1586 р. один із членів цієї родини — Василь Ходика — придбав село Криничі, і відтоді представники родини Ходик почали в офіційних документах називатись Криницькими. Наведений приклад яскраво ілюструють той факт, що прізвищеві назви не раз змінювалися протягом однієї генерації і «.. .не було майже ніякої сили, що спинювала їх швидку переміну».

С. М. Медвідь-Пахомова констатує, що у допрізвищевий період найголовнішою умовою при ідентифікації особи була актуальність іменування.

У граматичному плані прізвищеві назви також характеризуються мінливістю, що виявляється в існуванні словотвірних або морфологічних варіантів при визначенні того самого денотата або при ідентифікації батька й дітей, рідних братів. Наприклад, писемні джерела XVI ст. фіксують на різних сторінках однієї пам'ятки неоднакові граматичні варіанти найменування тієї самої особи. Тому, щоб здобути статус прізвища у сучасному розумінні, прізвищева назва повинна була повторитися щонайменше в трьох генераціях, пережити процес онімізації, внаслідок якого живий семантичний зв'язок із антропонімами, що називали предка,

втратився; і, нарешті, здобути стабільний граматичний вигляд, спільний для всіх представників родини.

Спостереження над староукраїнською антропонімною системою дають підстави стверджувати, що в XVI ст. уже виявляється тенденція до стабілізації особових назв, до перетворення їх у спадкові антропонімні знаки. Специфікою української антропосистеми XVI ст. було поширення найменувань, котрі починають означати сім'ю (родину), тобто фактично є зародками сучасних українських прізвищ.

Мовознавець П. Чучка зазначає, що всебічне дослідження прізвищ будь-якого роду виявляє в них ознаки щонайменше трьох вимірів:

– глобальні, тобто універсальні, які притаманні прізвищам кожного суспільства, незалежно від того, в якому етнічному середовищі вони сформувалися і яку національну громаду вони нині обслуговують;
– національні (експліцитні та імпліцитні) ознаки, властиві лише прізвищам одного народу чи прізвищам кількох споріднених етносів;
– регіональні, характерні не для всієї нації, а тільки для окремого регіону чи окремої етнічної групи.

За першим виміром, прізвище – це правова категорія, елемент сімейного права. Відповідно до цього, головне призначення кожного прізвища – об'єднувати групу кровно споріднених осіб, аби в такий словесний спосіб, власне, за допомогою цього соціального знака відрізняти і протиставляти один родинний осередок іншим аналогічним утворенням громади.

Ідея вербально виражати належність індивіда до відповідного родинного осередку – винахід не одного якогось народу. Вона тривалий час формувалася й визрівала в надрах кількох народів Середньовічної Європи, поки, нарешті, не опанувала весь світ. У цьому сенсі прізвища українців, як і прізвища будь-якого іншого народу, - феномен глобальний, тобто наднаціональний. Їх функціонування в українців мало чим відрізняється від функціонування у словаків, сербів, італійців, німців чи вірмен.

Деякі європейські народи, наприклад, німці, румуни, угорці, це поняття навіть називають сімейним іменем (пор. нім. Familienname, румун. nume de familie, угор. csaladnev). Окрема особа лише тому і є носієм певного прізвища, що вона - член відповідного роду. Власне особове ім'я (як і окремий антропонім якогось іншого класу, наприклад, прізвисько або псевдонім) неспроможне виконати цю розрізнювальну та ототожнювальну функції в сучасному розвиненому суспільстві так успішно; ім'я здатне ідентифікувати індивіда тільки в межах власної сім'ї денотата або в колі його близьких друзів, прізвисько використовується так само лише у вузьких сферах, та й то переважно поза очі.

Глобальним є задум не тільки зробити прізвище, тобто цю родинну назву інтегруючим для всіх членів певної родини знаком, а й узаконити його у ролі стабільного та незмінного знака для всіх прийдешніх поколінь роду. Багатопоколінна спадковість прізвищевої назви, зі свого боку, протягом кількох століть зумовила перетворення повнозначного (нерідко промовистого) прізвиська в типову асемантичну одиницю мови, яка нині вже навіть не перекладається іншою мовою, а незмінно функціонує без просторових кордонів по всьому світу, як і будь-яка інша мовна універсалія.

Сучасному прізвищу, на відміну від антропонімів інших класів, притаманні такі глобальні ознаки:

– юридична обов’язковість. Нині прізвище – це обов'язковий знак офіційної ідентифікації кожного громадянина (причому, найголовніший), який фігурує в усіх документах відповідної особи;

– родинна спадковість. Прізвище – багатопоколінний родинний знак, який у кожному суспільстві передається у спадок від голови родини до його дітей та онуків відповідно до закону сімейного права певної держави;
– часова стабільність. Прізвище закріплюється за родиною один раз назавжди. Саме ця ознака юридично забезпечує кожному прізвищу можливість бути виразником тяглості зв'язку між поколіннями;
– мінімальне звукове варіювання. Одне й те саме прізвище має вживатися в тому ж звуковому вигляді. В Україні відхилення від цієї вимоги допускається лише за необхідності родо-статевого розрізнення осіб (наприклад, прізвище чоловіка Біленький, а жінки - Біленька; прізвище батька Яцьків, а дочки - Яцькова; прізвище брата Петришин, а сестри - Петришина) та у випадках, коли цього вимагає морфонологія мови, зокрема обов'язкові чергування голосних або приголосних звуків при відмінюванні деяких прізвищ (наприклад, Борода - Борід, Кремінь - Кременя, Мазурок - Мазурка, Бігуець - Бігунця, Полюга - Полюзі. Стойка - Стойці);
– максимально можлива індивідуалізація кожного прізвища.

Передавання прізвища у спадок від батька до його дітей та онуків з кожним поколінням збільшує кількість співпрізвищників, у результаті чого кожне прізвище з колишнього абсолютно індивідуалізуючого знака перетворилось у своєрідну омонімну назву: одним і тим самим звуковим комплексом, наприклад, прізвищем Бойко, Попович чи Русин на Закарпатті нині називають і записують не одну якусь родину (тим більше, не одного якогось індивіда), а сотні чи тисячі різних родин. Носії цих прізвищ навіть не припускають, що вони - нащадки спільного предка. Роль компенсатора за необхідності точної індивідуалізації прізвища в таких випадках виконують особові імена, по батькові та інші засоби ідентифікації денотата, які утворюють різні антропонімні словосполучення.

Національномовна відмінність прізвищ, принаймні в європейських народів, виявляється у принципах та у способах називання, а ще повніше – у засобах вираження зв'язків спорідненості між членами роду. У період юридичної стабілізації прізвищ (а це кінець XVIII - початок XIX ст.) кожне, так зване стандартне українське прізвище з ономасіологічного погляду відповідало на одне з таких запитань:
– чиїм сином був засновник цього роду, пойменований даним прізвищем? (Гаврилів, Ворожильчак, Шевчик.) Як і в більшості східнослов'янських, південнослов'янських, прибалтійських і скандинавських народів, прізвищева патронімність в українців здебільшого виражена через спеціальні генесіонімні суфікси, а в інших народів Європи вона, як правило, імпліцитна, тобто захована в безсуфіксних утвореннях, які з часом зазнали десуфіксації (пор: батька записано на прізвище Колясюк, а сина прозивають Коляса - Рахівщина);
– яким він був на зовнішність або за внутрішніми ознаками? (Бабій, Гакавець, Дикун, Лівак, Рогач, Трясихвуст);
– звідки він був родом або звідки прийшов? (Бережняк, Бошняк, Буківчаник, Зайда, , Молдавчук, Турок);
– ким він був за родом діяльності або за професією? (Бердар, Воловар, Коньош, Кухта, Рубайвульха, Староста);
– чим володів або не володів, до якого соціального стану належав? (Безверхий, Сабадош, Сирохман, Сухомлин, Чорновіл);
– ким він був у сім'ї? (Годованець, Зятюк, Найда, Пасимчук, Приймак, Пристая, Притула, Синовець, Уцюський, Хованець, Третяк);
– яку пригоду пережив? (Переста, Погорілець, Продай).

Подібні прізвища є в усіх народів середземноморської культури, але питома вага кожного з них у різних народів Євразії неоднакова. Значно повніше виявляється частка національних відмінностей у засобах вираження спорідненості, а передусім -

патронімності. Більше половини українських прізвищ, як і білоруських, російських, болгарських та сербських, містить генесіонімний суфікс, який натякає на прабатька денотата, тоді як у переважної більшості прізвищ поляків, словаків та чехів емпліцитні патронімні форманти майже відсутні.

Найпоширенішими засобами вираження родинної приналежності в період активного творення прізвищевих назв та їх юридичної стабілізації в Україні були патронімні суфікси -енко, -юк, -чук (за їх допомогою утворювалися так звані стандартні прізвищеві назви); поза східнослов'янським і південнослов'янським мовним масивом подібні експліцитні прізвищеві утворення не запанували: у росіян і в болгар найпродуктивніші суфікси -ов, -ев, -ин, а в західних слов'ян кількість подібних прізвищевих утворень мізерна. У сербів та білорусів особливо продуктивними були суфікси -ич, -ович, а в болгар подібних утворень майже немає. Крім цього, національні ознаки прізвищ виявляються навіть у їх орфографії та у відмінюванні тих самих лексем (наприклад, укр. Шевченко - білор. Шеученка).

Зазначені національні відмінності прізвищ справді показові, але жодна з них не є універсальною: ареали їх функціонування мало коли покривають усю етнічну територію відповідної нації, а поза перерахованими формантами лишається ще багато інших специфічних формальних особливостей, які мають регіональний або й вузьколокальний характер. Регіональні особливості можуть стосуватися всіх мовних рівнів (принципи номінації, засоби вираження словотвірних значень, їх валентність, продуктивність кожного з них, фонетичні, в тому числі й акцентуаційні, особливості).

Регіональних особливостей прізвищ, напевно, найбільше на фонетичному рівні. У бездержавних націй, які не втручались у правописне регулювання прізвищ своїх одноплемінників (наприклад, в українців), нерідко в ролі окремих офіційних прізвищ нині виступають майже тотожні звукові комплекси, що сформувалися в різних діалектних ареалах тої самої мови. На Закарпатті, наприклад, нині співіснують такі прізвища, як Денис і Динис, Желізко і Зелізко, Лупляк і Луп'як, Павук і Паук, Сідун і Сидун, Федько і Фетько, Яремчук і Єремчук.

Регіональні прізвища, які позначені діалектними особливостями, вписалися в загальноукраїнський мовний контекст (наприклад, Вупадок, Драгуський, Уцюський). Однак є і такі, що й понині спричинюють проблеми при відмінюванні та при утворенні від них присвійних прикметників. Передусім це стосується чергування голосних звуків о, е, у, і в основах прізвищ (Друзд, Сокул, Столець, Хвуст), прізвищ із суфіксом -овець (Диковець, Крайниковець), прізвищ із суфіксом -ець після групи приголосних (Михайлець, Чернець) і деяких інших.

Сам термін «прізвище» в українському мовознавстві, та й взагалі в українській науці, трактується майже однаково. Наприклад, за юридичним словником прізвище – це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам. Як свідчить VIII том Словника української мови, прізвище - це "найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість".

Отже, прізвище є наймолодшим класом найменувань в українській антропонімії. Процес становлення українських прізвищ умовно відносять на кінець XVIII – поч. XIX ст., коли по всій етнічній території України було запроваджено кодифіковане право. Термін “прізвище” стосовно української антропонімної дійсності пов’язується з формуванням на початку тридцятих років XIX ст. сучасної української офіційної антропонімійної системи. Як категорія лінгвістична, прізвища виникають ще в XIV–XV ст., коли відбулася стабілізація словесних і формотворчих засобів творення особових назв типу різних морфологічних видів сучасних українських прізвищ на українському мовному ґрунті.

Термін «прізвище» пройшов довий шлях свого розвитку, доки не набув сучасного значення. Лексеми, що вживалися як прізвища українців, виникли й функціонували в мові задовго до закріплення їх за людьми в ролі обов'язкових для них стабільних спадкових знаків. У плані вираження одні з них збігаються з власними особовими іменами, другі – з прізвиськами, і треті – з патронімами. Як слова вони формувалися протягом багатовікової історії, однак власне прізвищами для всіх суспільних верств вони стали тільки на межі XVIII – XIX ст.

2. Жива, овіяна легендами й помислами, багата на героїчні події історія України на своїх скрижалях відкарбувала надзвичайно строкату низку українських прізвищ, носії яких і були, по суті, творцями цієї історії. Лексичне наповнення українських прізвищ відбиває широку, щедру натуру наших предків, що залюбки давали один одному різноманітні характеристики, найменування, прізвиська, багато яких згодом і ставали прізвищами.

Лексичним матеріалом для творення власне українських прізвищ слугували такі основні джерела:

а)імена;

б) назви місця проживання;

в) назви ремесел, промислів, професій;

г) індивідуальні (фізичні чи психологічні) ознаки людини.

Прізвища першої групи творяться від чоловічих та жіночих імен за допомогою патронімічних та матронімічних суфіксів, найпоширенішими з-поміж них є суфікси -енко, -єнко, -ук (-юк), що колись виражали значення "син" (*Петренко* — "син Петра"). В окремих випадках суфікс -чук служив для утворення назв не по батькові, а по дідові: *Іванчук* — "внук Івана".

Названі суфікси розрізняються своєю географією. Прізвища з -енко вказують на вихідців з північно-східних та східних областей України *(Андрієнко, Ворисенко, Якименко)*, а прізвища з -ук (-юк) — південно-західних *(Марчук, Федорук, Прокопчук, Тарасюк)*. Найпоширенішими серед цієї групи прізвищ є прізвища, утворені від імені Іван — *Іванів, Іванків, Івашко, Іваницький, Іваненко, Івасюк* ... і так до ста найменувань.

Старовинними, сьогодні не вживаними, є багато давньоруських імен. У формі власних імен вони не функціонують, але часто виступають у ролі прізвищ або без змін *(Ждан, Нечай*), або у різних варіантах (від імені Стибор походять прізвища *Тибор, Тибур,* від слов'янського Спитко маємо сьогодні такі прізвища: *Шпить, Шпитьковський* тощо).

Серед імен, і слов'янських і іншомовних, від яких походить частина українських прізвищ, багато польських: Бартек — *Бартащук, Бартелюк;* Блажен — *Блажко, Блащук;* Войцех — *Войтко, Войтчишин, Войткевич;* Томаш — *Томашенко, Томашко;* Якуб — *Кубай, Кубицький, Якубенко, Якубович, Якубчак* (11 відсотків від загального складу українських прізвищ утворено від 28 польських імен).

Подібні до цих прізвищ за словотвором і прізвища угорського походження: *Маргітич* (від Маргіт), *Шандрук, Шандрович, Шендер, Шандор* (від Олександра), деякі — німецького: *Вілюра, Вілік* (від Вільгельма). Від давніх форм християнських імен Микули і Курила (суч. Микола і Кирило) також утворилося багато варіантів прізвищ: *Микулич, Микулинський, Курилко, Курилюк, Курилів.*

Переважна кількість прізвищ на -ич, -ович, -евич також "іменні". За етимологією вони споріднені з іменами по батькові: *Андрухович, Давидович, Лукашевич* тощо, так само, як і прізвища на -ів, -ов, утворені від власних імен *(Петров, Степанов, Яцків, Минків* тощо).

Від імені матері найменування дітей утворювалися рідко. Переважно у тих випадках, коли жінка рано залишалася вдовою і ставала главою сім'ї. Тому серед основних типів найменування, похідні від жіночих імен представлені невеликою кількістю утворень: *Мотренко, Явдощенко, Химчук, Марусяк, Мариняк, Настенко.* Можна виокремити і антропонімічну групу, основу якої

складають жіночі імена із суфіксом -ич: *Кулинич, Оленич, Христич.* Найчастіше такі форми зустрічаються в закарпатському регіоні. Тут функціонує також низка прізвищ, утворених від назв заміжніх жінок на -ул (а, я): *Вовкулич* (від Вовкула, "дружина Вовка"), *Лешкулич* (від Лешкуля).

Найменування заміжніх жінок із суфіксом -и (ха) виступають твірною основою групи прізвищ на -ишин, -ишинець: *Гринчишин, Романишинець.* До зазначеного розряду входять що іронічні прізвиська чоловіків за жіночим ім'ям, якими їх наділяли сусіди у тих випадках, коли жінка як "особистість" переважала чоловіка, а інколи і просто мала його за ніщо: *Г'олій, Химій, Пазій, Параськiй.*

Прізвища другої групи можна розділити за такими ознаками: а) прізвища на означення національності предків: *Венгер,Угрин, Татарчук, Литвин, Русин, Москаленко, Чешко;* б) прізвища, які походять від назв племен: *Басараб, Бойко;* в) прізвища, утворені від топонімічних назв: *Волинець,Поліщук, Подольський* тощо; г) прізвища, які узагальнюють місце проживання: *Гірняк, Закалюжний, Слободян* тощо.

Прізвища третьої групи надають можливість уявити суспільне життя України в різних аспектах: а) класове розшарування: *Панич, Князевський, Боярчук,Голота, Бідний, Рабик, Осадчук;* б) адміністративне управління: *Вознюк, Мостовенко,Писаренко, Дворничук, Присяжнюк;* в) військова справа: *Гетьман, Запорожець, Пушкар, Хорунжий, Солдатенко;* г) економічне життя: *Галерник, Дігтяр, Шаповал, Кажем'яка. Тютюнник, Бондар, Гончар, Різник, Стельмах, Коваль, Лісовий.*

Прізвища четвертої групи класифікуються за індивідуальними ознаками людини: зріст *(Малишко, Куцик, Довгань),* тіло *(Головатий, Тригуб, Безушко, Довгошия, Щербань),* фізичні вади *(Глушко, Сліпак, Горбань, Хромець),* психологічні риси *(Мирний, Крикун, Задирака, Мовчун, Лизун, Журило).*

Є й інші шляхи творення прізвищ: від числівників *(Третяк, Сотченко),* назв речей *(Книженко, Лопата, Мотузка),* назв страв *(Борщ, Вареник, Галушко),* назви явищ природи *(Вітренко, Мороз, Холодний),* назв тварин *(Ведмідь, Борсученко, Собачко, Кішка).*

В основі прізвищ: *Гойда, Гоц, Кляп, Круть, Кукуріко, Мацько, Шмига, Чвак* — звуконаслідувальна лексика.

Є прізвища, що відображають якусь деталь, особливість одягу: *Безпояско, Кривошапка, Сірошган;* особливості розташування житла: *Загребельний, Підлужний, Гайовий;* характерну прикмету житла: *Безверхий, Заклунний;* новоприбулу особу могли назвати *Забігайко, Приходько, Забродько.*

Цікаву групу утворюють прізвища, які походять від назв коней, волів, володіння якими було надто ваговитою обставиною для селянина: *Сивокінь, Чорновіл, Громак, Чалий, Гулий, Гнідий, Парокінний* тощо.

Народні назви співців і музик спричинилися до появи прізвищ *Кобзар, Співак, Скрипник, Цимбал, Басистий,* та й "пташині" прізвища — *Соловей, Солов'яненко* -- швидше належать до цієї "співучої" категорії.

Більшість українських прізвищ виникали як насмішливі вуличні прізвиська: *Маслоїд, Скоробрех, Нетудихата, Панібудьласка, Добрийвечір,* але згодом, закріпившись у функції родових прізвищ, поступово втрачали цей відтінок.

Деякі прізвища походять від жартівливих прізвиськ людей тієї чи іншої професії, ремесел. Просторічними назвами теслярів були первісні прізвища *Дубогризенко, Короцюпренко;* мельників — *Мукосієнко, Крупидеренко;* шевців — *Тягнишкіра,* різників — *Козоріз, Козолуп;* склярів — *Шклобій;* паламарів — *Заплюйсвічка.*

За лексико-граматичним значенням і структурою українські прізвища можна умовно систематизувати за такими чотирма словотвірними типами:

1) **прості** (утворені від однієї граматичної основи, збереженої у первісному вигляді — граматично вони є іменниками: *Сорока, Муха, Гай, Мороз, Жмут, Дубина* тощо).
2) **похідні** (також утворені з однієї основи, але вже "обтяжені"додатковими

граматичними ознаками, переважно суфіксами: *Марчук, Дудченко, Козачук, Ващенко, Козицький,Петровський* тощо).

3) **складні** (утворені від двох граматичних основ: *Чухліб,Білоніг, Мироїд* тощо).
4) **подвійні** (утворені від двох прізвищ словосполуки: *Ковтун-Завадський* тощо).

3. Питання граматичної структури прізвищ – одне з актуальних і недостатньо досліджених в українській антропоніміці. Основні праці в цій галузі належать російському мовознавству і стосуються власних назв узагалі. Граматичні особливості власних імен вивчала А.Суперанська; взаємодію антропонімної та загальної лексики на граматичному рівні – М.Морозова; категорію числа власних імен та апелятивів – В.Болотов; граматичні та лінгвогеографічні відмінності загальних і власних назв з омонімічними суфіксами – Ю.Азарх. В українському мовознавстві граматичну структуру гідронімів української мови дослідила З.Франко, а ойконімів російської мови – В.Горпинич. Питання граматичної структури прізвищ висвітлені недостатньо. Цю проблему порушила Т.Марталога, яка в дисертації "Антропонімія Північно-правобережного Степу" описала граматичну структуру прізвищ північно-степових говірок. Вона розглянула частиномовну належність прізвищ, особливості категорій роду, числа і відмінка в антропонімії Степу.

Досліджуване питання викликає значний інтерес, бо граматична будова прізвищ не збігається з граматичною будовою апелятивної лексики, з одного боку, і з граматичною будовою ойконімів та гідронімів як онімної лексики, з іншого, а також по-різному виявляється у різних регіонах України.

Власні й загальні назви перебувають у тісному взаємозв'язку, що зумовлюється взаємодією екстралінгвальних та внутрілінгвальних факторів. Специфічна функція загальних назв відбилася на деяких семантичних, граматичних і структурних особливостях антропонімів. Значення предметності в них реалізується у формах роду, числа й відмінка, наявністю певних лексико-граматичних груп. Сама природа прізвища зумовлює такі його властивості, як конкретність та одиничність, які позначаються на їхній граматичній будові.

Синтаксична і морфологічна структура прізвищ

З граматичної точки зору прізвища в українській мові поділяються на синтаксичні та морфологічні утворення, які можуть бути простими й складними.

До синтаксичних належать двослівні прізвища, побудовані за зразком синтаксичних словосполучень, наприклад: *Апостол-Кегич, Кучугура-Кучеренко, Лукич-Левицький*. Тільки в Миколаївській області, за даними ІМСУРСР, нараховується 14 складених прізвищ, наприклад: *Мусін-Пушкін, Омелянович-Павленко, Сетер-Дармограй* та ін. Проте такі назви не описуються Ю.Редьком, не розглядаються вони й дослідниками антропонімії Лемківщини та Північно-правобережного Степу. Очевидно, це пояснюється тим, що подібні багатослівні структури, хоча й характерні для українського антропонімікону, не є продуктивними, на відміну від гідронімії та ойконімії, де назви можуть утворюватися за зразком синтаксичних словосполучень. Досліджуючи граматичну будову українських гідронімів, З.Франко зазначає, що з усіх багатослівних варіантів гідроніма найбільш організованою граматичною єдністю є атрибутивна синтагма: *Золота Липа, Васильчат Потік, Лисича Балка, Рублена Криниця*. Обставинні конструкції мають своє застосування тільки серед об'єктів малої величини: *Потік з Мотрини, Річка з Урочища*.

В "Інверсійному словнику ойконімів України" подається 2651 складена назва, наприклад: *Волиця-Барилова* [96, с. 7], *Глушкове Друге* [96, с. 105], *Гаї-за-Рудою* [96, с. 200]. Серед складених ойконімів найпоширенішими є атрибутивні форми типу: *Велика Кам'янка* [96, с. 57], *Караван-Солодкий* [96, с. 180], *Курячі Лози* [96, с. 137]. Крім двослівних типів, виділяються назви, які складаються з трьох компонентів: *Нова Калуга*

Друга [96, с. 9], *Микільське-на-Дніпрі* [96, с. 161], *Гаї-за-Рудою* [96, с. 200]. Але однослівних ойконімів значно більше.

Подвійні прізвища в українській мові не були продуктивною категорією, але творилися і вживалися.У ХУ-ХУІ ст. в Росії і в Західній Україні, певне, з амбіційною метою — виділитися серед заможних людей почали з'являтися подвійні прізвища. У Росії на той час документально засвідчені такі антропоніми: *Щепін-Золотий, Турунтай-Пронський, Ногтєв-Суздальський.*

Для "подвійності" звичайно використовували або мирське ім'я, або топонім, який вказував на колишні володіння чи місце мешкання знатної особи — князя чи боярина. Одне з цих прізвищ часто ставало потім родовим. Поряд із спадковими прізвищами з'явилися прізвища "псевдонімного" походження, особливо серед людей творчих професій. До своїх родових прізвищ вони з різних причин доточували ще одне, і в такий спосіб прізвище набувало ваговитості. Тому багато відомих людей впізнаються тільки за своїми подвійними прізвищами: композитор Римський-Корсаков, мандрівник Миклухо-Маклай, вчений Овсянико-Куликовський. Особливого поширення цей процес набув у XIX і на початку XX ст.: Мамин-Сибіряк, Салтиков-Щедрін, серед українських авторів: Квітка-Основ'яненко, Нечуи-Левицький.

Сьогодні ж кожний, хто хоче, може мати подвійне прізвище.

Серед прізвищ однослівних форм також набагато більше, ніж двослівних. Однослівні прізвища бувають простими – з одним коренем (*Кобза;ʹр, Галу;ʹшко, Захарчу;ʹк*), і складними – з кількома коренями (*Білозу;ʹб, Макого;ʹненко*).

Антропонімні композити, як зазначає Ю.Редько, були відомі на слов'янській території вже в далекому минулому. Ці давні утворення поширені й нині. За його підрахунками, з чотирнадцяти тисяч прізвищ української мови складними є 350, що становить 2,5%. Поділяються вони на дві групи: 1) прізвища, утворені семантичним способом (із прізвиськ): *Краснопер, Лисого;ʹр, Пробийголова;ʹ, Рябоко;ʹнь*; 2) прізвища, похідні від прізвиськ, утворені суфіксальним способом: *Білоша;ʹпенко, Лихоба;ʹбин, Семибра;ʹтський*. Як видно, вони утворені різними способами, й одні з них за участю сполучних голосних, а другі – без них.

Найпоширенішими є прізвища, корені яких з'єднані за допомогою сполучного голосного. У межах цього типу виділяються такі структури: 1) "основа прикметника" + "основа іменника": *Білово;ʹд, Кривоше;ʹй*; 2) "основа іменника" + "основа дієслова": *Богомо;ʹл, Вовкода;ʹв*; 3) "основа присвійного прикметника" + "основа іменника": *Вовкозу;ʹб, Дідобо;ʹрщ*; 4) "основа якісного прикметника" + "основа віддієслівного іменника" чи „усічена основа дієслова": *Прудкосви;ʹст, Скорохо;ʹд*; 5) "основа займенника *сам*" + "основа дієслова": *Самоді;ʹй, Самотка;ʹн*; 6) "основа числівника" + "основа іменника": *Одново;ʹл, Стоко;ʹз.*

Допрізвищеві назви, утворені шляхом зрощення, мають таку структуру: 1) "перехідне дієслово у формі 2-ї особи одн. наказ. способу" + "іменник, що виражає об'єкт, на який переходить дія" : *Перебийні́с, Чешико́с*; 2) "дієслово у формі 2-ї особи одн. наказ. способу" + "іменник, що виражає об'єкт": *Вершиво́ля, Кара́йбіда;* 3) "основа прислівника, числівника, іменника чи прикметника" + "основа іменника": *Нетудиха;ʹта, Новшта;ʹнь, Кита;ʹйгора, Тригу;ʹб;* 4) утворення зі стійких словосполучень : *Панібудьла́ска, Панібра́т*.

Отже, переважають назви, в яких за допомогою сполучних голосних поєднуються основи прикметників з іменниковими: *Білоша;ʹпка, Сивокоби;ʹла, Твердохлі;ʹб*. Ю.Редько відносить прізвища типу *Білоно;ʹг, Тонкошку;ʹр, Чорнобро;ʹв* до нечленних складних прикметників, які повністю субстантивувалися й відмінюються як іменники. Більшість основ з'єднується за допомогою сполучного голосного **-о** (*Рябошта;ʹн, Сивокі;ʹнь*); у складі чотирьох прізвищ – за допомогою **-е** (*Куцево;ʹл, Куцеві;ʹл, Синєо;ʹк*). У переважній більшості таких прізвищ фіксуються якісні прикметники: *Біло- но;ʹг, Кривобо;ʹк, Острове;ʹрх, Староду;ʹб, Червонощо;ʹк*. Від двокореневих прізвиськ досить

часто утворювалися похідні назви за допомогою патронімних суфіксів (*Білокі;ˊнь – Білоко;ˊненко*).

Другу групу становлять кількакореневі прізвища, утворені від прізвиськ за допомогою суфіксів (суфіксальні утворення).

Прізвища найчастіше утворювалися семантичним способом на базі безсуфіксних прізвиськ. Але існують прізвища, утворені й суфіксальним способом, серед яких переважаючими є лексеми у формі присвійних прикметників із суфіксами **-ов**, **-ев**, **-єв**, **-ів** (*Дерігла;ˊзов, Чорногу;ˊбов, Білоко;ˊнєв*). На другому місці перебувають прізвища у формі відносних прикметників із суфіксами **-ськ**, **-цьк** (*Доброво;ˊльський, Семидо;ˊцький*). Такі назви найчастіше вказували на походження з певної місцевості й утворювалися від однослівних ойконімів, топонімів тощо, наприклад: *Миргород → Ми;ˊргородський*; *Новгород → Новгоро;ˊдський*. Третє місце посідають прізвища у формі іменників із суфіксом **-енк-о** (*Пивова;ˊренко, Старово;ˊйтенко*) та прізвища прикметникової форми на **-ий** (*Довгоп'я;ˊтий, Криворо;ˊтий*). Якщо перші з них – це патронімні назви, то другі є прикметниковими утвореннями. На четвертому місці перебувають прізвища у формі іменників із суфіксом **-к-о** (*Криворо;ˊтько, Остроборо;ˊдько*) та **-ець** (*Песиголо;ˊвець, Чорномо;ˊрець*). Найменш численними є лексеми, що мають форму іменників із суфіксами **-ик** (**-чик**) (*Самово;ˊлик*); **-ук** (*Білевічу;ˊк*), а також прізвища у формі присвійних прикметників із суфіксами **-ін (-ин)** (*Лихоба;ˊбин,Остроу;ˊшкін*) та прикметників (дієприкметників), що закінчуються на **-н-ий** (*Високопо;ˊясний*), **-н-ій** (*Новоха;ˊ-тній*), **-ен-ий** (*Новохреще;ˊний*).

Прізвища цього типу за допрізвищевим лексичним значенням поділяються на групи: 1) назви, що вказують на зовнішню особливість людини (*Білоно;ˊг, Ломоно;ˊс, Остроборо;ˊдько*); 2) назви, що вказують на характерну поведінку (*Дармогра;ˊй, Дурноля;ˊп, Лиході;ˊй*), вчинок (*Неда;ˊйвода, Перейми;ˊвовк*) або звичку людини (*Прудкосви;ˊст, Скалозу;ˊб*); 3) назви, що вказують на особливість особи (чоловіка, жінки та ін.) (*Красножо;ˊн, Хорошему;ˊж*); 4) назви, що вказують на соціальний стан (*Полуля;ˊх, Скоробага;ˊтько*); 5) назви, дані їх носіям за територіальною ознакою (*Білоцеркі;ˊвець, Чорномо;ˊрець*); 6) назви, що відрізняють людей за особливостями житла (*Кривоха;ˊтько, Нетудиха;ˊта*); 7) назви, що характеризують людей за їхнім одягом (*Рябоша;ˊпка, Сірошта;ˊн*); 8) назви, що вказують на професію чи заняття людини (*Золотоно;ˊша, Казнаді;ˊй, Макого;ˊн, Шапова;ˊл*); 9) назви, походження яких пов'язане з рослинним та тваринним світом (*Дави;ˊбаран, Куцеко;ˊнь, Старо- ду;ˊб, Чорнові;ˊл*).

Отже, складні прізвища (кількакореневі), хоча й не переважають над простими однослівними назвами, проте, є невід'ємною частиною української антропонімії.

Частиномовна належність українських прізвищ

Частиномовна форма прізвища є суттєвою рисою, без урахування якої неможливо адекватно уявити граматичну структуру прізвищ. Усі прізвища за функцією є іменниками. За формою ж вони поділяються на субстантивні й ад'єктивні лексеми. Субстантивні прізвища відмінюються як іменники (*Дери;ˊло, Зуб, Ко;ˊваль*), а ад'єктивні – зберігають ознаки прикметника (відмінюються як прикметники відповідної групи): *Ба;ˊбин, Богосла;ˊвський, Медвє;ˊдєв, Ребри;ˊстий*. Українська антропонімія засвідчує кількісну перевагу прізвищ іменникового характеру над прикметниковими

Переважна більшість іменникових прізвищ має суфіксальну морфемну будову. В їх складі представлено понад 100 суфіксів Другу групу становлять безсуфіксні прізвища, серед яких чимало назв мають тотожну морфемну структуру і звуковий склад з відповідними їм апелятивами. Такі прізвища здатні утворюватися від апелятивних іменників майже всіх лексико-граматичних розрядів: а) конкретних (*Го;ˊлка, Клюка;ˊ*); б) абстрактних (*Волоки;ˊта, До;ˊля, Кручи;ˊна*); в) власних (*Гри;ˊша, Дніпро;ˊ, Інгул;ˊ*); г) загальних (*Дуб, Пирі;ˊг, Со;ˊкол*); д) істот (*Ба;ˊбка, Гонча;ˊр, Ле;ˊбідь*); е) неістот (*Дуби;ˊнка, Ковбаса;ˊ, Ша;ˊпка*); є) збірних (*П'ятерня;ˊ*); ж) речовинних (*Виногра;ˊд, Кукуру;ˊза, Мали;ˊна*). Третю за продуктивністю групу становлять композити та відкомпозитні назви.

За характером закінчень прізвища іменникового типу поділяються на такі групи: 1) чоловічі назви з нульовим закінченням після твердого приголосного та жіночі невідмінювані назви на твердий приголосний: *Верболо;ʹз, Руса;ʹн, Сліпа;ʹк*; 2) чоловічі назви з закінченням **-о** та жіночі невідмінювані назви на **-о**: *Гу;ʹпало, Дери;ʹло, Чубе;ʹнко*; 3) чоловічі й жіночі назви з закінченням **-а (-я)**: *Ки;ʹця, Го;ʹпка, Миро;ʹха*; 4) чоловічі назви з нульовим закінченням після м'якого приголосного та жіночі невідмінювані назви на м'який приголосний: *Галі;ʹй, Ко;ʹваль, Уха;ʹнь*; 5) чоловічі та жіночі назви з кінцевими голосними: **-і** (*Лекашві;ʹлі*); **-е** (*Векерле;ʹ); -ьо* (*Михайльо;ʹ*); **-у** (*Чобота;ʹру*); 6) невідмінювані чоловічі та жіночі назви на **-их**: *Бі;ʹлих, Го;ʹрських, Пече;ʹних*.

Прізвища ад'єктивного типу зберігають формальні ознаки прикметників: відмінюються за прикметниковим зразком, мають форму тільки чоловічого або жіночого роду, зберігають прикметникові суфікси й закінчення. Прикметник утрачає властивості носія ознаки й набуває здатності називати особу. В антропонімії України зафіксовано прикметники всіх трьох розрядів.

Прізвища, що походять із присвійних прикметників, поділяються на такі підгрупи: 1) назви з кінцевими формантами **-ів, -ов (-ев)**: *Анто;ʹнов, Безру;ʹков, Григо;ʹрцев, Кондра;ʹтів, Микола;ʹєв*; 2) назви з кінцевими формантами **-ін (-ин)**: *Воло;ʹдін, Дмитри;ʹшин, Мики;ʹтин, Пе;ʹтрин, Ри;ʹбін*.

Прізвища, що походять із якісних та відносних прикметників або дієприкметників, поділяються на такі групи: 1) назви з суфіксом **-ськ (-цьк, -зьк)** у формі відносних прикметників: *Біля;ʹвський, Городе;ʹцький, Лиха;ʹцький, Сосно;ʹвський*; 2) прізвища з іншими суфіксами та безсуфіксні з прикметниковими закінченнями **-ий (-ій), -а (я)**: *Лету;ʹчий, Си;ʹній, Му;ʹдра, Сві;ʹтла*. До цієї підгрупи входять такі назви: 1) прізвища з кінцевими суфіксами **-н-ий, -н-а,** що мають форму відносних та якісних прикметників: *Бі;ʹдна, Дро;ʹбний, Собо;ʹрний*; 2) безсуфіксні прізвища на **-ий** у формі якісних та відносних прикметників: *Бі;ʹлий, Безре;ʹбрий, Ли;ʹсий, Мали;ʹй*; 3) прізвища з кінцевим суфіксом **-ов-ий** у формі відносних прикметників: *Бочкови;ʹй, Мостови;ʹй*; 4) прізвища з кінцевим суфіксом **-ат-ий**, що мають форму якісних прикметників: *Голова;ʹтий, Лоба;ʹтий*; 5) прізвища з кінцевим суфіксом **-ан-ий**, що мають форму: а) відносних прикметників: *Водяни;ʹй, Греча;ʹний*; б) пасивних дієприкметників: *Дра;ʹний, Ло;ʹманий*; 6) прізвища з кінцевим суфіксом **-л-ий**, що мають форму: а) якісних та відносних прикметників:*Ки;ʹслий, Кру;ʹглий*; б) пасивних дієприкметників: *Ме;ʹрзлий, Погорі;ʹлий*; 7) прізвища з кінцевим суфіксом **-к-ий** у формі якісних прикметників: *Низьки;ʹй, Швидки;ʹй*; 8) прізвища з кінцевим суфіксом **-ав-ий** у формі якісних прикметників: *Гарка;ʹвий, Кучеря;ʹвий*; 9) прізвища з кінцевим суфіксом **-ист-ий,** що мають форму якісних прикметників: *Гусли;ʹстий, Ребри;ʹстий*; 10) прізвища з кінцевим суфіксом **-ич-ий**: *Га;ʹличий, Лісни;ʹчий*; 11) прізвища з кінцевим суфіксом **-еньк-ий** у формі якісних прикметників: *Біле;ʹнький, Сліпе;ʹнький*; 12) прізвища з кінцевим суфіксом **-ев-ий** у формі відносних прикметників: *Кошеви;ʹй, Целеви;ʹй*; 13) прізвища з кінцевим суфіксом **-уч-ий** у формі якісних та відносних прикметників: *Лету;ʹчий, Злю;ʹчий*; 14) прізвища з кінцевим суфіксом **-ач-ий** у формі якісних прикметників: *Горя;ʹчий*; 15) прізвища з кінцевим суфіксом **-енн-ий** у формі якісних прикметників: *Злиде;ʹнний, Пові;ʹренний*; 16) прізвища з кінцевим суфіксом **-ущ-ий** у формі активних дієприкметників: *Несу;ʹщий, Плакущий*; 17) прізвища з кінцевим суфіксом **-ен-ий** у формі пасивних дієприкметників минулого часу: *Замо;ʹрений, Пече;ʹний*; 18) прізвища з кінцевим суфіксом **-он-ий**, що мають форму: а) якісних прикметників: *Соло;ʹний, Черво;ʹний*; б) пасивного дієприкметника минулого часу: *Запальо;ʹний*; 19) прізвища з кінцевим суфіксом **-ив-ий, -ив-а** у формі якісних прикметників: *Пискли;ʹва, Плакси;ʹва, Хрипли;ʹвий*; 20) прізвища з кінцевим суфіксом **-т-ий** у формі пасивних дієприкметників минулого часу: *Поми;ʹтий* тощо.

Отже, усі прізвища ад'єктивного типу, про які йшла мова, незважаючи на повну субстантивацію, зберегли прикметникову форму і прикметниковий тип відмінювання.

Родові форми українських прізвищ

На відміну від апелятивних іменників, прізвища не мають повної парадигми категорії роду, тобто всіх чотирьох грамем (*Ковальчу;ˊк Микола* і *Ковальчу;ˊк Марія*). Прізвища української мови мають лише чоловічий і жіночий рід, хоча деякі апелятиви середнього роду (теля, лоша) могли б стати прізвищами, але при цьому вони змінили б рід (пор. *Теля Микола*). Значна частина субстантивних прізвищ використовується для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі (*Шевче;ˊнко Тарас* і *Шевче;ˊнко Марія*). На відміну від апелятивних прикметників, у яких рід є синтаксичним явищем, рід прізвищ прикметникового типу має несинтаксичний характер. Форму чоловічого роду мають прізвища іменникового і прикметникового типу. Кожний із них має свої засоби вираження.

Найчисленнішими є прізвища іменникового типу, які в називному відмінку однини мають нульове закінчення після твердого приголосного. У їх складі виділяються суфікси: **-ук** (**-чук**) (*Андрійчу;ˊк, Семеню;ˊк*); **-ан** (*Руба;ˊн, Слободя;ˊн*); **-ак** (*Пуза;ˊк, Чистя;ˊк*); **-ич** (*Ві;ˊрич, Соколе;ˊвич*); **-ець** (*Борове;ˊць, Стріле;ˊць*); **-ик**, **-ник**, **-чик** (*Ба;ˊбик, Олі;ˊйник, Ша;ˊрчик*) та ін.. Багаточисленними є й назви у формі чоловічого роду на **–о**. У них переважають прізвища із суфіксами **-енк-о** (*Кучере;ˊнко, Миро;ˊненко*) та **-к-о** (*Дичко;ˊ, Січко;ˊ*). Прізвища прикметникового типу у формі чоловічого роду становлять значний відсоток від усіх назв чоловічого роду. Нульове закінчення фіксується після суфіксів **-ів**, **-ов**, **-ев** (*Ви;ˊхрєв, Ма;ˊльцев, Попо;ˊв, Се;ˊнів*) та **-ін** (**-ин**) (*Зо;ˊрін, Ху;ˊдин*). Закінчення **-ий** (**-ій**) мають як суфіксальні назви (*База;ˊрний, Дубни;ˊцький, Медя;ˊний, Осі;ˊнній, Ряби;ˊй, Чобота;ˊрський*), так і безсуфіксні основи (*Ла;ˊсий, Ма;ˊслий, Си;ˊній, Ти;ˊхий*). Слід мати на увазі, що всі прізвища форми чоловічого роду вживаються для ідентифікації осіб і жіночої статі. Є прізвища, які утворилися на базі апелятивних іменників жіночого роду: сорока – *Сорока*, лобода – *Лобода*, мажара – *Мажара*, шкода – *Шкода* і под. Стосовно прізвищ цього типу про жіночий рід можна говорити лише генетично, оскільки вони ідентифікують осіб як чоловічої, так і жіночої статі.

Порівняльний аналіз показує, що прикметникових прізвищ у формі жіночого роду майже в два рази більше, ніж іменникових прізвищ цієї форми. Серед них найвищу продуктивність виявляють форманти **-ов-а**, **-ев-а** (*Бара;ˊнова, Ла;ˊзарева, Удє;ˊєва*); **-ін-а**, **-ин-а** (*Ко;ˊчина, Фоміна;ˊ*); **-ськ-а** (*Шумська;ˊ*). Менше субстантивних прізвищ, що закінчуються на **-а** (**-я**): безсуфіксні утворення (*Гриза;ˊ, Ки;ˊця, Ма;ˊ-ра, Шкі;ˊра*); суфіксальні (*Криве;ˊга, Малю;ˊта, Оля;ˊка, Топи;ˊха*). Найчисленнішими серед останніх є назви з формантами **-к-а** (*Га;ˊлка, Смо;ˊлка*), **-ин-а** (*Баби;ˊна, Трети;ˊна*), **-ур-а** (*Кашу;ˊра, Машу;ˊра*), **-ул-а** (**-ул-я**) (*Жигу;ˊла, Козу;ˊля*), **-иц-я** (*Пече;ˊриця, Ручи;ˊця*), **-ут-а** (*Мокру;ˊта, Палагу;ˊта*).

Рід назв типу *Горбу;ˊля, Кова;ˊлик, Семене;ˊнко, Ще;ˊрба* та ін., що можуть бути прізвищами чоловіків і жінок, визначається в тексті.

В іменникових апелятивах рід має, як правило, свої способи граматичного виявлення, але синтаксично ця категорія постійна і незалежна, на відміну від прикметників. Родова категорія в топонімії й гідронімії на синхронному зрізі є категорією постійною, як і взагалі в іменниках. Найменування населених пунктів у граматичному відношенні є іменниками незалежно від того, яку форму роду вони мають. Найбільша кількість ойконімів має форму середнього роду. Категорія роду ойконімічних назв не залежить від родової форми номенклатурних топографічних назв – місто, село, слобода, селище, хутір. Наприклад: село *Врадіївка*, місто *Одеса*, хутір *Надія*. Особливість категорії роду прізвищ полягає в тому, що вона є динамічною, оскільки пов’язана з людським фактором. На відміну від апелятивних прикметників, у яких рід є синтаксичною категорією, прізвища прикметникової форми мають лише дві родові форми – чоловічу й жіночу в усіх регіонах України. Якщо найпоширенішою серед гідронімів є форма жіночого роду, серед ойконімів – середнього роду, то серед прізвищ переважають такі, які вживаються на позначення осіб чоловічої та жіночої статі.

Числові форми прізвищ українців

Граматична категорія числа – це відношення предметності до її кількісного вияву, що є безпосередньою чи опосередкованою вказівкою на кількість предметів. Особові назви означають одиничні об'єкти, і вже завдяки цій своїй семантиці не мають форм множини: У формі однини вживається більшість власних імен. Отже, однина – це іманентна властивість власних назв та граматична форма, через яку власне ім'я виділяється або відокремлюється від загальних слів мови. Але однина – не єдина форма, в якій прізвище знаходить своє структурне вираження. Категорія числа – це єдність та протиставлення граматичного значення однини і граматичного значення множини. Вияв множинності в антропонімах відбувається тоді, коли вони служать для найменування конкретних денотатів, або коли ці антропоніми не ідентифікують конкретних денотатів, а набувають поняттєвих ознак. У власних назвах категорія числа є формальною. Відомо, що у слов'янських народів прізвищами могли ставати слова у формах непрямих відмінків, зокрема словоформи родового відмінка однини і множини. Серед прізвищ українців є такі, що генетично співвідносні з формами родового відмінка множини: *Бі;'лих, Го;' рських, Гла;'дких, Гладки;'х, Дурни;'х, Криви;'х, Коря;'вих, Коро;'тких, Лісни;'х, Мрих, П'я;'тих, Пече;'них, Руди;'х, Ри;'жих, Сєди;'х, Сіди;'х, Си;'тих, , Хроми;'х, Плохи;'х, Ша;'цьких*.

Ю.Редько розглядає подібні назви як утворені за допомогою суфікса **-их** від прикметникової основи, як *Черни;'ш – Черни;'х* . Утім, це прізвища російського походження типу *Други;'х, Коро;'тких, Ри;'жих* з назв у формі родового відмінка множини на **-их, -ых**. Прізвища на **-их** найчастіше утворювалися від антрополексем прикметникового типу, що вказували на зовнішню чи внутрішню ознаку першоносія: *Гла;'дких, Пече;'них, Хроми;'х.*

Отже, для системи українських прізвищ не характерне вживання множинних утворень, проте в українській топонімії та гідронімії фіксується немало лексем у формі множини.

Статистика засвідчує існування плюральних гідролексем, хоча їх набагато менше, ніж сингулярних. За частотністю чільне місце серед множинних назв займають річкові назви: *Барвінки, Мочарі, Студені Криниці, Широкі Луки, Явори*. Існування множинних утворень – характерне явище української топонімії. З 18588 назв населених пунктів, фіксованих "Інверсійним словником ойконімів України", 3461 ойколексема має форму множини [96]. Наприклад: *Бочкарі, Губичі, Костинці, Степанці* [96, с. 161–179]; *Береги, Вироби, Дубинки, П'ятихатки, Юрки* [96, с. 134–156].

Отже, про прізвища можна говорити, що вони мають числову форму тільки однини.

Лекція № 5

(2 години)

Тема: Прізвиська як імена –характеристики людей

План

4. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт. Дефініція поняття „прізвисько". Ознаки прізвиськ.
5. Класифікації прізвиськ в ономастичній науці.
6. Індивідуальні прізвиська: класифікація за лексичною базою.
7. Класифікація індивідуальних прізвиськ за мотивами номінації.
8. Класифікація прізвиськ за емоційно-експресивним забарвленням.
9. Родичівські прізвиська. Андроніми. Патроніми. Матроніми.

Ключові слова: прізвисько, андронім, патронім, матронім

Мета: ознайомити з розвитком та становленням прізвиськ як своєрідної групи антропонімічної лексики; особливостями семантики і структури прізвиськ українців.

Завдання:

- проаналізувати процес виникнення й розповсюдження прізвиськ як окремого класу спадкових найменувань людей;

- охарактеризувати основні джерела творення українських прізвиськ;
- розглянути основні класифікації прізвиськ в ономастичній науці.

Література

1. Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
2. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наукові записки. Серія "Мовознавство" / Кіровоград. держ. пед. у-тет ім. В.К. Винниченка. - Кіровоград, 2001. - С. 93-95.
3. Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. Читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.
4. Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
5. Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії XX століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
6. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
7. Фєдотова НМ. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Н.М. Фєдотова ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. - Харків, 2008. - 20 с.
8. Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
9. Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.
10. Чучка П.П Розвиток імен і прізвищ / П.П. Чучка // Історія української мови (Лексика і фразеологія). - К. : Наукова думка, 1983. - С. 592-620.
11. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Н.М. Шульська ; Волинський національний університет імені Лесі Українки.-Луцьк, 2011. - 20 с.

Власні назви людей загалом, а неофіційні найменування осіб зокрема, посідають важливе місце в лексичному складі мови. Адже антропоніміка є невичерпним джерелом для вивчення і мови, і культури конкретного народу. Створення власного імені (офіційного та неофіційного) є одним із різновидів кодування історично-культурної інформації, у якому відображено об'єктивне та суб'єктивне, мовне і позамовне.

Кожна власна назва ідентифікує та індивідуалізує номінований об'єкт у лексичному складі української мови. Неофіційні іменування - це додаткові імена, на основі яких ідентифікується та характеризується особа. Вони займають важливе місце в лексичному складі сучасної української мови.

Прізвиська людей становлять особливий клас пропріальної лексики, оскільки виявляють специфіку на рівні виникнення, функціонування і взаємозв'язку з екстралінгвальними й інтерлінгвальними чинниками. Під прізвиськом розуміємо неофіційне йменування, яке дають номінатори особі чи колективові людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість.

Сучасна українська ономастика характеризується значною кількістю вагомих досліджень, присвячених специфіці власних імен (антропонімів, топонімів, гідронімів, космонімів, теонімів тощо).

Вивчення українських прізвиськ розпочалося з праць М. Сумцова, В. Охримовича, І. Франка, В. Ястребова, І. Крип'якевича, І. Сухомлина. Неофіційні найменування як засоби вторинної номінації (а серед них і прізвиська) становлять помітний пласт антропонімікону національної мови українського народу. Окремим питанням народнопобутової антропонімії присвячено розвідки Б. Близнюк, Г. Бучко, С. Вербича, Л. Кравченко, М. Лесюка, Р. Осташа, Є. Черняхівської та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми), П. Чучка (неофіційні іменування Закарпаття), Н. Фєдотова (прізвиська Луганщини), В. Чабаненко (прізвиська Нижньої Наддніпрянщини), Н. Шульська (неофіційні іменування Західного Полісся).

На території України на позначення неофіційних іменувань найчастіше вживають такі терміни: прізвисько, назвисько, кличка, назвище, прозвище, назва по-вуличному, вуличне прізвисько. Поділяють їх на індивідуальні та сімейно-родові. До індивідуальних зараховуємо відапелятивні та відантропонімні прізвиська. Сімейно-родові іменування відрізняються від індивідуальних прізвиськ тим, що передаються в спадок і не характеризують денотата за якимись ознаками. Серед індивідуальних прізвиськ побутують вмотивовані та невмотивовані прізвиська, які вже втратили властивість характеризувати носія.

Відапелятивні прізвиська. Прізвиська за зовнішніми ознаками носія. Для утворення прізвиськ за зовнішніми ознаками носія широко використовуються експресивні засоби мови, у тому числі й такі засоби художнього зображення, як метонімія, алегорія, гіпербола, метафора, іронія. Саме експресивність значною мірою спричиняє те, що більшість прізвиськ цього розряду є образливими для їх носіїв. Виділяємо такі прізвиська за зовнішніми ознаками носія: Борца (сильний чоловік, який був борцем), Глобус (повний чоловік), Губата, Зайчик (чоловік ходить підстрибуючи), Кальоша (чоловік ходив у калошах), Лаба (має великі ноги), Мультік (невисока вісімдесятирічна жінка), Підґарля, Пірат (мав одне око перев'язане), Раба (веснянкувате обличчя), Тюлька (худа жінка), Хаврось (має звичку закривати очі), Хрущ (малий), Цибульник (у чоловіка ніс схожий на цибулю), Червоний (червоне обличчя), Штангелька (худа висока жінка).

Людина частіше помічає негативне у зовнішньому вигляді, поведінці осіб, ніж позитивне. Прізвисько практично безпомилково може виділити особу в колективі.

Прізвиська за родом діяльності носія. В основі прізвиськ за родом діяльності лежить лексика на позначення роду занять, певних досягнень носіїв: Дяк, Капітан (чоловік працював міліціонером), Лісний (був лісником), Піп (чоловік схожий на попа), Туфелька (вчителька біології).

Прізвиська за особливостями мовлення носія. Зазначені іменування є "оригінальним індивідуалізуючим засобом". П. Чучка серед таких прізвиськ виділяє ті, які підкреслюють різні дефекти мовлення, акцентують на словах-паразитах, на недоречно вимовлених словах. Виділяємо такі підгрупи прізвиськ: неправильна вимова слів у дитячому віці: Чокі (чоловік перекручує слова); слова-паразити: Бабєнка, Бабойки, Браток, Цить; невідповідність вислову мовній ситуації: Люкс (чоловік демонстрував кіно в клубі і казав, що "кіно буде люкс"), Наша мама наші тато, Тututу (часто повторював "тututу").

Прізвиська за вчинками, пригодами носія. Прізвиська за вчинками, пригодами носія характеризуються такими ознаками, як: оказіональність, випадковість, нестандартність певної одиничної життєвої ситуації. Особливістю іменувань цієї групи є те, що вони мотивуються реальними вчинками, пригодами із життя людини: Дьорко (любив усіх "дьоргати"), Екстрасенс (вважали, що через цю жінку переставали працювати комп'ютери), Зек (сидів у тюрмі), Когутик (чоловік до всіх "пірився"), Кукуруза (чоловік співав пісню про кукурудзу), Чекушкін (має звичку купувати чвертку горілки, пор. рос. розм. чекушка 'чвертка').

В окрему групу виділяємо невмотивовані прізвиська, мотиви виникнення яких уже давно забулися: Бундик, Віск, Галабаґа, Гаравс, Гобак, Добан, Красік, Крицата, Ліляк, Маніла, Маріонєтка, Мучка, Поливка, Посьо, Рибцьо, Струмок, Сюньцюрунь, Хамса, Хамсік, Юсик та ін. У відапелятивних прізвиськах віддзеркалилася творчість народу, його дотепність та образність.

Відантропонімні прізвиська. У народнопобутовій антропонімії активно функціонують родичівські (генесіонімні), відіменні прізвиська, відпрізвищеві, відтопонімні, прізвиська, мотивовані іменами, прізвищами відомих осіб.

Родичівські або родинні (генесіонімні) прізвиська. Андроніми – прізвиська заміжніх жінок, утворені від імені чоловіка, його прізвища, прізвиська або навіть апелятивної особової назви. З початку XVI ст. в різних регіонах України фіксується декілька спеціальних андронімних моделей. Серед іменникових моделей виділяються дві загальнонаціональні (з суфіксами -их(а) та -к(а): Бандурчиха < прізвище Бандурка, Вацикова < прізвище Вацик, Вашиха < прізвище Вах, Гнатячка < прізвище Гнатяк, Жучиха < прізвище Жук, Зозуличка < прізвисько Зозуля, Ївчиха < прізвище Ївець, Карнажиха < прізвище Карнага, Карпиха < Карпо, Клебанова < прізвище Клебан, Кучериха < прізвище Кучер.

Патроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвиськом батька: Антошиха < Антон, Драніцка < прізвище Драніц, Жачка < прізвище Жак, Казюк < Казимир, Кучерня < прізвище Кучер, Льондова Лідка < прізвище Льонда, Льоня Щурів < прізвисько Щур, Муравлиха < прізвище Муравель, Олексюниха < Олексій, Охабиха < прізвище Охаба, Поліцай < батько був міліціонером, Поліцайова Наталя < батько був міліціонером, Попушкін < батько піп, Ромчиха < Роман, Сторчачка < прізвище Сторчак, Тимко < вітчим Тимофій, Хрущів < прізвисько Хрущ, Шулячка < прізвисько Шуляк.

Пропатроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвиськом діда: Базючка < прізвище Базюк, Бобричка < прізвище Бобрик, Гавришко < Гавришко, Крізова < прізвисько Кріза.

Матроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвиськом матері: Ґулишин < прізвисько Ґулиха, Зосьчин Славко < Зоська < Софія, Коринишина < прізвисько Кориниха, Ксеньчина Зоська < Ксенька, Малярчишина < прізвисько Малярчиха, Маринчин Іванцьо < Маринка, Паранина Вольґа < Параня, Пижиччина < прізвисько Пижичка, Рущина < Розалія, Ханка < Ганна.

Проматроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвиськом баби: Ганечка < Ганечка, Ксеньчина Марійка < Ксенька, Ксеньчина Оксана < Ксенька, Людвінчина < Людвіга, Люлюшка < Люлька < Юлька.

Відіменні прізвиська: Гандзьора, Ганка, Ґанц (чоловік народився у Німеччині), Оришка, Петриско.

Індивідуальні прізвиська утворюються лексико-семантичним і морфологічним способом. Апелятивні прізвиська лише онімізувалися, пор. хрущ (апелятив) → Хрущ (прізвисько за зовнішньою ознакою). Трансонімізація в прізвиськах продемонстрована похідними від власних особових імен: Гавришко, Ганечка, Люлюшка, Ханка; імен чи прізвищ відомих людей: Кашпіровська, Сандулєса.

Сімейно-родові іменування. Лексичну базу сімейно-родових іменувань становлять імена, прізвиська, апелятивні означення особи, прізвища. У формуванні сімейно-родових іменувань найважливіша роль належить іменам. Основною лексичною базою для творення вуличних іменувань, як і прізвищ, були християнські імена: Гандзьорині < Гандзьора < Ганна, Ганеччині, Дмитри, Доминьчині < Доминька, Зосьчині < Софія, Ксеньки < Ксенька, Ксеньчині < Ксенька, Люлюшки < Люлька < Юлька, Ромки < Роман, Семнянцові < Семнянцьо, Тимки < Тимко, Янові < Ян. Назви по-вуличному творилися від андронімів: Олексюнишині < Олексюниха.

Сімейно-родові іменування творяться і від прізвиськ. Ці утворення, пройшовши стадію індивідуального прізвиська, ідентифікували носіїв за індивідуальними

особливостями, вживалися як особові назви, мотивовані лексемами, що позначали різні предмети, тварин, рослин, птахів, риб тощо: Зекові, Касямами, Качурі, Мозолі, Щербаті, Щурі.

Сімейно-родовим іменуванням іноді вважають дериват від прізвища денотата. Таке явище має відношення до проблеми живомовного функціонування прізвищ. Прізвище може стати сімейно-родовим іменуванням за умов, якщо воно є рідкісним або його носіями є невелика кількість однофамільців у певному селі: Бобрики, Гайдуки, Лазарі, Муравлі, Снігурі, Охаби, Скальські (7 іменувань). Сімейно-родові іменування апелятивного походження: Дякові, Ковалики (прадід був ковалем), Лісні (дід був лісником), Палямарі (прадід був паламарем), Шевці.

Лекція № 6

(2 години)

Тема: Псевдоніми й антропономи як різновиди антропонімів

1. Походження псевдонімів
2. Антропоніми, що стали антропономами.
3. Термін і власна назва.

Ключові слова: псевдонім, антропонім, антропоном, термін

Мета: ознайомити з особливостями творення й функціонування псевдонімів та антропономів.

Завдання:

- охарактеризувати основні мотиви та причини виникнення псевдонімів;
- подати відомості з історії походження умовних найменувань;
- розглянути класифікації псевдонімів та особливості функціонування їх основних різновидів;
- описати процес творення антропономів;
- проаналізувати класифікацію антропономів за розрядами;
- охарактеризувати процес виникнення термінів-антропономів та особливості їх функціонування.

Література

1. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
2. *Павликівська Н.М.* Питання української псевдонімії ХХ століття. – Вінниця, 2009. – 388 с.
3. *Дмитриев В.Г.* Скрывшие свое имя (из истории анонимов и псевдонимов). – М., 1970.

1. У культурах різних народів зустрічаються твори літератури, мистецтва, авторство яких приховане. Умовні імена, які втаємничують справжні, дістали назву псевдонімів. Багато подібних "псевдоімен" так природно увійшли до вжитку, що часом ні в кого не виникає сумнівів щодо їхньої істинності. Згадаймо письменників, чиї імена є надбанням світової культури: *Жорж Санд, Марк Твен, Льюїс Керролл, Джозеф Конрад, Корній Чуковський, Олександр Грін, Леся Українка.* І наступні імена є окрасою світової культури: *Аврора Дюпен, Чарльз Доджсон, Юзеф Коженьовський, Микола Корнійчуков, Олександр Гриневський, Лариса Косач.* Майже жодного знайомого імені, а це, між іншим, справжні імена видатних людей, а знаємо ми їх і прославилися вони під названими вище псевдонімами. Спонукають автора до заміни справжнього імені псевдонімом різні обставини: бажання мати гучний антропонім, намагання приховати власне ім'я від цензури, уникнути переслідувань тощо.

Псевдоніми з'явилися дуже давно. Ще у Стародавній Греції V VI ст. до н.е. багато хто із філософів, письменників "приховувався" за різними іменами чи іменами реальних осіб. Аристофан, наприклад, підписував свої комедії іменами своїх співвітчизників — поетів *Філоніда* та *Каллістрата.*

У візантійській літературі багато творів приписувалося *Іоанну Златоусту, Григорію Богослову.* Ім'я віщого *Бояна* у давньоруській пам'ятці "Слово о полку Ігоревім" — теж,напевне, псевдонім.

Псевдонімічна форма втаємничення імені особливого поширення дістає в часи Відродження. Славнозвісний художник Буонаротті виступав під вигаданим прізвищем *Мікеланджело,* Санті став відомим як *Рафаель.* Надзвичайно активізується це явище у Франції, де мода на псевдоніми охопила майже всі гуманітарні сфери. Так, один лише Франсуа Марія Аруе *(Вольтер)* мав понад півтораста вигаданих імен.'

Українські письменники почали користуватися псевдонімами з XVI ст. Ім'я *Стефана Зизанія,* видатного борця проти католицько-шляхетської експансії на Україну, знане в історії української культури та літератури. Справжнє ж прізвище цього діяча — Кукіль. Ця традиція не переривалася і у пізніші часи. Автори часто вдавалися до вигаданих імен, щоб обійти упереджено налаштовану до них цензуру. Іван Франко підписував свої твори іменем *Мирон.* Коли переслідування діячів культури набирало відчутного розмаху, то псевдонімами користувалися і в усному спілкуванні і в епістолярії. Так, Дмитро Яворницький підписував свої листи то *Козак Дмитро Байда,* то *Кошовий отаман Задерихвістловище*.

Існують і непередбачені причини виникнення умовних найменувань. Цікава історія трапилася з українським письменником Іваном Леонтійовичем Мойсею. 1913 року він написав свою першу кореспонденцію до газети. Йшлося в ній про непривабливі дії волосного старшини. Звичайно, підписати репортаж своїм іменем він не міг, тому назвався *Іван Левченко* (тобто син Левка або інакше — Леонтія). У редакції не зуміли прочитати підпису і, розібравши тільки початок, надрукували: *Іван Ле...* Це й стало невдовзі літературним ім'ям письменника. Буває так, що справжнє ім'я залишається таємницею. Твори *Бруно Травена,* американського письменника, мали великий успіх, перекладалися багатьма мовами, але справжнього прізвища автора за його життя встановити не вдалося. Лише після смерті інкогніто з'ясувалося, що серед багатьох імен, що їх уживав автор, було й справжнє — *Торсван.* Ясність у суперечки та дискусії внесла вдова письменника. її чоловіка звали Травен Торсван.

У наш час збережено право на псевдонім кожного, хто хоче його мати. Вибраний псевдонім стає інтелектуальною власністю автора, а обов'язок усіх юридичних осіб чи організацій, з якими він має справу, на його бажання, — зберігати таємницю. Оригінальний підхід до формування "вимушених псевдонімів" для численних іммігрантів проявила влада таких країн, як США, Канада, Австралія. Зміна прізвища слугувала процесу якнайповнішої асиміляції нових громадян цих країн. При цьому практикувалося два методи: а) повна відмова від старого прізвища і заміна новим — так Омеляненко враз ставав *Брауном;* б) від старого прізвища не відмовлялися, а "припасовували" до нового мовного середовища. Прізвище могли скоротити до одного чи двох початкових складів, модифікувати фонетично: Бондаренко — *Вогкі* — до одного складу, Онопрієнко — *Prien* — до двох. Нове прізвище могло бути утвореним з першого складу колишнього або схожого: Корейша — *Corel;* Прищипенко — *Price.*

Псевдоніми класифікуються за різними групами:

Власне псевдоніми — форми, створені в традиції тієї чи іншої мови і є повним вираженням прізвища та імені: *Фалалей Повинухін* (Г. Квітка-Основ'яненко), *Панас Мирний* (П. Рудченко).

Узагальнюючими псевдонімами — називаються словотвори, в яких міститься вказівка на національність, соціальне становище, партійність, особисті прикмети автора: *Українець* (М.Драгоманов), *Простодушний* (Л.Глібов). Серед цієї групи виділяються фразеоніми — описові псевдоніми, що поєднують у собі вказівки на різні прикмети: *Один з молодіжі* (І.Франко).

Криптоніми — літера чи літери, які замість підписів ставлять автори під творами, абревіатури ініціалів: *Т.Г.Ш.* (Тарас Григорович Шевченко)', кінцеві літери імені та прізвища: Н.Ч.. (Іван Крип'якевич).

Графоніми — псевдоніми, виражені умовними таємничими знаками: 1/3000000 — В. М. Плащанський.

Алоніми — друге ім'я — чуже ім'я реальної особи. Так, Іван Франко підписувався *М. Толмачов.*

Анаграми — інверсійний запис свого імені: *Чивомискам* — М. Максимович.

Цікаву групу складають псевдоніми — жіночі антропоніми,за якими з різних причин приховувалися автори чоловіки. Жіночими іменами підписувався Вольтер. Молодий Шеллі випустив том поезії під іменем поетеси *Маргаретп Ніколсон.* В українській літературі теж вдавалися до таких псевдонімів. Важко здогадатися, що під іменем *Ганни Красольки* маскувався О. Кандиба, а *просто Оксана* — це Павло Губенко, якого краще знають як *Остапа Вишню.* Такі псевдоніми дістали назву псевдогінеконіми.

Бувають і випадки навпаки, коли жінки виступають у літературі під чоловічими іменами. Наприклад, англійські письменниці — сестри Бронте — через упередженість критики до жінок, стали *братами Білл.* Марія Вілінська успішно друкувалася як *Марко Вовчок,* а О. Косач-Судовщикова як *Грицько Григоренко.* Ці псевдоніми називаються псевдоандроніми.

2. Антропоніми, що стали антропономами

Антропоніми часто стають основою творення нових найменувань, що дістали назву антропономи. Цей процес відбувається здебільшого за законами *метонімії* — перенесення назви із суб'єкта на об'єкт на основі суміжності позпачуинпих ними понять.

Особливо щедрою на антропономи виявилася антична культура. Матеріалом, основою творення нових **найменувань,** нових антропономів ставали імена та прізвища відомих історичних осіб, учених, персонажів із типовими рисами характеру, винахідників, інших осіб, які залишили після себе слід в історії. Досить продуктивними є імена міфологічних героїв, божеств, святих. Так, назва *академія* прийшла до нас із Стародавньої Греції і пов'язана з ім'ям міфологічного героя Академа. Словом *герой* у міфології спочатку називали дух померлих визначних предків, що, за повір'ям, впливав на живих. Гробниці героїв ставали об'єктом культу. У передмісті Афін, за міською стіною, нібито буй похований Академ. Священний сад навколо могили назвали Академією. В алеях саду філософ Платон проводив бесіди зі своїми учнями, тому заснована ним школа дістала назву академія. Пізніше цим словом почали називати наукові заклади.

Дуже часто ми вживаємо антропономи, навіть не задумуючись над історією їх творення. А історії бувають цікаві. англійський фельдмаршал Джон Френч на відміну від інших воєначальників носив куртку з накладними кишенями, а французький генерал Галіфе — широкі на стегнах і обтягнуті біля колін штани. Куртка відтоді дістала назву *френча,* а штани — *галіфе.*

Упродовж століть ірландський народ перебував під англійським ярмом, не раз повстаючи проти гнобителів. Ірландські селяни змушені були орендувати в англійців ділянки своєї власної землі. У боротьбі за землю орендарі об'єдналися в масову організацію "Земельна ліга", яка висунула гасло: "Ірландська земля — ірландцям". Особливо жорстоко ставився до селян управитель маєтку англійський капітан Бойкот. Він накинув селянам надзвичайно важкі умови оренди, погрожуючи зігнати з земель тих, хто не виконував його вимог. "Земельна ліга" виступила проти

капітана. Коли він покликав поліцію, народ кинувся на неї, і поліцейські змушені були самі шукати порятунку. Наступного дня всі робітники пішли від капітана, крамарі відмовилися продавати його товар, листоноші не носили пошту. Ніхто не спілкувався з ним, і управитель змушений був виїхати з Ірландії. Так виник особливий прийом політичної та економічної боротьби — *бойкот.*

Багато антропонімів мають виражене позитивне забарвлення— *тимурівець, стахановець, аполон,* інші — негативне: *садист, гітлерівець,* ще інші — нейтральне: *ом, ампер.* Антропономи можуть утворюватися не лише від "паспортних" імен та прізвищ, але й від прізвиськ, псевдонімів. *Златоуст* — це прізвисько архієпископа Іоанна названого Златоустом за своє красномовство.

Трапляється, що від імені особи утворюється один антропоном, а від прізвища — інший: Наполеон і Бонапарт — *наполеон* (тістечко), *бонапартист.* Звичайно від імені утворюється одне найменування, але інколи трапляються й продуктивні основи: Цезар — *кайзер, кесар, цар.* Розповсюджений спосіб творення антроиономів від власних назв, імен винахідників; об'єкт — винахід прибирає ім'я свого автора:саксофон, морзе. Наукові теорії дістають імена своїх основоположників: дарвінізм, конфуціанство.

Серед даних лексем є одиниці, утворені оригінальним паліндромічним способом, коли слово читається не зліва направо, а навпаки — інверсивно. Так, одиниця вимірювання електропровідності МО утворена від назв одиниці вимірювання електричного опору ОМ, епонімом, назвою — першоджерелом останнього є власна назва — Ом (прізвище німецького фізика Георга Ома).

Звукова чи графічна схожість власних та загальних назв не завжди означає, що епонімом даної реалії є носій власного імені. Слово "могила" утворилося не від імені Петра Могили, а скоріше навпаки: прізвище від загальної назви.

Слова антропономічного походження проникли в усі сфери діяльності людини, ними називають багато понять у навколишньому світі речей та явищ. Їх можна класифікувати за розрядами:

-назви людей за родом їх діяльності, поглядами, фізичними та моральними якостями: адоніс, геркулес, альфонс, хуліган;
-назви течій, систем та поглядів: галенізм, марксизм, фрейдизм, ніцшеанство;
-назви явищ суспільного, політичного та економічного життя,
-назви установ та закладів: корніловщина, біржа, академія;
-назви танців, ігор та музичних інструментів: бостела, патефон, еола, джаз;
-назви ляльок: маріонетка;
-назви будівель, приміщень: вокзал, мансарда, мартен;
-назви хвороб: гайморит, дальтонізм;
-назви одиниць виміру: кулон, герц, ампер, ом.;
-назви хімічних елементів: ванадій, кобальт;
-назви явищ природи: аврора, борей;
-назви небесних тіл: Венера, Плутон, Марс;
-назви рослин: гіацинт, ренклод;
-назви страв та напоїв: бешамель, монпасьє, грог;
-назви одягу та тканин: батист, гобелен, реглан,панталони.

Слово макінтош — пальто, плащ — виникло внаслідок перенесення назви водонепроникної тканини, поширеної в Англії та Франції, на сам виріб. У свою чергу, тканину почали так називати за іменем людини, яка винайшла спосіб виробництва — шотландського хіміка Чарльза Макінтоша.

Толстовкою — іменем російського письменника Л. Толстого — називається сорочка, скроєна в російському стилі. Письменник полюбляв сорочки такого фасону. З ім'ям англійського поета Байрона пов'язують назву сорочки з відкритим широким коміром — байронка.

Цікаво, що вислів — затрапезний вигляд — аж ніяк не пов'язаний з процесом споживання їжі. Виявляється, що затрапез — дешева тканина, яку використовували для пошиття грубого одягу. Назва пішла від прізвища власника фабрики купця Затрапезнова.

3. Термін і власна назва

Найчастіше в основі спеціальних термінів лежить слово, що виникло на грунті античних мов. Своєрідно складається правописна доля термінів, зобов'язаних появою власній назві. Частина з них від власної назви відрізняється лише тим, що пишеться з малої літери. Це, наприклад, револьвер кольт, назва якого збігається з прізвищем його винахідника — американського зброяра XIX ст. Семюеля Кольта; одиниця дози випромінювання рентген — від прізвища німецького фізика Вільгельма Конрада Рентгена; одиниця роботи електричного струму або енергії джоуль, назва якої утворена від прізвища англійця Джеймса Прескотта Джоуля.

Терміни, названі за прізвищем людини, пишуться з малої літери: але коли одиниці виміру подані скорочено, вони пишуться з великої: ампер позначається великою літерою А, ньютон — Н, назва паскаль передається за допомогою двох літер, з яких перша велика — Па.

Саме слово термін — теж антропоном. Термін — римський бог меж і прикордонних знаків, стовпів, каменів, що вважалися священними.

Власні назви використовуються для називання міст, сіл, географічних понять. Якщо дослідити географічну карту, то знайдеться багато назв, пов'язаних з іменами. Наприклад, Київ походить від імені одного із братів — засновників. Місто Львів, заснований у XIII ст. князем Данилом Галицьким, за переказами, названий за ім'ям його сина Лева.

У гомоні століть живе мелодійна назва Житомир. Легенда розповідає про Житомира — дружинника київських князів Аскольда та Діра. Після підступного вбивства в Києві Аскольда і Діра він не захотів бути на службі у князя-вбивці Олега. Зібравши дружину, він подався до волинських лісів і заснував там місто. За йменням засновника місто і назване.

Власні імена і філологія. Однією з двох слов'янських абеток є *кирилиця,* названа на честь просвітителя Кирила, який створив її на основі грецького письма і разом зі своїм братом Мефодієм сприяв поширенню слов'янської граматики. 1708 року наказом Петра I кирилиця була реформована в громадянський шрифт, так звану "гражданку". П.Куліш залишив нам український варіант абетки, якою ми користуємося сьогодні; називається вона *"кулішівкою".*

У багатьох художніх та публіцистичних творах використовується *каламбур* — гра слів на основі подібності їх звучання. Існує дві версії походження цього лінгвістичного терміна. Слово пов'язують з ім'ям вестфальського барона Каленбергера, який, погано володіючи французькою, уславився при дворі Людоиика XIV постійними дотепами, і з ім'ям барона Калемберга при дворі польського короля Станіслава Лещинського, де прийнято було говорити французькою. Погано знаючи мову, барон кумедно плутав слова.

Твір, який містить необгрунтовані напади на інших, називається *пасквілем.* Вчені вважають, що слово походить від імені римського дотепника — чоботаря Паскіно, який жив у XV ст. і писав дошкульні епіграми на високопосадових осіб.

Антропономи, як бачимо, є продуктивним джерелом лексичного збагачення мови. Крім того, знайомство з ними, поглиблює наші знання, про, здавалось би, звичайні поняття, за якими приховуються найвигадливіші історії.

Лекція № 7-8
(4 години)
Тема: Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики
План

6. Топонімія як базове поняття топоніміки. Топоніми та їх традиційні різновиди.
7. Різні підходи до топонімічних класифікацій.
8. Поняття “мікротопонім”. Особливості мікротопонімії.
9. Класифікації мікротопонімів.
5. Структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів.

Ключові слова: топоніміка, топонімія, топонім, мікротопонім, географічна назва

Мета: ознайомити з особливостями топонімії, з основними видами топонімів; розкрити поняття „мікротопонім” і висвітлити класифікації та структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів.

Завдання:

- розкрити поняття „топонім”та „мікротопонім”;
- охарактеризувати різні підходи до класифікацій топонімів та мікро топонімів;
- з’ясувати структурно-словотвірний аспект вивчення мікро топонімів.

Література

1. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К., 1981.
2. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976.
3. Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969.
3. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). – К., 1991. - 267 с.

1. Топоніміка (від др.-грец. Topos - місце і onoma - ім'я, назва) - наука, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання та вимову, а також природні та соціальні умови минулого, за яких дані назви виникли. Базовим поняттям топоніміки виступає топонімія - сукупність назв (топонімів) на певній території. Топонім (з грецької – місце, місцевість, країна й ім'я, назва) – власна назва будь-якого географічного об’єкта.Основне значення і головне призначення географічної назви - фіксація місця на поверхні Землі. Серед топонімів виділяються різні класи, такі як: ойконіми - назви населених місць, астіоніми - назви міст, гідроніми - назви річок, дрімоніми - назви лісів, ороніми - назви гір, урбаноніми - назви внутрішньоміських об'єктів, годоніми - назви вулиць, агороніми - назви площ, дромоніми - назви шляхів сполучення, макротопоніми - назви великих незаселених об'єктів, Мікротопонімія - назви невеликих незаселених об'єктів, антропотопоніми - назви географічних об'єктів, вироблених від особистого імені.

Різні види географічних назв зумовлюють поділ топонімів на види: 1) гідроніми (назви вдних об’єктів: річок, озер, джерел, водоспадів, потоків, струмків, а також океанів, морів тощо); 2) фоніми (назви курганів); 3) ойконіми (назви населених пунктів: міста, села, селища тощо); 4) сплеоніми (назви печер, скельних навісів); 5) омоніми (назви оюєктів рельєфу: хребтів, гір долин, ярів, низовин, впадин, гірських ущелин); 6) хороніми (назви країв і країн).

Ойконім (з грец. – помешкання, дім, житло й ім'я, назва) – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення (міста, селища, села, виселка, хутора). За характером поселення ойконіми поділяються на астіоніми (з грец. – міський), або полісоніми (з грец. – місто) – власні назви поселень міського типу, і комоніми (з грец. – село, селище, виселок) – власні назви поселень сільського типу].

Географічні назви (ойконім, оронім, гідронім тощо) зберігають у собі певний зміст, адже відображають характер у фізичному, економіко-географічному плані, у рослинному і тваринному світі. Топоніми розрізняються за ознаками природи: особливостями рельєфу (*вершина Стіг, підвищення Гостра Могила, Нагольний кряж* тощо); особливостями

водних об'єктів (*річка Біла, місто Жовті Води*); видами рослин (*місто Дубно, село Березівка, річка Рогозянка*); видами тварин (*вершина Кобила, річка Щучна*).

Людей здавна цікавили топоніми, їх походження та історія формування. Першими топонімами ставали звичайні загальні слова: вода, гора, ліс і т. д. Пізніше, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були гори, ліси тощо, вони потребували різноманітності назв таких об’єктів. Поява топонімів зумовлювалася необхідністю розрізняти географічні об’єкти в процесі трудової діяльності людей та з метою орієнтації щодо них. І все це знаходило своє відбиття у назвах.

У процесі тривалого використання географічні назви зазнають неодмінних змін (трансформації), які необхідно враховувати при поясненні етимології назви. На формування власних географічних назв великою мірою впливають конкретні умови історичного розвитку певного регіону. Це особливо помітно в системі власних географічних назв півдня України, значна частина яких сформувалася в цілому пізніше, ніж відповідні назви західних чи північних районів.

Зміст найдавніших назв, що виникли на основі мов давніх, нині неіснуючих народів, розкривається лише в процесі спеціальних досліджень. Пам’ять про них зберігається в географічних назвах, які перетворилися на загадкові тексти-символи, що являють собою своєрідні знаки, символи та залишаються незрозумілими доти, доки не буде з’ясоване їхнє початкове значення. Розшифрування таких найменувань розкриває стан природних ландшафтів та взаємодію людини і природи, що має наукову цінність для багатьох наук.

У мовознавстві географічні назви нерідко служать єдиним свідченням давно зниклих мов, а в інших випадках, складаючи частину мовного багатства народу, дозволяють виявити важливі факти історичної фонетики, граматики, словотворення. Дослідження топонімної лексики повинні бути комплексними: спиратися на мовні факти, дані матеріальної культури й історичних джерел, а також на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи іншу назву.

Топонім – це соціальне явище, що відображає властивості об’єкта й подає їх крізь призму людського уявлення про даний об’єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення. Але топонім не є чимось сталим і незмінним: один і той самий об’єкт може отримувати нові назви в залежності від спектрів його використання. Чимало давніх українських топонімів були замінені новими назвами: *аеродром, кар’єр, торфовисько, колгоспне поле, пустир та ін*. Тому виявлення колишніх найменувань, які ще зберігаються в пам’яті людей та історичних джерелах, є надзвичайно важливим для топонімічних досліджень.

Наступні види топонімів виділяють у сучасній топоніміці:

Види топонімів	**Географічні назви об'єктів**	**Приклади**
Астіоніми	міст	Астана, Париж, Старий Оскол
Ойконіми	поселень і населених пунктів	станиця Кумилженской, село Фінев Луг, село Шпаковський
Урбоніми	різних внутрішньоміських об'єктів: театрів і музеїв, садів і скверів, парків та набережних та інших	Міськсад в Твері, стадіон «Лужники», житловий комплекс «Роздолля»
Годонім	вулиць	Волхонка, вулиця Страж Революції
Агороніми	площ	Палацова і Троїцька в Санкт-Петербурзі, Манежна в

		Москві
Геоніми	проспектів та проїздів	проспект Героїв, 1-й проїзд Першої Кінної Лахті
Дромоніми	транспортних магістралей і доріг різного типу, як правило, проходять за межами поселень	Північна залізниця, БАМ
Хороніми	будь-яких територій, областей, районів	Молдаванка, Стригін
Пелагоніми	морів	Біле, Мертве, Балтійське
Лімноніми	озер	Байкал, Карасьяр, Онезьке, Тростенское
Потамоніми	річок	Волга, Ніл, Ганг, Кама
Гелоніми	боліт	Васюганское, Синявинских, Сестрорецьку
Ороніми	височин, хребтів, пагорбів	Піренеї і Альпи, Боровицький пагорб, Студена гора і Дятлова гори
антропотопоніми	що відбулися від прізвища або власного імені	Магелланова протока, місто Ярославль, безліч сіл і сіл з назвою Іванівка

Н. В. Подольська пропонує семантичну класифікацію топонімів:
· ергоніми (назви організацій, суспільств, закладів);
· гідроніми (назви водних об’єктів);
· екклезіоніми (назви храмів, соборів);
· комоніми (назви сіл);
· хороніми (назви будь-яких територій, областей, районів);
· топоніми-прізвиська (назви міст, місцевостей, будинків, у вигляді прізвиськ);
· інсулоніми (назви островів);
· агороніми (назви площ, ринків);
· годоніми (назви вулиць);
· міфоніми (назви міфологічних об’єктів);
· ойконіми (назви населених міст)
· ороніми (назви гір)
· урбаноніми (назви внутриміських об’єктів);
· макротопоніми (назви великих незаселених об’єктів);
· мікротопоніми (назви невеликих незаселених об’єктів);
· агрооніми (назви земельних наділів, ділянок);
· дримоніми (назви лісових ділянок);
· хороніми (назви будь-яких територій, областей, регіонів)

2. Топонімічні класифікації мають свою історію. Перші спроби поділу географічних назв відносять до XIX століття, коли була відображена їх належність до семантичних категорій і морфологічних груп.

В 1946 р. надрукована класифікаційна схема польського топоніміста професора В.Татицького, яка визвала велику дискусію. Так за його думкою, група назв місцевості складається із підгруп: топографічних; культурних; вихідних; диминутивних (зменьшувальних) Можна зразу ж відмітити, що в переліку не дотриманий принцип класифікації. Поряд не можуть стояти топоніми топографічні і зменшувальні.

Топографічні топоніми теж можуть бути виражені в зменшувальній формі. Не зовсім чітко визначені терміни «культурні» або «вихідні» назви.

Професор Л.Л.Гумецька запропонувала просту схему, за якою всі географічні назви поділяються на 4 групи: які не походять від назв осіб; які походять від назв осіб; невизначеного значення; незрозумілого значення.

Останні дві групи важко протипоставити. Можна зустріти і трьохзначний поділ: топографічні назви, назви населених міст, виробничі.

Цікаву класифікацію географічних назв представив професор А.М.Селіщев. За його схемою назви поділяються на: які походять від імен людей і їх прозвищ; від назв людей за родом діяльності; за соціально-майновою ознакою і за положенням; пов'язані з адміністрацією і владою; які відображають етнічний характер населення; які відображають специфіку ландшафту і особливості забудови населених міст; з абстрактним значенням.

Найбільш простим здається поділ географічних назв за об'єктами номінації:

1) ороніми – імена елементів рельєфу, його форм: гір, вершин, рівнин, плато, низовин, впадин тощо;

2) гідроніми – імена річок, озер, морів, океанів, каналів, водосховищ

3) імена рослинних суспільств: лісів, парків, луків тощо;

4) імена населених місць: міст, сіл, селищ, хуторів

5) імена вулиць, площ, провулків, проїздів, мостів в містах, селищах

Ці п'ять великих груп вміщують майже все розмаїття географічних об'єктів, але не всі абсолютно. В яку із цих груп слід, наприклад, віднести імена боліт, солончаків, сухих русел річок, ярів.

Болота можуть бути вміщені в ряд гідронімів, також як і сухі русла і яри. Але з іншої сторони, болота – це своєрідні гідрофільні рослинні асоціації, тому вивчаються ботаніками, а русла і яри елементи рельєфу, якими цікавляться геоморфологи, і які досліджують процеси ерозії.

Класифікація топонімів на п'ять груп має проріхи і в іншому відношенні. Імена річок дуже часто без будь-яких модифікацій переходять в назви населених пунктів. Прикладів дуже багато: річка Москва і місто Москва, озеро Севан і місто Севан в Вірменії.

Крім того за малим виключенням, долина як форма рельєфу повторює назву річки, яка по ній протікає. Тут спостерігається відповідність гідроніма і ороніма. В рідких випадках вони називаються по-різному: по Байдарській долині в Криму протікає річка Чорна, в Дар'яльській улоговині на Північному Кавказі несе свої води річка Терек.

Інша класифікація, яка часто повторюється в різних топонімічних роботах походить із приналежності назв до номінальних слів і антропонімів, до яких вони апелюють. Такий поділ на групи також не ідеальний.

1. *Назви, які подані за будь-якими ознаками рельєфа:* вершина Зубці Ай-Петрі в Криму, місто П'ятигірськ і Кривий Ріг.

2.*Назви, подані за ознаками водних об'єктів:* річка Красна, місто Жовті Води в Дніпропетровській області, міста і селища міського типу Приморський, Приморськ, Приморське (повторюється в різних місцях).

3.*Фітотопоніми, тобто імена, які подані за видами рослин:* селище Лісне, Ракітки (повторюється в різних областях України), місто Дубно в Ровенській області, Сосни, Соснівка, Сосновий (повторюється декілька раз), місто Липецьк і місто Лейпціг (в Німеччині) від назви дерева – липа.

4.*Зоотопоніми, тобто імена, які присвоювались за видами тварин:* селище міського типу Мін-Куш (в перкладі – тисячу пташок) в Киргизії, місто Оленегірськ в Мурманській області і острів Бєлічий в Охотському морі.

5.*Антропоніми, тобто назви імен, прізвищ і прозвищ людей.*

6.*Виробничі топоніми.* Їх кількість швидко збільшувалася в період будівництва народного господарства в колишньому РС. Вони відображали провідну роль будь-якої галузі виробництва в місті або селищі.

7. *Торгово-транспортні назви.* Вони виникали в різні епохи, але живуть і тепер, постійно збільшуючись в кількості в залежності від будівництва нових доріг, портів, гаваней. Деякі з таких топонімів не потребують пояснень і розкриття їх внутрішнього змісту: Карасубазар (тепер Бєлогорськ в Криму) – базар на Чорній річці.

За кордоном велика кількість імен приморських міст мають слово порт (порівняємо латинське portus – гавань): Портленд, Порт-Саїд, Портсмут. Ім'я античного міста Портус-Гале (нині) Порту стало основою назви країни Португалії.

8.*Соціальні назви*. Ці назви виникли в минулому, вони відображали соціальну структуру населення.

В Африці частина узбережної Гвінейської затоки називається „невольничий берег”.

Зустрічаються і аристократичні топоніми: Царевококшайськ (тепер Йошкар-Ола).

9.Етноніми, тобто географічні назви, які виникли від імен народів, родів.

10.Ідеологічні назви. Дуже широко представлені топоніми за іменами святих і релігійних свят. Церква привнесла в топонімію релігійно-ідеологічний аспект.

Ідеологічною направленістю відмічається і частина колонізаційної топонімії. Виділяють три групи назв: перенесені із метрополій в колонії; які походять від імен королів, міністрів, генералів і адміністраторів колоній; власні колоніальні.

Власне колоніальні топоніми володіють ідеологічною і політичною інформацією.

Але і ця класифікація має проріхи в деяких аспектах. Перед усім вона передбачає знання смислової зміни кожного географічного імені для віднесення його в ту або іншу групу. Але наука далеко не завжди має такі дані. Етимологія мільйонів топонімів залишається невідомою або спірноюНерідко, не дивлячись на простоту, важко з впевненістю віднести топонім до визначеної групи.

В основу третьої класифікації покладений історичний принцип. Будь-яка сукупність географічних назв формувалась на протязі часу. В Середземномор'ї або в Індії збереглися топоніми, вік яких нараховує декілька тисячоліть. А в Антарктиді основна маса імен має молодий вік 50-100 років.

Кожна історична епоха несе свої особливості, їх можна прочитати і в топонімії. Так, в період „времен Очакова и покоренья Крыма”, в кінці 18 ст. з'явилася мода присвоювати грецькі імена містам на півдні України і Росії. Тоді появилися топоніми, які закінчувалися на *–поль* від грецького поліс – місто: Сімферополь, Севастополь, Ставрополь, Овідіополь, Кастрополь, Григоріополь, Мелітополь.

Історична класифікація визнається деякими дослідниками єдино прийнятною. Її іще можна рахувати **стратиграфічною,** так як вся сума назв складається в колонку горизонтами або шарами, які мають свої „маркувальні” відмінності. В основі такої колонки лежить якийсь німий горизонт, який не піддається визначенню. Це топоніми які живуть і діють, приналежність яких будь-якому визначеному народу або будь-якому датованому часі встановити не можливо. Формування горизонту іде в далеке минуле.

В ряді випадків назви адаптувались місцевими мешканцями відповідно до законів своєї мови. Цікавий і зворотній процес утворення російських і українських назв із місцевих топонімів методом кальки: Семиріччя із Джетису, Біловодське із Аксу.

Географічна наука в цілях систематизації фізико-географічних районів і ландшафтних областей, а також для розрізнення однойменних назв для різних об'єктів пішла шляхом нарощування прикметників і приставок. Так з'явились назви Заалайський хребет, Туркменські Каракум(и), Західний Узбой.

Отже, не тільки нижній стратиграфічний горизонт впливає на горизонт більш верхнього. Останній перетворює старовинні назви, адаптує їх, змінює фонетичну структуру і морфологічний вигляд. Так, ім'я річки Дніпро формувалось через такі форми: Данаприс, Данашер, білоруське Дняпро.

Поділ топонімії будь-якого району, країни на стратиграфічні горизонти потребує їх знання в усіх аспектах: історичному, лінгвістичному і географічному. На жаль, дуже мало країн або районів земного шару можуть бути віднесені до такої категорії.

Класифікація за морфологічним і словотворчим складом географічних назв виконана А.В.Суперанською за матеріалами синхронної російської топонімії. Автор абстрагувалась від історичного розрізу етимології і звернула увагу на сучасну морфологію. Її класифікаційна схема наступна (Рис. 1, Рис. 2, Рис. 3).

В наведеній класифікації була зроблена спроба охопити всі можливі моделі і все різнобіччя народних і штучно утворених топонімів, але все різнобіччя топонімів майже неможливо укласти в строгі рамки будь-якої схеми.

В останні роки нову класифікацію запропонував американський вчений Дж

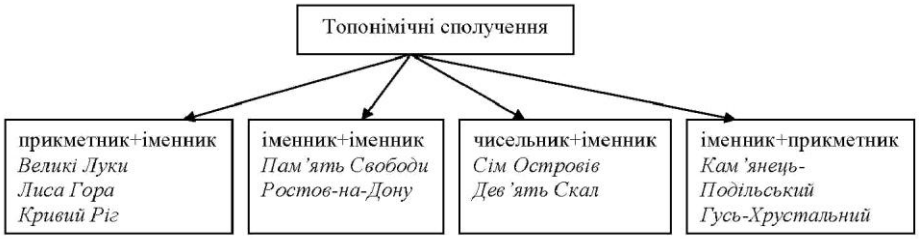

Рис.2. Класифікація топонімічних сполучень

Стюарт. За його уявленням, всі географічні назви можна поділити на: описові; асоціативні; пов'язані з випадками; притягувальні; меморіальні; рекомендовані; народноетимологічні; штучні; помилкові; перенесені.

На думку Дж. Стюарта, все різнобіччя топонімів отримує своє місце в такій схемі. Можливо. Але з точки зору логіки і принципів класифікації вона далека від досконалості. Досить вказати, що перенесені назви, нерідко повторюють меморіальні, описові, асоціативні і інші.; меморіальні можуть бути і штучними, а помилкові в ряді випадків – і описовими і асоціативними.

Висновок. Іще раз підтверджується думка про те, що неможливо створити універсальну єдину класифікацію такої складної, багатошарової, живої системи, якою є топонімія будь-якої країни або іншої великої територіальної одиниці.

Яка схема краща, а яка гірша. Неможливо дати визначену і однозначну

Рис. 3. Класифікація топонімів-прикметників

відповідь. Все залежить від поставленого завдання. Нам, картографам ближча і предметніша семантична класифікація поділу за географічними об'єктами, лінгвістам – морфо-словоутворювальна, історикам – стратиграфічна.

Але питання про класифікації має велике значення в практичних топонімічних дослідженнях, в тому числі і регіональних. Будь-яке наукове дослідження передбачає систематизацію матеріалу. А це викликає необхідність поділу його на якісь категорії, групи, розряди, типи, а все це приводить до класифікації.

Отже, зроблений огляд декількох класифікаційних схем, в їх основу яких були покладені різні принципи поділу топонімів, але не вичерпані всі можливі рішення. Критичний аналіз приведених схем показує наявність недоліків в кожній. В хронологічному аспекті будь-яка топонімічна система і архаїчна і сучасна. В просторі вона і неповторна, і є риси подібності, тому що основні відправні положення номінації географічних об'єктів є одними і тими ж або дуже близькими в усьому світі

3. Важливим є також питання поділу топонімів на мікротопоніми, власне топоніми і макротопоніми. За О. В. Суперанською[1]:

Мікротопоніми – це індивідуальні назви невеликих природних або штучно створених об’єктів, які зазвичай відображають їх характер і властивості. Ці назви відомі людям, які проживають серед цих об’єктів.

Власне топоніми – це індивідуальні назви природних або штучно створених об’єктів, які, як правило, не відображають безпосередньо характеристик об’єкта, тому що неодноразово переосмислювались і змінювались. Вони вживаються в мові значної кількості людей, відомі за межами свого місцезнаходження.

Макротопоніми – це індивідуальні назви географічних (гірських, річкових) систем чи спеціально виділених політично-адміністративних територій (держав, провінцій). Найчастіше штучно створені, за ступенем вживання – міжнародні.

Спільним для цих груп слів є те, що вони номінативні, всі являються власними назвами реально існуючих предметів, всі вони прив’язані до певного місця та індивідуальні. Основні відмінності такі:
1) це назви різних об’єктів, що відрізняються не тільки розміром, а й якісними характеристиками; 2) ці об’єкти відіграють різну роль в житті людини; 3) випадковість у

[1] Суперанская А. В. Что такое топонимика? – М.: Наука, 1984. – С. 42-48.

мотивуванні більшості мікротопонімів і власне топонімів, невипадковість мотивування багатьох макротопонімівОтже, мікротопонім — це “вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об'єкта та частини макрооб'єктів (лісків, урочищ, полів, сінокосів, стежок, пасовищ, окр. каменів тощо). Для мікротопонімів здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість”[2].

Багато культурних, історичних, природних реалій втілено у місцевих назвах. Люди не лише номінували ріки, гори, поля, кутки села, але й осмислювали ці реалії у слові. Топонімна система дозволяє відтворити “географічну” картину світу певного етносу за допомогою “топонімних” концептів. На мовному рівні будь-який топонім – це знак, а на ментальному – концепт. Мікротопонімні феномени є невичерпним джерелом історичного минулого українського народу, що містять важливу інформацію про розвиток краю, ландшафт, господарську діяльність, культуру, традиції тощо.

Мікротопоніми належать до унікальних та своєрідних одиниць, оскільки на процес їхнього виникнення впливають різні фактори: лінгвістичні, історичні, географічні, етнокультурні. Це зумовлено здатністю зберігати в собі різночасові елементи та відображати цілісну лінгвістично-географічну історію окремої території. Красномовні свідки минулого, географічні назви займають почесне місце серед найкоштовніших історичних пам’яток, як живе відлуння минулих віків[3].

Поява мікротопонімів – завжди живий процес, а самі вони – постійне, але не єдине джерело творення власне топонімів[4]. Топоніміка відображає не лише географічне середовище, а й ставлення суспільства до нього. Людина відзначає в середовищі ті аспекти, які на цей час найважливіші для неї, для її діяльності та існування, і подає їх крізь призму людського уявлення про даний об’єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення. При номінації “справа не в розмірі об’єкта, а в ролі, яку він відіграє. Одержувало назву навіть окреме дерево, якщо воно ставало орієнтиром, завдяки якому знаходили дорогу”[5].

Закономірності мікротопонімії дещо відмінні від закономірностей власне топонімії. Мікротопонімія – це сфера живого мовлення. Мікротопоніми як одиниці цього мовлення швидко реагують на зміну природних умов, більш рухливі, змінні, нестійкі, варіативні порівняно з назвами великих об’єктів. Найменування невеликих об’єктів, безумовно, піддаються часовим змінам, які призводять іноді до цілковитого зникнення онімів.

Мікротопоніми як компоненти мови допомагають відтворити етнокультурний фон формування української нації. Адже відомо, що мова – досконала система символізації колективного досвіду – є символічним ключем до розуміння етнокультури. Мікротопоніми – фрагмент мовної картини світу, саме в ній відображається етнічний менталітет. Мікротопоніми – факт однієї мови і творчості одного народу, бо зміна населення веде до зміни мікротопонімів. Тому вони творять найбільш рухливу й динамічну частину топонімії[6].

Мікротопоніми семантично близькі до загальних назв. Межа між ними окреслюється завдяки тому, що мікротопоніми закріплені за конкретними фізико-географічними об'єктами, а також відзначаються меншою граматичною стійкістю, історично мінливіші. Їх специфіка тісно й органічно пов’язана з різними особливостями

---

[2] Українська мова. Енциклопедія. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 345.
[3] Никонов В. А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – С. 13.
[4] Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. — М.: Наука, 1973. – С. 166.
[5] Никонов В. А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – С. 17.
[6] Суперанская А. В. Что такое топонимика? – М.: Наука, 1984. – С. 48.

іменованих об'єктів. Значна частина мікротопонімів виконує функцію локальних орієнтирів на прилеглій місцевості.

4. **Класифікації мікротопонімів**

Класифікація твірних основ мікротопонімів за лексико-семантичним принципом

Через різний підхід до топонімічних досліджень існує багато класифікацій, в основі яких лежать різні принципи, зокрема етимологічний, морфологічний, лінгвістичний та ін.. В. А Жучкевич[7] наголошує, що ще не існує класифікації, яка б враховувала всі аспекти топоніміки як науки, проте вона є необхідною для наукового і точного аналізу матеріалу.

Оскільки одним із завдань нашої магістерської роботи є здійснення аналізу мікротопонімів з огляду на лексико-семантичне значення їх твірних основ, то надалі подаємо відповідні класифікації.

Враховуючи семантику твірної основи топоніма, його лексико-семантичну структуру і словотвірну форму, класифікацію здійснив
О. М. Селищев[8], він виділив такі групи:

1. Назви, що походять від імен і прізвищ людей.
2. Назви, в основі яких назви професій, занять.
3. Назви за соціально-майновою ознакою і станом.
4. Назви, пов'язані з адміністрацією і владою.
5. Назви, що відображають етнічний характер населення.
6. Назви, що вказують на специфіку ландшафту, характерні особливості виду та забудови населеного пункту.
7. Назви з абстрактним значенням.

В. А. Жучкевич[9] виділяє 8 груп найменувань:

1. Назви, що виникли на базі природних умов місцевості (флори, рельєфу, грунтів).
2. Назви, що виникли на основі соціальних та економічних явищ (етнічний склад, трудові навички, родинні зв'язки).
3. Назви, що характеризують особливості об'єкта (розмір, вік, стан).
4. Патронімічні назви (особисті прізвища та імена).
5. Своєрідні назви-мігранти, в основі яких лежать інші топоніми.
6. Назви релігійного і культового характеру.
7. Меморіальні і символічні назви.
8. Назви досі не пояснені, які не належать до жодної з груп.

Використовує лексико-семантичний критерій і С. Грабець[10], проте його класифікація дуже деталізована, наприклад, лише тільки водні об'єкти поділяються на 7 груп:

1. Назви, утворені від:

а) водних термінів;
б)властивостей води;
в)властивостей поверхні;
г)рослинного світу;
д)розміщення відповідно до інших географічних об'єктів;

2. Культурні назви.
3. Назви, що походять від інших топонімів.
4. Назви, що походять від власних назв:

а) присвійні прикметники;

---

[7] Жучкевич В. А. Общая топонимика. – Минск, 1968. – С. 86.
[8] Селищев А. М. Из старой и новой топонимии // Селищев А. М. Избранные труды. М.: Просвещение, 1968. - С. 45-96.
[9] Жучкевич В. А. Общая топонимика. – Минск, 1968. – С. 89-96.
[10] Hrabes S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Krakow, 1950. – 264 с.

б) іменники зі значенням присвійності;
в) похідні від особистих назв;
г) назви, зв'язок яких з власними назвами неясний;

5. Родові назви.
6. Назви іншомовного походження.
7. Назви незрозумілої етимології

На матеріалі української актової мови XIV – XV століть Л. Л. Гумецька розробила класифікацію топонімного матеріалу. Результатом її дослідження є праця "Нариси словотвірної системи української актової мови XIV – XV століть"

I. Місцеві назви, що не походять від назв осіб.

1. Назви, зв'язані з природними умовами території.
2. Назви, зв'язані з матеріальною культурою населення.
3. Назви нових, пізніших осель, що виникли на базі старої оселі або так чи інакше зв'язані з нею.
4. Назви, зв'язані з якимись особливими властивостями місцевості.
5. Назви, що відбивають риси суспільного устрою.
6 Назви, зв'язані з назвами членів тіла людини.
7. Назви, зв'язані з віруваннями мешканців.
8. Назви, утворені від назв рік.
9. Глузливі назви.

II. Місцеві назви, що походять від назв осіб.

1. Назви, що походять від власних назв осіб.
2. Назви, що походять від загальних назв осіб.

III. Місцеві назви непевного значення.

1. Назви, що можуть викликати різні асоціації.
2. Назви, в яких можна тільки встановити зв'язок з якимсь коренем.

IV. Назви неясного значення.

Є. М. Посацька-Черняхівська у праці "Топонімічні ландшафтні назви"[11] розробила таку класифікацію топонімії Львівської області:

1. Рельєфні назви.
2. Назви лісового ландшафту.
3. Назви, зв'язані із структурою ґрунту і гірськими породами.
4. Назви, зв'язані із водою і водним режимом.

Ознайомившись із класифікаціями та проаналізувавши їх, подаємо створену на їх основі, з деякими доповненнями, класифікацію:

1. Мікротопоніми, похідні від апелятивів:
1.1. Мікротопоніми, що походять від географічних термінів.
1.2. Мікротопоніми, мотивовані назвами рослин.
1.3. Мікротопоніми, що вказують на промисли.
1.4. Мікротопоніми, що характеризують особливості об'єкта (колір, форму, розмір).
1.5. Мікротопоніми, що вказують на шляхи сполучення.
1.6. Мікротопоніми, мотивовані назвами гідрографічних реалій.
1.7. Мікротопоніми, що позначають вільні землі.
1.8. Мікротопоніми на позначення специфіки ґрунтів.
1.9. Мікротопоніми, похідні від загальних назв осіб.
1.10. Мікротопоніми, пов'язані з місцем розташування об'єктів.
1.11. Мікротопоніми, пов'язані з обробітком і виміром землі.
1.12. Мікротопоніми, мотивовані назвами споруд.

---

[11] Посацька-Черняхівська Є. М. Топонімічні ландшафтні назви // Питання українського мовознавства. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – Кн. 3. – С. 164-169.

1.13. Мікротопоніми невідомого походження.
2. Мікротопоніми, похідні від власних назв:
2.1. Відтопонімні мікротопоніми.
2.2. Відантропонімні назви.

5. Структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів

Власні географічні назви, тобто топоніми і мікротопоніми, є словами, і вже тому вони входять в склад лексики мови та розглядаються на всіх її рівнях. Словотвір як розділ мовознавства вивчає структуру слів, способи їх творення, словотворчі значення, що виникають у процесі словотворення. Як зазначив І. І. Ковалик, назви населених пунктів, як і всі інші географічні найменування, не становлять спеціальних словотворчих типів, навпаки, всі засоби і способисловотворення в загальному лексичному складі мови є характерними і для географічних імен[12], тому необхідно ознайомитись з типами словотворення, які використовуються в українській мові.

За лексико-граматичним характером словотвірної бази та словотвірних засобів розрізняють морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний способи словотворення.[13]

Морфологічний спосіб словотворення — основний спосіб збагачення словникового складу української мови. Цей спосіб включає афіксацію (суфіксальний, префіксальний, суфіксально-префіксальний, постфіксальний способи), безафіксний спосіб, основоскладання, словоскладання, абревіацію та комбінації зазначених способів.

Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення — це спосіб творення нових слів шляхом переходу слів одного граматичного класу в інший. При такому словотворенні відбувається перехід слова з однієї частини мови в іншу, причому змінюються значення і граматичні ознаки слова. Ідеться, таким чином, про субстантивацію (перехід в іменники), ад'єктивацію (перехід у прикметники), адвербіалізацію (перехід у прислівники), прономіналізацію (перехід у займенники).

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення — це спосіб утворення нових слів у результаті стягнення в одне слово двох або більше, що виражають одне поняття.

Лексико-семантичний спосіб словотворення — це спосіб творення нових слів унаслідок розщеплення значення слова на два самостійні значення, тобто процес утворення омонімів від багатозначного слова.[14] Для вживання в сфері мікротопоніміки, О. В. Суперанська[15] заперечує назву “семантичний” чи “лексико-семантичний” спосіб творення, натомість пропонує термін “ономастична конверсія”, вважаючи, що змінюється лише сфера застосування слова, а не його семантика, хоча вона і відходить на другий план. Проте ми надалі вживатимемо термін лексико-семантичний спосіб.

Л. Л. Гумецька у своїй праці[16] ілюструє застосування типів словотворення, виділених В. В. Виноградовим, як для створення власних назв, топонімів, так і для загальних назв, детально описує і характеризує кожен із способів, перелічує притаманні їм словотворчі засоби та особливості їх застосування.

---

[12] Ковалик І. І. Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом-иц-я(-ниц-я) / Ковалик І. І. // Питання українського мовознавства. – Л. : Вид-во Львівського унів-ту, 1960. – Кн. 4. – С. 137-143.

[13] Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1999. – С.113.

[14]Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2008. – С. 103-110.

[15] Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. М.: Наука, 1969.

[16] Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи укранської актової мови XIV-XV ст. К.: Вид-во АН УРСР, 1958.

Є. М. Посацька-Черняхівська[17] згодом детальніше розглянула морфолого-синтаксичний та лексико-синтаксичний способи в межах складних топонімів. На необхідності вивчати топонімний словотвір наголошує І. Ковалик[18]. Зокрема він пише, що в опублікованих досі роботах, присвячених вивченню лексичного складу мови, топоніміка згадується чомусь рідко, або про неї зовсім забувають, але при характеристиці лексичного складу мови слід розглядати топонімний матеріал і ономастику взагалі, бо вони є його невід'ємною частиною. "Вивчення деривації мікротопонімів будь-якого регіону є важливим та необхідним, адже дозволяє зрозуміти, як виникла місцева географічна назва, а також виявити закономірності та особливості творення пропріативів загалом

Незважаючи на те, що дериваційна система мікротопонімії не виробила способів словотворення, які притаманні тільки їй, і послуговується загальномовними, мікротопонімотворення має і свою специфіку, яка полягає насамперед у виборі і використанні словотворчих засобів[19].

В залежності від території збору матеріалу змінюватись буде і домінуючий тип словотворення і специфічні форманти, адже, як зазначає О. В. Суперанська, "…із усього різноманіття словотвірних засобів на певній території використовується лише обмежене число типів, найбільш прийнятних і зрозумілих для цієї місцевості. Це пов'язане з історією місця, зміною етнічного складу, взаємодією мов і діалектів… ніхто не рахував, скільки морфологічних типів може входити в топонімну систему певної місцевості, але розуміється, що число цих типів повинне бути обмеженим, інакше система перестане функціонувати"[20].

В українському мовознавстві питання творення мікротопонімів розглядають у своїх працях В. Баньоі (Петруляк)[21], Н. Лісняк[22], Н. Сокіл[23],О. Михальчук[24], О. Проць[25] та ін.

Як і багато інших, Н. В. Сокіл подає структурно-словотвірну класифікацію мікротопонімів[26], згідно з якою виділяє мікротопоніми простої та складеної структури і описує характерні для них способи творення:

---

[17]Черняхівська Є. М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини // Питання українського мовознавства. — Львів, 1960. — Кн. 4. – С.144-149.

[18] Ковалик І. І. Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом-иц-я (-ниц-я) / Ковалик І. І. // Питання українського мовознавства. – Л.: Вид-во Львівського унів-ту, 1960. – Кн. 4. – С. 137-143.

[19] Гулик О. І. Трансонімізація як спосіб творення мікротопонімів півночі Львівщини // Наукові записки. Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 86. – С. 253.

[20] Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969.

[21] Баньоі В. Ф. Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. — Івано-Франківськ, 2009. — 20 с.

[22] Лісняк Н.І. Мікротопонімія Західного Поділля: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2004. – 20 с.

[23] Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини. – Львів, 2008. – 206 с.

Сокіл Н. В. Мікротопоніми суфіксальної деривації (на матеріалі мікротопонімії Сколівщини) // Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 4–5 жовтня 2006. – Вінниця, 2006. – С. 88–93.

[24] Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : Автореф. дис…канд. філол. наук: 10.02.01. – Київ, 1998. – 20 с.

[25] Проць О. І. Мікротопонімія півночі Львівської області: Автореф... канд. філол. наук.: 10.02.01. — Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. — 19 с.

[26] Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини: дис... канд. наук: 10.02.01. – Львів, 2007. – С. 103-128.

Мікротопоніми простої структури – це однослівні мікротопоніми. В межах цієї групи дослідниця виділяє такі способи їх творення:

1)Лексико-семантичний – виникнення нового слова через зміну значення. У мікротопонімії представлений такими різновидами:

А) Онімізація апелятивів – перехід апелятива в розряд онімів без жодних змін.

Б) Трансонімізація – перехід одного класу онімів в інший без будь-яких формальних чи структурних змін.

2) Морфологічний

А) Суфіксальний спосіб деривації

Б) Префіксальний спосіб деривації

3)Морфолого-синтаксичний (субстантивація)

4)Основоскладання

Мікротопоніми складеної структури – багатокомпонентні описові конструкції, а саме:

Двокомпонентні сполуки з різними моделями:

Прикметник + іменник

Числівник + іменник

Іменник + іменник

Прийменникові конструкції*Власне прийменникові конструкції*

Номінативно-прийменникові конструкції

О. І. Проць[27] так класифікує мікротопоніми:

Мікротопоніми простої структури, виділяючи такі основні типи їх творення:

Лексико-семантичний

Афіксальний

Лексикалізація прийменникових конструкцій

Субстантивація

Складні мікротопоніми (найменування, утворені основоскладанням)

Мікротопоніми складеної структури

Лексикалізація та онімізація підрядних словосполучень

Прикметника та іменника

Іменника та іменника

Числівника та іменника

Назви у формі прийменникових конструкцій

Лісняк Н. І.[28] поділяє мікротопоніми **за структурою** на:

- прості (однослівні) – лексеми, які мають просту чи складну основу, оформлену за лексико-граматичною моделлю іменника або прикметника в чоловічому, жіночому, середньому роді або у формі однини чи множини. Однослівні мікротопоніми об'єднують:

а) лексеми з неподільною основою, яка збігається з коренем або кореневі слова (*Жолоб, Кут, Луг*);

б) структурно непохідні назви з подільними основами (*Березина, Залісся, Липник, Підліс*);

в) композити, що виникли на базі апелятивів або онімів (*Новосілка, Суходіл*);

г) похідні афіксальні деривати (*Борисівна, Качурина*);

ґ) назви, що утворилися шляхом основоскладання (*Сімочверть*).

Для мікротопонімів простої структури характерні такі способи творення:

Лексико-семантичний, яким утворені:

---

[27] Проць О. І. Мікротопонімія півночі Львівської області: Автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 19 с.

[28] Лісняк Н.І. Мікротопонімія Західного Поділля: Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – Ужгород, 2004. – 20 с.

а) мікротопоніми з неподільними основами; це назви, фонематична структура яких відповідає апелятивам в однині чи множині або прикметникові утворення;

б) мікротопоніми з подільними основами, співзвучні з афіксальними апелятивами, афіксальними прикметниками та онімами;

в) мікротопоніми, базові назви яких утворено способом складання основ.

В межах *морфологічного* способу творення виділені такі утворення:

А) Префіксальні

Б) Суфіксальні

В) Композитні

Складені мікротопоніми дослідниця поділяє на такі групи:

А) Двослівні назви

Б) Багатослівні назви

В) Прийменникові словоформи:

- *власне прийменникові* – це утворення, що складаються із прийменника і загальної (власної) назви - *номінативно-прийменникові конструкції* (назви, в яких опорним словом виступає географічний номен, а диференціювальним знаком – неузгоджене означення в називному відмінку однини або множини, наприклад: *Брід Коло Пасіки* (брід).

О. І. Михальчук виділяє чотири способи творення мікротопонімів[29]:

Лексико-семантичний спосіб – коли наявні у відапелятивних утвореннях афікси належать до базових лексем і не відіграють топонімотворчої функції.

Морфологічний спосіб

Лексико-синтаксичний спосіб

Морфолого-синтаксичний спосіб

Ми з'ясували сутність понять "топонім" та "мікротопонім", основні відмінності між ними. Також простежили в хронологічній послідовності, хто досліджував основні питання топоніміки і мікротопоніміки, які аспекти мікротопоніміки ґрунтовно досліджені, а над якими ще потрібно попрацювати, мікротопонімія яких регіонів досліджена найкраще. Ми проаналізували кілька класифікацій мікротопонімів за лексико-семантичним принципом, виробивши на їх базі свою, яка найкраще підходить для аналізу зібраного нами матеріалу, при аналізі структурно-словотвірного аспекту мікротопонімів ми з'ясували погляди мовознавців на словотвір та структуру мікротопонімних назв, аналогічно дослідили декілька класифікацій та, опираючись на них, створили власну.

[29] Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я: Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – Київ, 1998. – 20 с.

Комплекс контрольних робіт (ККР)

Базовий рівень

30 питань з 4-ма варіантами відповідей, з яких лише 1 є правильною

1. Яка структура була панівним способом ідентифікації особи наприкінці 18-поч. 19 ст.?

двокомпонентна антропонімна структура

однокомпонентна структура

трикомпонентна структура

чотирикомпонентна структура

2. Хто був автором першої публікації про українські прізвища?

А. Степович

Ю. Редько

В. Горпинич

П. Чучка

3. Хто вважається основоположником української антропоніміки?

Ф. Міклошич

І. Сухомлин

І. Франко

Ю. Редько

4. Хто є автором книги „Сучасні українські прізвища” ?

Ю. Редько

Ю. Карпенко

В. Німчук

І. Сухомлин

5. Хто є автором праці „З історії української антропонімії”?

П. Чучка

М. Худаш

І. Франко

В. Познанська

6. Хто здійснював дослідження прізвищ в історичному аспекті?

Р. Керста

Ю. Карпенко

Ю. Редько

І. Корнієнко

7. Вкажіть суфікс, що виник після занепаду зредукованих і став специфічним українським патронімічним формантом:

-ич, -ович, -евич

-енко

-ін, -ин

-ець

8. Яке прізвище належить до ЛСГ „Назви осіб за їх внутрішніми властивостями”?

Біленький

Кривий

Жевжик

Лях
9. Яке прізвище походить від слов'янського автохтонного імені?
Жданенко
Миколин
Касимов
Томас
10. Яким за походженням є прізвище Орєхов?
українським
російським
білоруським
тюркським
11. Відзначте прізвище тюркського походження:
Йосипов
Гумберг
Акберов
Мороз
12. Відзначте ім'я грецького походження:
Михайло
Олександр
Валентин
Ярослав
13. Відзначте ім'я латинського походження:
Юлія
Ірина
Іван
Марія
14. Анаграма – це:
чуже ім'я реальної особи
псевдонім, виражений умовними таємничими знаками
інверсійний запис свого імені
латинське ім'я
15. Хто з письменників мав псевдонім Пампушкін?
Г. Квітка-Основ'яненко
В. Винниченко
П. Губенко
Т. Шевченко
16. Яке слово походить від власної назви?
доля
галіфе
телевізор
зима
17. Яке слово пов'язують з іменами баронів Каленбергера і Калемберга?
пасквіль
кулон

каламбур
калим
18. У якому варіанті правильно вжито в давальному відмінку ім’я і по батькові?
Іванові Сергійовичу
Івану Сергієвичу
Івана Сергійовича
Іваном Сергійовичем
19. Що є назвою лінійного об’єкта в місті?
оронім
годонім
хоронім
міфонім
20. Урбаноніми – це:
назви водних об’єктів
назви населених пунктів
назви божеств
назви міських об’єктів (вулиць, площ тощо)
21. Відзначте відетнонімний ойконім:
Печеніги
Іваничі
Ждани
Сороки
22. Яке прізвисько вказує на індивідуальну ознаку носія?
Гнатиха
Кучерява
Братик
Поліщук
23. З якої мови походить термін „топоніміка”?
з грецької
з латинської
з української
з тюркської
24. Як називається будь-який об’єкт, що отримав власну назву?
антропонім
ойконім
денотат
псевдонім
25. Мікротопонім – це:
вид антропоніма, найменування людини, утворене від імені, прізвища чи прізвиська батька
вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об’єкта
вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує людину
назва будь-якого населеного пунку
26. Як називається власна назва значного відрізка часу?

хоронім
ойконім
хрононім
гідронім

27. Власною назвою організації, виробничого та суспільного об’єднання є:
годонім
топонім
гелонім
ергонім

28. У якому варіанті подано визначення графоніма?
друге ім'я – чуже ім'я реальної особи
інверсійний запис свого імені
псевдонім, виражений умовними таємничими знаками
псевдонім графа

29. Вкажіть варіант з андронімом:
Кайдашиха
Марійка
Андрусь
Михайлуца

30. Відзначте варіант з прізвищем-композитом?
Іванчук
Зеленський
Білоножко
Шевченко

Середній рівень

6 питань – відкритого типу (відповідь – одне слово, термін, цифра і т. ін.)

1. Як називається розділ топоніміки, що вивчає власні назви водних об’єктів, закономірності їх виникнення, розвиток і функціонування? гідроніміка
2. ...Зоонім – це власне ім’я різних тварин, птахів та ін.
3. Як називається складна власна назва, що має у своєму складі не менше двох кореневих морфем? композит
4. Фітонім – власна назва будь-якої....рослини
5. Ім’я, що дуже рідко вживається, називається...раритетним
6. Як називається вид антропоніма, утворений від імені, прізвиська чи прізвищевої назви батька або предків по батьківській лінії? патронім

6 питань – тестові з 2-3 правильними відповідями або на встановлення відповідності

1. Які учені займались дослідженням прізвищ в історичному аспекті?
Р. Керста, Л. Гумецька
В. Горпинич, Ю. Карпенко
К. Цілуйко, Ю. Редько
С. Пахомова, Р. Осташ

2. Відзначте варіанти, у яких усі прізвища належать до ЛСГ „Назви осіб за їх внутрішніми властивостями”:
Біленький, Вухань, Чубко

Шкут, Кривий, Сліпкань

Задирайко, Лежень, Жевжик

Мовчан, Боягузенко, Крикливий

3. Відзначте варіанти, у яких усі прізвища походять від слов'янських автохтонних імен:

Жданенко, Миролюбов, Бажан

Дмитренко, Миколин, Катеруша

Франчук, Томас, Касимов

Божко, Бориславенко, Богуш

4. У яких варіантах усі ойконіми є відантропонімними?

Боровичі, Савинці, Іваничі

Миколаїв, Ждани, Сороки

Касяни, Федорівка, Климове

Мазури, Печеніги, Татари

5. Відзначте варіанти, у яких усі імена є грецькими за походженням:

Андрій, Геннадій, Євген

Борис, Всеволод, Назар

Клара, Роман, Іван

Катерина, Олександр, Ірина

6. У яких варіантах усі перелічені в рядку антропономи походять від власних назв?

доля, кулон, галіфе

ловелас, будинок, аврора

мансарда, хуліган, геркулес

ампер, альфонс, джаз

15 питань – тестові з 1 правильною відповіддю

1. Відзначте варіант з княжими іменами скандинавського походження:

Олег, Ігор

Мстибог, Богуслав

Абрам, Іван

Валентин, Михайло

2. У якому варіанті всі прізвища надають можливість уявити економічне життя України?

Журило, Підлужний, Кривошапка

Гончар, Литвин, Гайовий

Дігтяр, Коваленко, Тютюнник

Москаленко, Бідний, Божко

3. Відзначте варіант, у якому всі імена є давньоєврейськими за походженням:

Валерій, Ольга, Ганна

Іван, Марія, Михайло

Ярослав, Борис, Святополк

Ілля, Ігор, Андрій

4. У якому варіанті всі прізвища вказують на індивідуальні ознаки людини?

Панич, Шаповал, Гончар

Малишко, Щербань, Крикун

Мороз, Куцик, Гетьман

Іваненко, Литвин, Сліпак

5. Визначте варіант, у якому всі слова походять від власних назв:

жовтень, батист, марксизм
геркулес, гречка, картопля
інститут, студент, біржа
академія, вокзал, кулон
6. Відзначте варіант з трьома прізвищами відіменного походження:
Пронь, Левко, Лукаш
Федько, Макаренко, Шульга
Киця, Якуб, Яремко
Філь, Берта, Візир
7. У якому варіанті подано прізвища сучасних дослідників української антропонімії?
М. Худаш, Ю. Редько
Л. Кравченко, С. Пахомова
І. Сухомлин, Л. Гумецька
І. Франко, В. Сімович
8. У якому варіанті подано прізвища дослідників української топонімії?
В. Шульгач, М. Торчинський
І. Сухомлин, Л. Гумецька
І. Фаріон, С. Панцьо
В. Охримович, В. Калінін
9. У якому варіанті зазначено ергоніми?
Київ, Одеса, Херсон
Укрзахідпродукт, Миколаївобленерго, МНУ імені В. О. Сухомлинського
вул. Соборна, провулок Затишний, Площа Перемоги
Інгул, Дніпро, Південний Буг
10. У якому варіанті зазначено гідроніми?
Тихий океан, Дунай, Рейн
Суха Гора, долина Сосна, Чортові скали
с. Підгайці, м.Одеса, хутір Бейкуш
Сонце, Земля, Місяць
11. У якому варіанті зазначено патронімічні форманти?
-ець, -к-а, -ан
-енк-о, - ич, -ович
-их-а, -ух-а, ах-а
-ов, -ар, -ун
12. У якому варіанті зазначено суфікси російських прізвищ?
-енк-о, -чук, -ан
-к-о, -их-а, -евич,
-ін, -ов, -ев
-ович, -аш, -чук
13. У якому варіанті всі прізвища вказують на ткацтво, кравецтво, шевство їх першоносія?
Сапожник, Гонтар, Котляр
Кравець, Цимбал, Колодій
Тесля, Швець, Бровар
Кожухар, Лимар, Шаповал
14. У якому варіанті зазначено лише польські імена?
Ванда, Ружена, Ядвіга
Анжела. Злата, Рада
Богуслав, Милана, Ярослав
Марія, Ірина, Давид
15. У якому варіанті зазначено „революційні” імена?
Сніжана, Олена, Володимир

Владлен, Кім, Вілена
Октябрина, Надія, Фелікс
Артур, Альбіна, Герман

Високий рівень

6 питань – тестові з 4-ма варіантами відповідей, з яких лише 1 є правильною

1. Який метод ґрунтується на визначенні знакового характеру онімів та їхньої системної організації в межах ономастичного простору конкретної мови в конкретний історичний період?
семіотичний
етимологічний
описовий
ареальний

2. Андронім – це:.
скорочена форма власної назви
жіноче прізвисько, утворене від чоловікового прізвища, імені або прізвиська
ім'я святого
власна назва природного об'єкта

3. Визначте варіант, у якому всі прізвища мають посесивний формант:
Шевченко, Христич, Петерчук
Козубенко, Іванців, Романець
Шаповалов, Кузьмін, Лебедєв
Васюнін, Павлик, Пилипейко

4. Відзначте назву науки про власні назви об'єктів рельєфу земної поверхні:
космоніміка
гідроніміка
ороніміка
годоніміка

5. Відзначте варіант з власною назвою будь-якого небесного тіла:
апелятив
агіонім
астронім
теонім

6. У якому варіанті зазначено імена відкомпозитного походження?
Богун, Гудим, Мируша
Сень, Миха, Юсь
Тіна, Лавриш, Ждан
Нечай, Бажан, Тихон

9 питань – тестові з 2-3 правильними відповідями або на встановлення відповідності

1. Встановіть відповідність між прізвищами та їх лексичною базою твірної основи:

Кушнір	професія
Неборак	соціальний стан
Бойко	етнічне походження
Задорожній	місце проживання
Заїка	фізична вада
	назва тварини

2. Встановіть відповідність між іменами та їх походженням:

Ірина	грецьке
Ольга	скандинавське
Марія	давньоєврейське
Ядвіга	польське
Мирослава	давнє слов'янське

латинське

3. Встановіть відповідність між онімами та їх різновидами:

Геркулес	міфонім
Карпати	оронім
Коваленко	антропонім
Полярна зірка	астронім
Остап Вишня	псевдонім
	урбанонім

4. Встановіть відповідність між топонімами та їх різновидами:

Чорне море	гідронім
Поділля	хоронім
Ай-Петрі	оронім
Харків	ойконім
майдан Незалежності	урбанонім
	мікротопонім

5. У яких варіантах усі прізвища надають можливість уявити економічне життя України?
Журило, Підлужний, Кривошапка
Гончар, Литвин, Гайовий
Дігтяр, Коваленко, Тютюнник
Москаленко, Бідний, Божко
Шаповал, Бондаренко, Мостовий

6. Відзначте варіанти, у яких усі імена є давньоєврейськими за походженням:
Валерій, Ольга, Ганна
Іван, Марія, Михайло
Ярослав, Борис, Святополк
Ілля, Ігор, Андрій
Данило, Яким, Єфрем

7. У яких варіантах усі прізвища вказують на індивідуальні ознаки людини?
Панич, Шаповал, Гончар
Малишко, Щербань, Крикун
Мороз, Куцик, Гетьман
Іваненко, Литвин, Сліпак
Кучерявий, Незграбенко, Головань

8. У яких варіантах подано прізвища сучасних дослідників української антропонімії?
М. Худаш, Ю. Редько
Л. Кравченко, С. Пахомова
І. Корнієнко, І. Єфименко
І. Сухомлин, Л. Гумецька
І. Франко, В. Сімович

9. Визначте варіанти, у яких усі слова походять від власних назв:
жовтень, батист, марксизм
гіацинт, герц, макінтош
геркулес, гречка, картопля
інститут, студент, біржа
академія, вокзал, кулон

9 питань відкритого типу (відповідь – одне слово, цифра і т. ін.)

1. Апелятив – це власна назва, вжита у значенні...загальної
2. ...Деанторонопімізація – перехід антропоніма до апелятива, вживання імені як загальної назви особи з властивостями носія цього імені
3. Загальне слово для означення будь-якого етносу – ...етнонім
4. Катойконім – загальне іменування жителів за назвою...міста, де проживає особа

5. Слово „матронім” походить з ...грецької мови
6. Фітонім – власна назва будь-якої ...рослини
7. Метод, що допомагає встановити первісний зміст, який закладений у власній назві, – ...етимологічний
8**.** Власні назви дрібних географічних об’єктів – ...мікротопоніми
9. ...Космоніміка – розділ ономастики, що вивчає назви космічних об’єктів

6 питань – творчі (есе)

1. Антропоніми як джерело вивчення української культури
2. Іменотворчість часів Запорозької Січі
3. Прізвиськова народна творчість
4. Давньоруська спадщина в ономастиці України
5. Язичницькі мотиви в українській ономастиці
6. Про що „розповідають” наші прізвища?

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ І САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Практичне заняття № 1
(2 години)
Тема: Ономастика як спеціальна лінгвістична й історична наука
План

1. Ономастика як наука: предмет, завдання й проблематика.
2. Розвиток ономастики як наукової дисципліни: здобутки, проблематика, перспективи.
3. Загальні аспекти та положення ономастичних досліджень.
4. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики

Ключові слова: ономастика, онім, власне ім’я, антропоніміка, антропонімія, особове ім’я, топоніміка, топонімія.

Знати: особливості ономастики як наукової дисципліни, основні вектори її досліджень, проблематику та історію розвитку в Україні, а також антропоніміку й топоніміку як складових частин ономастики та основну проблематику в цих галузях.

Уміти:

- розкрити мету, завдання, об’єкт ономастики та її зв’язок з іншими дисциплінами;
- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку української ономастики;
- здійснити огляд основних здобутків у ономастики;
- з’ясувати загальні аспекти та положення ономастичних досліджень;
- розкрити мету, завдання, об’єкт антропоніміки й топоніміки та їх зв’язок з іншими дисциплінами;
- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку антропоніміки й топоніміки;
- здійснити огляд основних здобутків у галузі антропоніміки й топоніміки;
- з’ясувати теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.

Література

1. Карпенко Ю.О. Ономастика // Українська мова. Енциклопедія, вид. 3-є, зі змін. і доп. — К., 2007. — С. 457.
2. Німчук В.В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв’язку з народними говорами // Питания топоніміки та ономастики: Матеріали І Республ. наради з питань топоніміки та ономастики / Відп. ред. К.К. Щлуйко. — К., 1962. — С. 45-53.

3. Стрижак О.С. За ґрунтовність топонімічних досліджень // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — К., 1963. — №3. — С. 79-82.
4. Цілуйко К.К. Перспективи подальшого розвитку української ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1967. — Вип. 3. — С. 3-12.
5. Кушевич Л.С, Стрижах О.С. Ономастика на Україні після V Міжнародного з'їзду славістів // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1966. — Вип. 1. — С. 5-12.
6. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А.П. Непокупный. — М., 1986. — 256 с.

Завдання й запитання:

1. Підготувати відповіді на питання плану практичного заняття.
2. Дати відповіді на питання для обговорення:

1) Які класи слів відносяться до пропріальної лексики?
2) З яким науками ономастика пов'язана найтісніше? Розкрийте цей зв'язок.
3) Охарактеризуйте донауковий етап розвитку ономастики.
4) Коли відбулося становлення ономастики як науки?
5) Коли почали розглядати пропріальну лексику як особливу категорію мови?
6) Хто і коли запропонував термін „ономастика"?
7) Хто одним із перших розпочав в Україні ономастичні дослідження?:
8) Хто здійснює координацію ономастичних досліджень в Україні?
9) У яких основних аспектах здійснювалося дослідження ономастичної лексики в Україні?
10) Які перспективи вітчизняних ономастичних досліджень?

3. Підготувати самостійну роботу № 1.

Практичне заняття № 2
(2 години)
Тема: Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення
План

1. Власне ім'я у системі антропонімів. Походження власних особових імен українців.
2. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору.
3. Імена в українських фразеологізмах.
4. Походження імен по батькові.
5. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.

Ключові слова: власне ім'я, особове ім'я календарне ім'я, імена-обереги

Знати: специфіку семантики власних особових імен, їх походження, склад й основні мотиви вибору.

Уміти:

- висвітлювати теоретичні аспекти вивчення власних особових імен;
- аналізувати функції власних особових імен;
- визначати специфіку ономастичної системи різних народів;
- здійснювати історико-лінгвістичний й соціологічний огляд власних імен в українському мовленні;
- аналізувати основні мотиви обрання імені.

Література

1. Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
2. Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
3. Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.

4. Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
5. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
6. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
7. Корнієнко І.А. З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
8. Корнієнко І.А., Середич Г.А. Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
9. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
10. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.

Завдання і запитання:

1.Підготувати усні зв'язні відповіді на питання для обговорення:

1. Що таке ім'я? Які ви знаєте значення цього слова?
2. Чи тотожні поняття *власне ім'я* та *особова назва?*
3.Яку класифікацію власних імен ви можете запропонувати?
4.Що ви знаєте про найдавніші імена? Чому власним іменам у минулі часи надавалося магічного значення? Наведіть відомі вам приклади.
5.Як обирали імена наші прадіди? Охарактеризуйте руський іменослов. Розкажіть про його історичну долю. Ім'я і історія. Чи можна зіставити ці "різновеликі" поняття?
6.Який вплив справило християнство на розвиток іменної системи української мови? Порівняйте ситуацію з іменами в Україні і в інших країнах.
7.Дайте лексико-граматичну оцінку антропонімного словотворення пореволюційної доби. Чому ці імена називають "червоними"?
8.Як з'явилися подвійні імена?
9.Які власні імена можна вважати українськими? Назвіть їх, обгрунтуйте відповідь. Яких фонетичних змін зазнавали запозичені імена, увійшовши до української лексичної системи?
10.Як традиційно вибирають ім'я новонародженому? Які ви знаєте сучасні традиції найменувань? Назвіть найпоширеніші імена у сьогочасному користуванні.

2. Виконайте письмово:

1. Класифікуйте імена у хронологічному порядку. Коли, які імена в нашій історії були поширені і хто їх носії?

Ігор, Рюрик, Ольга, Богдан, Болеслав, Ярослава, Ефросинія, Петро, Лука, Кузьма, Федір, Омелько, Пилип, Мавра, Марія, Іван, Памво, Іов, Марина, Владлен, Тимур, Оксана, Октябрина, Ельдар, Алла, Вікторія, Людмила, Тетяна, Ганна, Галина, Дарина, Сніжана.

2. Поцікавтесь "біографією" свого власного імені й напишіть невеличку розповідь про нього.

3. Складіть іменослов вашої родини. Вкажіть на походження цих імен, запишіть пестливі форми від них.

4. Розкрийте зміст поданих прислів'їв. Поясніть їх етимологію. Які народні вірування покладені в їх основу?

1. В день святого Наума добре починати вчитися: наука на ум піде. 2. Варвара ночі урвала, а дня приточила. 3. Варвара снігом постелить, Сава загладить хуртовиною, а Микола морозом придавить. 4. Прийшов Іван Предтеча, забрав свята на плечі. 5. На теплого Олекси щука-риба лід хвостом розбиває. 6. Святий Юрій землю відмикає, святий Петро жито зажинає, святий Ілля у копи складає. 7. На Гліба-Бориса до хліба

берися. 8. Прийшов Миколай — коней випасай. 9. Після Івана (Купала) не треба жупана. 10. Прийшов Петро — вирвав листок, прийшов Ілля — вирвав два, прийшов Спас — бери рукавиці про запас. 11. Свята Прасковіє, дай жениха поскоріє. 12. До Дмитра дівка хитра, а на Дмитра хоч комин витри.

5. Підготувати самостійну роботу № 2.

* Див.рекомендовану літературу у загальному списку джерел.

Практичне заняття № 3-4

(4 години)

Тема: Прізвище: історія, семантика, структура

План

1. Прізвище як успадкована офіційна назва. Ознаки прізвища. Становлення прізвищевої термінології.
2. Походження прізвищ українців. Основні джерела творення українських прізвищ.
3. Прізвиська та їх роль у творенні прізвищ.
4. Граматична структура прізвищ українців.

Ключові слова: прізвище, прізвисько, прізвищева назва, антропонім

Знати: особливості розвитку та становлення прізвищевої термінології, специфіку семантики і структури сучасних прізвищ українців.

Уміти:

- аналізувати процес виникнення й усталення прізвищ як окремого класу спадкових найменувань людей;
- характеризувати основні джерела творення українських прізвищ;
- з'ясовувати лексико-семантичні особливості твірних основ прізвищ;
- характеризувати особливості граматичної структури сучасних прізвищ українців.

Література

1. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
2. *Желєзняк І.М.* Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.
3. *Жовтобрюх М.А*. Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.
4. *Керста Р.Й.* Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.
5. *Коломієць В.Т.* Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.
6. *Корнієнко І.А.* До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.
7. *Корнієнко І.А.* Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.
8. *Корнієнко І.А.* Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.
9. *Корнієнко І.А.* Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.
10. *Корнієнко І.А.* Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.

11. Корнієнко І.А. Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.
12. Корнієнко І.А. Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.
13. Корнієнко І.А. Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.
14. Корнієнко І.А. Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.
15. Корнієнко І.А. Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.
16. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
17. Корнієнко І.А. Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.
18. Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
19. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
20. Масенко Л.Т. Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.
21. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
22. Никонов В.А. География фамилий. – М.: Наука, 1988. – 191 с.
23. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
24. Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
25. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.
26. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
27. Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
28. Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.
29. Худаш М.Л. З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.

Завдання і запитання:

1.Підготувати усні зв'язні відповіді на питання для обговорення:

1. Що називають прізвищем? Чим прізвище відрізняється від прізвиська?

2. Що вам відомо про виникнення прізвищ? Які основні джерела є матеріалом для творення українських прізвищ? Наведіть приклади.

3. Про які аспекти суспільного життя в Україні можуть розповісти антропоніми? Що таке патроніми, матроніми?
4. Подайте морфемну характеристику українських прізвиїц. Які суфікси продуктивніше використовуються при їх творенні?
5.Чи зустрічалися вам прізвища звуконаслідувального характеру?
6. Як творяться подвійні прізвища? Назвіть відомі вам українські подвійні прізвища.
7. Як творилися прізвища в інших країнах? Наприклад, у Римській імперії. Проаналізуйте.
2. Виконати письмово:
1. Назвіть художні твори, які мають у своїй назві імена і прізвища? Складіть анотацію до одного із творів.
2. Утворіть низку прізвищ від поданих імен.
Терентій, Онуфрій, Петро, Павло.
3. Визначте етимологію прізвищ.
Цвіркало, Гойда, Мацюцька, Ревко, Сокотун, Цикало
4. Якими ремеслами володіли власники таких прізвищ: Бортник, Гармаш, Ґуральник, Стельмах, Шаповал, Гонтар, Кушнир, Бокораш, Дігтяр, Гутник, Соляр, Лимар, Гайдар, Бондар, Тартачник, Смушкар, Сницар, Колісник, Гончар, Тесляр, Лихвар, Снігар, Грабар, Бровар, Гірник, Драгоман, Гендляр, Довбиш, Винокур?
5.Що ви знаєте про запорозькі прізвища? Випишіть їх із творів М.Старицького "Облога Буші" та І.Нечуя-Левицького "Князь Єремія Вишневецький".
6. Виписати із поезії Ліни Костенко українські прізвища й пояснити їх з боку лексичної бази та словотвірної структури (Костенко Л.В. Берестечко: історичний роман / Л.В. Костенко. – К.: Укр..письменник, 1999. – 157 с. – С. 153).
7. Підготувати самостійну роботу № 3.
* Див.рекомендовану літературу у загальному списку джерел.

Практичне заняття № 5
(2 години)
Тема: Прізвиська як своєрідний лексичний пласт й органічна складова антропонімікону України
План

1. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт. Дефініція поняття „прізвисько”. Ознаки прізвиськ.
2. Класифікації прізвиськ в ономастичній науці.
3. Індивідуальні прізвиська: класифікація за лексичною базою.
4. Класифікація індивідуальних прізвиськ за мотивами номінації.
5. Класифікація прізвиськ за емоційно-експресивним забарвленням.
6. Родичівські прізвиська. Андроніми. Патроніми. Матроніми.

Ключові слова: прізвисько, андронім, патронім, матронім

Знати: особливості розвитку та становлення прізвиськ як своєрідної групи антропонімічної лексики; специфіку семантики і структури прізвиськ українців.

Уміти:

- аналізувати процес виникнення й розповсюдження прізвиськ як окремого класу спадкових найменувань людей;
- характеризувати основні джерела творення українських прізвиськ;
- аналізувати основні класифікації прізвиськ в ономастичній науці.

Література

1. Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
2. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наукові записки. Серія “Мовознавство” / Кіровоград. держ. пед. у-тет ім. В.К. Винниченка. - Кіровоград, 2001. - С. 93-95.

3. Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. Читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.
4. Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
5. Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
6. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
7. Фєдотова НМ. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Н.М. Фєдотова ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. - Харків, 2008. - 20 с.
8. Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
9. Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.
10. Чучка П.П Розвиток імен і прізвищ / П.П. Чучка // Історія української мови (Лексика і фразеологія). - К. : Наукова думка, 1983. - С. 592-620.
11. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Н.М. Шульська ; Волинський національний університет імені Лесі Українки.-Луцьк, 2011. - 20 с.

Завдання і запитання:

1. Підготувати відповіді на питання плану практичного заняття.
2. Дати відповіді на питання для обговорення:

1) Які ознаки української антропонімної системи допрізвищевого періоду?
2) Які найголовніші ознаки прізвиськ?
3) Які прізвиська відносять до індивідуальних?
4) Які прізвиська є родичівськими?
5) У чому особливість колективних і сімейно-родових прізвиськ?
6) Що таке патронім? Матронім?Андронім? Наведіть приклади.

3. Пояснити, що означають перераховані прізвиська: Дерикат, Бойко, Кирпа, Салій, Мазур, Дзюба, Ющук, Драгоман, Бокораш, Манюня, Хижнячка, Степанида, Шептуха, Головач, Бомок.
4. Навести приклади прізвиськ, утворених від прізвищ чи імен відомих осіб, літературних і казкових героїв (наприклад: Шумахер (той, хто добре водить машину, водій), Казанова (той, хто любить жінок)).
5. Підготувати самостійну роботу № 4.

Практичне заняття № 6
(2 години)
Тема: Походження й функціонування псевдонімів та антропономів

План

1. Псевдоніми як умовні імена. Походження псевдонімів.
2. Класифікація псевдонімів.
3. Поняття про антропономи. Антропоніми, що стали антропономами.
4. Термін і власна назва. Власні імена і філологія.

Ключові слова: псевдонім, антропонім, антропоном, термін

Знати: особливості творення й функціонування псевдонімів та антропономів.

Уміти:

- характеризувати основні мотиви та причини виникнення псевдонімів;

- подавати відомості з історії походження умовних найменувань;
- класифікувати псевдоніми й визначати особливості функціонування їх основних різновидів;
- описувати процес творення антропономів;
- аналізувати класифікацію антропономів за розрядами;
- характеризувати процес виникнення термінів-антропономів та особливості їх функціонування.

Література

1. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
2. *Павликівська Н.М.* Питання української псевдонімії XX століття. – Вінниця, 2009. – 388 с.
3. *Дмитриев В.Г.* Скрывшие свое имя (из истории анонимов и псевдонимов). – М., 1970.

Завдання і запитання:

1.Підготувати усні зв'язні відповіді на питання для обговорення:

1. Що таке псевдонім? Які різновиди псевдонімів ви знаєте?
2. Поцікавтесь у спеціальній літературі, чому Марія Вілінська обрала собі такий незвичайний псевдонім, як *Марко Вовчок?*
3. Що об'єднує ці антропоніми: *Дармограй, К. Рузль, Кобзар?*
4. Що таке антропономи? Як вони утворюються? Наведіть приклади.
5. Знайдіть і запишіть 10 географічних назв, пов'язаних із власними назвами.
6. Які предмети названі іменами *Жилетт, Кордан, Опель, Жокар?*
7. Єдина Міжнародна система електротехнічних одиниць виміру для їх назв використовує прізвища відомих вчених-дослідників галузей розділів електротехніки. Назвіть ці одиниці.
8. Які ліки в аптеці у своїх назвах містять прізвища винахідників?

2.Виконайте письмово:

1. Систематизуйте подані нижче псевдоніми за розрядами:

Гребінка Є.: *Гр. Є., Пирятинець.*
Квітка-Основ'яненко: *Пампушкин, штаб-лекарь, Юноша из Белого Города., 1-19.*
Осип Маковей: *Кандидат на патріота, Не-ІПевченко, Один з них, Бабуся Катерина*
Кандиба О.: *Н.Н., Лелека О., Фотограф, О-сь.*
В. Винниченко: *В.В., Де-де, Доде,В.*
Губенко П.: *Г-й, П, Грунський Павло, Кучерявенко, Михайленко, Павло з Грунь, просто Оксана.*

2. Запишіть справжні імена письменників: *Марка Черемшини, Панаса Мирного, Миколи Трублаїні, Михайла Драй-Хмари, Петра Панча, Миколи Хвильового, Григорія Косинки.*

3. Розгляньте карту зоряного неба. Які зірки, супутники, комети, планети носять імена героїв давніх міфів? Запишіть ці назви.

4. Розгляньте таблицю Менделєєва. Які хімічні елементи антропонімного походження? Випишіть їх. Виберіть із таблиці назви, які б могли бути власними іменами.

Практичне заняття № 7
(2 години)
Тема: Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики
План

1. Топонімія як базове поняття топоніміки. Топоніми та їх традиційні різновиди.
2. Різні підходи до топонімічних класифікацій.
3. Поняття "мікротопонім". Особливості мікротопонімії.
4. Класифікації мікротопонімів.

5. Структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів.

Ключові слова: топоніміка, топонімія, топонім, мікротопонім, географічна назва

Знати: особливості топонімії, основні види топонімів; поняття „мікротопонім”, класифікації та сутність структурно-словотвірного аспекту вивчення мікротопонімів.

Уміти:

- розкривати поняття „топонім”та „мікротопонім”;
- характеризувати різні підходи до класифікацій топонімів та мікро топонімів;
- аналізувати структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів.

Література

1. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К., 1981.
2. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976.
3. Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969.
3. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). – К., 1991. - 267 с.

Завдання і запитання:

1. Підготувати відповіді на питання плану практичного заняття.
2. Дати відповіді на питання для обговорення:

1) У чому полягає специфіка ойконімів як знакових символів?
2) Як класифікуються ойконіми за лексико-семантичним значенням їхніх основ? Проілюструйте прикладами.
3) Що вивчає гідроніміка? Які ознаки гідронімів?
4) Що таке „оронім” і які основні ознаки в омонімії?

3. Наведіть приклади назв населених пунктів України (письмово):

- які засвідчують розвиток промислів і ремесел;
- які виникли внаслідок метонімного перенесення назви із сусіднього об’єкта;
- які мають характер ономастичного побажання.

3. Наведіть приклади назв водних об’єктів України:

- за назвами рослинного світу;
- за назвами тварин;
- похідні від географічних термінів;
- за назвами населених пунктів і мікрооб’єктів та особовими назвами людей;
- похідні від етнонім них назв;
- за кольоровою характеристикою води, грунту.

4. Підготувати самостійну роботу № 6.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА

Самостійна робота № 1
(6 годин)
Тема: Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики

План

1. Антропоніміка як галузь мовознавства.
2. Історія розвитку української антропонімії.
3. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.
4. Топоніміка як й складова частина ономастики.
5. Становлення української топонімічної науки.

Література

1.Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.

2.*Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.

3.*Глинський І.* Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
4.*Гумецька Л.Л.* Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
5.*Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
6. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
7. *Корнієнко І.А.* З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
8. *Корнієнко І.А., Середич Г.А.* Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
9. *Масенко Л.Т.* Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
10. *Худаш М.Л.* З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
11. *Купчинський О. А.* Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К., 1981.
12. *Лобода В. В.* Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976.
13. *Худаш М. Л., Демчук М. О.* Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). – К., 1991. - 267 с.

Завдання:

Підготувати короткі письмові зв'язні відповіді на питання плану заняття.

Самостійна робота № 2

(2 години)

Тема: Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові

Завдання:

1.Дати письмові відповіді на питання з обов'язковою ілюстрацією прикладами:
- особливості відмінювання жіночих та чоловічих імен;
- вживання м'якого знака, апострофа та подвоєнних приголосних в іменах;
- особливості творення, відмінювання і правопису жіночих імен по батькові;
- особливості творення, відмінювання і правопису чоловічих імен по батькові.

2. Провідміняти імена та по батькові свої рідних чи друзів (не менше двох чоловічих і двох жіночих).

Самостійна робота № 3

(4 години)

Тема: Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень

План

1. Особливості написання та відмінювання українських (інших слов'янських прізвищ).
2. Правопис та відмінювання подвійних прізвищщ
3. Правопис прізвищ у різних лексичних конструкціях.
4. Вживання апострофа та м'якого знака у прізвищах. Подвоєння приголосних у прізвищах.
5. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.
6. Правопис присвійних прикметників, утворених від прізвищ.

Література

1. *Могила А.Г.* До правопису російських прізвищ // Українська мова в школі. – 1954. – № 4. – С. 70–72.
2. *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
3. *Український правопис.*

Завдання і запитання:

1. Дати письмові тезові відповіді на питання плану з обов'язковою ілюстрацією прикладами.
2. Провідміняти прізвища як жіночі й чоловічі та пояснити правопис: Хмара, Панібудьласка, Будяк, Балабуха, Писанка, Мурашко, Дармограй, Перебийніс, Молодець, Турчин, Пушкін, Ковалевський (а).
3. Записати прізвища українською мовою, пояснити написання:

Радищев, Сидоров, Ванин, Голик, Малинин, Голубев, Гуреев, Тютчев, Бондарев, Афанасьев, Ульяненко, Толстой, Лебедев, Разумеев, Леонтьев, Цветаева, Чижевский, Федин, Ильенко, Комиссаров, Есенин, Тургенев, Бедный, Жидких, Соловьев, Лихачев, Мичурин, Горобец, Тодорович, Елкин.

4. Утворити присвійні прикметники від прізвищ:

Шевченко, Сковорода, Забіла, Куліш, Франко, Стефаник, Тичина, Малишко, Сосюра.

Самостійна робота № 4

(4 години)

Тема: Прізвиська

Завдання:

Опрацювати наукову літературу, склавши стислий конспект й підготувавши виступи за матеріалами джерел (3-х на вибір):

- Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
- Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
- Наливайко М. Я. Сучасні прізвиська Верхньої Наддністрянщини // Наукові записки. – Серія: Мовознавство. – Ч. 2. – Т., 2003. – С. 54-57.
- Ти мінський М.В. До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвиськ // Мовознавство/ ред. В.М. Русанівський. – 1987. – № 3. – С. 64-65.
- Чучка П.П. Прізвисько // Українська мова: енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Укр..егнцикл., 2000 – С. 494.

Самостійна робота № 5

(4 години)

Тема: Походження антропономів й псевдонімів

Завдання:

1. За спеціальними словниками розкрити значення слів антропонімного походження, поясніть походження цих лексем:

Альфонс, хуліган, фрейдизм, академія, біржа, джаз, патефон, маріонетка, мансарда, гайморит, кулон, ампер, кобальт, Венера, гіацинт, монпасьє, батист, дальтонізм.

2. Підготувати розгорнуте повідомлення з теми одного питання на вибір:

1. Вивчення псевдонімів у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці.
2. Специфіка псевдоніма як особливого виду антропонімів.
3. Номінацій ні процеси в псевдонімії письменників.
4. Номінаційні процеси в псевдонімії публіцистів.
5. Номінаційні процеси в псевдонімії акторів і співаків.
6. Номінаційні процеси в псевдонімії журналістів.
7. Лексико-семантичний спосіб творення псевдонімів.
8. Дериваційні утворення у псевдонімії.
9. Модифікація справжнього іменування автора.
10. Структурна організація псевдонімів.
11. Псевдоніми українських повстанців періоду 20-х років 20 століття.
12. Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань періоду 1929-1959 років: ОУН-УПА.

13. Особливості псевдонімної номінації позазаконних елементів.
14. Криптоніми і криптограми у псевдонімії.
15. Час і причини виникнення псевдонімів.
16. Принципи і мотиви псевдонімної номінації.

Самостійна робота № 6
(10 годин)
Тема: Топонімія України
Завдання:

1. Пояснити походження й розкрити етимологію 10 назв населених пунктів України (за спеціальними словниками).
2. Підготувати мультимедійну презентацію про мікротопоніми (на матеріалі мікротопонімів Миколаївщини).

Завдання на курсові та дипломні проекти

Структурно-семантичні особливості прізвищ с. Парутине Очаківського району Миколаївської області
Українська літературно-мистецька псевдонімія середина XX – початку XXI століть
Семантико-мотиваційна характеристика української політичної псевдонімії середини XX – початку XXI століть
Контекстна семантика та стилістичні функції власних назв історичних творів Л. Костенко
Регіональні особливості відіменних прізвищ
Семантико-мотиваційна структура гідронімів Миколаївщини
Характеристика експресивного словотворення в сучасних медіатекстах (на матеріалі періодичного видання „Україна молода”)
Семантико-стилістичні особливості одоративної лексики в романі Ліни Костенко „Маруся Чурай”
Специфіка лексичних новотворів у рекламних медіатекстах для дітей та підлітків
Семантико-функціональні особливості фітонімів в українських народних піснях про кохання
Семантико-стилістичні особливості онімів у повісті В. Г. Дрозда „Балада про Сластьона”
Мовні особливості ідіостилю Дари Корній (на матеріалі роману „Щоденник Мавки”)
Мовні особливості ідіостилю О. Забужко (на матеріалі роману „Польові дослідження з українського сексу”)
Особливості авторських лексичних новотворів поезії Б.-І. Антонича (збірки „Книга Лева”, „Ротації”)
Семантико-стилістичні особливості лексичних новотворів В. Г. Дрозда (повість „Ирій)
Характеристика онімів поетичних творів Л. Костенко („Проміння землі”, „Вітрила”, „Мандрівки серця”)
Ономастичний мікросвіт поезій Ліни Костенко (збірки „Над берегами вічної ріки”, „Неповторність”)
Характеристика ономастичних засобів створення комічного (на матеріалі творчості П. Глазового)

Контрольні завдання до практичних занять, завдання для заліків

1. Які класи слів відносяться до пропріальної лексики?
2. З яким науками ономастика пов’язана найтісніше? Розкрийте цей зв’язок.
3. Охарактеризуйте донауковий етап розвитку ономастики.
4. Коли відбулося становлення ономастики як науки?
5. Коли почали розглядати пропріальну лексику як особливу категорію мови?
6. Хто і коли запропонував термін „ономастика”?
7. Хто одним із перших розпочав в Україні ономастичні дослідження?:
8. Хто здійснює координацію ономастичних досліджень в Україні?
9. У яких основних аспектах здійснювалося дослідження ономастичної лексики в Україні?
10. Які перспективи вітчизняних ономастичних досліджень?
11. Що таке ім'я? Які ви знаєте значення цього слова?
12. Чи тотожні поняття *власне ім'я* та *особова назва?*
13. Яку класифікацію власних імен ви можете запропонувати?
14. Що ви знаєте про найдавніші імена? Чому власним іменам у минулі часи надавалося магічного значення? Наведіть відомі вам приклади.
15. Як обирали імена наші прадіди? Охарактеризуйте руський іменослов. Розкажіть про його історичну долю. Ім'я і історія. Чи можна зіставити ці "різновеликі" поняття?
16. Який вплив справило християнство на розвиток іменної системи української мови? Порівняйте ситуацію з іменами в Україні і в інших країнах.
17. Дайте лексико-граматичну оцінку антропонімного словотворення пореволюційної доби. Чому ці імена називають "червоними"?
18. Як з'явилися подвійні імена?
19. Які власні імена можна вважати українськими? Назвіть їх, обгрунтуйте відповідь. Яких фонетичних змін зазнавали запозичені імена, увійшовши до української лексичної системи?
20. Як традиційно вибирають ім'я новонародженому? Які ви знаєте сучасні традиції найменувань? Назвіть найпоширеніші імена у сьогочасному користуванні.
21. Що називають прізвищем? Чим прізвище відрізняється від прізвиська?
22. Що вам відомо про виникнення прізвищ? Які основні джерела є матеріалом для творення українських прізвищ? Наведіть приклади.
23. Про які аспекти суспільного життя в Україні можуть розповісти антропоніми? Що таке патроніми, матроніми?
24. Подайте морфемну характеристику українських прізвиїц. Які суфікси продуктивніше використовуються при їх творенні?
25. Чи зустрічалися вам прізвища звуконаслідувального характеру?
26. Як творяться подвійні прізвища? Назвіть відомі вам українські подвійні прізвища.
27. Як творилися прізвища в інших країнах? Наприклад, у Римській імперії. Проаналізуйте.
28. Які ознаки української антропонімної системи допрізвищевого періоду?
29. Які найголовніші ознаки прізвиськ?
30. Які прізвиська відносять до індивідуальних?
31. Які прізвиська є родичівськими?
32. У чому особливість колективних і сімейно-родових прізвиськ?
33. Що таке патронім? Матронім?Андронім? Наведіть приклади.
34. Що таке псевдонім? Які різновиди псевдонімів ви знаєте?
35. Поцікавтесь у спеціальній літературі, чому Марія Вілінська обрала собі такий незвичайний псевдонім, як *Марко Вовчок?*
36. Що об'єднує ці антропоніми: *Дармограй, К. Рузль, Кобзар?*

37. Що таке антропономи? Як вони утворюються? Наведіть приклади.
38. Знайдіть і запишіть 10 географічних назв, пов'язаних із власними назвами.
39. Які предмети названі іменами *Жилетт, Кордан, Опель, Жокар?*
40. Єдина Міжнародна система електротехнічних одиниць виміру для їх назв використовує прізвища відомих вчених-дослідників галузей розділів електротехніки. Назвіть ці одиниці.
41. Які ліки в аптеці у своїх назвах містять прізвища винахідників?
42. Розгляньте карту зоряного неба. Які зірки, супутники, комети, планети носять імена героїв давніх міфів? Запишіть ці назви.
43. Розгляньте таблицю Менделєєва. Які хімічні елементи антропонімного походження? Випишіть їх. Виберіть із таблиці назви, які б могли бути власними іменами.
44. У чому полягає специфіка ойконімів як знакових символів?
45. Як класифікуються ойконіми за лексико-семантичним значенням їхніх основ? Проілюструйте прикладами.
46. Що вивчає гідроніміка? Які ознаки гідронімів?
47. Що таке „оронім” і які основні ознаки в омонімії?

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Ономастика як наука: предмет, завдання й проблематика.
2. Розвиток ономастики як наукової дисципліни: здобутки, проблематика, перспективи.
3. Загальні аспекти та положення ономастичних досліджень.
4. Топоніміка як й складова частина ономастики.
5. Становлення української топонімічної науки.
6. Антропоніміка як складова частина ономастики. Розвиток української антропонімії.
7. Власне ім’я у системі антропонімів. Походження власних особових імен українців.
8. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору.
9. Імена в українських фразеологізмах.
10. Походження імен по батькові.
11. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.
12. Прізвище як успадкована офіційна назва. Ознаки прізвища. Становлення прізвищевої термінології.
13. Походження прізвищ українців. Основні джерела творення українських прізвищ.
14. Особливості граматичної структури прізвищ українців.
15. Особливості написання та відмінювання українських (інших слов’янських прізвищ).
16. Правопис прізвищ у різних лексичних конструкціях.
17. Вживання апострофа та м’якого знака у прізвищах. Подвоєння приголосних у прізвищах.
18. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.
19. Правопис присвійних прикметників, утворених від прізвищ.
20. Псевдоніми як умовні імена. Походження псевдонімів.
21. Класифікація псевдонімів.
22. Поняття про антропономи. Антропоніми, що стали антропономами.
23. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт. Дефініція поняття „прізвисько”. Ознаки прізвиськ.
24. Класифікації прізвиськ в ономастичній науці.
25. Індивідуальні прізвиська: класифікація за лексичною базою.
26. Класифікація індивідуальних прізвиськ за мотивами номінації.

27.Класифікація прізвиськ за емоційно-експресивним забарвленням.
28.Родичівські прізвиська. Андроніми. Патроніми. Матроніми
29.Топонімія як базове поняття топоніміки. Топоніми та їх традиційні різновиди.
30.Різні підходи до топонімічних класифікацій.
31.Поняття “мікротопонім”. Особливості мікротопонімії.
32.Класифікації мікротопонімів.

Методичні рекомендації та розробки викладача

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра української мови і літератури

Ірина Корнієнко

УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА

Методичні рекомендації та вказівки до самостійної роботи

Для напряму 6.020303 Філологія* (Українська мова і література)

Миколаїв – 2017

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
Протокол №

Рецензенти:

Спанатій Любов Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики навчання мови та літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського;

Баденкова Вікторія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Корнієнко І. А. Українська ономастика : методичні рекомендації та вказівки до самостійної роботи. / І. А. Корнієнко – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. – 126 с.

У методичних рекомендаціях подано матеріал з вивчення української ономастики згідно вимог кредитно-трансферної системи організації навчального процесу у вищій школі; запропоновано інформаційний обсяг дисципліни, її опис, структуру та навчальне наповнення у межах змістових модулів.

Для студентів і викладачів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

		Стор.
ВСТУП		4
ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ		5
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ		6
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ		6
ГЛОСАРІЙ		8
ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС ДИСЦИПЛІНИ		10
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ		89
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА		98
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ (ПОВІДОМЛЕНЬ)		100
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ		101
ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ		109
ЗАГАЛЬНОДИДАКТИЧНІ ОЦІНОЧНІ НОРМИ		110
ПРОГРАМА ОНОМАСТИЧНОЇ ПРАКТИКИ		111
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ		117

ВСТУП

Методичні рекомендації та вказівки до самостійної роботи призначені для студентів напряму підготовки Філологія* (Українська мова і література), які навчаються за кредитно-трансферною системою організації навчального процесу.

Мета курсу: розширення обсягу знань про антропоніми та топоніми, конкретизація деяких правописних моментів ономастичної лексики, а також розгляд оніма як лексичної одиниці на різних рівнях мовної системи: фонетичному, граматичному, значеннєвому; пізнання лінгвістичних, лінгвокультурологічних, соціолінгвістичних, когнітивних, історичних чинників формування української ономастичної системи.

Завдання курсу:

- висвітлити історію виникнення і функціонування антропонімів і топонімів сучасної української мови;
- ознайомити з особливостями вживання цих груп лексики у літературних творах, фольклорі, культурі;
- конкретизувати переважно граматичні норми правопису особових назв;
- підвищити рівень культури усного й писемного мовлення студентів;
- виробити в студентів уважне й критичне ставлення до свого мовлення й суспільної мовної практики;
- збагатити лексичний запас студентів новими термінами з фахової підготовки;
- навчити студентів самостійно працювати з науковою, навчальною, довідковою літературою.

У результаті вивчення курсу студент оволодіває такими компетентностями:

І. Загальнопредметні:

22. Володіння термінологічним апаратом.
23. Володіння орфоепічними, орфографічними, лексичними, граматичними і стилістичними нормами сучасної української літературної мови.
24. Уміння користуватись науковою, навчальною, довідковою літературою.
25. Уміння вести наукову дискусію й володіння навичками публічного виступу.
26. Уміння критично оцінювати отриману наукову інформацію.
27. Уміння здійснювати відбір та аналіз фактичного матеріалу.
28. Володіння методикою створення усного й письмового наукового тексту за спеціальністю.

ІІ. Фахові:

16. Знання основної термінології, пов’язаної з українською антропонімікою та топонімікою.
17. Знання особливостей походження, будови, вживання і правопису різних груп антропонімів і топонімів.
18. Уміння аналізувати оніми на різних рівнях мовної системи; встановлювати їх походження.
19. Уміння аналізувати ономастичну лексику в лінгвістичному, лінгвокультурологічному, соціолінгвістичному, когнітивному, історичному аспектах.
20. Знання правил правопису онімів, особливостей їх транслітерації та відмінювання.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

<table>
<tr><td rowspan="2">Найменування показників</td><td rowspan="2">Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень</td><td colspan="2">Характеристика навчальної дисципліни</td></tr>
<tr><td colspan="2">денна форма навчання</td></tr>
<tr><td>Кількість кредитів – 3
(у т. ч. – ономастична практика – 1)</td><td>Галузь знань:
0203 Гуманітарні науки
Напрям підготовки:
6. 020303 Філологія*
(Українська мова і література)</td><td colspan="2">Варіативна</td></tr>
<tr><td>Модулів – 2</td><td rowspan="5"></td><td colspan="2">Рік підготовки:</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">I</td></tr>
<tr><td>Індивідуальне науково-дослідне завдання: реферат</td><td colspan="2">Семестр</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Загальна кількість годин – 90</td><td>3</td><td>4</td></tr>
<tr><td colspan="2">Лекції</td></tr>
<tr><td rowspan="7">Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 1,7</td><td rowspan="7">Освітньо-кваліфікаційний рівень:
бакалавр</td><td></td><td>10</td></tr>
<tr><td colspan="2">Практичні, семінарські</td></tr>
<tr><td></td><td>20</td></tr>
<tr><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Самостійна робота</td></tr>
<tr><td></td><td>60</td></tr>
<tr><td colspan="2">Вид контролю: залік</td></tr>
</table>

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 90 год.: 30 год. – аудиторні заняття, 60 год. – самостійна робота (33% ~ 67%).

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1. Особливості українського ономастикону.

Тема 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука. Функції ономастики. Розвиток української ономастики. Онімна лексика, її місце в складі сучасної української мови. Семантика онімів. Онімний простір та класифікація власних назв.

Антропоніміка як окрема галузь мовознавства і як складова частина ономастики. Історія розвитку української антропонімії. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.

Топоніміка як наука про власні географічні назви. Історія дослідження української топонімії.

Тема 2. Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення. Специфіка семантики власних особових імен. Походження імен. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору. Імена в українських фразеологізмах. Походження імен по батькові. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.

Прізвище як успадкована офіційна назва. Становлення та дефініція терміну „прізвище". Основні джерела творення українських прізвищ. Особливості граматичної і морфемної структури прізвищ українців: синтаксична і морфологічна структура, частиномовна належність, родові й числові форми українських прізвищ. Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.

Тема 3. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт і органічна складова антропонімікону України. Ознаки прізвиськ. Дефініція поняття „прізвисько". Класифікації прізвиськ.

Псевдоніми й антропономи як різновиди антропонімів. Походження та класифікація псевдонімів. Антропоніми, що стали антропономами. Термін і власна назва. Власні імена і філологія.

Тема 4. Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики. Класифікація топонімів.

Модуль 2. Ономастична практика.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1 Особливості українського ономастикону												
Тема 1. Ономастика як спеціальна лінгвістична наука. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики	16	2	4			10						
Тема 2. Власні особові імена і прізвища	30	4	6			20						

Тема 3. Прізвиська. Псевдоніми. Антропономи	18	2	6			10						
Тема 4. Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики.	26	2	4			20						
Усього годин:	90	10	20			60						

Модуль 2

Ономастична практика

(60 годин)

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Ономастика як спеціальна лінгвістична наука	2
2	Власне ім’я як найдавніше антропонімічне утворення	2
3	Прізвище: історія, семантика, структура	4
4	Прізвиська як своєрідний лексичний пласт й органічна складова антропонімікону України	2
5	Походження і функціонування псевдонімів та антропономів	4
6	Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики.	4
7	Підсумкове	2
	Разом:	20

Самостійна робота

з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики	10
2	Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові	5
3	Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень	15
4	Прізвиська	5
5	Походження антропонімів і псевдонімів	5
6	Топонімія України	20
	Разом:	60

Індивідуальні навчально-дослідне завдання

Підготовка реферату з актуальних питань української ономастики

Методи навчання

Усний виклад матеріалу, проблемне навчання, робота з підручником, довідниками та додатковими джерелами, вправи, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, порівняльний аналіз, інтерактивні імітаційні методи (рольові ігри, ситуативні завдання).

Методи контролю

Перевірка завдань для самостійної роботи, до практичних занять, тестових завдань, модульної контрольної роботи.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота					МКР	Накопичувальні бали/ Сума
Модуль 1						
Т1	Т2	Т3	Т4	Ономастична практика	100	300/100
15	30	25	30	100		

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Методичне забезпечення

1. Навчально-методичні рекомендації.
2. Монографії:

5. Горпинич В.О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : Монографія / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ - Миколаїв : Іліон, 2006. – 237 с. – Кількість: 2

2. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге вид., доп. й випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „КВІТ”, 2012. – 232 с. – Кількість: 7

3. Навчально-методичний комплекс.

ГЛОСАРІЙ

1. **Ономастика** (від грецького ONOMA – ім’я, назва) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові і суспільстві, закономірності їх утворення, розвитку і постійних перетворень.

2. **Антропоніміка** як складова частина ономастики займається теоретичними і прикладними питаннями іменування людей. Антропонімія є об’єктом вивчення різних гуманітарних наук, оскільки вона завжди перебувала в тісних взаємозв’язках з апелятивним словником та онімною лексикою і тому є носієм тих ознак, що характерні для лексики взагалі, як і тих, що властиві лише їм.

3. Термін **«антропонімія»** у широкому розумінні означає сукупність лінгвістичних груп, якими позначаються як власні імена людей (прізвище, ім'я, по-батькові, прізвисько), так і назви їхніх фізичних якостей, зокрема віку, статі, зовнішніх ознак (немовля, дитина, молодик, дівчина, красуня) тощо.

4. **Антропоніми** – власні імена людей (особисті імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська).

5. **Власні імена** є мовними одиницями, тому мають розглядатися як об’єкт мовознавства; власні імена – це номінативні, а не комунікативні одиниці мови, які представлені у категорії конкретних іменників.

6. **Ім'я** – це не спадкове й не родове найменування, а однопоколінна індивідуальна назва, яка надається людині при народженні й під якою ця людина відома протягом усього життя в суспільстві.

7. **Прізвище** – це правова категорія, елемент сімейного права. ВЗа юридичним словником прізвище – це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам. Як свідчить VIII том Словника української мови, прізвище - це "найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість".

8. Умовні імена, які втаємничують справжні, дістали назву **псевдонімів**. У наш час збережено право на псевдонім кожного, хто хоче його мати. Вибраний псевдонім стає інтелектуальною власністю автора, а обов'язок усіх юридичних осіб чи організацій, з якими він має справу, на його бажання, — зберігати таємницю.

9. **Власне псевдоніми** — форми, створені в традиції тієї чи іншої мови і є повним вираженням прізвища та імені: *Панас Мирний* (П. Рудченко).

10. **Узагальнюючими псевдонімами** називаються словотвори, в яких міститься вказівка на національність, соціальне становище, партійність, особисті прикмети автора: *Українець* (М.Драгоманов), Серед цієї групи виділяються **фразеоніми** — описові псевдоніми, що поєднують у собі вказівки на різні прикмети: *Один з молодіжі* (І.Франко).

11. **Криптоніми** — літера чи літери, які замість підписів ставлять автори під творами, абревіатури ініціалів: *Т.Г.Ш.* (Тарас Григорович Шевченко)', кінцеві літери імені та прізвища: Н.Ч. (Іван Крип'якевич).

12. Графоніми — псевдоніми, виражені умовними таємничими знаками: 1/3000000 — В. М. Плащанський.

13. Алоніми — друге ім'я — чуже ім'я реальної особи. Так, Іван Франко підписувався М. Толмачов.

14. Анаграми — інверсійний запис свого імені: Чивомискам — М. Максимович.

15. Антропоніми часто стають основою творення нових найменувань, що дістали назву антропономи. Цей процес відбувається здебільшого за законами метонімії — перенесення назви із суб'єкта на об'єкт на основі суміжності позпачуинпих ними понять.

16. Андронім – жіноче прізвисько, утворене від чоловічого прізвища, імені або прізвиська.

17. Астіонім – власна назва поселення міського типу.

18. Гелонім – власна назва болота чи заболоченого місця.

19. Гідронім – вид топоніма, власна назва будь-якого водного об’єкта.

20. Гідроніміка – розділ топоніміки, що вивчає власні назви водних об’єктів, закономірності їх виникненя, розвиток і функціонування.

21. Гідронімія – сукупність гідронімів.

22. Годонім – власна назва лінійного об’єкта в місті (проспекту, вулиці, провулка, набережної).

23. Денотат – будь-який об’єкт, що отримав власну назву.

24. Ергонім – власна назва організації, виробничого та суспільного об’єднання.

25. Комонім – власна назва поселення сільського типу.

26. Метронім, матронім – вид антропоніма, власна назва сина чи дочки за іменуванням матері.

27. Мікротопонім – вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об'єкта.
28. Ойконім – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення.
29. Ойконімія – сукупність ойконімів.
30. Патронім – вид антропоніма, найменування людини, утворене від імені, прізвища чи прізвиська батька.
31. Прізвисько – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує людину.
32. Топонім – власна назва будь-якого географічного об'єкта на Землі.
33. Топоніміка – розділ ономастики, що вивчає походження, значення та функціонування топонімів.
34. Топонімія – сукупність топонімів.
35. Хоронім – власна назва будь-якої території.
36. Хрононім – власна назва значного відрізка часу.

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС ДИСЦИПЛІНИ

Лекція № 1
(2 години)
Ономастика як спеціальна лінгвістична й історична наука. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики
План

4. Ономастика як наука: предмет, завдання й проблематика.
5. Розвиток ономастики як наукової дисципліни: здобутки, проблематика, перспективи.
6. Загальні аспекти та положення ономастичних досліджень.
7. Антропоніміка як галузь мовознавства.
8. Історія розвитку української антропонімії.
9. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.
10. Топоніміка як й складова частина ономастики.
11. Становлення української топонімічної науки.

Ключові слова: ономастика, онім, власне ім'я, антропоніміка, антропонімія, особове ім'я, топоніміка, топонімія.

Мета: ознайомити з особливостями ономастики як наукової дисципліни, з основними векторами її досліджень, проблематикою та історією розвитку в Україні, а також із загальними аспектами та положеннями ономастичних досліджень; ознайомити з особливостями антропоніміки й топоніміки як складовими частинами ономастики та з основною проблематикою у цих галузях.

Завдання:
- розкрити мету, завдання, об'єкт ономастики та її зв'язок з іншими дисциплінами;
- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку української ономастики;
- здійснити огляд основних здобутків у ономастики;
- з'ясувати загальні аспекти та положення ономастичних досліджень
- розкрити мету, завдання, об'єкт антропоніміки й топоніміки та їх зв'язок з іншими дисциплінами;
- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку антропоніміки й топоніміки;
- здійснити огляд основних здобутків у галузі антропоніміки й топоніміки;
- з'ясувати теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.

Література

7. *Веселовский С.Б.* Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.

8. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
9. *Глинський І.* Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
10. *Гумецька Л.Л.* Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
11. *Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
6. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
7. Карпенко Ю.О. Ономастика // Українська мова. Енциклопедія, вид. 3-є, зі змін. і доп. — К., 2007. — С. 457.
8. *Корнієнко І.А.* З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
9. *Корнієнко І.А., Середич Г.А.* Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
10. *Масенко Л.Т.* Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
11. Німчук В.В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв'язку з народними говорами // Питания топоніміки та ономастики: Матеріали І Республ. наради з питань топоніміки та ономастики / Відп. ред. К.К. Щлуйко. — К., 1962. — С. 45-53.
12. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А.П. Непокупный. — М., 1986. — 256 с.
13. *Худаш М.Л.* З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
14. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К., 1981.
15. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976.
16. Стрижак О.С. За ґрунтовність топонімічних досліджень // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — К., 1963. — №3. — С. 79-82.
17. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). – К., 1991. - 267 с.
18. Цілуйко К.К. Перспективи подальшого розвитку української ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1967. — Вип. 3. — С. 3-12.

Ономастика як наука: предмет, завдання й проблематика.

Ономастика (від грецького ONOMA – ім'я, назва) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові і суспільстві, закономірності їх утворення, розвитку і постійних перетворень. Вона виникла в результаті взаємодії досліджень з історичного джерелознавства і лінгвістики. Кожен онім – власна назва – містить інформацію про особливості іменованого об'єкту, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, на якій створена назва і багато іншого. Власні імена виникли дуже давно в процесі розвитку мови. Тривалий час у науці йшла суперечка з приводу того, є ономастика самостійною дисципліною з власними засобами досліджень чи допоміжною стосовно географії, історії, лінгвістики, археології, етнографії тощо. З часом у наукових дослідженнях виокремились два підходи у вивченні онімів.

Перший об'єднував вчених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – вчених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає оніми як історичне джерело. В свою чергу в філології ономастика – частина лінгвістики, дослідницький об’єкт істориків мови.

Предметом досліджень ономастики як історичної дисципліни є географічні назви та власні імена в найширшому значенні. До географічних назв входять найменування місцевостей, а також гір і рік, країн та їх адміністративних одиниць, островів і частин світу, а крім того назви територіальні (полів, лугів, лісів, частин поселень та інших об’єктів подібного типу), в містах – назви вулиць і площ. До власних назв можна зарахувати особові імена, прізвища, прізвиська, різного роду лицарські псевдоніми, а також гербові назви, а також – назви племен і народів. Крім того, ономасти досліджують власні назви тварин (собак, коней, корів, овець), окремих будівель, наприклад палаців, фортець, будинків, готелів, млинів, човнів і кораблів.

Ономастика має два основні вектори досліджень – лінгвістичний і історичний, однак результати ономастичних досліджень використовуються також в етнографії, археології, картографії, логіці і багатьох інших науках. Основу ономастикону (кола власних імен) становлять географічне середовище, біологічна природа людини, її антропологічний і расовий тип, тваринний і рослинний світ, космічні об’єкти тощо. В цілому ономастичний простір охоплює наступні власні імена: *антропоніми* – особові імена людей; *етноніми* – групові, родові, етнічні імена людей; *топоніми* – назви географічних об’єктів; *космоніми* – назви космічних об’єктів: галактик, зірок, планет, супутників, атсероїдів, комет і т. ін.; *зооніми* – власні імена тварин; *фітоніми* – назви рослин; *хрононіми* – назви періодів часу; ергоніми – назви політичних і громадських об’єднань людей; *хрематоніми* – назви різних предметів: знарядь праці, зброї, інструментів, приладів, побутових предметів, коштовностей і т. ін.; *порейоніми* – назви засобів пересування: автомобілів, потягів, літаків, кораблів, космічних апаратів і т. ін.; *документоніми* – назви документів, правових актів і т. ін.; алероніми – назви нагород; *геортоніми* – назви свят, ювілеїв, урочистостей; *фіктоніми* – вигадані імена, які використовуються в художніх творах; *міфоніми* – назви фантастичних об’єктів; теоніми – імена божеств.

Народження онімів відбувається в результаті взаємодії різноманітних природних, мовних, соціальних, психологічних чинників. Без визначення ролі кожного з них в даному конкретному випадку неможливо встановити достеменне значення тієї або іншої власної назви. Тому ономастика є за своєю суттю синтетичною дисципліною, яка узагальнює методику дослідження і джерельну базу широкого кола природничих і гуманітарних наук – географії, астрономії, геології, історії, лінгвістики, а також джерелознавства, археології тощо.

Значення історичної ономастики. Оніми, як історичне джерело, входять в коло досліджень історичної науки, джерелознавства, а також багатьох спеціальних історичних дисциплін. Для їх справжнього розуміння необхідно добре вивчити спосіб життя, світосприйняття, господарську діяльність, періпетії історичних подій, економічні і соціальні відносини в тих людських спільнотах, в яких у свій час народилися ці власні назви. Всебічний розвиток ономастичних досліджень є необхідною передумовою для подальшого поглибленого вивчення історії, філології, етнографії та інших гуманітарних наук. Найбільший ефект дає вивчення ономастичних джерел в дослідженнях на стику наук.

Власне ім’я є своєрідним історичним джерелом. Своєрідним способом у ньому закодована інформація про минуле людського суспільства. Особливе значення ономастики для істориків полягає в тому, що вона поряд з археологією, етнографією, лінгвістикою, фольклористикою дає змогу дослідникам зазирнути в такі глибини часу, про які немає інформації в писемних джерелах. В результаті можуть бути висвітлені невідомі науці події політичної, економічної, соціальної історії, досліджена матеріальна і духовна

культура минулих часів. При наявності писемних джерел інформація, закладена в онімах, завжди суттєво доповнює інформацію, котру містять в собі письмові джерела. Подальший успішний розвиток історичної науки в першу чергу залежить від підвищення інформативної віддачі історичних джерел. Цьому прямо сприяють дослідження в галузі ономастики, розвиток її як спеціальної історичної дисципліни, що має свій власний об'єкт дослідження.

Ономастичні дані бувають двоякого роду: збережені в сучасній живій мові й уже зниклі з неї, але відбиті в текстах минулих часів. Відмінність ця певною мірою формальна, оскільки на ділі, за досить рідкісними винятками (зв'язаними звичайно з аналізом мікротопонімії), дослідник має справу з ономастичними даними, уже вбраними в письмову форму, так що справа лише в часі створення тексту. Найбільшу цінність представляють, природно, відомості, синхронні досліджуваному часу, але досить часто через нестачу джерел доводиться задовольняти більш пізніми, іноді й більш ранніми матеріалами. У першу чергу це стосується топонімії.

Левова частина середньовічних ономастичних даних утримується в наративних (оповідальних) і особливо в документальних джерелах; по зрозумілих причинах законодавчі в цьому змісті набагато бідніше. Звичайний документ тієї епохи нерідко взагалі на загал полягає на добру половину з антропо- і топонімів: крім імен учасників угоди і її об'єктів (головним чином земельних і, отже, що бідують у локалізації) у ньому, як правило, є також більш-менш довгий список свідків. Картина стане повною, якщо врахувати, що події, у тому числі й сам акт створення грамоти, найчастіше датувалися за іменами правителів, а земельні володіння суцільно й поруч характеризуються за іменами їх нинішніх і минулих власників, а також обробних їхніх селян-власників. Дуже насичені антропонімічними відомостями земельні й податкові описи, прибутково-видаткові книги, боргові й заставні зобов'язання. Документ без власних імен – рідкість, виключення із правил; інша справа, що документи різних типів містять неоднакову кількість онімів.

Розвиток ономастики як наукової дисципліни: здобутки, проблематика, перспективи.

Розвиток ономастики як наукової дисципліни можна умовно розділити на три етапи. Перший етап – це т. зв. „доакадемічна доба", коли створюються перші словники власних імен і з'являються наукові розвідки із зазначеної проблематики. Цей період тривав до середини XIX ст. Другий етап охоплює другу половину XIX ст. – першу половину XX ст., коли з'являються академічні філологічні дослідження з ономастики. І нарешті, третій етап (друга половина XX ст. – початок XXI ст.), коли ономастичні ослідження здійснюються поряд із філологами і спеціалістами-істориками.

Значний внесок у ономастичні дослідження зробили як вчені-лінгвісти, так і історики. Зокрема, велика роль Я. Розвадовського, М. Рудницького, польського мовознавця Т. Лер-Сплавінського. Великий внесок у зародженняя ономастики зробили Нестор-літописець, Стефаній Славинецький, Памво Беринда.

У російській історіографії серед істориків в XVIII ст. першим особливу увагу на оніми звернув В. Татіщев. У XIX ст. особливо слід відмітити роботи Марсова, М. Надєждіна, І. Філевича. На межі XIX–XX ст. над вивченням онімів працювали видатні російські сходознавці: В. Радлов та В. Бартольд, П. Маштаков. Одним із перших в Україні розпочав ономастичні дослідження Я. Головацький, який у своїх студіях спирався на досягнення тогочасного слов'янського мовознавства і праці П.-Й. Шафарика, Ф. Міклошича, В. та Я. Гріммів. Проблеми ономастики в своїх наукових працях успішно досліджував А. Мертье-Делагард, а на початку XX ст. – відомі українські історики О. Лазаревський, В. Ляскоронський, Л. Падалка, М. Арандаренко, М. Астряб, О. Андріяшев та ін.

У XX ст.ономастичні дослідження здійснювали відомі українські вчені П. Клименко, М. Ткаченко, А. Ярошевич, К. Цілуйко, Ф. Шевченко, О. Компан, історик П. Чучка, Ю. Карпенко, історик С. Бевзенко та ін.

Подальший розвиток ономастики в Україні відначений посиленням наукової взаємодії істориків і лінгвістів.

Становлення української академічної ономастики починається в післявоєнний період, коли в межах відділу історії мови Інституту мовознавства АН УРСР виокремилася група науковців, яка зосередила свої зусилля на ономастичних студіях. Це К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак, А.П. Непокупний, І.М. Железняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, В.В. Німчук. У сфері уваги українських ономастів -вивчення складу українського онімікону з погляду його походження, закономірностей розвитку на різних історичних етапах, функціонування в сучасній мові. Саме в цей період розпочато формування емпіричної бази української ономастики-впорядкування онімного матеріалу зібраного анкетуванням та експедиційним шляхом, почерпнутого з різноманітних історичних карт і джерел. Завдяки такій систематичній роботі зі збирання онімних фактів було сформовано ономастичну картотеку, яка на сьогодні налічує близько мільйона одиниць антропонімів, ойконімів, мікротопонімів, гідронімів. Цінність такої бази незаперечна, адже це підґрунтя не лише для теперішніх, але й для майбутніх ономастичних досліджень. До того ж, якщо в попередні періоди розвитку української академічної ономастики картотеку систематично поповнювано матеріалами, зібраними в регіонах експедиційним шляхом, то сьогодні надходження нового матеріалу досить фрагментарне й нерегулярне. Розглянемо детальніше періоди становления української ономастики взагалі й академічної зокрема.

Період 60-70-х рр. ХХ ст. уважають найпліднішим для української ономастики. Головну увагу на той час приділяли двом ономастичним підрозділам — топоніміці й антропоніміці. Зауважимо, що розвиток ономастики в Україні взагалі починається з розроблення питань топоніміки. Це було зумовлено розумінням виняткового значения топоніміки для розв’язання багатьох завдань порівняльно-історичного, описового й загального мовознавства, наприклад для виявлення прихованих у топонімах слів, які сьогодні відсутні в мові. Першорядним завданням для топонімістів того часу було зібрати матеріал особисто (польовим методом), простежити його зв’язок із місцевими топографічними реаліями, а крім того, із місцевими діалектами, оскільки лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи ті назви, на зіставленні їх із даними інших говірок і мов, можна досягти більш-менш повного розкриття внутрішньої форми топоніма. Саме такий підхід і зумовив, очевидно, своєрідний «ономастичний вибух» того періоду За цей час опубліковано низку спеціальних збірників: «Питания ономастики» (К., 1964), «Українська діалектологія та ономастика» (К., 1964), «Територіальні діалекти і власні назви» (К., 1965); окремі монографії: Карпенко Ю.О. «Топонімія гірських районів Чернівецькї області. Конспект лекцій» (Чернівці, 1964), його ж «Топонімія Центральних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» і «Топонімія східних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» (Чернівці, 1965); інші видання: «Тези ПІ Республіканської ономастичної (гідронімічної) конференції» (К., 1965), «Гідронімічний атлас України (проспект)» (К., 1967). У ці роки активізовано роботу над створенням українського гідронімного фонду, який згодом увійшов до ономастичної картотеки (сьогодні в Інсти-туті української мови НАН України). У зазначений період українські ономасти активно розробляють і такий важливий аспект топонімічних студій, як картографічний (сьогодні, на жаль, дослідники ним часто нехтують). Опубліковано ойконімні карти Є.М. Посацької-Черняхівської, М.М. Пещак; гідронімні — А.П. Корепанової, І.М. Железняк, О. С. Стрижака, А.П. Не покупного. Цей аспект важливий з огляду на те, що онімні факти необхідно вивчати в часопросторі, оскільки такий підхід унаочнить схему поширення певної топонімічної моделі, закцентує увагу на її зв’язку з історичним минулим конкретного регіону адже ономастика загалом і топоніміка зокрема — найважливіше джерело для встановлення етнолінгвальної ситуації минулого. На основі напрацювань попе редніх років у 1970-1973 рр. укладено «Словник гідронімів України» (20 тис. назв водойм і 23 тис. гідро-німних варіантів), що дозво лило украшським ономастам перейти домонографічного вивчення гідронімії України, яке триває й сьогодні.

Результатом комплексного підходу до вивчення гідронімікону України (врахування історичних, географічних, мовних чинників виникнення назв водойм) став вихід у світ монографії «Українська гідронімія в міжмовних і міждіалектних зв'язках» (К., 1981). Теоретично-просторовий підхід до опису гідронімікону України застосовують у своїх студіях багато українських ономастів: Ю.О. Карпенко, Є.С. Отін, А.П. Непокупний, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко та ін.

Поза увагою дослідників того часу не лишився й інший значний пласт топонімної лексики — ойконіми. У дослідженні українського ойконімікону особливу роль відіграли історичний і топографічний чинники: фіксація назв поселень у багатьох історичних джерелах; зв'язок багатьох ойконімів із місцевими топореаліями (особливості географічного ландшафту тощо). Результатом по-справжньому гран-діозної науково-дослідної роботи у сфері української ойконімії стало видання 26-томної «Історії міст і сіл УРСР» (1967-1975 рр.), а пізніше — «Етимологічного словника літописних географічних назв Пів-денної Русі» (К., 1981), де вміщено дослідження багатьох історичних ойконімів України. Ойконімним студіям присвячені праці В.В. Лободи, Ю.О. Карпенка, А.О. Білецького, О.А. Купчинського, К.Й. Галаса, Я.О. Пури, Д.Г. Бучка та ін. Сьогодні у сфері ойконімії особливо активно працює відділ ономастики Інституту української мови НАН України, виконуючи тему «Ойконімія України в історико-етимологічному аспекті».

Проте не всі топонімні класи вдалося охопити тоді фаховими дослідженнями. Так, наприклад, недостатню увагу було приділено питаниям ороніміки й мікротопоніміки. Однак цю прогалину активно заповнюють теперішні ономасти, активно досліджуючи оронімі-кон Карпат і мікротопонімію переважно різних регіонів України (праці М.М. Габорака, статті О.І. Гулик, А.Д. Обручар, Т.І. Поляруш, О.В. Заінчковської, Н.В. Сокіл та ін.).

Дослідження в галузі антропоніміки того часу активно представлені працями І.М. Железняк, Ю.К. Редька, І.Д. Сухомлина, М.Л. Худаша. Слід згадати й про антропонімічну лексикографію, зокрема про «Словник власних імен людей» Л.Г. Скрипник. На сьогодні маємо оновлене видання цього словника, яке підготували Л.Г. Скрипник і Н.П. Дзятківська (К., 2005). До речі, нинішній період розвитку антро-понімного словникарства значно активніше представлений друковани-ми виданнями, ніж у попередні роки. Це і праці І. Трійняка («Словник українських імен»: К., 2005), і численні словники прізвищ, які уклали В.О. Горпинич разом із Юлією Борисівною Бабій, Іриною Анатоліїв-ною Корнієнко, Тетяною Валентинівною Тимченко, словники прізвищ Юлії Миколаївни Новикової та Павла Михайловича Стехна, а також відомий широкому загалу «Історико-етимологічний словник прізвищ закарпатських українців» П.П. Чучки (Львів, 2005), «Словник сучас-них українських прізвищ» Ю. К. Редька (Львів, 2007) та ін. Активізація ономастичних досліджень у 60 70-і роки не могла не спонукати українських дослідників до укладання ономастичної бібліографії. Саме на цей період припадає перша спроба створен-ня бібліографічного покажчика з української ономастики (Корепа-но ва А.П., Симонова К.С. Матеріали до бібліографії з української ра-дянської ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1968. — №5; їхній Додаток до бібліографії з української радянської ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. -- К., 1970. — №8. — С. 48-59; Німчук В.В. Бібліографія праць К. К. Цілуй-ка за 1946-1968 рр. // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1968. — №7. — С. 7-19). У контексті сказаного зауважимо, що сьогодні відділ ономастики Інституту української мови НАН України готує найповнішу українську ономас-тичну бібліографію (з XIX ст. — початок ономастичних студій — до 2000 р.; робота триває над поповненням бібліографії з української ономастики і після 2000 р.).

Трете місце за активністю дослідження після топоніміки й антро-поніміки в 60-70-х рр. займала етноніміка. Згадаймо праці В.П. Петрова «Скіфи. Мова. Етнос» (К., 1968), «Етногенез слов'ян» (К., 1972), численні статті О. С. Стрижака, які згодом лягли в основу

його ґрун-товних студій «Етнонімія Геродотової Скіфії» (К., 1988) та «Етноні-мія Птолемеєвої Сарматії» (К., 1991).

Якщо проаналізувати стан ономастичних досліджень 60-70-х, а також 80-х і 90-х рр., то впадає у вічі передусім ґрунтовність і сумлінність, з якими дослідники підходили до вивчення онімного матеріалу Це було зумовлено, очевидно, як розумінням перспективної' стратегії розвитку української ономастики, так і намаганням детально ви-вчити історію кожної назви в системі споріднених онімів. Саме в цей період утверджується принцип, відповідно до якого без індивідуального підходу до аналізу кожної назви, взятої на широкому тлі анало-гічних утворень, без урахування всіх її варіантів, детального аналізу фонетики і словотвірної структури неможливо з'ясувати її походжен-ня. Щодо окреслення стратеги ономастичних досліджень, то з-поміж її складників було визначено: а) суцільний опис онімікону в межах України; б) складання українського фрагмента загальнослов'янського ономастичного атласу; в) унормування слов'янської, у тому числі й української, ономастичної термінології. Увагу акцептовано також на систематичному виданні бібліографічних довідників і покажчиків із ономастики, публікації рецензій на поточну ономастичну літературу підвищенні наукового рівня ономастичних видань]. Як бачимо, завдання виявилися настільки масштабними, що актуальні й сьогодні і лишаться такими, мабуть, і на перспективу. Разом із тим українські ономасти, передусім в Академії наук, у 60 80-і рр. розуміли надзви-чайну важливість укладання різноманітних топонімних (гідронімів, мікротопонімів, ойконімів, оронімів) і антропонімних словників- до від ників, свідчення чого — поповнення ономастичної картотеки ма-теріалами як сучасними — записаними від конкретних мовців, так й історичними — вилученими з різних пам'яток. Цьому мала б сприяти і співпраця з вищими навчальними закладами щодо збирання онімно-го матеріалу під час топонімічних чи діалектологічних експедицій. Зазначені кроки й заходи мали на меті закласти емпіричну базу для тодішніх і майбутніх ономастичних досліджень, а суцільний за-пис онімного матеріалу в межах областей — забезпечити підґрунтя для видання різних онімних словників і подалыпих теоретичних уза-гальнень.

Осмислюючи попередні здобутки української ономастики й аналізуючи етапи її розвитку закономірно поставите питания про сучасний її стан. З упевненістю можна стверджувати, що в попередні роки було закладено вагому базу для сьогоднішніх, передусім академічних, ономастичних досліджень. Це насамперед укомплектована ономастич-на картотека й чималий ономастичний архів, які, по суті, є життєдай-ним джерелом для нинішніх студій із української гідронімії, ойконімії, антропонімії, а також ті теоретичні узагальнення, на яких виростають нові покоління українських ономастів.

Нинішня українська академічна ономастика розвиває науково-теоретичне підґрунтя, закладене в попередні роки, вдосконалюючи методику опису й дослідження онімного матеріалу Фактично ядром української академічної ономастики є відділ ономастики Інституту української мови НАН України, у якому й зосереджена відповід-но основна емпірична й теоретична база українського назвознавства. Проте це ядро не може повноцінно функціонувати без нормально!' ді-яльності регіональних ономастичних центрів, які повинні виконува-ти функцію своєрідних кровоносних судин єдиного ономастичного організму На сьогодні активно функціонують Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Луцький, Львівський, Одеський, Тернопільський, Ужгородський, Хмельницький і Чернівецький ономастичні осередки. Кожен із них спеціалізується на певній ономастичній проблематиці. Проте для перспектив розвитку української ономастики загалом найважливіше значення мае так звана фондова ономастика, яка охоплює ті класи онімів, що безпосеред-ньо пов'язані з історичною (передусім) лексичною спадщиною народу. Це насамперед гідроніми, ойконіми, антропоніми, етноніми. Перші два класи тісно пов'язані з місцевими особливостями географічного ландшафту, говіркою тощо. Саме таку їхню специфіку можливо за-фіксувати лише на місці. З цього приводу зростає особлива роль ре-гіональних

ономастичних осередків. І головне завдання академічного відділу — налагодити з ними необхідну конструктивну співпрацю, що виллється з часом у створення всеукраїнського онімного фонду — го-ловної емпіричної бази вітчизняної ономастики. Сьогодні, на жаль, такої співпраці повною мірою не налагоджено. Очевидно, це зумовле-но відсутністю ефективного координатора такої співпраці. У 60 80- роки його роль досить успішно виконувала Украшська ономастична комісія, яка в наступні періоди (з різних причин) поступово втрача-ла свої позиції. Відповідно центр ваги перемістився на відділ ономастики Інституту української мови, який, проте, не може виконувати повноцінно такої функції, оскільки перед ним поставлені передусім науково-дослідницькі завдання. Можливо, ситуація поліпшиться з відновленням діяльності Української ономастичної комісії, яка й зо-середить свою роботу на координуванні ономастичної співпраці академічного центру й ономастичних осередків.

У контексті сказаного дуже важливою на сьогодні проблемою є опис і аналіз емпіричних фактів і даних спостережень на надежному науковому рівні, оскільки неодноразово в колі самих ономастів та інших лінгвістів звучать заклики до посилення науково-теоретичного рівня досліджень з усіх основних розділів ономастики з огляду на певне зниження фаховості ономастичних робіт. Це питання багатогранне, тому його слід охарактеризувати детальніше. Особливу увагу на нашу думку тут слід приділити діахронному аспекту ономастичних студій. Як відомо, одним із найефективніших підходів до вивчення власних назв є етимологічний, який дає змогу дослідити всі рівні структури (фонетичної, морфологічної, словотвірної) оніма, а також відновити його базову (доонімну) семантику. визначити ймовірний час постання конкретної назви, з'ясувати її етнічну на-лежність за тими мовними законами, які в ній (назві) відбиті. Варто пам'ятати, що якоїсь особливої ономастичної етимології немає. Оскільки той чи той онім утворений здебільшого на основі певної загальної назви, то відповідно його походження з'ясовуємо в межах загальної етимології.

Отже, процес етимологізування власних назв ґрунтується на таких основних принципах: 1) визначення словотвірної моделі (типу) назви; 2) з'ясування твірних апелятивів; 3) виявлення семантичної мотивації оніма, у зв'язку з чим часто виникає потреба етимологізування самого апелятива. Таким чином, ін-терпретація власної назви має ґрунтуватися передусім на традиції порівняльно-історичного мовознавства, а також враховувати й до-сягнення теорії мовних контактів, оскільки складно назвати онімі-кон, який би сформувався в моноетнічному середовищі. Саме другий чинник вимагає досить прискіпливої уваги дослідників, бо потребує детального вивчення мовної історії регіону, у якому сформувалася та чи та назва. При цьому неможливо обійтися без зіставлення конкретного оніма з формально подібними. Щоб таке зіставлення не виявилося суто зовнішнім (випадковим, коли порівнюють генетично неспоріднені форми, що виникли внаслідок еволюції цих лексем), воно має ґрунтуватися на системі фонетичних відповідників, установлених порівняльно-історичним мовознавством. На жаль, у колі ономастів та інших лінгвістів, які цікавляться етимологією онімів, не завжди дотримуються цього принципу, що й відбивається відповідно на науковості висновків таких досліджень. Крім того, онімікон певного регіону обов'язково зазнає впливу не лише мовних (спричинених самою природою назви та її твірної основи), але й по-замовних чинників (історичних, соціальних природничих та ін.). Недостатня увага до історичних та географічних умов, у яких відбува-лося становления певної назви, призводить до необґрунтованої або й зовсім неправильно! етимології. Це означає, що етимологічні ономастичні дослідження повинні бути комплексними, тобто спиратися як на мовні факти, так і на дані матеріальної культури й історичних джерел, а в разі топонімної лексики — і на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи ту назву Такий підхід умож-ливить уникнення крайніх позицій в етимологізації онімного матері-алу ~ назва тільки слов'янська або назва лише неслов'янська при допустимості прямо протилежних версій,

оскільки в багатьох випад-ках дослідники до уваги беруть лише сучасний стан онімів, незважа-ючи на їхню мовну історію.

Таким чином, перспективи розвитку діахронійних досліджень онімної лексики залежать від того, наскільки послідовно в них буде реалізовано принципи системності й історизму в підході до тлумачення онімного матеріалу. Сьогодні академічна ономастика свою основну увагу зосереджує якраз на дослідженні українського онімікону в його діахронії, тому ви-словлені вище міркування, гадаємо, актуальні для її подальшого розвитку. Важливо відзначити, що в колі науковців, які працюють у відділі ономастики Інституту української мови НАН України, є розуміння того, що для з'ясування етимона певної назви її не слід пояснювати ізо-льовано, а в системі етимологічно споріднених назв, тобто за допомогою так званого гніздового методу, обґрунтованого в класичних етимологічних працях. Проте ономастика — це багатоаспектна наука, тобто вона досліджує назви не лише в їхньому історичному ракурсі, і якщо ономастичні дослідження спрямувати лише в цьому напрямі, це значить звузити дослідницькі можливості ономастики. Щоб цього не ста-лося, сьогодні й на перспективу для ономастики загалом й академічної зокрема потрібно, на нашу думку, крім етимологічного аспекту вивчен-ня власних назв, розвивати й інші напрями, наприклад функціональ-ний, що пов'язаний безпосередньо з ономастичною практикою — правопис власних назв, творення відтопонімних похідних тощо. Крім того, для перспектив академічної ономастики важливо: 1) стимулювати розвиток регіональних ономастичних центрів, які надаватимуть допомогу в поповненні академічної ономастичної картотеки через організацію експедицій із метою збирання онімного матеріалу а також консультува-тимуть місцеві органи влади з найрізноманітніших питань функціону-вання онімної лексики; 2) активніше популяризувати результати своїх досліджень на сторінках як всеукраїнських (центральних і місцевих), так і закордонних видань. Це дасть можливість відмежувати наукові онімні етимології від низки псевдонаукових тлумачень, які останнім часом непоодинокі в українському ономастичному просторі.

Загальні аспекти та положення ономастичних досліджень

Оніми – невід'ємна, дуже важлива частина будь-якої національної мови, і в той же час значна їх частина — іншомовні запозичення, чужі для структури мови, що їх прийняла. З одного боку, на власні назви впливає загальномовна система, яка намагається адаптувати оніми, уподібнити їх іншим словам мови, що призводить до їх структурного перерозкладу та реетимологізації (переосмислення). З іншого боку, власні назви знаходяться під впливом ономастичних тенденцій, які намагаються відірвати їх від сфери загальних слів, ізолювати, відокремити, відособити, що також призводить до структурного перерозкладу багатьох онімів, до втрати ними первинної семантики (деетимологізація). Кожна власна назва, в свою чергу, намагається протидіяти уніфікуючому тиску ономастичної системи і бути єдиним, унікальним утворенням.

Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкту, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, мову, на якій створена назва, і багато іншого. Навіть короткий онім може мати довгу історію його використання і розвитку, а кожна зміна в ньому може бути зумовлена важливими історичними подіями. Остаточна фіксація форми оніма відбувається в писемних джерелах і на картах, але з'явитись він міг за сотні і тисячі років до цього і передаватись в усній народній традиції з покоління в покоління.

Народження онімів відбувається в результаті взаємодії різноманітних мовних, соціальних, психологічних чинників. Без визначення ролі кожного з них в даному конкретному випадку неможливо встановити достеменне значення тієї або іншої власної назви.

Ономастика має два основні підходи дослідження онімів – історичний та лінгвістичний. Історичний об'єднує вчених, які використовують оніми (власні нзви) як своєрідне історичне джерело, що входять в коло досліджень історичної науки,

джерелознавства, а також етнографії, археології, картографії, логіки і багатьох інших наук. Але, незважаючи на зовнішню подібність до письмових джерел, оніми принципово відрізняються від них оригінальним та своєрідним способом кодування інформації про минуле людського суспільства. Якщо текст писемних джерел складається з комбінацій слів, то оніми є комбінаціями власних назв, кожна з яких могла виникнути в різні часи незалежно одна від одної.

Другий, лінгвістичний підхід об'єднує вчених-філологів, які використовують оніми в дослідженнях з історії мови. Власне ім'я під час використання міняє свою форму, на нього мають вплив інші мови. Саме тому при вивченні власних назв слід здійснювати їх аналіз за допомогою методів мовознавства, що дозволяє визначити мовну належність оніма, відтворити його первісну форму і вимову назви, встановити історичну епоху, в яку він виник, окреслити вплив на нього інших мов або діалектів однієї мови, а також напрями його мовної трансформації до нашого часу включно. Найважливішою процедурою опрацювання ономастичного матеріалу є застосування до нього методів порівняльно-історичних досліджень.

Оніми відносяться до лінгвістичних джерел – пам'яток мови, котрі містять цінну інформацію з історії розвитку мови, історії етносів, в середовищі яких виникли різні мови, історії розвитку культури, науки, виробництва та ін. Лінгвістичні джерела є найдавнішою групою вербальних джерел, в яких інформація зафіксована у словесній формі. До лінгвістичних джерел відносяться слова та словосполучення, що утворювалися в процесі розвитку мови, змінювалися з часом і збереглися до наших днів. Лінгвістичні джерела з'явилися відразу після появи мови. В них відображений розвиток цивілізації, історія формування окремих етносів, їх загальні та індивідуальні риси, історія взаємодії та культурних взаємовпливів народів у різні історичні епохи. Лінгвістичні джерела за часом появи є більш давніми, ніж писемні джерела. Тому вивчення цих джерел може дати науці надзвичайно цінну інформацію, яку не зможе дати вивчення інших типів історичних джерел.

Лінгвістичні джерела поділяють на кілька груп. Вивченням деяких груп лінгвістичних джерел займаються окремі розділи історичної і філологічної ономастики. Це назви і власні імена географічних об'єктів, людей, народів, держав, космічних об'єктів, рослин, тварин, міфічних персонажів і т.п.

Вербальні джерела, зокрема лінгвістичні джерела, класифікують за мовною ознакою – за групами мов (слов'янські, германські, романські, балтійські тощо) або за окремими мовами (українська, білоруська тощо). Аналіз слів іншомовного походження в окремих мовах може виявити економічні та культурні зв'язки між окремими народами в дуже віддалені від нашого часу історичні епохи.

Самостійними напрямами ономастичних досліджень є типологія і стратиграфія, що побудовані на використанні порівняльно-історичного методу. Типологія визначає тотожні риси власних назв, які виникли в середовищі одного народу або споріднених народів. Стратиграфія вивчає зміни онімів одночасно зі зміною мови, якою говорить той чи інший народ.

У дослідженнях з топоніміки при виявленні складу топонімів неможна обійтися й без кількісних даних. Кількісно-статистичний аспект вивчення місцевих назв часто дозволяють поглиблювати висновки.

Важливим аспектом у дослідженнях топонімів має вертикальне (діахронічне, стратиграфічне) і горизонтальне (просторове) вивчення із застосуванням кількісно-статистичного аспекту, що дозволяє з'ясовувати межі різних ареалів, визначати шляхи просторового просування топонімічної моделі протягом віків, а також встановлювати зв'язки і взаємозалежність динаміки з соціально-історичними та природно-географічними умовами формування української народності та нації.

Ономастика має свій базовий термінологічний апарат. В ономастичній термінології склалися принципи класифікації власних імен і назв: морфологічний поділ (на прості та

складні форми, складні і складові, основні і похідні), і семантичний поділ (імена або назви окремих людей, назви племен, народів, націй, власні назви географічних об'єктів, назви знарядь праці, прізвиська тварин та ін.).

Дослідники починають вивчати ономастичний матеріал з поділу його у часі і просторі, тобто з хронологічного, географічного, лінгвістичного і циклічного розташування джерельних матеріалів, що підлягають вивченню. Потім проводять атрибуцію (віднесення оніма до конкретної мови), локалізацію (віднесення оніма до конкретної території) та періодизацію (визначення часу, коли виник онім).

Наступним етапом аналізу топонімічного матеріалу є застосування математичних методів з масовими джерелами. Найчастіше застосовуються методи статистики, коли підраховуються на визначеній адміністративній чи політичній території окремі назви або їх компоненти.

Ономастичному матеріалу притаманні два види зв'язків з лексикою певної мови або групою споріднених мов, що дозволяють дослідникам розподілити цей матеріал у певних хронологічних межах за мовними циклами. Перший з них – внутрішній, що відображає зв'язки онімів між собою в межах однієї мови, другий – зовнішній, котрий пов'язує окремі оніми з елементами лексики різних мов. При вивченні ономастичного матеріалу слід розрізняти органічні для даної мови власні імена, які зберігають свою "етимологічну структуру", і неорганічні для даної мови назви, котрі за давністю використання втратили свою "етимологічну структуру", або за походженням є іншомовними елементами і не мають відношення до основної мови.

Аналізуючи назви на одній мові, створені в різні часи, необхідно враховувати, що формування ономастичного матеріалу відбувається в умовах розвитку і трансформації мови. В ономастичне коло конкретної мови потрапляє ономастичний матеріал з інших мов різними способами: просте запозичення назви; асимілятивне запозичення (коли запозичена назва пристосовується до структури мови, в яку вона запозичена); перетимологічне запозичення (пов'язане з перебудовою оніму на основі первісного іншомовного елементу); переклад іншомовної назви на певну мову; описова назва замість первісної іншомовної назви.

Особливості функціонування власних назв часто потребують від них надзвичайної точності. Але важко знайти іншу категорію слів із фонетичної, морфологічної чи орфографічної точок зору. Це пов'язано з тим, що власні назви залежать не тільки від мовних закономірностей, а й від екстралінгвістичних, позамовних факторів, через що вони регулюються як нормами мови, так і певними соціальними, юридичними, історичними та іншими позамовними нормами.

Антропоніміка як складова частина ономастики займається теоретичними і прикладними питаннями іменування людей. Антропонімія є об'єктом вивчення різних гуманітарних наук, оскільки вона завжди перебувала в тісних взаємозв'язках з апелятивним словником та онімною лексикою і тому є носієм тих ознак, що характерні для лексики взагалі, як і тих, що властиві лише їм.

Термін «антропонімія» у широкому розумінні означає сукупність лінгвістичних груп, якими позначаються як власні імена людей (прізвище, ім'я, по-батькові, прізвисько), так і назви їхніх фізичних якостей, зокрема віку, статі, зовнішніх ознак (немовля, дитина, молодик, дівчина, красуня) тощо.

Власні імена та назви певних якостей людей, що складають істотну частку українського ономастикону, цінне джерело з історії українського етногенезу, культурогенезу, суспільних та міжкультурних взаємин Власні найменування людей відіграють важливу роль у житті народу, формуючи суспільну свідомість у різні періоди його життя. Їх своєрідне місце в мові зумовлене тісним зв'язком з позамовними факторами. Якщо загальні назви здебільшого виконують номінативну функцію, то антропоніми відбивають ставлення людини до навколишнього середовища, свідчать про

рівень соціального й культурного життя суспільства в певний історичний період, розкривають характер взаємостосунків між людьми. Шляхи виникнення майже кожного антропоніма індивідуальні й неповторні. Вони формуються у мові окремого народу в певні історичні періоди, серед різних соціальних верств, за неоднакових причин і утворюються за допомогою різноманітних мовних засобів. Однак є в цій індивідуальності й спільне, притаманне всім народам. Це стосується насамперед мотивації антропонімів, причин, які вимагають появи на певному етапі розвитку суспільства однієї, двох або більше назв для кожної людини, тобто подібних антропонімних процесів, які простежуються у різних народів.

Кожен онім – власна назва містить інформацію про особливості іменованого об'єкту, історичну епоху, в якій виникла назва, етнос, котрий створив назву, мову, на якій створена назва і багато іншого.

Власні імена виникли в процесі розвитку мови. Вони відрізняються від загальних назв, оскільки належать конкретному об'єкту. Вже в античній філології існував поділ слів на власні імена і загальні назви. У давніх греків вони звалися – ONOMATA KYPIA та PROENGORIAL, у римлян – NOMINA PROPRIA та APELLATIVA.

З часом у наукових дослідженнях виокремились два підходи у вивченні онімів. Перший об'єднував вчених, які використовували оніми як історичне джерело. Другий – вчених-філологів, котрі використовували оніми в дослідженнях з історії мови. Тому в історичній науці ономастика вважається спеціальною історичною дисципліною, яка вивчає оніми як історичне джерело. В свою чергу в філології ономастика – частина лінгвістики, дослідницький об'єкт істориків мови. Таким чином, в онімі розділяються форма власної назви та її конкретний зміст. Вивченням лексичної форми власної назви займається філологія. В свою чергу вивченням її конкретного змісту і його тлумаченням опікується історична наука.

Власне особове ім'я є своєрідним історичним джерелом, з властивим тільки йому засобом кодування інформації про минуле людського суспільства. Незважаючи на наявну подібність до писемних джерел, оніми кардинально відрізняються від останніх саме особливим засобом кодування відомостей. Якщо писемні джерела являють собою комбінації слів, то оніми – комбінації фонем, кожна з яких могла виникнути у різний час і не залежно одна від одної.

Коло власних імен, котрі вживаються певним народом, відрізняється як правило стійкістю і традиційністю. Географічне середовище є тим фактором, який впливає на розвиток життя народу у всіх його проявах – економічному, соціальному, історичному, духовному, що накладає свій неповторний відбиток на весь спосіб життя людини. Вплив географічного середовища на ономастикон є постійно діючим фактором. Найбільш красномовним прикладом цього є зміна географічних назв, обумовлена еволюцією мови місцевого населення, його господарського побуту, культури, світогляду тощо.

У свою чергу біологічна природа людини, її антропологічний і расовий тип знайшли свій відбиток у предметі вивчення антропоніміки, котра є частиною ономастики. В особових іменах відображено національне розуміння краси та її протилежності.

При загальній дії перелічених факторів ономастикони різних епох суттєво відрізняються один від одного. Пояснюється це різним сприйняттям одних і тих же імен і назв в окремі історичні епохи. В цілому ономастичний простір охоплює наступні власні імена: антропоніми – особові імена людей; етноніми – групові, родові, етнічні імена людей; топоніми – назви географічних об'єктів; космоніми – назви космічних об'єктів: галактик, зірок, планет, супутників, атсероїдів, комет і та ін.; зооніми – власні імена тварин; фітоніми – назви рослин; хрононіми – назви періодів часу; ергоніми – назви політичних і громадських об'єднань людей; хрематоніми – назви різних предметів: знарядь праці, зброї, інструментів, приладів, побутових предметів, коштовностей; порейоніми – назви засобів пересування: автомобілів, потягів, літаків, кораблів, космічних апаратів і т. ін.; документоніми – назви документів, правових актів; фалероніми – назви

нагород; геортоніми – назви свят, ювілеїв, урочистостей; фіктоніми –вигадані імена, які використовуються в художніх творах; міфоніми – назви фантастичних об'єктів; теоніми – імена божеств.

Багато з подібних назв дані людиною в прадавні часи, щоб з їх допомогою орієнтуватися в оточуючому її світі. Витоки багатьох цих назв знаходяться ще в первісному суспільстві. Створюючи їх, людина виходила з необхідності відрізняти одну ріку, гору, озеро, тварину, рослину і та ін. від інших, їм подібних. Первісна людина мала невеликий запас слів, і тому її можливості були дуже обмежені. Слово «вода» могло означати і ріку, і озеро, і море, «гора» – і пагорб, і гору, і гірський хребет, і навіть гірську систему. Для тваринного і рослинного світу використовувалися слова типу "звір", "дерево", "трава" без розтлумачення особливостей даного об'єкту. Все це відбувалося на світанку розвитку цивілізації, але спеціалістами-етнографами не зафіксовано на Землі жодного племені, яке би не вживало власних назв для місцевості, людей, свійських тварин.

Однак імена людей – антропоніми, не були пов'язані з їхньою зовнішністю, а являли імена – оберіги, які приймали для захисту від наврочення та злих чар. Певні ознаки зовнішності людини мали лише прізвиська, отримані в дитячому і дорослому віці.

Власне ім'я під час використання міняє свою форму. На нього здійснюють вплив інші мови. Тому в першу чергу слід здійснювати його аналіз з допомогою методів мовознавства. Це дозволяє визначити мовну належність оніму, відтворити його первісну форму і вимову назви, встановити історичну епоху, коли він виник, окреслити вплив на нього інших мов або діалектів однієї мови, змалювати напрями його мовної трансформації до нашого часу включно. Без реконструкції всіх етапів розвитку оніма неможливо дати йому характеристику як історичному джерелу.

Давно відомо, що кожна людина навіть на підсвідомому рівні завжди асоціює себе з тим випадковим звуковим рядом — словом-іменем, що ним наділили її батьки. І не тільки асоціює, а й залюбки слухає цей короткий "музичний" речитатив свого співбесідника.

Антропоніми (власні імена людей) є чи не найуживанішою лексикою в усі епохи і в усіх народів. Адже ніхто і ніколи не посягав на право людини мати незаперечну, хоча інколи і єдину власність — ім'я. Привілейоване становище в суспільстві цього розряду лексики повною мірою не враховувалося і досі, на жаль, не враховується багатьма науковими сферами. Антропоніми "мимовільно" ставали не тільки свідками історії людства, а й її знаковими символами. Діахронічні і синхронічні зрізи історії будь-якого періоду і будь-якого народу легко реконструюються за іменами. Цим безперечним фактом могли б зацікавитись історичні науки — це їхня прерогатива. За кожним іменем — не тільки історія, а й ідеологічні підвалини світоглядних, релігійних течій — що, ясна річ, вводить антропонімію в коло філософських досліджень.

Останнім часом ми зіткнулися з новою для нас проблемою: психологія і антропонім. Будь-кому прикро, коли перекручують його ім'я, ім'я по батькові, прізвище (особливо це відчуває кожний викладач під час переклички студентів чи слухачів). Але те, що існує окрема наука, яка враховує цей психологічний нюанс, ми дізналися зовсім недавно, коли Україну заполонили зарубіжні книжки з питань педагогіки, менеджменту, економіки, психології поведінки тощо. Сучасний діловий етикет в усьому світі, і з цим ми, звісно, погоджуємося, застерігає всіх і кожного: якщо ви прагнете успіху у своїх трудових починаннях, запам'ятовуйте імена тих людей, від яких цей успіх безпосередньо залежить. Якщо знання психології (чи, в крайньому разі, природжена інтуїція) допомагають у звертанні до посадових осіб вибрати делікатну кличну форму та правильну інтонацію, то грамотному, без помилок, використанню антропонімів у конкретних, офіційних чи неофіційних, ситуаціях можуть допомогти тільки знання мови, зокрема її правописних норм.

Мовознавчі науки (ономастика вивчає власні імена загалом, а її підрозділ антропоніміка — власні імена людей) розглядають **і**м'я, як будь-яку лексичну одиницю, на різних рівнях мовної системи: фонетичному, граматичному, значеннєвому.

Ситуація з антропонімами в Україні нам здається вельми заплутаною. Крім загальновідомих причин різнобою у написанні антропонімів українською мовою (непринциповість посадових осіб у загсах, тенденція до русифікації тощо), ми підкреслюємо ще одну, на наш погляд, дуже важливу. Майже всі українські антропоніми мають свою історію, свою етимологію, своє смислове коріння, тобто те поняття-першоджерело, від якого вони були започатковані. Антропоніми як лексичний пласт на тривалий період випали з поля зору мовознавців і функціонували в режимі довільного словотворення, внаслідок чого ми маємо на сьогодні ситуацію, коли важко доводити носію того чи того антропоніма, що його прізвище — закономірне лексичне надбання мовознавчої науки, а не його власне, і звучати, і писатися воно повинно саме так, відповідно до орфоепічних і гра матичних норм української мови.

Правописна неунормованість антропонімів, яка спричиняє різноваріантність творення цих лексичних одиниць, у деяких сферах буває навіть небезпечною, наприклад у справочинстві, у юриспруденції, тобто під час запису в ділових паперах, документації, де особова назва виступає єдиним засобом легалізації та ідентифікації особи. В Україні історично і офіційно усталилося тричленне словосполучення особової назви: ім'я, ім'я по батькові, прізвище. Така антропонімічна будова відкриває простір вживанню в діловому мовленні (і усному, і писемному) різних поєднань елементів цього словосполучення: просто імені, імені з іменем по батькові тощо.

Вивчати походження українських прізвищ не можна, не ознайомившись із загальними досягненнями слов'янської антропоніміки. Питання про виникнення, розвиток і будову особових назв, зокрема родових прізвищ, здавна було предметом зацікавлення не лише мовознавців, а й істориків та культурологів. Початок наукового вивчення слов'янської антропонімії прийнято пов'язувати з появою праці Ф.Міклошича "Die Bildung der slavischer Personennamen", у якій уперше порушується питання словотвірної будови слов'янських особових назв. Автор пояснює творення простих антропонімів і дає перелік суфіксів, за допомогою яких вони утворюються; розглядає форму сполучення обох компонентів складної особової назви, синтаксичне взаємовідношення і порядок компонентів складного слова; здійснює алфавітний перегляд основ, від яких утворюються слов'янські власні імена людей. Праця Ф.Міклошича ще й тепер не втратила своєї наукової цінності, й усі пізніші дослідження слов'янської ономастики в різній мірі спираються на неї.

На другу половину XIX – поч. XX ст. припадають і початки наукових досліджень української антропонімії. Першою публікацією про українські прізвища була стаття А.Степовича "Заметка о происхождении малорусских фамилий". У 1885 р. з'являється студія М.Сумцова "Малорусские фамильные прозвания", в якій прізвище розглядається як явище етнографічне. Українським особовим назвам присвятили свої праці мовознавець В.Щербина, етнограф В.Ястребов, які описують конкретні факти виникнення прізвищ. Першим запропонував чітку і своєрідну класифікацію українських особових назв прізвищевого типу В.Охримович у роботі "Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних", початковий розділ якої має заголовок "Про сільські прозвища". Автора, як юриста, цікавив переважно процес творення прізвиськ та їх пізніше закріплення за родами.

Основоположником української антропонімії вважається І.Франко, який у праці "Причинки до української ономастики" порушує проблеми народної антропонімії, наголошуючи на тому, що особові назви є важливим матеріалом як для філолога, що досліджує структуру мови, так і для історика та етнографа.

У XX ст. українській антропонімії приділяють увагу Л.Гумецька; І.Ковалик; М.Корнилович; З.Ніколаєнко; В.Німчук; Ю.Редько; В.Сімович; І.Сухомлин; О.Ткаченко,

П.Чучка та ін. відомі мовознавці. М.Корнилович на основі “Ревизских сказок” та інших документів розглядає виникнення прізвищ українських селян. Ґрунтовний аналіз творення й історичного розвитку особових назв на -но, -хно, -ко, -енко, -ло, -ьо подається у роботах В.Сімовича. Чимало уваги виникненню особових назв, зокрема історичному словотвору українських антропонімів, приділяє Л.Гумецька в монографії “Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст.”. Вона аналізує особові назви за принципом словотвору і вказує на їх етимологію. На матеріалі актових книг XVII ст. особові назви Полтавщини досліджує І.Сухомлин. Науковий інтерес викликає його стаття “Українські прізвиська людей як власні родові назви”, в якій автор доводить, що “*... прізвища неможливо глибоко аналізувати без урахування їх системного зв’язку з прізвиськами – цими найдавнішими особовими назвами, які були первісним і єдиним взірцем для творення усіх форм сучасних родових особових назв*”. У 1966 р. виходить книга Ю.Редька “Сучасні українські прізвища”, що являє собою першу спробу загального огляду всіх типів сучасних українських прізвищ з боку шляхів їх виникнення та словотвірної будови й географічного поширення. За семантикою твірних основ автор визначає основні чотири групи прізвищ, що утворені: 1) від особових власних імен; 2) від назв місць народження або місць проживання; 3) від назв соціального стану або постійних занять; 4) від назв індивідуальних ознак їх першого носія. Словотвірна структура прізвищ розглядається ним у порівнянні з будовою загальних назв; на цій основі виявлені як спільні, так і специфічні прізвищеві словотворчі елементи. Учений аналізує також граматичні особливості прізвищ іменникового та прикметникового типів, на матеріалі 14 тисяч антропонімів встановлює кількісні співвідношення між окремими їх типами. Завершує свою працю Ю.Редько спробою з’ясувати поширення основних словотвірних типів українських прізвищ на території колишньої УРСР. Висновки вченого про це слід вважати попередніми, оскільки адміністративний поділ, обраний для дослідження, не збігається, за визнанням самого автора, з історичним та діалектним поділом української території, що істотно впливає на формування власних особових назв. Праця Ю.Редька, попри всі її недоліки, залишається працею першопроходця у дослідженні українських антропонімів, яку не слід фетишизувати, але якій треба віддати належну честь.

У 60-х рр. порушуються також загальні й теоретичні проблеми антропоніміки, зокрема питання основ етимологічних досліджень антропонімії – О.Трубачов, А.Білецький; перспектив і напрямів теоретичного й практичного розвитку української ономастики – І.Цілуйко; співвідношення значень власних і загальних назв – І.Ковалик, Ю.Редько; питання теорії власних назв – А.Критенко.

Отже, як окрема повноцінна галузь українського мовознавства, антропоніміка сформувалася тільки на кінець 60-х рр. XX ст. Починаючи з другої половини XX ст., розвиток східнослов’янської антропоніміки загалом набуває широкого розмаху. Ономастика, котра раніше виконувала функції лише допоміжної дисципліни, стає складовою частиною лінгвістики. У зв’язку з посиленням інтересу до ономастики значно розширюється коло досліджуваних питань.

Загальнотеоретичні, екстралінгвальні та джерелознавчі проблеми української антропоніміки розглядаються у праці М.Худаша “З історії української антропонімії”. Основні аспекти цієї роботи: наукове значення антропонімії; стан вивчення української історичної антропоніміки; джерела дослідження українських особових назв; специфіка української антропонімної системи; власні імена в історичному житті та побуті народу. Автор наголошує на історичній основі антропонімної системи українського народу, а це вимагає, “*... щоб різні явища української антропонімії розглядалися історично, в нерозривному зв’язку з історією її носія – українського народу, і в зв’язку з відповідними явищами в антропонімії інших слов’янських народів*”.

70–80-і рр. характерні активізацією спостережень над ономастичними та антропонімічними фактами як джерелами для вивчення складних процесів мовних

контактів: румунські та угорські елементи в антропонімії Буковини – Л.Кракалія; дослідження субстратних і суперстратних явищ під час аналізу лексичної ономастичної системи – В.Русанівський, К.Цілуйко; російсько-українсько-білоруські паралелі в антропонімії та явища мовної інтерференції – І.Сухомлин.

Наукове значення мають лінгвогеографічні та діалектологічні аспекти розвитку антропоніміки у працях С.Бевзенка, Й.Дзендзелівського, В.Німчука, П.Чучки. Вагомим внеском у дослідження власних українських імен є книга П.П.Чучки "Антропонімія Закарпаття (вступ та імена). Конспект лекцій". Автор на матеріалі особових імен закарпатських говорів аналізує специфіку й місце антропонімів у словниковому складі мови.

Протягом 60–80-х рр. написано багато наукових робіт з української історичної антропонімії, присвячених дослідженню власних особових імен українців. Так, мовознавці Р.Керста і Р.Осташ вивчали етимологічний склад і словотвір чоловічих імен християнського походження в писемних пам'ятках XVI–XVII ст.. Фонетико-морфологічні та словотвірні особливості жіночих християнських імен XIV–XVШ ст. були розглянуті М.Сенів.

З числа помітних досліджень української ономастики є монографія М.Демчук, в якій аналізуються лексико-семантична структура та походження особових імен українців XIV–XVII ст., порушуються невирішені та дискусійні питання антропоніміки. У цей же період ряд дослідників займається питаннями ідентифікації особи в давніх і староукраїнських писемних пам'ятках: Р.Керста; С.Медвідь-Пахомова; М.Сенів; М.Худаш; В.Шевцова.

Не залишилися поза увагою мовознавців й інші проблеми антропоніміки: транскрипція та правопис власних назв – І.Варченко, І.Глинський, А.Могила; питання іншомовної антропонімії – А.Білецький, Д.Богдан, Л.Гумецька, І.Желєзняк. Якщо вчені XIX–поч. XX ст. вивчали прізвища переважно в етнографічному та культурно-соціальному аспектах, то, починаючи з другої пол. XX ст., українські мовознавці розглядають антропоніми в лінгво-історичному плані. Для пізнання української антропонімії важливе значення мають і регіональні дослідження прізвищ окремих етнографічних зон.

Розвиток української антропонімної системи відбувався у тісному взаємозв'язку зі становленням системи особових назв інших слов'янських народів, тому особливий науковий інтерес викликають праці російських і білоруських дослідників, присвячені проблемам антропоніміки. Вивченням власних особових назв у Росії займалися видатні мовознавці: В.Бондалетов, С.Веселовський, С.Зінін, Г.Ільїнський, В.Ніконов, А.Селищев, А.Суперанська, О.Трубачов, М.Тупиков, Б.Унбегаун, В.Чичагов та ін. Білоруську ономастику досліджували М.Бірила, М.Гринблат; польську – Я.Бистронь, Я.Карлович, С.Роспонд, В.Ташицький. У Югославії питання ономастики та антропоніміки розглядали Т.Маретич, П.Скок; у Чехії та Словаччині – Й.Бенеш, В.Бланар, Й.Свобода; у Болгарії – Й.Заїмов, С.Ілчев.

Окремо слід зупинитися на розвитку української антропонімної лексикографії, яка "*... бере свої початки ще з переліків церковних служб і днів ушанування святих, а також із церковних святців і календарів*". Сподвижником у галузі лексикографування прізвищ українців є Ю.Редько, який уклав "Довідник українських прізвищ". Регіональне лексикографічне опрацювання прізвищ здійснювали І.Красовський, Р.Осташ. П.Чучка у словнику "Прізвища закарпатських українців" (2002) прив'язує прізвища до простору на рівні районів Закарпатської області. У монографії І.Фаріон досліджено структурно-семантичні особливості прізвищевих назв Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – поч. XIX ст. і способи й засоби ідентифікації особи за матеріалами Йосифінської та Францисканської метрик. Важливою складовою цієї роботи є етимологічний словник, який засвідчує історичний матеріал у розвитку, що дає змогу сягнути джерел виникнення прізвищевої назви, зіставляючи її структурно-функціональні особливості з українськими

прізвищами наприкінці ХХ ст. Перший в історії України словник прізвищ Степу укладено В.Горпиничем. За матеріалами названого словника укладено картографічний словник “Прізвища правобережного Степу”, „Прізвища Дніпровського Припоріжжя”, „Прізвища Середньої Наддніпрянщини”. Надзвичайно цінними є словники прізвищ, що надруковані як додатки до монографій С.Є.Панцьо „Антропонімія Лемківщини” та Л.О.Кравченко „Антропонімія Лубенщини”; високої оцінки заслуговує „Словник прізвищ (на матеріалі Чернівеччини)” за редакцією К.М.Лук’янюка і Н.Д.Бабич.

Дослідженням структури українських прізвищ різних типів займалися вчені-мовознавці С.Бевзенко, І.Желєзняк, Р.Керста, В.Коломієць, Л.Масенко, Н.Москальова, А.Очеретний, Ю.Редько, І.Сухомлин, О.Ткаченко, В.Фридрак та ін. Першим кроком до з’ясування мотивів виникнення антропонімів було виділення суфіксів у структурі прізвищ. Інтерес мовознавців до прізвищевих формантів дедалі посилювався. Так, функціонування суфіксів **-ук,-юк,-чук** розглянуто в працях П.Чучки і В.Німчука. Українські прізвища з суфіксом **-енко** досліджували О.Ткаченко, М.Худаш. Прізвища на **-ов,-ев** (**-ів**) та **-ин**, **-ін** в українській мові описували В.Коломієць і О.Мельничук. Українські прізвища з прикметниковими суфіксами досліджував І.Сухомлин.

Отже, українська антропонімія стає об’єктом наукових студій з другої половини ХІХ ст. і з того часу є невід’ємною частиною вітчизняного мовознавства. Дослідження прізвищ в ономастиці здебільшого велися за такими напрямами: антропонімія в слов’янських мовах – І.Желєзняк; сучасні українські прізвища з погляду їх виникнення, словотвірної будови та географічного поширення – Ю.Редько; історія української антропонімії – Р.Керста; М.Худаш; класифікація, етимологія і словотвір особових назв – О.Ткаченко, Л.Гумецька, І.Ковалик, З.Ніколаєнко; етимологія й етногенезис – О.Трубачов, А.Білецький; перспективи й напрями теоретичного і практичного розвитку української ономастики – К.Цілуйко; співвідношення власних та загальних назв – І.Ковалик. Відомі також праці з української антропонімії, в яких дослідники простежують процес виникнення і становлення власних імен у різних регіонах України.

У галузі антропоніміки існує ще ряд спірних і малодосліджених питань, які чекають наукового розв’язання. Не однаковою мірою вивчено окремі типи прізвищ, лексико-семантичні особливості прізвиськ, співвідношення прізвиськ і прізвищ на рівні перетворення апелятивних назв у власні, спільність і відмінність словотворчих засобів загальних і власних назв. Недостатньо уваги приділяється морфемній будові та валентності морфем в основах антропонімів, родинним, міжродинним, типологічним, контрастивним, внутрімовним, міжмовним, регіональним, діалектним явищам в антропонімії.

Інтерес до вивчення власних імен зумовлений тим фактом, що українська антропоніміка як повноцінна галузь мовознавства сформувалася порівняно недавно, в 50-х роках ХХ ст. За останні роки визначилися перспективи розвитку та основні шляхи української антропоніміки, про що свідчить поява значної кількості праць, присвячених загальній теорії антопонімів, історії розвитку системи особових імен, сучасній регіональній анропоніміці тощо. Чільне місце з-поміж зазначених наукових проблем посідає питання сучасної регіональної антропоніміки. Свідченням цього є низка ґрунтовних досліджень, серед яких праці П.П.Чучки "Антропонімія Закарпаття", С.Є.Панцьо "Антропонімія Лемківщини" (Тернопіль, 1995), С.Л.Брайченко "Анропонімічні уподобання мешканців Одеської області України: лінгвістичний аналіз" (О., 1999), Г.В.Кравченко "Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки" (Донецьк, 2000), Л.О.Кравченко "Антропонімія Лубенщини" (К., 2002), Т.В.Марталоги "Антропонімія Північного Степу України" (Кіровоград, 1997), І.Д.Скорук "Динаміка антропонімікону м.Луцька в ХХ ст." (К., 1999) тощо. Проте це не дає абсолютно повного і чіткого уявлення про національну антропонімію систему, оскільки на сьогодні антропонімія багатьох регіонів України не досліджено рівномірно.

Вивчення українського антропонімікону у різних аспектах (структурному, семантичному, лінгвістичному, історичному, етнічному та ін.), синхронно і діахронно, зв'язки антропонімів з топоніміами, етнонімами та апелятивною лексикою дозволить зробити висновки екстраантропонімічні та екстралінгвістичні. У теоретичному плані дослідження специфіки особових імен є важливим для розуміння їх особливостей на регіональному рівні: функціонування особових імен у різних регіонах виявляє низку відмінностей. Так, наприклад, Тернопіль характеризується наявністю значної частки польських імен для найменування українців; разом з тим, дослідники російських говірок півдня України засвідчують певну стійкість їх іменника і стверджують, що іншомовні (українські або молдовські) форми проникають до них рідко.

Питання специфіки особових імен тісно пов'язане із загальною теорією власної назви, оскільки особливості антропонімів як класу онімної лексики розширюють і поглиблюють знання про статус власних імен у мові, їх структурну, функціональну знаковість. Важливість означеного питання підтверджується й тим, що проблема своєрідності власних імен у сучасному мовознавстві неодноразово привертала увагу дослідників української, російської, білоруської, англійської тощо антропоніміки: чисельні дослідження засвідчують сталий інтерес до цієї проблеми ще від давньоєгипетських, давньогрецьких та давньоримських учених. Незважаючи на її довготривале вивчення, дослідники не дійшли спільної думки щодо низки ключових її питань, а тому дискусії тривають ще й досі. У зв'язку з цим О.В.Суперанська зазначає, що відсутність єдиної загальноприйнятої концепції власного імені значною мірою можна пояснити різними вихідними положеннями та методами цих концепцій, а також тим, що пошук відбувався іноді в абсолютно протилежних напрямках.

Зважаючи на актуальність означеної проблеми, треба виокремити та розглянути деякі специфічні ознаки особових імен у їх зв'язку з іншими категоріями антропонімів та онімів. Зосереджуємо нашу увагу на тих питаннях, що мають важливе значення для розуміння особливої природи цієї категорії антропонімів: наявність та зміст системних зв'язків, статус у мові та мовленні, особливості семантики та функціонування.

Ономаст П.П.Чучка пропонує розглядати особові імена як один із основних (поряд із прізвищами та прізвиськами) класів системи власних особових назв, хоча в подальшому аналізі офіційної і народної системи найменувань автор конкретизує, що офіційна система найменування знає такі класи антропонімів, як прізвища, імена, імена по батькові та псевдоніми. О.В.Суперанська, орієнтуючись на класифікацію А. Баха, особові імена розглядає в категорії антропонімів, які належать до групи імен живих істот та істот, які сприймаються як живі.

Таким чином, дослідники визначають категорію особових імен як особливий клас назв, що окреслюється з-поміж інших особових назв на позначення живих істот, за низкою ознак: функціонування, динаміка змін у системі, творення тощо. Як антропонімічна категорія особові імена мають відмінні від прізвищ, імен по батькові, псевдонімів та прізвиськ характеристики. На іншому рівні специфіку особових імен варто визначати у зв'язку з класом антропонімів, до якого вони належать. Зрозуміло, що особовим іменам притаманні окремі риси, спільні для всіх антропонімів, але вирізняють їх від інших класів онімів (наприклад, зоонімів, топонімів, фітонімів, хрононімів тощо). Отже, особливості антропонімів, а відповідно й особових імен, можна умовно вважати за специфіку другого рівня. Ще один рівень специфічних ознак виділяємо, враховуючи протиставлення власні назви – загальні назви. Йдеться про низку ознак, які дають підстави розмежовувати ці два класи назв.

Оскільки антропоніми належать до пропріальної лексики, то цілком зрозуміло, що особові імена мають характеристики, які притаманні всім власним назвам. Таким чином, специфічні ознаки категорії особових імен можна представити у вигляді трирівневої структури:

І рівень – специфічні ознаки власних назв;

ІІ рівень – специфічні ознаки антропонімів як класу власних назв;

ІІІ рівень – специфічні ознаки особових імен як антропонімійної категорії.

З метою оптимізації аналізу специфіки особових імен ознаки одиниць будь-якого рівня варто розглядати у порівнянні з іншими відповідними класами, наприклад, із загальними назвами. Простежується зв'язок антропонімів як класу онімної лексики з топонімами, зоонімами, космонімами тощо. Особові імена як антропонімійну категорію доцільно досліджувати в порівнянні з аналогічними параметрами прізвищ, прізвиськ, імен по батькові тощо. Такий аналіз можливий завдяки наявності системних зв’язків між класами онімної лексики різних рівнів (вертикаль «власні назви – антропоніми – особові імена»), та наявності зв’язків між відповідними класами назв одного рівня, тобто горизонталь «антропоніми – топоніми – зооніми - космоніми тощо, особові імена – прізвища – прізвиська – імена по батькові тощо».

На наявність таких зв’язків вказував П.П.Чучка, відзначаючи, що антропоніми не є чимось абсолютно ізольованим у системі власних назв. У них дуже тісні структурні зв’язки з топонімами, частина з яких, зокрема прізвиська, мають багато спільних рис із зоонімами, інші ж – із такими специфічними особовими назвами, як етноніми та катойконіми.

Чисельні ономастичні дослідження засвідчують, що системні відношення спостерігаються на структурному рівні топонімів та антропонімів, оскільки значна частина топонімів походить саме від антропонімів.

Системні зв’язки в ономастичному просторі були проаналізовані відомим російським мовознавцем В.Д.Бондалетовим, який довів, що ономастична лексика визначається як слабко організована система, і запропонував досліджувати системні зв’язки не у всьому ономастичному просторі, а в окремих його класах – в антропонімії, топонімії, космонімії тощо. До того ж, на його дімку, за своєю структурно-семантичною організованістю особові імена перевершують звичайну лексику мови. Таким чином, аналіз специфіки особових імен так чи інакше ґрунтуватиметься на системних зв’язках антропонімів та власних назв загалом.

На сучасному етапі мовознавство не дає чіткої однозначної відповіді на всі питання стосовно специфіки власних назв, тому дослідники дотримуються часом діаметрально протилежних поглядів щодо тих чи інших аспектів їх функціонування, статусу в мові, структурних особливостей тощо. Аналіз досліджень, присвячених аргументації тієї чи іншої позиції, засвідчує прагнення науковців визначити риси, які відрізняють пропріальну та апелятивну лексику. Так, А.О.Білецький визначає основні відмінності власних та загальних назв на рівні функцій. О.В.Суперанська вбачає основні відмінні ознаки власних назв у трьох аспектах: власне ім’я надається індивідуальному об’єкту, а не класу об’єктів, які мають характерну рису, притаманну всім індивідам, що належать до цього класу; об’єкт найменування завжди чітко окреслений; ім’я не пов’язане безпосередньо з поняттям і не має на рівні мови чіткої та однозначної конотації. Також це питання порушується у працях О.В.Суперанської "Общая теория имени собственного", В.А.Никонова "Имя и общество" тощо. Проте, важливо звернути увагу саме на ті положення, які визнаються багатьма дослідниками, незалежно від основного вектора їх поглядів на пропріальну лексику. У цьому плані на особливу увагу заслуговує узагальнення В.Д.Бондалетова, який систематизував та доповнив відомі концепції специфіки власних імен. З-поміж головних характеристик дослідник виокремлює такі:

10) власні імена є мовними одиницями, тому мають розглядатися як об’єкт мовознавства; власні імена – це номінативні, а не комунікативні одиниці мови, які представлені у категорії конкретних іменників;
11) специфіку власних імен варто розглядати як на рівні мови, так і на рівні мовлення, тобто в певних контекстах і ситуаціях;
12) специфіка власних імен стосується як структурно-мовного, так і функціонального аспектів; у структурно-мовному аспекті ця специфіка виявляється більшою мірою у

сфері семантики, а у функціональному характеризується наявністю основних функцій – номінативної, ідентифікуючої, диференціальної;

13) генетична вторинність пропріальної лексики відносно апелятивів;
14) структурно-мовна та функціональна спеціалізація пропріальної лексики;
15) функціональна вторинність власних імен;
16) специфічне становище ономастичних одиниць у мові;
17) дещо відмінне втілення у власних іменах понять «багатозначність», “омонімія, «синонімія», «антонімія», «варіативність» тощо;
18) відмінності у закономірностях вживання та дещо інший розподіл за функціональними стилями.

Найбільш суперечливим і наразі невирішеним стосовно системи особових імен залишається питання семантики. У сучасному мовознавсті сформувалися чотири основні підходи до розуміння семантичної наповненості власних назв:

5) власні імена не мають семантики (Дж.Ст.Мілль, А.Гардинер, О.О.Реформатський тощо);
6) власні імена мають значно більше значення, порівняно з апелятивами (Х.Джозеф, О.Есперсен, Є.Курилович, Є.Гродзінський тощо);
7) наявність у власних імен мовленнєвого значення за відсутності мовного значення (О.В.Суперанська, Дж.Серл тощо);
8) рівноправний, але специфічний мовний статус власних імен (В.А.Никонов, Л.А. Булаховський, Ю.О.Карпенко тощо).

Багато сучасних дослідників намагаються проаналізвати усі наявні трактування знакової специфіки власного імені й виробити власну позицію щодо цього питання. Варто звернути увагу на те, що прихильники діаметрально протилежних підходів ("мовного" та "мовленнєвого") виявляють спільність думок щодо відсутності у власних імен узагальнювальної семантики. Проте, як доводять деякі науковці, згідно з діалектичним розумінням мовних знаків, тільки ті знаки є мовними знаками, які мають узагальнювальний характер та відносну стійкість Таким чином, у лінгвістиці був сформований підхід, в основі якого лежить теза досліджувати ономастичні одиниці у їх цілісності, враховуючи єдність та протиставлення мови й мовлення. Його прихильники (В.А.Никонов, М.Я. Блох, В.Д.Бондалетов, Л.А.Булаховський, Ю.О.Карпенко, Т.М.Семенова тощо) стверджують, що власні імена мають як мовне, так і мовленнєве значення; мовне значення власних імен вирізняється біднішим змістом і більшим обсягом внаслідок незначної кількості класоутворювальних сем; актуалізація індивідуалізуючого компонента значення зумовлює варіативність мовленнєвого значення власних імен.

Не менш важливим є питання специфіки класу особових імен порівняно з іншими класами власних назв. У зв’язку з цим варто звернути увагу на місце особових імен у лексичній системі мови. П.П.Чучка зауважує, що загалом сучасному українцеві словники пропонують близько двох тисяч особових імен, тому можемо зі значною часткою вірогідності стверджувати, що вони не є базою для звичайного спілкування, але це не означає, що мова може абсолютно повноцінно функціонувати без антропонімів. Зважаючи на це, дослідники визначають місце антропонімів у словниковому складі мови як периферійне чи факультативне. Проте периферійність антропонімів абсолютно не означає їх другорядності у лексичній системі мови, оскільки кожен компонент антропонімійної системи має власну глибинну цінність та значимість для мови. Наприклад, для того, щоб зрозуміти прочитаний текст та перекласти його, достатньо визначити, що одне чи кілька незнайомих слів у ньому – власні імена. До того ж, для найбільш загального розуміння тексту не потрібен детальний аналіз власних імен, оскільки синтаксис речення зазвичай допомагає зрозуміти, що власне ім’я – це місце, дійова особа чи щось інше. Наступне питання, яке неминуче постає у зв’язку з позиційністю, пов’язане із місцем антропонімів в ономастичній системі.

Окремі дослідники вказують на існування категорії власних імен, які займають проміжне становище між класами апелятивної та пропріальної лексики. Так, А.О.Білецький вважав прізвища, катойконіми (назви жителів за місцем мешкання) та етноніми (назви націй, народів, народностей, племен та інших етнічних груп) перехідними класами власних назв. І хоча не всі дослідники погоджуються з цим, беззаперечним є той факт, що антропоніми належать до суто онімної лексики, що підтверджують класифікації таких мовознавців, як В.Д.Бондалетова, О.В.Суперанської, П.П.Чучки.

Дослідження специфіки особових імен неможливе без урахування їх особливостей на функціональному рівні. Багато сучасних мовознавців об'єктом аналізу обирають не тільки офіційну систему найменування, а й народно-розмовну. У цьому ракурсі на особливу увагу заслуговують статті Л.О.Белей "Офіційні і розмовні варіанти", Г.Величко "Імена Іван і Марія в контексті національної культури", Л.В.Кракалії "До питання класифікації буковинських антропонімічних варіантів", О.Ю.Карпенка "До питання про форми особового імені (за матеріалами російських говірок півдня України)".

Офіційна й народна системи найменування різних регіонів мають значні відмінності, тому дослідники більшою мірою орієнтуються на матеріал певного конкретного регіону, водночас досить обмеженим є перелік досліджень, які розкривають загальні закономірності функціонування обох систем. У сучасній українській мові популярні імена мають понад 100 варіантів, кожен із яких відрізняється від іншого структурою (фонетичною, морфемною, морфологічною), територією і часом вживання, емоційним забарвленням, сферою функціонування.

Основне призначення офіційних найменувань – ідентифікація. Виникнення офіційних форм імен стає можливим за умови наявності суспільства, яке має достатньо розвинуту юрисдикцію, апарат державних службовців, які уповноважені робити відповідні актові записи, та існування зразків для наслідування при записах. Офіційним вважається емоційно нейтральний варіант, тоді як розмовний, на думку Л.О.Белей, це, як правило, похідне, стилістично марковане утворення, яке функціонує в літературно-художньому, побутовому, в тому числі діалектному мовленні. У побутовому мовленні люди, як правило, намагаються охарактеризувати того, кого називають за іменем, виразити своє ставлення до нього (позитивне чи негативне), спростити складне чи адаптувати маловживане ім'я, тому використовують цілу низку фонетичних, морфемних, мофологічних засобів, унаслідок чого виникає величезна кількість варіантів того самого особового імені. Щодо вивчення обох систем, то слушним є твердження П.П.Чучки, що дослідник антропонімії не сміє нехтувати жодною з систем, але вихідним пунктом для нього завжди мусить бути народно-розмовна система, оскільки вона є першоосновою всього.

Отже, наявність офіційної та розмовної системи найменувань є специфічною рисою функціонування класу особових імен у мові.

Аналіз антропонімів засвідчив цілу низку їх спільних та відмінних ознак із іншими онімами, а також спільні ознаки власне особових імен з іншими класами антропонімів. Проте не можна залишити поза увагою й коло відмінностей у системі самих антропонімів. На думку П.П. Чучки, серед цих класів існує своєрідна градація на нижчі й вищі, наприклад, дослідження класу особових імен можливе і без спеціального вивчення інших власних назв, оскільки імена є відносно незалежним класом антропонімів, тоді як прізвища тісно пов'язані з іменами, прізвиськами, топонімами, етнонімами, апелятивною лексикою структурно-семантично та генетично. Крім особливого місця в системних зв'язках, дослідник зазначає такі специфічні особливості особових імен:

5) ім'я – це не спадкове й не родове найменування, а однопоколінна індивідуальна назва, яка надається людині при народженні й під якою ця людина відома протягом усього життя в суспільстві;
6) єдине призначення прізвищ та імен по батькові – номінативна індивідуалізуюча функція, тоді як особові імена є ще й виразником різних емоцій;

7) особові імена відрізняються від інших антропонімних класів давністю виникнення;
8) темпи оновлення іменника набагато швидші, ніж у системі інших класів антропонімів.

Зазначені специфічні ознаки особових імен підтверджують думку про те, що вони посідають центральне місце в антропонімійній системі мови, внаслідок чого мають значний вплив на формування інших антропонімійних категорій.

Топоніміка (від др.-грец. Topos - місце і onoma - ім'я, назва) - наука, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання та вимову, а також природні та соціальні умови минулого, за яких дані назви виникли. Топоніміка є інтегральною науковою дисципліною, яка знаходиться на стику трьох областей знань: географії, історії та лінгвістики. Топоніміка – розділ ономастики, що вивчає походження, значення та функціонування топонімів (власні назви будь-якого географічного об’єкта – річка Дунай, місто Київ, гори Карпати, ліс Вовчі Гори та інші).

Базовим поняттям топоніміки виступає топонімія - сукупність назв (топонімів) на певній території. Топонім (з грецької – місце, місцевість, країна й ім'я, назва) – власна назва будь-якого географічного об’єкта.Основне значення і головне призначення географічної назви - фіксація місця на поверхні Землі. Серед топонімів виділяються різні класи, такі як: ойконіми - назви населених місць, астіоніми - назви міст, гідроніми - назви річок, дрімоніми - назви лісів, ороніми - назви гір, урбаноніми - назви внутрішньоміських об'єктів, годоніми - назви вулиць, агороніми - назви площ , дромоніми - назви шляхів сполучення, макротопоніми - назви великих незаселених об'єктів, Мікротопонімія - назви невеликих незаселених об'єктів, антропотопоніми - назви географічних об'єктів, вироблених від особистого імені.

Оскільки географічні назви мають лінгвістичну природу, спостерігається тісний зв’язок топоніміки з мовознавчими науками: ономастикою – наукою про виникнення та поширення власних назв; історичною лінгвістикою; етимологією – наукою, що займається вивчення походження слів; семантикою; морфологією; фонетикою та діалектологією.

Предметом дослідження топоніміки є закономірності виникнення, формування і розвитку як окремих географічних назв, так і топонімічних систем (ландшафтів). Під топонімічним ландшафтом розуміють закономірно складену на даній території систему назв форм рельєфу, населених пунктів, водних об’єктів тощо. Дослідження топонімічного ландшафту не виключає вивчення окремо взятої назви, але вимагає врахування цих зв’язків, у яких перебуває кожна назва як складовий елемент природно-топонімічної системи. Саме тому, крім мовознавства, топонімія вивчається ще цілим рядом наук: історією, археологією, географією, народознавством, етнографією, ботанікою, зоологією тощо.

Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Ця особливість географічних назв використовується в історичних та географічних дослідженнях для реконструкції ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин чи тварин. Але щоб одержати таку поглиблену інформацію, потрібно досліджувати їх сукупність, сформовану під впливом характерних географічних або історичних умов. На численних прикладах дослідження територій переконуємося, наскільки географічні назви пов’язані з особливостями місцевості, відображають її характер, при тому не лише у фізичному, а й економіко-географічному плані. Цю закономірність В.Никонов сформував так: топоніміка відображає не лише географічне середовище, а й ставлення суспільства до нього. Людина відзначає в середовищі насамперед ті аспекти, які на цей час найважливіші для неї, для її діяльності та існування. Таким чином, топонім – це соціальне явище, яке не просто відображає властивості

об’єкта, а подає їх крізь призму людського уявлення про даний об’єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення. Топонімія являє собою систему понять, які формувалися протягом певного історичного часу. У мовознавстві географічні назви нерідко служать єдиним свідченням давно зниклих мов, а в інших випадках, складаючи частину мовного багатства народу, дозволяють виявити важливі факти історичної фонетики, граматики, словотворення. Сучасні топонімічні дослідження обов’язково базуються на даних археології, історії, географії, палеонтології, без яких топоніміка не мала б необхідного наукового підґрунтя. Географічні назви виконують адресну функцію щодо конкретних географічних об’єктів, а закладена в них інформація містить відомості про форму, величину, властивості цих об’єктів та їх значення в житті людини. Цим топоніміка дуже важлива для історичної географії та інших географічних дисциплін, з точки зору яких вона давно вже є джерелом наукової інформації та допоміжною географічною дисципліною.

Зважаючи на вищесказане, топоніміка, хоча і спирається на закони мови, тісно пов’язана з природою, населенням і господарством території, тому широкому розумінні є розділом географічної науки. При дослідженні топоніміки не можна обійтися і без кількісно-статистичного аспекту вивчення місцевих назв. Важливість кількісного фактору надзвичайно велика при виявленні складу топонімів. Кількісні дані дозволяють часто поглиблювати висновки. Вертикальне (діахронічне, стратиграфічне) і горизонтальне (просторове) вивчення топонімів (топонімічних типів) із застосуванням кількісно-статистичного аспекту дозволяє з’ясовувати межі різних ареалів, визначати шляхи просторового просування топонімічної моделі протягом віків, а також встановлювати зв’язки і взаємозалежність динаміки з соціально-історичними та природно-географічними умовами формування етносів та націй.

Географічні назви виникали в певні історичні епохи та зберігають факти з соціального життя людей, їх побут, взаємовідносини з іншими народами. Тому топоніміка є невичерпним джерелом відомостей про суспільно-політичне життя, матеріальну і духовну культуру народу, про особливості його географічного середовища. Правильно пояснюючи ту чи іншу назву, розкриваючи її смислове значення і походження, ми отримуємо важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо.

Різні види географічних назв зумовлюють поділ топонімів на види: 1) гідроніми (назви вдних об’єктів: річок, озер, джерел, водоспадів, потоків, струмків, а також океанів, морів тощо); 2) фоніми (назви курганів); 3) ойконіми (назви населених пунктів: міста, села, селища тощо); 4) сплеоніми (назви печер, скельних навісів); 5) омоніми (назви оюєктів рельєфу: хребтів, гір долин, ярів, низовин, впадин, гірських ущелин); 6) хороніми (назви країв і країн).

Ойконім (з грец. – помешкання, дім, житло й ім'я, назва) – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення (міста, селища, села, виселка, хутора). За характером поселення ойконіми поділяються на астіоніми (з грец. – міський), або полісоніми (з грец. – місто) – власні назви поселень міського типу, і комоніми (з грец. – село, селище, виселок) – власні назви поселень сільського типу].

Географічні назви (ойконім, оронім, гідронім тощо) зберігають у собі певний зміст, адже відображають характер у фізичному, економіко-географічному плані, у рослинному і тваринному світі. Топоніми розрізняються за ознаками природи: особливостями рельєфу (*вершина Стіг, підвищення Гостра Могила, Нагольний кряж* тощо); особливостями водних об'єктів (*річка Біла, місто Жовті Води*); видами рослин (*місто Дубно, село Березівка, річка Рогозянка*); видами тварин (*вершина Кобила, річка Щучна*).

Людей здавна цікавили топоніми, їх походження та історія формування. Першими топонімами ставали звичайні загальні слова: вода, гора, ліс і т. д. Пізніше, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були гори, ліси тощо, вони потребували різноманітності назв таких об’єктів. Поява топонімів зумовлювалася необхідністю

розрізняти географічні об'єкти в процесі трудової діяльності людей та з метою орієнтації щодо них. І все це знаходило своє відбиття у назвах.

У процесі тривалого використання географічні назви зазнають неодмінних змін (трансформації), які необхідно враховувати при поясненні етимології назви. На формування власних географічних назв великою мірою впливають конкретні умови історичного розвитку певного регіону. Це особливо помітно в системі власних географічних назв півдня України, значна частина яких сформувалася в цілому пізніше, ніж відповідні назви західних чи північних районів.

Зміст найдавніших назв, що виникли на основі мов давніх, нині неіснуючих народів, розкривається лише в процесі спеціальних досліджень. Пам'ять про них зберігається в географічних назвах, які перетворилися на загадкові тексти-символи, що являють собою своєрідні знаки, символи та залишаються незрозумілими доти, доки не буде з'ясоване їхнє початкове значення. Розшифрування таких найменувань розкриває стан природних ландшафтів та взаємодію людини і природи, що має наукову цінність для багатьох наук.

Лінгвістичні дослідження топонімів проходять з урахуванням історичного розвитку мови, з виділенням давніх тополексик, здійсненням етимологічного аналізу, встановленням зв'язку з конкретними мовами, виявленням мовних та діалектологічних ареалів тощо. Щоб правильно пояснити суть топоніма, необхідно знати словниковий набуток та лексику кожної епохи, яка залишила свій слід у місцевій топонімії. Зокрема, немало гуманітарних наук (історія, археологія, народознавство тощо) та природничих (географія, геологія, біологія, екологія) звертаються у наукових пошуках до топоніміки.

При вирішенні тих чи інших проблем, пов'язаних із географічними назвами, топоніміка, здійснюючи лінгвістичне дослідження топоніма, обов'язково спирається на дані інших наук – історії, географії, археології, палеонтології, географії, народознавства, етнографії, ботаніки, зоології, без яких топоніміка не мала б необхідного наукового підґрунтя.

Досить тісний зв'язок топоніміки з мовознавчими науками: ономастикою – наукою про виникнення та поширення власних назв; історичною лінгвістикою; етимологією – наукою, що займається вивчення походження слів; семантикою; морфологією; фонетикою та діалектологією.

У мовознавстві географічні назви нерідко служать єдиним свідченням давно зниклих мов, а в інших випадках, складаючи частину мовного багатства народу, дозволяють виявити важливі факти історичної фонетики, граматики, словотворення. Дослідження топонімної лексики повинні бути комплексними: спиратися на мовні факти, дані матеріальної культури й історичних джерел, а також на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи іншу назву. Тому у дослідженнях топоміки вчені використовують методи, притаманні як історичній науці (роботу з архівними матеріалами, аналіз письмових джерел), так географічній (картографічний, просторово-порівняльний та інші).

Для топоніміки характерні й свої специфічні методи досліджень: польові дослідження, збір первинного матеріалу, виявлення природних, історичних і етнографічних особливостей певного регіону, особливостей, які визначають своєрідність топонімів.

Топонім – це соціальне явище, що відображає властивості об'єкта й подає їх крізь призму людського уявлення про даний об'єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення. Але топонім не є чимось сталим і незмінним: один і той самий об'єкт може отримувати нові назви в залежності від спектрів його використання. Чимало давніх українських топонімів були замінені новими назвами: *аеродром, кар'єр, торфовисько, колгоспне поле, пустир та ін*. Тому виявлення колишніх найменувань, які ще зберігаються в пам'яті людей та історичних джерелах, є надзвичайно важливим для топонімічних досліджень.

5. Після Другої світової війни починається становлення української академічної ономастики. Саме в цей час у межах відділу історії мови Інституту мовознавства АН УРСР виокремилася група науковців, яка зосередила свою увагу на ономастичних студіях (К. К. Цілуйко, О. С. Стрижак, А. П. Непокупний, І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, В. В. Німчук та ін.). Українські ономасти почали вивчати склад онімікону України з погляду його походження, закономірностей розвитку на різних історичних етапах, функціонування в сучасній мові. Було сформовано ономастичну картотеку, яка на сьогодні налічує близько мільйона одиниць антропонімів, ойконімів, мікротопонімів, гідронімів і є цінною тим, що становить підґрунтя не лише для теперішніх, а й для майбутніх ономастичних досліджень.

Найпліднішим для української ономастики вважають період 60-70-х рр. XX ст. На той час головну увагу приділяли двом ономастичним підрозділам – топоніміці й антропоніміці. Топоніміка відігравала велику роль у розв’язанні багатьох завдань порівняльно-історичного, описового й загального мовознавства. Першочерговим завданням для топонімістів того часу було зібрати матеріал особисто (польовим методом), простежити його зв'язок із місцевими топографічними реаліями, із місцевими діалектами, оскільки лише ґрунтуючись на фактах говірок, на території яких відзначені ті чи інші назви, на зіставленні їх з даними інших говірок і мов можна досягти найбільш повного розкриття внутрішньої форми топоніма. У цей період стався своєрідний «ономастичний вибух». Було опубліковано низку спеціальних збірників: «Питання ономастики», «Українська діалектологія та ономастика», «Територіальні діалекти і власні назви»; окремі монографії Ю. О. Карпенка "Топонімія гірських районів Чернівецької області. Конспект лекцій", "Гідронімічний атлас України" та ін.

У ці роки активізовано роботу над створенням українського гідронімного фонду, який згодом увійшов до ономастичної картотеки (сьогодні в Інституті української мови НАН України).

У зазначений період українські ономасти активно розробляють і такий важливий аспект топонімічних студій, як картографічний. Опубліковано ойконімні карти Є. М. Посацької-Черняхівської, М. М. Пещак; гідронімні – А. П. Корепанової, І. М. Желєзняк, О. С. Стрижака, А. П. Непокупного.

У 1970-1973 рр. на основі напрацювань попередніх років укладено "Словник гідронімів України", що дозволило українським ономастам перейти до монографічного вивчення гідронімії України (Ю. О. Карпенко, Є. С. Отін, А. П. Непокупний, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко).

Інший значний пласт топонімної лексики – ойконіми (назви будь-яких поселень) також не лишився поза увагою науковців. У дослідженні українського ойконімікону особливу роль відіграли історичний і топографічний чинники: фіксація назв поселень у багатьох історичних джерелах; зв'язок ойконімів із місцевими топореаліями (особливості географічного ландшафту тощо). Результатом науково-дослідної роботи у галузі української ойконімії стало видання 26-томної "Історії міст і сіл УРСР" (1967-1975 рр.), а пізніше – "Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі" (К., 1981), де зібрано дослідження багатьох історичних ойконімів України.

Значну роль було відведено систематичному виданню бібліографічних довідників і покажчиків із ономастики, публікаціям рецензій на поточну ономастичну літературу, підвищенню наукового рівня ономастичних видань. Укладання різноманітних топонімічних і антропонімічних словників було дуже важливим і актуальним, адже ономастична картотека поповнювалася матеріалами сучасними (записані від конкретних мовців) й історичними (вилучення з різних пам’яток).

У попередні роки закладено вагому базу для сьогоднішніх ономастичних досліджень. Свідченням цього є укомплектована ономастична картотека й чималий ономастичний архів, які є джерелом для теперішніх студій з української гідронімії, ойконімії, антропонімії.

Сучасна українська академічна ономастика розвиває науково-теоретичне підґрунтя попередніх років, вдосконалюючи методику опису й дослідження онімного матеріалу. Осередком української академічної ономастики є відділ ономастики Інституту української мови НАН України. Саме в ньому зосереджена основна емпірична й теоретична база українського назвознавства. Повноцінному функціонуванню цього відділу допомагає діяльність регіональних ономастичних центрів. Сьогодні активно працюють Дніпропетровський, Донецький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Луцький, Львівський, Одеський, Тернопільський, Ужгородський, Хмельницький і Чернівецький ономастичні осередки. Для перспектив розвитку всієї української ономастики важливе значення має фондова ономастика, яка охоплює ті класи онімів, що пов'язані з місцевими особливостями географічного ландшафту, говіркою тощо.

Онімікон певного регіону зазнає впливу не лише мовних, а й позамовних чинників (історичних, соціальних, природничих та ін.). Недостатня увага до історичних та географічних умов, у яких відбувалося становлення певної назви, призводить до часто необґрунтованої чи неправильної етимології. Тому етимолого-ономастичні дослідження повинні бути комплексними, тобто спиратися як на мовні факти, так і на дані матеріальної культури й історичних джерел, а в разі топонімної лексики – і на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи іншу назву.

Серед українських ономастів питанням ареального вивчення географічних назв займались О. А. Купчинський ("Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі)"), Д. Г. Бучко ("Українські топоніми на -івці, -инці"), З. О. Купчинська ("Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (Територія України X-XX ст.))" та ін.

Регіональна ономастика базується на монографіях Д. Г. Бучка "Походження назв населених пунктів Покуття" [1], В. В. Лободи "Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя" [6], Я. О. Пури "Походження назв населених пунктів Ровенщини", М. Л. Худаша "Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів", В. О. Горпинича "Власні назви й відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя", а також на етимологічному словнику-довіднику В. П. Шульгача "Ойконімія Волині" та ін.

На сучасному етапі топоніміка усамостійнюється, виділяється в окрему науку. Сучасний період розвитку світової лінгвістичної науки характеризується інтенсивними дослідженнями в ґалузі ономастики, що здійснюютсья не тільки у великих країнах (США, Франція), але і в малих (Фінляндія, Швеція, Бельгія, Данія та ін.). Значний інтерес до ономастики спостерігається у Польщі, Чехії, Словаччині та Болгарії.

Вагоме значення для вивчення розвитку східних слов'ян та загалом слов'янської топоніміки наприкінці XVIII – початку XIX ст. мали праці І. Бодуена-де-Куртене, О. І. Соболевського, Ф. Міклошича, Т. Войцеховського, Я. М. Розвадовського.

В середині XX ст. ономастика стала в Україні однією з провідних спеціальних історичних дисциплін. У Києві розпочала роботу Ономастична комісія АН України, яка з 1966 р. видає "Повідомлення Української ономастичної комісії". За її ініціативою в різних містах України скликалися ономастичні конференції, видавалися наукові збірники й окремі праці з ономастики. Так, в Дніпропетровському державному університеті на кафедрі української мови з 1998 р. видається збірник "Ономастика і апелятиви". Протягом тривалого часу ґрунтовну роботу в ґалузі розвитку ономастики здійснюють Інститут мовознавства НАН України ім. О. О. Потебні, Інститут історії України НАН України.

Питанням методології та принципів дослідження топонімії присвятили свої роботи В. О. Никонов, К. К. Цілуйко, Л. Л. Гумецька, Ю. О. Карпенко та ін. Позитивний вплив мала й діяльність топонімічних конференцій, що відбулися у Києві у 1959 та 1962 роках і Москві у 1962 р.

Під час подальшого розвитку топоніміки розроблялась і вдосконалювалась методика збирання і дослідження слов'янських географічних назв. Було складено програми, анкети для збирання матеріалів (М. М. Кордуба, О. М. Лазаревський,

В. М. Площанський), зроблено спроби систематизувати й опублікувати виявлений матеріал, але єдиного, чіткого методу дослідження відповідної системи все ж не було досягнуто.

Значну роботу у дослідженні топонімії західних областей України провели польські мовознавці С. Грабец, З. Штібер, український учений Я. Рудницький. Найбільших успіхів в ареальному вивченні слов'янської топонімії домоглися дослідники В. Борек, О. Вільконь, М. Карась, В. Ташицький, С. Роспонд та ін.

Дослідження топоніміки України до недавнього часу здійснювалося в основному за певними територіями, найчастіше – окремими адміністративними одиницями-областями. Так, дослідженню топонімії Дніпропетровської та Полтавської областей присвятив свої праці К. К. Цілуйко, Буковини (Чернівецької області) – Ю. О. Карпенко; назви населених пунктів Закарпаття стали предметом кандидатської дисертації К. Й. Галаса, Львівщини – Є. Черняхівської. Топонімічна робота проводиться і в інших містах України: Дніпропетровську (І. Д. Сухомлин), Донецьку (Є. С. Отін), Запоріжжі (О. Волок, В. Фоменко), Тернополі (Д. Г. Бучко); Чернівцях (Я. П. Редьква); Луцьку (В. Ф. Покальчук) тощо.

Отже, розвиток української топоніміки умовно можна поділити на три періоди: 1) до середини XX ст. – переважають регіональні роботи, слабо розробляються питання загальної теорії; 2) 50-70-і роки XX ст. – зростає інтерес до проблем топоніміки; 3) кінець XX ст. – поч. XXI ст. – розгортаються найбільш результативні дослідження, формуються наукові топонімічні школи, видаються перші топонімічні посібники.

Окремі питання топоніміки розглядаються у працях географів, істориків та мовознавців від часу виникнення цих наук. Творцем топоніміки був звичайно народ, географи-мандрівники, першовідкривачі, які давали назви континентам, островам, гірським вершинам тощо. Вони здійснювали збір географічних назв, їх первинну систематизацію, картографування і т.д. Тому цілком зрозумілий величезний внесок у топоніміку географів, починаючи від невідомих мандрівників і до таких вчених як О.Степанів, О.Гумбольдт, В.Семенов-Тянь-Шаньський, Л.Берг, П.Тутковський тощо. Проте для з'ясування семантики і лінгвістичних особливостей топонімів у ті часи не вистачало наукового підґрунтя.

Питання топоніміки здавна були в колі інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Деякі з них, наприклад М.Ломоносов, О.Потебня, І.Бодуен-де-Куртене, у своїх мовознавчих дослідженнях спиралися на топонімічний матеріал; інші (І.Срезневський, М.Максимович, М.Сумцов, О.Соболевський, О.Саліщев) розглядали його як предмет окремого дослідження. Відомі давньоруські тексти, що являють собою збірники географічних назв і їх класифікацію. У найдавніших руських літописах ми знаходимо не тільки географічні назви, але й спроби пояснення їх походження. Питання топоніміки розглядалися у працях з історії, географії, мовознавства від глибокої давнини і до наших днів, хоча сам термін „топоніміка" з'явився близько ста років тому. Топоніміка фактом свого відокремлення як окремої галузі науки зобов'язана практичним потребам географії.

З кінця XIX ст. інтерес до топоніміки різко зріс, особливо це стосується картографії. У США, Англії, Франції, Німеччині та інших країнах організовувалися комісії й товариства з вивчення географічних назв. У 1904 році була створена Картографічна Комісія при Російському географічному товаристві, яка здійснила переклад іншомовних назв російською мовою, розробила словник географічних термінів та ін. Велике значення мають топонімічні дослідження для картографії і сьогодні. Мова карт повинна бути максимально наближеною до народної і разом з цим відповідати загальноприйнятим нормам. Особливо це стосується перекладу іншомовних назв, які дуже часто є спотвореними. У зв'язку з тим, що один і той самий об'єкт у різних країнах називається по-різному, сьогодні стоїть проблема стандартизації географічних назв, тобто прийняття єдиної норми вимови.

Розвиток східнослов'янської топоніміки припадає на XIX ст. Спочатку цей розвиток ішов стихійним шляхом, без відповідних управлінських постанов, проте вивчення топонімії з кожним роком набирає ширшого розмаху. Першим дослідником народної ландшафтної термінології в Україні був П.Тутковський. Він створив словник геологічної термінології, до якого увійшло 5000 українських наукових термінів.

Найбільше пожвавлення в галузі топонімічних досліджень спостерігаються на другому етапі. Щораз бурхливіше розвивається антропоніміка, топоніміка та гідроніміка. З'явилися праці, у яких розглядається топоніміка різних держав: Латвії, Вірменії, Казахстану тощо. Слід зауважити, що велике значення у питаннях встановлення методології та принципів дослідження топонімії мали роботи В.Никонова, Е.Мурзаєва, К.Цілуйка, Л.Гумецької, Ю.Карпенка та топонімічні конференції, що відбулися у Києві у 1959 та 1962 роках і Москві у 1962 р. Значну роботу у дослідженні топонімії західних областей України провели польські мовознавці С.Грабец, З.Штібер та український мовознавець Я.Рудницький. Їх праці виявилися на сторінках журналів, а також виходили спеціальними виданнями протягом 1930-1960 років. Під час подальшого розвитку топоніміки розроблялась і вдосконалювалась методика збирання і дослідження слов'янських географічних назв. Було складено програми, анкети для збирання матеріалів (М.Кордуба, О.Лазаревський, Б.Плащанський), зроблено спроби систематизувати й опублікувати виявлений матеріал, але єдиного, чіткого методу дослідження відповідної системи все ж таки не було досягнуто. Відомо, що найбільших успіхів в ареальному вивченні слов'янської топонімії домоглися мовознавці В.Борек , О.Вільконь, М.Карась, В.Ташицький, С.Роспонд та ін.

Дослідження топоніміки України до недавнього часу здійснювалося в основному за певними територіями, найчастіше – окремими адміністративними одиницями–областями. Дослідженню топонімії Дніпропетровської та Полтавської областей присвятив свої праці К.Цілуйко, назви населених пунктів Закарпаття стали предметом кандидатської дисертації К.Галаса, Львівщини – Є.Черняхівської, а дослідженню топонімії Буковини (Чернівецької області) присвятив свою докторську дисертацію Ю.Карпенко. Топонімічна робота проводиться і в інших містах України: Дніпропетровську (І.Сухомлин), Донецьку (Є.Отін), Запоріжжі (О.Волок, В.Фоменко), Луцьку (В.Покальчук.); у Тернополі (Д.Бучко "Ойконімія Покуття", 1992); у Чернівцях (Я.Редьква "Гідронімія Західного Поділля", 1998); у Луцьку (Л.Василюк "Фізико-географічна зумовленість топонімії Волинської області", 2000) та ін. Таке вивчення топонімії зводиться, по-суті, не до дослідження певних топонімічних явищ, а до дослідження певної території. Якщо говорити про „жанри" топонімічних досліджень, то регіональні – найважчі, бо, як зауважує В.Никонов, автор локального дослідження не вільний при виборі матеріалу, ключі до регіонального матеріалу "майже завжди знаходяться далеко за межами району". Проте регіональний спосіб дослідження може виявляти локальні мовно-історичні явища, які при ареальному дослідженні випадають з поля зору вченого. При локальному вивченні географічних назв ширше і глибше залучаються дані з мікротопонімії. При ареальному вивченні ці дані беруться вибірково. Окреме місце займає вивчення топонімії за давніми історичними пам'ятками: маємо на увазі передусім ґрунтовне дослідження Л.Гумецької "Топографічні назви української актової мови XIX–XV ст.", "Топонімічні назви", статті О.Стрижака, М.Брайчевського та інші. Серед провідних топонімістів можна виділити київських вчених – А.Белецького, Р.Кравчука, В.Німчука. У Львові Б.Думін опублікував цікаві спостереження про перейменовані географічні назви. Типологічними класифікаціями ойконімів займалися Бучко Д., Купчинський О., Никонов В., Стрижак О., Суперанська О., Жучкевич В., Черняхівська О., Цілуйко К., Гумецька Л., Карпенко Ю. та інші.

Лекція № 2
(2 години)
Тема: Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення

1. Специфіка семантики власних особових імен.
2. Походження імен.
3. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору.

Ключові слова: власне особове ім'я, календарне ім'я, імена-обереги

Мета: розкрити специфіку семантики власних особових імен, їх походження, склад й основні мотиви виибору.

Завдання:
- проаналізувати функції власних особових імен;
- визначити специфіку ономастичної системи різних народів;
- здійснити історико-лінгвістичний і соціологічний огляд власних імен в українському мовленні;
- проаналізувати основні мотиви обрання імені.

Література

1. *Веселовский С.Б.* Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
2. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.

3.*Глинський І.* Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.

4.*Гумецька Л.Л.* Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.

5.*Демчук М.О.* Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.

12.*Масенко Л.Т.* Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.

1. Дослідження власних особових імен та специфіки їх семантики є одним із найактуальніших питань сьогодення. Деякі вчені вважають, що власні особові імена самі собою нічого не означають, інші стверджують, що імена мають значення ширше (І.Франко, А.Реформатський та інші).

Серед мовознавців побутує думка, що специфіка значення власного імені полягає в його нездатності висловлювати поняття. Такої точки зору дотримуються такі лінгвісти: А. Уфімцева, А. Реформатський, О. Суперанська, Б. Трінка, К. Левковська, С. Ульман, Н. Карпухіна. Дослідниця Н. Карпухіна наголошує на тому, що загальне ім'я сполучає номінативну функцію (називає речі) з семасіологічною чи сігніфікативною (висловлює поняття). Деякі вчені вважають, що імена виконують лише номінативну функцію. Інші дотримуються думки, що значення власних імен має лише денотативний характер, основна їх функція називати, виокремлювати та відрізняти однотипні об'єкти, а не узагальнювати чи диференціювати ознаки предметів.

Важливість власних імен полягає в тому, що вони накладають на мову відбиток народного надбання, встановлюють етнічну неповторність мови. Не випадково в перекладах власні імена завжди транскрибуються та транслітеруються, щоб зберегти відтінок достовірної відповідності чужим реаліям.

Функції власного особового імені в різні часи у різних суспільствах відрізнялися. У давніх народів ім'я давалося не лише для того, щоб виокремити людину із племені чи роду, була ще й магічна функція: а) залякати злого духа гордим іменем предка-тотема (звідси імена Вольф, Вук — «вовк»); б) зробити так, щоб зла сила оминула дитину, ніби вже й так «скривджену» (Едуард — «чортовий перелаз»). До того ж, різними є шляхи, якими приходять у нашу мову імена з чужих культур. Певно, зовсім небагато батьків, називаючи свою доньку *Клавдією,* знають, що у перекладі з латини це значить «кульгава».

Річ у тім, що структура латинського власного офіційного імені була також трикомпонентна: власне ім'я, родове ім'я, прізвисько (як правило, за характерною ознакою представників роду). *Клавдій* — кульгавий, *Назон* — носатий, *Ціцерон* — горох, *Катулл* — кошеня. Жінки у Римі не мали власного імені — лише родове із певним індексом для зручності: *Клавдія Пріма, Секунда (Перша, Друга*) або ж *Майор, Мінор (Старша, Менша).*

Етимологія деяких антропонімів іще складніша. Так, в останні роки чимало малих *Галинок* потерпають від того, що нерозважливі однолітки дражнять їх «Галіна Бланка». Справді, це той латинський іменник, але смислове навантаження його зовсім інакше. *Gallus,* і (m) лат.— півень; *gallina,* ae (f) –курка. Римська імперія, розширюючи свої кордони на Захід, зіткнулася з іншими, менш розвинутими, але самобутніми культурами. На території сучасної Франції мешкали племена, які ще у ті часи ретельно дбали про свій зовнішній вигляд і були великими чепурунами: чоловіки полюбляли прикрашати свої голови пір'ям із півнячого хвоста. Цей звичай, як і інший — носити штани, спочатку дуже потішав римських завойовників. Вони дали місцевим жителям глузливе прізвисько «галли» - півні. Представники підкорених народів — слуги, раби часто отримували ім'я за походженням: Спартак — родом зі Спарти, Галліна — жителька Галлії, жінка із племені галлів (а зовсім не курка!).

Ім'я по батькові має гармоніювати із власним іменем та прізвищем як фонетично, так і стилічно. У післявоєнні роки дитячі будинки були переповнені дітьми, які нічого не могли сказати ні про своїх батьків, ні про своє ім'я та прізвище. Нерідко таким дітям записували новостворені прізвища: Правденко, Горносталь, Переможний, Большевиков.

Інколи ім'я чи прізвище із певних причин зазнає деформації, що може спричинити чималі проблеми у носіїв та їх прямих нащадків. Із творів класиків нам відома халепа, у яку потрапив Мартин Боруля, що бажав вибитися у дворяни, але через одну букву в прізвищі не зміг; потуги Мини Мазайла, який будь-що хотів відхреститися від свого роду. На жаль, у реальному житті недбалість та неграмотність чиновників — далеко не рідкість.

Навіть при побіжному огляді ономастичної проблематики неважко зауважити, що у кожного народу існує свій варіант ономастичної системи: певне коло лексем — власних імен (укр. *Оксана*, фр.*Франсуаза*, рос. *Дар'я*): фонетика (пор. укр. *Микола*, фр. *Ніколь*, італ. *Мікеле*, укр. *Йосип*, фр. *Джозеф*, італ. *Джузеппе*); морфологія (пестливі форми імен: укр. *Леночка, Ярославчик*, ісп. *Бетіто, Лаурита*, рос. *Катюша, Наташенька*); синтаксис (власні назви: укр. село *Мала Березянка, Муровані Курилівці*, англ.м. Statford –on-Avon, ісп. м. Rio-de-Janeiro та ін.).

Специфіка ономастичної системи багатьох народів настільки яскрава, що почувши ім'я людини, часто можна без особливих зусиль здогадатися, до якого народу належить ця особа. *Оленников Федот Сидорович* — звичайно, росіянин, *Шевченко Оксана Опанасівна* — українка, *Мішель де Ланже* — француз. Але інколи можна і помилитися: чорнява дівчина на ім'я *Дукашвілі Юлія Гурамівна* — не грузинка, а українка, про що свідчить відповідний запис у паспорті — діти батьків, що належать до різних народів, самостійно обирають національність.

А от українці Західної діаспори часто мають подвійні прізвища та імена: власне українські та англійські. Але такі відповідники не завжди тотожні. Особливо це стосується імен. Першим, рідномовним варіантом, носії користуються у своєму етнічному середовищі, другим — в англомовному спілкуванні: *Ярослав-Джері, Іван-Джон, Олена-Гелена, Одарка-Дороті*. Поширеним є давати імена, які первісно не належать до антропонімічного кола: *Журавка, Калина, Квітка* (відома співачка *Квітка Цісик*).

У прізвищах діаспори наявні фонетичні зміни. Пояснюється це тим, що деякі звуки в українських прізвищах не завжди можна адекватно передати на письмі за допомогою англійської чи французької абетки, а то й просто вимовити неукраїномовній людині: *Орлик* — [орлі], *Береговий* — [берговуа]. Трапляються поодинокі випадки механічного перекладу українських прізвищ англійською: *Білоголовенко — Whitehead, Довгоручко — Longarm, Сухотеплий — Drywarm.* Рідше фіксуються явища англійських антропонімів-

новоутворень на українській основі типу Fedson - Федьків, Polisjaman - Поліщук.

Також існують і некрасиві, відразливі імена, такі як**,** *Погана, Поганка, Павук, Кобиляча Голова, Горе* та інші. На вибір імені впливали різні чинники, зокрема бажаною чи небажаною була дитина — звідси й *Жадан, Бажан, Нечай, Милка або Небажан.* Дитину тиху, лагідну відповідно до її вдачі могли назвати *Добринею, Любимом* або ж, навпаки, — *Шумилом, Крикуном*. Дні тижня, пори року, порядок народжуваності у сім'ї теж знайшли відображення в давніх слов'янських іменах: *Літо, Зима, Вівторок, Середа, П'ятниця, Первуночка, Первунець, Вторуночка, Вторунець, Третячок, П'ятушок* та інші. Були й імена на позначення кольору волосся, очей малюків, місця, часу народження, соціального стану, виду занять батьків та ін: *Біляна, Політко, Селюк та ін..*

За родоплемінного ладу, за твердженням Л.М. Коваль, імена кожного роду були його власністю і не могли використовуватися в інших родах того самого племені. В одному роду не було людей з однаковими іменами. Тільки коли людина помирала, її іменем називали новонароджену дитину. Якщо ж імен не вистачало, їх позичали в іншого роду, але після смерті людини, яка мала позичене ім'я, його повертали.

З плином віків майже всі імена періоду глибокого язичництва загубилися, зникли. Як пам'ять про ті незбагненно далекі часи залишилися всього кілька імен: ім'я *Бажан* (до речі, поширене й улюблене болгарами), ім'я *Лев* — досить популярне в українців та в росіян. На зміну тим прадавнім іменам прийшли давні слов'янські імена з подвійним коренем, які спочатку поширилися у середовищі князів і тогочасної знаті: *Родослав, Мечеслав, Мстислав, Ярослав, Ростислав, Ярополк, Володимир, Мирослава, Мирослав, Людмила* та інші й лише набагато пізніше стали доступними народним масам. У цей же час з'являються такі красиві слов'янські жіночі імена, як *Любава, Злата, Милуша, Роксолана, Златослава, Зореслава, Дзвенислава, Віра, Надія.* У всі віки, у всіх народів цінувалася людська доброта, розум, уміння красиво говорити, тому не випадково наші предки в надії на добрі справи і добрі помисли дітей, їх великий розум і красномовність давали їм імена з таким глибоким змістом: *Добромисл, Добриня, Творимир, Златоуст. Жаль*, що вони не дійшли до нас, загубилися в сивому тумані віків.

З приходом християнства на Русі закріпився звичай при охрещенні давати дитині два імені: одне — церковне, друге — світське, причому церковне ім'я тримали в таємниці, щоб ніхто не зурочив дитину, бо в замовляннях на щось погане (як і на хороше) обов'язково називається ім'я людини. У народі вірили, що, не знаючи імені людини, не можна їй нашкодити. Це вірування збереглося і до наших днів. Разом з християнством на територію Київської Русі прийшли давні єврейські імена. Давні євреї, будучи дуже набожними, давали своїм дітям імена відповідно до церковного календаря, тобто давали дитині ім'я того святого чи святої, в день якого чи якої вона народилася. Тому й значення давніх єврейських імен переважно релігійне: *Ісус* — спаситель, *Абрам* — великий батько народів, *Захар* — пам'ять Божа, *Михайло* — рівний Богові, *Ганна* — благодать, *Ілля* — сила Божа, *Єлизавета* — клятва Божа, *Самуїл* — почутий Богом, *Соломон* — мирний, *Ісай* — спасіння Боже, *Матвій* — дар Яхве, *Осія* — спасіння, *Назар* — присвячений Богові, *Рахіль* — овечка, *Нора* — світло і та інші.

Ім'я супроводжує людину все життя. Саме через імена стають відомими людям наші справи і вчинки, все те хороше чи погане, що є в нас. У народі навіть побутують усталені вирази „добре ім'я», „славетне ім'я», які характеризують їхніх носіїв з найкращого боку.

2. Власне ім'я — найдавніше антропонімічне утворення. Виникали і щезали цивілізації, змінювалися часи і епохи,але за всіх історичних перегонів право всіх, хто жив на землі, — мати ім'я — залишалося незмінним. Приблизно за тисячу років до н.е. Гомер написав в "Одіссеї": ...взагалі без імення ніхто між людей не буває, Хто б не родився на світ — родовита людина, проста, Кожного з них, породивши, іменням батьки наділяють. (Пер. Б. Тена)

З-поміж собі подібних людину тривалий час виокремлювало лише власне ім'я. Цей факт на світанкових стадіях розвитку людства не міг не набути магічного забарвлення. Давня історія багата на всілякі найвигадливіші сюжети про "взаємини" людини з іменами: і своїми, і чужими. Міфологічна свідомість, ототожнюючи людину і ім'я, вважала його духовним вираженням людини, її душею. У такому разі імен на всіх не вистачало, адже їх було стільки, скільки душ. Новонародженим немовлятам діставалися імена тільки померлих, та й ті не завжди "здобувалися" мирним шляхом. Деякі племена Нової Гвінеї у пошуках імен нападали одне на одне, і силоміць забравши чиєсь життя, ставали власниками такої коштовної здобичі, як ім'я. Тому перед тим, як убити жертву, запитували, як її звати. Самому імені також інколи приписували всесилля. В певних випадках первісні люди боялися промовити вголос ім'я, на їхню думку, дуже могутньої особи чи істоти, щоб не накликати на себе біди.

Найдавніші руські імена прийшли до нас із писемних пам’яток: літописів, берестяних грамот, графіті (написів на стінах). З усіх цих джерел перед нами постає майже цілісна картина дохристиянських "святців" (списку власних імен), які лексично охоплювали і відображали найрізноманітніші сфери тогочасного суспільного життя: соціальну ієрархію, основні промисли і ремесла, психологічні особливості і моральні чесноти людини, індивідуальні риси її характеру і поведінку, ознаки зовнішності, навіть час і черговість появи тієї чи тієї дитини в родині.

Руський іменослов починається зі сторінки, на якій відкарбовані "почесні", так звані "княжі" імена. За семантичним наповненням, лексичною структурою вони по праву належать до блискучих "іменотворів" Київської Русі, засвідчуючи неабиякий словотворчий хист наших прадідів. Ці імена звичайно складаються з двох основ, одна з яких багатовалентна, тобто здатна поєднуватися з різними іншими основами **(**-слав, -мир, -волод, -гост, -бор, -полк, -мисл, -ніг, -вой, -дар, -зар, -хвал, -мил, -люб та ін.): *Милослав, Владислав, Ярослав, , Мстислав, Святослав, Всеслав, Воротислав, Радислав, Мойслав, Переяслав, Судомир, Ладимир, Ратмир, Ратибор, Ярополк, Добромисл, Любомисл, Милоніг, Путивой, Володар, Світозар, Богухвал, Людмил, Добролюб, Мстибог.*

Жіночі імена утворювалися від чоловічих і звучали аналогічно: *Гориславa, Прибислава, Предслава, Городислава, Всеслава, Вислава, Вишеслава, Болеслава, Верхуслава* тощо. Усім цим милозвучним іменам відповідав і високий зміст, в якому проявлялися князівські чесноти: честь, гідність, святість; водночас звучали пророцтва щодо майбутньої гучної слави. До речі, у літописі "Повість временних літ" із 190-а згадуваних у ньому руських імен, 103 із компонентом -слав. За княжого періоду деякі руські (чи слов'янські) імена почали вживатися в "усіченому" варіанті, називалася тільки перша частина складного імені: *Борис* (від *Борислава), Вадим* (від *Вадимира), Радим* (від *Радимира), Хвалим* (від *Хвалимира), Творим* (від *Творимира).* Розповсюдженим було і вживання деяких "усічених" варіантів імені в поєднанні із суфіксом (найчастіше зменшувально-пестливим). І саме ці імена, напевне, створювали у суперечливий середньовічний період нашої історії атмосферу довіри, тепла і любові: *Бариня, Борюта* (від *Борислава), Вишата, Вишко* (від *Вишеслава), Добрята, Добрило, Добриня, Добриш, Добрянко* (від *Доброгоста, Доброслава), Жид, Жидко, Жидята, Жидило* (від *Жидимира, Жидислава), Жирошка, Жирята* (від *Жирослава), Люб, Любко, Любан, Любен, Любим* (від *Любомира, Любомисла), Путята, Путило* (від *Путивоя, Путислава), Радко, Радило* (від *Радогоста, Радослава, Радоніга), Святко, Святоша* (від *Святослава, Святополка), Твердко, Твердило, Твердята* (від *Твердислава), Ярун, Ярон, Ярош, Яриш* (від *Ярослава, Ярополка), Желан* (від *Желислава).*

Традиційно до давньоруських імен долучають і "княжі" імена скандинавського походження, такі як *Ольга, Рогніда, Олег, Ігор, Рюрик, Аскольд,- Дір,* оскільки вони щедро побутували в нашій історії, а деякі з них активно вживаються й досі. До

давніх, ще язичницьких, належать, здавалося б, сучасні імена: *Богдан, Людмила, Таміла, Світлана.* Останні три, утворені від чоловічих імен, і набули розповсюдження лише у XX ст., тоді як ім'я *Богдан,* незважаючи на своє "поганське" походження, майже не щезало з української історії, навіть у середині XVII ст., коли церква повела рішучий наступ на язичницькі імена. Не всі духовні особи здогадувалися, що *Богдан* — не "Богом даний", а "даний богами", і легко пропускали це ім'я при хрещенні, не заглядаючи у святці. Щоправда, траплялися серед них і освічені в цьому питанні священики, які записували таке: "Козак *Богдан,* а ім'я його бог зна..." Але народ від цього імені не відмовлявся ні за яких умов, тим більше, що один з його носіїв був гордістю України, і його мирське ім'я *Богдан* знають всі, натомість християнське — *Зіньків* — далеко не всі. Історична справедливість щодо багатьох "княжих" імен була відновлена у XX столітті, але переважна більшість з них, на жаль, остаточно втрачена для нашого сучасника, прямого нащадка носіїв цих імен.

Імена простих людей — також історія народу. Вони відтворюють його побут, вірування, фантазію, історичні контакті. Імена для себе, своїх родичів і сусідів добиралися народом за простим естетичним принципом — "як на душу ляже". Причому джерелами "іменотворчості" слугували найнесподіваніші сфери. Називали за фахом: *Кожем'яка, Живодер;* за посадою: *Владика, Дяк, Ігумен, Посол, Селянин;* за місцепоходженням людини, її етнічними ознаками: *Татарин, Мордвин, Черемис.* Широке розповсюдження мали імена, в яких наголошувалися різні риси характеру та зовнішності: *Розумник, Лобан, Сувор, Угрим, Чорноголов, Смола, Пузо, Губа, Рябий.* Але найбільше зафіксовано імен, запозичених від загальних назв тварин, птахів, риб, комах тощо: *Заєць, Гусак, Соловей, Горностай, Сорока, Жук, Муха, Стерляг, Баран, Кіт.* Враження складається таке, що іменами ставали назви усіх довколишніх "братів менших". Одна берестяна грамота знайомить нас із цілою "риб'ячою" родиною: батько *Лин,* а сини: *Сом, Окунь, Судак* і *Йорш.* Імена-зооніми сприймалися як звичайні назви і полюбилися, певне, багатьом, тому що на них можна було натрапити і в пізніші часи. Одного із воєвод Володимира Великого звали *Вовчий хвіст* (чим не індіанська назва?). Навіть славетні українські роди підтримували цю традицію і не нехтували зоонімами. У ґрунтовній праці Н. М. Яковенко "Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст." (К., 1993) подаються такі імена. Особливо щедрим на зооніми виявився рід із Волині — *Волковичі.* Засновником цього роду був *Волчко Романович,* а продовжувачами його три сини: *Звір, Лев* і *Бик.* У цитованому виданні зустрічаються ще й такі носії зоонімів: *Звір Львович Тишкевич, Лев Полозович* (до речі, боярин, який у XVII ст. володів Чорнобилем), *Горностай Романович* і навіть *Медвідь Залеський.* Так що зооніми були улюбленими іменами не тільки серед простолюду.

Та й у інших народів спостерігається тяжіння до "тваринних" імен. Ім'я *Лев* було поширеним у Візантії — батька й дядька болгарських просвітителів Кирила і Мефодія звали *Левом,* у германських народів і досі популярні "вовчі" імена: *Адольф* ("благородний вовк"), *Рудольф* ("славний вовк"), *Вольфганг* ("вовчий хід"), відомого сербського просвітителя звали *Вук (Вовк)* Караджич, у Росії у XV ст. жив дипломат *Волк Куріцин.*

Як справжні язичники, наші прадіди вдавалися і до фітонімів — "рослинних" імен: *Горох, Капуста, Жито...* Так що зміст дитячої пісеньки: *"Ходить Гарбуз по городу, питається свого роду"* міг би бути реальною ілюстрацією життя реальної *Гарбузової родини.* Існували в давнину не тільки "гарбузові", "риб'ячі", а й великі "числівникові" родини. У подібних родинах проблем з іменами не виникало, тому що розв'язувалися вони просто, дітей називали: *Первуша, Вторуша, Третяк..*І так далі до десятої дитини. Як називали одинадцятого, дванадцятого — те історія замовчує, хоча, зрозуміло, що від числівників одинадцять, дванадцять тощо імена не утворювалися з причин їх недоладності і невимовності. "Числівникова" традиція в

антропонімії існувала у багатьох народів, згадаймо хоча б римську історію і її славетних творців: *Квінтів, Секстів, Септимів, Октавпв* тощо.

Руські люди мали свої календарні імена: *Зима, Політко, Неділя, Подосен, М'ясоїд, Мороз.* Деякі тогочасні імена відтворювали перші "конфлікти між поколіннями" у родині, призвідцем яких ставала невгамовна дитина. У цих іменах прочитувався характер, що проявлявся уже з перших днів життя, коли маля завдавало клопотів, особливо у нічні години: *Шумило, Звонило, Звяга, Крик, Гам, Безсон, Рева* тощо.

Вибір багатьох імен у слов'ян обумовлювався вірою в те, що надане людині ім'я впливатиме на її подальшу долю: принесе щастя або зробить невдахою, а то й стане причиною смерті. Тому часто до вибору імені допускалися тільки "довірені" особи: батьки, баби-повитухи або знахарі-волхви. Захисна сила в уявленні наших прадідів асоціювалася і з такими близькими їм поняттями, як здоров'я, життя, міць, природа. Реалізовувалися подібні асоціації в іменах — *Дуб, Бик, Залізо.* Бажання бути завжди ситим звучить у кумедних на сьогодні іменах: *Борщ, Сало, Каша, Куліш.* Надмірно марновірні батьки, які боялися, щоб злі духи не шкодили дитині, "нагороджували" її неблагозвучним іменем — своєрідним "заклинальним" оберегом від зурочення. Так виникла акцентована багатьма дослідниками низочка дивних, "недоброзичливих" імен: *Нечай, Неждан, Невдача, Некрас, Нелюб, Розгільдяй, Біда, Ненаш, Болван* тощо. У деяких з цих імен прохоплюється і соціальний нюанс. У бідній, злиденній родині дитина могла бути й небажаною, і батьківське горе — її ж треба було прогодувати — відверто виражалося в імені. Щодо імені *Болван,* то негативного забарвлення воно прибрало у ранні християнські часи в Київській Русі, а до того мало "божественне" походження і означало те саме, що *кумир, божество.* Оберегами виступало й багато інших імен. Найбільш популярними були переконання, що у природі існують сили, які нейтралізують усілякі чари. Ці сили і уособлювали так звані "відстрашувальні" імена: *Пугач, Оса, Вуж, Перець, Мухомор* тощо.

Дітей очікуваних, вимріяних називали задушевними, милозвучними іменами, що були окрасою народного іменослова: *Милюта, Добриня, Малинка, Ждан, Любим, Богдан, Гость, Добрило, Милан;* дівчаток називали — *Лада, Леля, Дана, Любаша, Милуша, Любомила…* Сподівання батьків бачити дитину щасливою, вродливою, розумною, заможною лежать в основі "побажальних" імен: *Хвалим, Лагода, Потіха, Тихий, Чемний.*

А особливо люблячі батьки, буквально ототожнюючи долю й ім'я, не вагаючись, наділяли своїх малят "найщасливішими" іменами — *Богом, Ангелом (Ангеліна, Анжела, Анжеліка* — жіночі варіанти цих імен).

Такі імена-обереги, на глибоке переконання батьків, обов’язково захищатимуть і забезпечуватимуть успішне майбуття дитини.

Багато названих нами імен дуже вже нагадують прізвиська. І справді досить пристойна їх кількість походить від вуличних прізвиськ: *Кислиця, Кисіль, Кишоквас, Жирнос.* Від подібних імен-прізвиськ пізніше утворились українські прізвища. Досить послатися тут на спадщину М. Гоголя, який скрупульозно працював з українськими антропонімами, і прізвища у його творах і є не що інше, як вихоплені з реального життя давні імена-прізвиська: *Мотузочка, Бульба, Ремінь, Халява, Шпонька, Довгоух* тощо.

Ми оглянули ціле гроно слов'янських, руських імен, що ними "нарікали" наші предки своїх немовлят. До багатьох найменувань з рідної минувшини ми вже повернулися, наприклад до княжих імен — і чоловічих і жіночих, але на жаль, більшість з них вже загубилася в історії і канула в Лету; народні імена великою мірою перейшли до розряду прізвищ. Епоха самостійності у виборі антропонімів у Київській Русі закінчилася з приходом християнства. Християнство — це не тільки цілісна світоглядна ідеологія, це спосіб життя, моральна регламентація, зрештою,

звичаї і обряди, один з яких — хрещення. Візантійські духовники канонізували кращі назви (імена) у своїй мові, у мові своїх сусідів, зробили їх церковними. Впроваджувалися ці імена через обряд хрещення. Слова "охрестити" і "назвати" стали синонімами. Під час цього обряду немовля діставало ім'я із святців (релігійного іменослову) в честь святого, на чий день цей обряд припадав. Переважну більшість українських антропонімів, уживаних сьогодні, принесено через Візантію християнством. Тому вони грецького, латинського або східномовного походження. Те ж саме можна сказати і про інші народи, де домінував релігійний фактор у світському житті. В Іспанії наприклад, дуже мало власне іспанських імен, у багатьох тюркомовних народів превалюють імена не тюркські, а арабські чи іранські, руські антропоніми до святців не вносилися. Тільки поодинокі з них потрапили туди, і то випадком — це *Ольга,* ім'я княгині, яка вважається першою руською християнкою, ім'я її внука *Володимира,* якого церква визнала рівноапостольним святим, ім'я псковського князя *Всеволода.* Усі вони удостоїлися посмертної канонізації — тобто зарахування до сонму святих і увійшли до святців під двома іменами (мирським і церковним): *Олена — Ольга, Василій — Володимир, Гавриїл — Всеволод.*

Процес хрещення Русі новими іменами здійснювався непросто. Ясна річ, що церква намагалася заборонити давньоруські імена як язичницькі. Але, незважаючи на всі зусилля, вона все ж не могла одразу викорінити традиційні народні звичаї, в тому числі й пов'язані з найменуваннями. Настав довготривалий період так званих "антропонімічних ножиць", тобто період паралельного вживання двох імен. Церковно-християнські імена надавалися під час здійснення обряду хрещення за святцями або за церковним календарем, а первісні — в родині за давніми звичаями. Маючи два імені, іменований перебував, отже, під захистом двох начал: християнського та язичницького, що, напевне, багатьох влаштовувало.

Упродовж століть наші "неофіти" мали два імені. Згадаймо княжу добу: і *Володимир Мономах і Ярослав Мудрий,* а скільки *Ігорів, Всеволодів* тощо — усі вони знані в історії з "мирськими" іменами, хоча вже мали церковні. Понад вісім століть йшла інколи невидима, але напружена боротьба між старою мирською і церковною антропонімічною традиціями. Княжу добу можна назвати добою суціль некалендарних імен з рідкісними вкрапленнями церковних. Останні особливо були розповсюдженими спочатку серед духовенства, а потім і знаті. Цю добу змінила доба "непевної" рівноваги співіснування двох іменних систем, коли більшість населення мала по два імені: одне мирське, інше церковне, календарне. Інколи траплялися і курйози: новонароджену дитину називали одразу церковним іменем, а потім при хрещенні вона отримувала ще одне і теж церковне вже за календарем. Так увійшов в історію князь Василько з церковним іменем Василь: *Василько-Василь.* Одна з перших руських рукописних книг теж названа за мирським іменем новгородського посадника Остромира (Остромирове Євангеліє), хоча в Євангелії значаться обидва: хрещене — *Іосиф,* мирське — *Остромир.* З ХІУ-ХУ ст. до нас дійшли цікаві "свідки" двоіменної системи: *Іван Клик, Юрій Вовк.*

Про тривале використання "поганських" імен свідчить і той факт, що у церковних пом'янниках Києво-Печерської лаври ХУІ-ХУП ст. поряд з канонізованими антропонімами трапляються й такі, як *Сорока, Страшило, Жаба, Кошка, Кисіль, Мізинець.* Окреслена тенденція до вживання первісних імен у функції других, уточнюючих, спричинилася до того, що ці антропоніми, втрачаючи первісну семантику, почали передаватися у спадок, переходити до розряду сімейно-родових прізвиськ, а згодом і прізвищ. Лише незначна їх кількість вживається в сучасній антропонімії у функції особливих власних назв. Репрезентують "двоіменну" систему і антропоніми, друге ім'я в яких сьогодні сприймається тільки як прізвище: *Іван Чорний, Василь Менший, Федір Кислий, Пантелеймон Рудий, Павло М'ясоїд, Тиміш Сплюх.*

У середині XVII ст. церква повела настійливий наступ на мирські імена і вже у ХУШ-XIX ст. давньоруські імена не тільки були зужиті, а й забуті.

У післяпетровській Росії Святий Синод пильно стежив, щоб усі новонароджені отримували тільки церковні імена, тільки на честь святих православної церкви. Але й ці імена набули яскраво вираженого соціального забарвлення. Простому люду імена пропонувалися суворо за святцями, і то не з кращих. Дворянам робилися деякі поступки, імена їм підбиралися також із святців, але рідкісніші. Тому заможні люди частіше називалися іменами *Ольга, Олександра, Олександр, Костянтин, Сергій,* тоді як селяни повсюдно були *Густями, Меланками, Докіями, Галками, Горпинами, Іванами, Федорами, Паньками* тощо! У зв'язку з цим можна згадати уривок з повісті М.Гоголя "Шинель", який промовисто зображає процес "пойменування" дитини в бідній родині: "Породіллі дали на вибір, одне з трьох, яке вона хоче вибрати: Мокія, Сосія, чи назвати дитину в ім'я мученика Хоздазата. "Ні, — подумала покійниця, — імена все якісь такі". Щоб догодити їй, розгорнули календар в іншому місці: знову вийшли троє імен: Трифілій, Дула і Варахасій. "Чиста тобі кара! — проказала стара, — Які все імена, я далебі, ніколи й не чувала. Нехай би ще Варадат чи Варух, а то Трифілій та Варахасій... Коли вже так, нехай краще зватиметься, як батько його. Батько був Акакій, то нехай і син буде Акакій". Таким ото чином і пішло Акакій Акакійович". Інколи священики справді давали бідним людям такі імена, що ті їх і вимовити не могли. Треба ще комусь віддати належне, що до православного календарного словника імен не потрапили зовсім неоковирні грецькі імена, щось на зразок *Анемподист, Істукарій* тощо. До речі, велика кількість Іванів не тільки в нашій історії, а й по всьому світу, пояснюється тим, що повні святці містять відомості про 170 Іванів (по одному на два дні). Є й інші імена, які належать великому сонму святих *(Андрій, Микола, Петро),* тоді як деякі — двом-трьом *(Сергій, Костянтин).* І це також спричинювалося до того, що одні імена були поширеними, інші — рідкісними.

У XIX ст. справа з християнськими іменами була довершена. Лише поодинокі з них мали руське коріння. Але народний спротив цьому процесу все ж відчувався. Не всі імена з православних святців приживалися, деякі трансформувалися, перекручувалися, видозмінювалися шляхом відпадання однієї або кількох літер в кінці слова (апокопа), на початку слова (аферезис). Тобто на основі святців, по суті, творився народний іменослов: *Авраам* ставав *Абрамом, Кіпріан — Купріяном, Іаків — Яковом, Авксентій — Оксеном, Іоасаф — Йосипом, Іакім — Якимом, Ігнатій — Гнатом, Василій — Василем, Єкатерина — Катериною, Єлизавета — Лизаветою.* Пощастило деяким жіночим іменам, наприклад *Вірі, Надії, Любові.* Ці імена були просто перекладені з грецьких відповідників *(Пістіс, Елпіс, Агапе),* тому одразу стали близькими і рідними. З деякими іменами взагалі траплялися сміховинні історії. Наприклад, святці подавали три чоловічі імені святих мучеників — *Інни, Пінни* і *Римми.* На нашому грунті два з них — *Інна* і *Римма* — прижилися, але вже як жіночі.

Якщо у нас усталилася переважно одноіменна система (одна людина — одне ім'я), то в католицькій традиції одна людина може мати низку імен (чим більше імен, тим більше святих заступників на небі). Звісно, що існували ієрархічні обмеження. Зокрема в Іспанії, ідальго (дворянам) дозволялося мати 6 імен, грандам (родовитим вельможам) з титулом дон — 12, а грандам 1-го рангу — скільки їм заманеться. Прості люди могли спромогтися хіба що на два імені, адже кожне додаткове ім'я надавалося тільки за плату. А це було під силу дуже багатим. Тому іменослов окремих заможних людей займав по півсторінки. Так, подругу Гойї із знатного роду у повсякденному спілкуванні звали *Альба.* А справжнє ім'я її: *Марія дель Пілар Тереса Каетана Фелісія Луїза Антонія Ісабель...* і таке інше *(За романом А.Фейхтвангера "Гойя").* Імена деяких королів навіть важко було дочитати до кінця. Щоб якось

компенсувати свою соціальну "неповноцінність", французький простолюд придумав і для себе королівське ім'я— *Туссен,* яке означало "усі святі". Мають носії цього імені і свій день іменин — день усіх святих. Певне, санкюлоти (французькі люмпени, буквально "безштаньки") склали і повчальну притчу про двох хлопчиків, як водиться, бідного і багатого, — знану в багатьох країнах. Один із них, бідний, мав одне ім'я, другий, багатий, — без ліку. Коли перший хлопчик тонув, його врятували, тому що батько одразу здогадався, про кого і що йдеться. А коли багатий потрапив у таку біду, то поки згадували його імена, рятувати було вже пізно.

На хвилі Реформації в Європі виникли нові релігійні течії. Основні настанови цих течій —- відмова від багатьох ортодоксальних католицьких цінностей і обрядів, в тому числі від ідеї покровительства святих. Таким чином прихильники нових релігій враз залишилися без упорядкованого "іменника", тобто, по суті, без імен. З одним іменем залишатися реформаторам не хотілося: не престижно, тому довелося якусь невеличку частину все ж запозичити з католицьких святців: *Джон, Жан, Іоганн, Марія, Іосиф;* частину повернути до вжитку з давніх міфологічних часів: *Рудольф, Адольф, Вольфганг, Адельгейда, Брунгільда, Есмеральда.* Але і цих імен виявилося замало. Тоді згадали про дохристиянські імена із Старого Заповіту. Книги з американського і англійського життя, особливо XIX ст., буквально рясніють цими іменами: *Соломон, Самуель, Абрагам, Естер, Рут, Даниїл, Джошуа, Джеремі,* навіть *Навуходоносор.* Тепер ці імена чомусь полюбилися в негритянському середовищі.

Ситуація на сьогодні з іменами докорінно змінилася: у багатьох європейських та північноамериканських країнах, за винятком католицького населення, кожний може називати свою дитину, як хоче. Джерела для цього найрізноманітніші і найвигадливіші: квіти — *Лілея, Дейзі, Айріс;* імена, прізвища великих людей — *Нельсон, Рузвельт, Вашингтон;* цінні метали — *Голд, Сильвер;* топоніми, гідроніми, столиці держав, тобто що завгодно може стати іменем, якщо назва припаде до душі батькам. Часто виникає навіть плутанина між іменами і прізвищами. Зустрічаються словосполучення, де ім'я і прізвища невтаємниченому важко розібрати: *Фрідріх Шиллер* і *Шиллер Фрідріх; Жерар Філіп* і *Філіп Жерар* — скрізь перше слово — ім'я, друге — прізвище. Подібне явище відбувається не тільки через те, що прізвища часто стають іменами і навпаки (до речі, в західному регіоні України також багато "іменних" прізвищ: *Богдан, Павлик, Зіньків, Роман* тощо); а ще й через те, що в англійській і німецькій мовах переважає безсуфіксальний спосіб творення прізвищ.

В Україні вільний вибір імен став можливий тільки після Жовтневої революції, коли церкву позбавили монопольного права реєструвати так звані "акти громадянського стану" — народження, шлюб і смерть людини. Багато хто з носіїв "селянських" імен — *Гапки, Хвеськи, Параски, Мокрини, Мартини, Якими* кинулися змінювати своє "ненависне" ім'я і з задоволенням ставали *Лідіями, Маріями, Наталями, Олександрами, Анатоліями, Сергіями,* прибирали собі, на їхню думку, кращі, "міські" імена. Тоді ж на хвилі емоційного піднесення, поголовного захоплення неологізмами з'явилася ціла низка і так званих "червоних" імен: *Октябрина, Майя, Ідея, Леніна, Красарма, Донарма, Соціал, Авангард, Ера, Рев, Люція, Кім, Владлен, Вілен, Марлен, Нінель, Енгель, Ельдар, Ельміра.* Серед цих імен траплялися і потішні: *Фарада, Желдора,* та й *Гертруда* вважалася пролетарським іменем — герой труда. Крім конкретно-історичних джерел, існувало ще й багато інших, від яких започаткувалися імена: *Гарій, Гелій, Емалія, Ізолія, Ізоліна, Еріка, Міральда.* Були й новотвори зі слов'янськими основами: *Славій, Сніжина, Сніжина.* Незважаючи на смислову заданість і штучність творення подібних неологізмів, деякі імена органічно прижилися в українському мовленні і вже давно сприймаються як самостійні. Багато хто і не згадає, що лежить в основі таких імен, як *Майя, Владлен, Вілен, Ельдар* тощо, і *Люція* викликає вже асоціації тільки з *Лючією.*

У післяреволюційні часи лексичний запас поповнився й іншомовними іменами, яких досі ніхто не вживав: *Алла, Артур, Есмеральда, Ізольда, Брунгільда, Спартак, Тимур, Віолетта, Аїда, Марат, Альфред, Альберт, Віктор, Віталій, Едуард, Жанна, Жорж, Джульєтта, Клара.* Частина цих імен поступово з пасивного слововжитку перейшла до активного: *Алла, Віктор, Віталій, Жанна, Тимур, Артур, Едуард* та ін. Вперше за багато століть почали відновлюватися такі, здавалося б, уже зовсім забуті давньоруські імена: *Рюрик, Аскольд, Ратмир, Ратибор, Руслан, Святослав, Ярослав, Мирослав, В'ячеслав, Станіслав, Владислав, Всеволод, Людмила, Світлана, Таміла, Лада, Леля.*

Виходячи з попереднього історико-лінгвістичного і почасти соціологічного огляду власних імен в українському мовленні, можна зробити певний висновок.

Хоча сьогодні в Україні вживаються в основному імена іншомовного походження, переважна більшість з них давно набула національного забарвлення. *Тарас* і *Микола, Василь* і *Кирило, Іван* і *Максим, Марія* і *Катерина* — ці та багато інших імен зі святців сприймаються вже як українські. До власне українських імен тепер можна зарахувати і відомі давньоруські: *Богдан, Борис, Людмила, Світлана, Таміла,* усі імена з компонентами -слав, -мир тощо, а також або давно забуті варіанти давньоруських імен *(Світозар, Любомир, Доброслав, Яромир, Славмир, Святогор),* або "оновлені" імена, які і лексично, і граматично є органічним продовженням цієї ж антропонімічної традиції *(Зореслав, Дзвенимир, Богодар, Милослав, Володислав* тощо). Український іменослов поповнюється подібними жіночими іменами, які легко утворюються від чоловічих: *Радомира, Златослава, Володислава, Любомила.* Несучи на собі невмирущий генетичний код, ці імена звучать як "поклик предків". Історична практика творення жіночих імен від чоловічих дістала продуктивний розвиток сьогодні. Започаткована низка прекрасних імен: *Богдана, Михайлина, Іванна, Романа, Руслана, Павлина, Зоряна, Ружена.* Багато жіночих імен іншомовного походження набули суто національного оформлення і звучання: *Дарина, Оксана, Роксана, Роксолана, Соломія, Христина, Тетяна, Орина, Ярина, Уляна* та ін.

Характерними фонетичними рисами українізованих імен стали: заміна початкового А на О *(Олександр, Олексій, Онисим),* заміна початкового Є на О, Я *(Олена, Явдоха, Ярема);* Н на М *(Микола, Микита,* хоча тут має місце повернення до давньоруського варіанта цих імен — *Микула, Микита);* додавання у кінці слова після приголосних о *(Кирило, Михайло).*

Давньоруську традицію в українській антропонімії продовжує кличний відмінок, який не зберігся ні в білоруській, ні в російській мовах.

Естетичним словотвором можна вважати і здрібніло-пестливі форми імен: *Андрійко, Тишко, Василько, Пилинко, Любаня, Івасик, Ксюша, Петрик, Дмитрик, Богдась, Бориско, Славко, Вітальки, Михась* тощо. Деякі з цих форм стали улюбленими серед творчих людей, письменників, акторів, режисерів, а саме: *Олеся, Олесь, Леся, Лесь* (утворені від *Олександра* і *Олександри; Лесями* також називають і *Ларис,* і *Ольг).*

Підсумувавши сказане, можна бути впевненим, що невдовзі ми матимемо свої українські "святці", які в усій повноті відбуватимуть наш естетичний смак і нашу прихильність до того чи того імені.

Щодо магічної прив'язаності імен до людини, то, звичайно ж, тут часто видається бажане за дійсне. Буває ім'я, що пасує дитині, а буває, що й ні. За значенням тут також не може бути одностайного висновку: не всі *Слави* — славні, і не всі *Валентини* — здорові. Вибране ім'я — це завжди певна випадковість (бажання батьків, день і рік народження, милозвучність пропонованого імені), але багато хто шукає в ньому закономірностей. Як слушно писав геніальний Шекспір у безсмертній трагедії "Ромео і Джульєтта":

Та що ім'я? Назви хоч як троянду Не зміниться в ній аромат солодкий! Хоч як назви Ромео — він Ромео. Найвища досконалість все ж при ньому, Хоч би він був і зовсім безіменним...

(Пер І. Стешенко)

Кожне ім'я — це лише форма, яка наповнюється змістом її носія. А вже яким? Це вибір кожного.

Суть людських імен складають загальноважливі слова й давні назви прикмет людини, а також назви звірів, птахів, різних речей, назв міст, сіл, географічних назв. Розглянемо походження деяких імен, які поширені в Україні:

Андрій - в основі імені лежить коріння грецького слова "анд", тобто чоловік, людина, муж.

Богдан - " богом даний". В такий спосіб наші предки прагнули зробити покровителем своїх дітей всемогутнього Творця.

Борис - вчені по-різному тлумачать це ім'я. Одні вважають його скороченою формулою наймення *Борислав*, тобто від слів "боротися" та "слава", інші доводять, що воно походить від давньобулгарського слова "бариш", що означає "давання", "подавання". Друга версія походження цього імені, певне, точніша. До речі, слово "бариш" збереглося у назві предмістя Києва та в найменуванні аеропорту Бориспіль.

Василь - походить від грецького слова "базілеус", що означає "цар", "князь".

Віра - від загальнослов'янського слова "віра", що означає упевненість у правдивості, справжності чогось. Корінь цього слова лежить в основі багатьох слів: вірний, довіра, вірогідний, не довіряти, віроломний і т.п. Колись навіть чоловіки мали ім’я Віра.

Володимир - володіти миром чи світом. Є і прізвища утворені від цього імені: *Володимиренко, Володимирів, Владимиров, Владко* тощо.

Галина - це ім'я - своєрідна "візитка" українських жіночих імен. Вчені вважають, що українська форма цього імені виникла від давньоруської назви пташки галки, що в перекладі сучасною мовою означає чорна. Є й інша версія походження цього імені – від імені дочки морського царя нереїди Галини, що з грецького перекладається як тиша, спокій, безвітряна погода.

Іван, Іоанн - слов'янська форма чоловічого, біблейського ім'я *Іоханан*, що з єврейської мови означає - дарунок Бога, Бог милує. У християнському світі це ім'я стало найпоширенішим на честь біблейського пророка *Іоанна Хрестителя.* Існує ще одна маловідома й непоширена версія походження імені *Іван*. Версія про слов'янське походження, згідно якої ім'я Іван означає – життєвий; благородний. Від слів Ява - світ життя; Іва (золота верба) - в слов'янській міфології дерево життя та частини “ган” – народження.

Олександр - український варіант чоловічого імені Алєксандр, яке походить від грецького імені Αλεξανδρος (Алєксандрос), що в перекладі з грецької означає "захисник" від грецьких слів αλεξω (alexo) "захищати, обороняти" та слова ανηρ (aner) "людина" (у родовому відмінку ανδρος (andros)). Це ім'я стало пошерене в всьому світові завдяки великому завойовнику Олександру Македонському.

Людмила - людям мила.

Петро - чоловіче біблейське ім'я, що в перекладі з латинської мови означає камінь. Ім'я з'явилось завдяки Ісусу Христу, Який назвав так одного зі своїх учнів - Симона, сина Йонина, в майбутньому канонизований християнами святом Апостолом, томущо йому було відкрито, що Ісус Христос Син Бога. Ім'я Симонові було дане єврейською мовою - Кифа, яке з єврейської перекладається як "скала", "твердиня" або камінь. Потім нове ім'я Симона було перекладено латинською мовою як Петро, тобто камінь. Зараз іменем Петро називають багатьох людей, які живуть на всіх континентах земної кулі (*Євангелія від Св. Матвія 16:16-18).

Сергій - ім'я походить від римського родового імені Sergius, що в перекладі "високий, вельмишановний", за іншою версією з латинської воно можливо означало 'слуга'. Окрім латинської версії, існує ще одна, про невідоме етруське походження.

3. У складі сучасних імен дослідники виділяють кілька шарів:

1. У кінці IX ст., коли Київська Русь прийняла християнство, на зміну давньоруським найменням прийшли християнські імена грецького, латинського і староєврейського походження, запозичені з Візантії разом з релігією. Ці канонізовані (узаконені) церквою і зафіксовані у спеціальних книгах (святцях) імена давалися під час хрещення. Візантійські імена, крім давньогрецьких, охоплювали давньоримські і давньоєврейські, а також незначну частину імен тих народів, з якими греки візантійської епохи підтримували торговельні і культурні зв'язки. До візантійських імен належать, наприклад, популярні на Україні імена *Іван, Олексій, Михайло, Григорій, Петро, Федір, Ганна, Олена, Катерина.* На українському мовному грунті вони набули специфічного звукового оформлення, обросли різноманітними варіантами і вже давно не сприймаються як запозичені.

Канонізовані церквою імена на території сучасної України приживалися поступово. В живомовній народній стихії канонізовані форми імен зазнавали адаптації, пристосування до звукової і словотворчої системи рідної мови. В результаті виникали відмінні від канонічних народні варіанти християнських імен. Іноді одна й та сама особова є носієм церковного і слов'янського імені. В імені *Федір* важко впізнати канонічну форму *Теодор (Феодор),* в *Панасі – Атанасія (Афанасія*), в *Якимі – Іоакима*, в *Остапі – Євстафія*. Змінились запозичені імена згідно з місцевими мовними особливостями і в інших народів. Адже такі різні, на перший погляд, імена, як східнослов'янське *Іван,* польське *Ян*, фінське й естонське *Юхан*, англійське *Джон*, французьке *Жан*, походять від одного імені, яке в давній Іудеї вимовлялось як *Йоханаан* і означало «божа благодать», «божий дар». Те саме значення має наше ім'я давньогрецького походження *Федір* і слов'янське *Богдан*. «Незважаючи на поширеність церковних імен у XIV – XV ст., – слов'янські особові назви не виходять з ужитку». Паралельне вживання таких імен засвідчують історики мови і в XVIII ст.

2. Давньоруські — *Володимир, Людмила* та ін., у тому числі кальки з грецької мови типу *Богдан, Віра, Надія, Любов* і окремі імена скандінавського походження, що побутували в Древній Русі — *Ігор, Олег, Ольга*.

3. Імена, запозичені зі західнослов'янських і південнослов'янських мов: *Ванда, Ружена, Власта, Квітослава та ін.*

4. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції було ліквідовано церковний список і введено свободу вибору імені. У 20-х роках іменник значно розширився й оновився. Оновлювання здійснювалося за рахунок запозичення західноєвропейських імен, як: *Артур, Еміль, Альбіна, Гертруда, Елеонора, Ельвіра, Емма,* та ін.; повернення давніх імен *Олег, Ігор, Вячеслав*; створення нових, зокрема абревіатур, наймень, що відображали зв'язок з іменами та прізвищами вождів: *Владлен* (з рос. Владимир Ленин), Маркс*, Вілен, Ленінслав, Енгельсина, Кім* — «Комуністичний Інтернаціонал молоді»; *Рем* — «революція, електрифікація, машинобудування», *Ревмира* — (рос. революция мировая) та ін.

У нових іменах знайшли відбиття революційні події, атрибутика революції, настрої масового ентузіазму, сподівань на швидку індустріалізацію країни. Дітей називали такими іменами, як: *Революція, Інтернаціонал, Авангард, Геній, Граніт, Іскра, Май, Майя, Воля* та інші. Щоправда, побутування таких імен не набуло масового характеру, більшість з них не витримала перевірки часом і вже в 30-х роках вони почали щезати. Лишились у вжитку лише деякі з новостворених імен, такі як *Вілен, Владлен, Майя* та деякі інші. Значно суттєвішими виявилися малопомітні в той час глибинні масові процеси, які відбувались у

вживанні імен і які призвели до значної перебудови старого іменника. Уже в 30-ті роки у містах вийшли на перше місце за частотою вживання імена *Володимир, Юрій, Ніна, Валентина, Галина*, тоді як популярні до революції *Іван, Василь, Ганна, Марія* з'являлися рідше. У селах цей процес протікав повільніше, але й там у 30-х роках першість зайняли жіночі імена *Валентина, Ніна, Галина, Тамара* залишивши далеко позаду *Ганну, Марію і Євдокію.*

5. Індивідуальні імена-новотвори, які виникають у колі тієї чи іншої родини. До таких, наприклад, можна віднести імя'я *Вальженна*, згадане у творі І. Григурка «Ватерлінія».

— А *Вальжанна* — це хто з таким чудним ім'ям? — Донька. Ім'я — подвійне. Жінка хотіла Жанною назвати, а я Валентиною. Вирішили піти на компроміс.

У наші дні переважна більшість імен, якими називають новонароджених, належить до системи традиційних імен, успадкованої від попередніх поколінь, але естетично відшліфованої.

Спільна система імен для всієї України має на окремих територіях свої особливості. В силу історичних, політичних та географічних факторів деяка специфіка імен помітна на західноукраїнських землях. До складу імен, які функціонують серед корінного українського населення, особливо на межі з іншими етнічними регіонами Закарпаття, увійшли угорські запозичення (*Йовшка, Пішта, Фері*), чеські (*Божена, Власта*), польські (*Юзик, Броня*), румунські (*Даць, Флорій, Думіка*), німецькі (*Вілі, Руді, Герміна)* та ін. На Буковині виділяється група імен, не властивих іншим територіям України: *Теофій, Дністрян, Донекій* та ін. У середовищі українців зустрічаються молдавські імена: *Віоріка, Лівія, Родіка, Манолія* та інші.

У вживанні загальнонаціональних імен на території різних діалектів відображаються відповідні місцеві фонетичні та морфологічні риси. Наприклад, у деяких говірках південно-західної групи ім'я *Дмитро* звучить як *Гмитро, Марися* як *Маришя*. Орудний відмінок чоловічих імен типу *Микита, Кузьма, Микула* має в середньокарпатських і покутсько-буковинських говорах зустрічаються усічені кличні форми *Марі, Гафі, Мико (*замість *Маріє, Гафіє, Миколо)* та ін.

Найновіші дослідження, проведені на території України, дають уявлення про ті процеси, що відбуваються у найменуванні новонароджених нині. Є підстави констатувати повну відсутність соціальної диференціації особових імен на Україні, інтенсивне зближення міського й сільського іменного репертуару. Очевидне прагнення батьків до збагачення, оновлення сучасного складу імен, що значно звузився у порівнянні з попередніми поколіннями. І в містах, і в селах чітко окреслюється група панівних імен, окремі з яких можуть у той чи інший рік відрізнятися частотою реєстрації, заступатися іншими, але сама група імен-улюбленців різко вирізняється на тлі імен обмеженого чи поодинокого вжитку. По всій Україні тривалий час тримають лідерство такі імена: *Андрій, Віктор, Володимир, Олександр, Сергій, Юрій, Ірина, Людмила, Марина, Наталія (Наталя), Олена.* Останнім часом до імен масового поширення долучилися: *Максим, Роман, Алла, Вікторія, Ганна (Анна), Інна, Юлія.* Є багато імен, які використовуються рідше, ніж вищезгадані, імена *Анатолій, Антін, Богдан, Вадим, Валерій, Василь, Владислав, В'ячеслав, Геннадій, Григорій, Костянтин.*

Помітно, що основною тенденцією розширення сучасного іменного репертуару є активізація вживання імен традиційного вітчизняного фонду. У пошуках свіжих імен, які б вирізнялися на тлі масових, подружні пари звертаються також до імен з виразним поетичним забарвленням типу жіночих *Зорина, Зоряна, Калина, Маїна, Раїна, Сніжана, Юнія, Розалія.* Оновлюється іменний репертуар і за рахунок запозичень з мов інших країн, зокрема тих, до яких спостерігається масова еміґрація українців: *Італії, Еспанії, Португалії* тощо. Поширеними вкрапленнями є зарубіжні імена: *Альберт, Едуард, Еміль, Ернест, Анжела, Анжеліка, Елеонора.*.

Основними мотивами, які в наш час визначають обрання імені для немовлят, є:

1) родинна традиція, за якою сина чи доньку називають іменем батька, дідуся, матері, бабусі чи когось із близьких родичів;

2) називання дитини в честь видатних осіб, літературних персонажів, кіногероїв, спортсменів, літературних героїв, героїв з фільмів, з казок тощо;

3) милозвучність імені, його легкість у вимові.

Підбираючи ім'я дитині, батьки звертають увагу на декілька факторів: по-перше, орієнтуються на імена за церковним календарем (святцями); по-друге, продовжують родинну традицію називати дитину іменем дідуся, бабусі, батька, матері чи когось із найближчих родичів; по-третє, враховують милозвучність імені у поєднанні з прізвищем та іменем по батькові. З останнім досить часто бувають проблеми. Нерідко можна зустріти поєднання іншомовного «поетичного» або ж нашого імені, але з претензіями на якусь особливість, примхливість і колоритного українського прізвища, яке саме по собі вже викликає посмішку*: Ілона Гнатівна Опецьок, Муза Гаврилівна Коза* та їм подібні.

Отже, це питання постійно буде привертати увагу дослідників, захоплюючи можливостями проникнення у глибину віків. Через власні імена відбувається розгадка таємниць чи загадок історії народу, непрочитаних сторінок історії краю, які даватимуть відповіді на запитання: хто ми, звідки йде наш родовід, хто і коли дав нам особові ймення.

Лекція № 3
(2 години)
Тема: Прізвище як успадкована офіційна назва
План

10. Становлення та дефініція терміну «прізвище».
11. Основні джерела творення українських прізвищ.
12. Особливості граматичної структури прізвищ українців:

1) синтаксична і морфологічна структура прізвищ;
2) частиномовна належність прізвищ;
3) родові форми прізвищ;
4) числові форми прізвищ.

Ключові слова: прізвище, прізвисько, прізвищева назва, антропонім

Мета: ознайомити з розвитком та становленням прізвищевої термінології, особливостями семантики і структури сучасних прізвищ українців.

Завдання:

- проаналізувати процес виникнення й усталення прізвищ як окремого класу спадкових найменувань людей;
- охарактеризувати основні джерела творення українських прізвищ;
- з'ясувати лексико-семантичні особливості твірних основ прізвищ;
- розглянути особливості граматичної структури сучасних прізвищ.

Література

5. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
6. *Желєзняк І.М.* Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.
7. *Жовтобрюх М.А*. Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.
8. *Керста Р.Й.* Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.
5. *Коломієць В.Т.* Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.
6. *Корнієнко І.А.* До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.
7. *Корнієнко І.А.* Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.

8. *Корнієнко І.А.* Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.
9. *Корнієнко І.А.* Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.
10. *Корнієнко І.А.* Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.
11. *Корнієнко І.А.* Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.
12. *Корнієнко І.А.* Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.
13. *Корнієнко І.А.* Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.
14. *Корнієнко І.А.* Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.
15. *Корнієнко І.А.* Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.
16. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
17. *Корнієнко І.А.* Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.
18. *Корнієнко І.А.* Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
19. *Масенко Л.Т.* Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
20. *Масенко Л.Т.* Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.
21. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
22. *Никонов В.А.* География фамилий. – М.: Наука, 1988. – 191 с.
23. *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
24. *Редько Ю.К.* Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
25. *Редько Ю.К.* Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.
26. *Суперанская А.В.* Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
27. *Сухомлин І.Д.* З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
28. *Ткаченко О.Б.* Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.

29. *Худаш М.Л.* З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.

1. Система найменування осіб, що існує в сучасній українській літературній мові, пройшла довгий і складний шлях історичного розвитку, засвідчений писемними пам'ятками різних епох і територій. Серед цієї системи назв вагому роль відіграють прізвища, адже саме вони є однією з основних форм ідентифікації особи. Був час, коли людина мала тільки ім'я. Нам відомі ще імена візитних діячів єгипетської та грецької історії: Сократ, Аристотель. Для відрізнення від іншої людини, що могла мати таке ж ім'я, часом додавали вказівки на батька (наприклад: Ахілл син Пелея), або вказували, звідки ця людина походить (наприклад: Тимко з Тернополя, Зенон з Елеї).

У давній Русі відомі з літописів та інших пам'яток особи мали тільки імена: Олег, Святослав, Ольга, - до яких для відрізнення додавали інколи назву по батькові: Давид Святославович. Прізвища тоді ще були зайвими. Лише з XIII ст. зрідка зустрічалися додані до імен назви, що їх можна розглядати як прізвища. Та це, ймовірніше, індивідуальні прізвиська, які ще не переходили на нащадків.

Формула іменування значною мірою залежала від характеру документа. Найточнішої ідентифікації особи вимагали різного роду юридичні факти – про наслідування майна, дарчі, купчі, розмежувальні грамоти, тому в цих документах формула іменування людей нерідко була розгорнутою і включала, крім імені, назви за батьком або прізвиська, ще ряд уточнюючих відомостей – про стан, професію, місце проживання, відношення до інших родичів.

Процес виникнення й усталення прізвищ як окремого класу спадкових найменувань людей охоплює великий проміжок часу. Найраніше спадкові родові назви виникли в середовищі вищих верств феодального суспільства – князів, магнатів, власників земельних володінь і маєтків. Вперше з'являються в українських пам'ятках ділової мови (грамотах XIV – XV ст.) прізвища в сучасному розумінні: Іван Васильович Чорторийський, пан Іван Чорний. Цілком зрозуміло, чому саме в них поруч з ім'ям і назвою по батькові з'явилося прізвище. Ці люди купували і продавали свої села й інші маєтності, записувала їх у спадок дітям, родичам, і ці юридичні дії потребували оформлення відповідними документами. Самого тільки імені давнього чи нового власника було замало, треба було чітко відрізнити одного пана Івана чи Петра від інших панів Іванів, Петрів. А для дітей і внуків було вигідно, щоб прізвище свідчило про те, що вони нащадки і законні спадкоємці такого-то предка.

Незабаром така ж необхідність викликала появу прізвищ міщан. Це були люди вільні, що займалися переважно якимось ремеслом або торгівлею. У містах вони були власниками будинків, належали до так званих цехів, платили державні податки від своїх верстатів чи крамниць. Усе це вимагало оформлення документами, у яких, крім імені для відрізнення від інших міщан того ж імені, треба було поставити і прізвище. Протягом XVI – XVII ст. родові прізвища закріпилися серед більшості жителів українських міст.

Проте основна маса населення України – селяни – ще довго залишалися без зафіксованих документами прізвищ. За тодішнього суспільного ладу їм, кріпакам, прізвища не були потрібні. Щоб відробляти панщину або платити чинш поміщикам, вистачало імені та вуличної клички.

Зміна настала наприкінці XVIII ст., коли на східноукраїнських землях було скасовано гетьманство (1764р.), повністю ліквідовано рештки давнього суспільно-політичного ладу (1781 р.) та замінено його загальнодержавними порядками, а західноукраїнськими територіями заволоділа після розділу Польщі (1772 р.) Австро-Угорщина. Була запроваджена обов’язкова військова служба як у

російській, так і в австрійських арміях. Новобранців записували обов'язково на прізвище, яким ставало здебільшого давнє прізвисько (вулична кличка).

Вважається, що початок закріплення прізвищ як спадкових родових назв поклало на Україні духовенство. Київський митрополит Петро Могила 1632 р. доручив парафіяльним священикам вести метрики народжених, одружених і померлих. Проте більша частина метрик XVII – XVIII століття ще не становить для нас великої цінності, бо священики записували в них переважно самі імена.

Тому про українські прізвища в сучасному розумінні можна говорити лише починаючи з 30-х років XIX ст., відколи на всій українській етнічній території були вже запровадженні кодифіковане право й відповідні правила користування особовими назвами. Саме українськими вважаються прізвища людей, що склалися на вітчизняній етнічній території відповідно до словотворчих закономірностей та ономастичних моделей української мови, і ті, що за походженням не слов'янські, але здавна фонетично, акцентуаційно й граматично адаптувалися в українському мовному середовищі.

Перед сучасною антропонімічною наукою стоїть не лише проблема походження, становлення та розвитку української прізвищевої системи, а й проблема неусталеності антропонімної термінології. У зв'язку з цим термін «прізвище» у наш час вживається механічно, тобто без урахування його юридичного та правового значення.

Спосіб найменування людини, який ми називаємо прізвищем, усталився у літературній мові в кінці 30-х років XIX століття, коли він вперше у теперішньому своєму значенні був уведений у реєстр академічного Російсько-українського словника (1937 рік). До того часу у значенні «прізвище» уживалися різні терміни: прозвище, прізвисько, прозвання, назвище, фамілія.

Прізвище в наш час є другим після власного імені обов'язковим засобом офіційної ідентифікації особи, тому воно й належить до сфери понять цивільного права. У праві прізвище, як термін і поняття, має своє визначення, й різні сторони, пов'язані з його використанням у побуті, теж підлягають правовому нормуванню, загальноприйнятому в кожній конкретній державі. Наприклад, у радянському праві прізвище — це «набуте при народженні або вступі в шлюб найменування особи, яке додається до її власного імені і переходить до потомків». Згідно з існуючим правом більшості європейських держав кожен член суспільства, незалежно від статі й віку, обов'язково має прізвище (виняток становлять ісландці), яке він одержує після народження у спадок як родову назву.

Існують також встановлені державою правила користування прізвищем. Наприклад, за нашим законодавством, ні сам носій прізвища, ні будь-хто інший (навіть у державній установі) не має права самовільно його змінювати на інше або навіть видозмінювати (замість, скажімо, Ткач підписуватися Ткаченко). Існують й інші часткові приписи. Так, син громадянина на прізвище Коваль не може бути записаний в офіційному документі як Коваленко чи Ковальчук, так само як його дочка чи дружина не можуть бути в офіційному документі зареєстровані у формі Ковальова або відповідно Ковалівна, Ковалиха, тобто за існуючими у розмовній мові моделями. Таким чином, прізвище — це чіткий термін і як такий може вживатися тільки на означення чітко окресленого поняття.

Для того, щоб проаналізувати правові основи вживання особових назв та їх особливості, слід звернутися до історії. Тільки таким шляхом ми зможемо визначити, з якого часу можна говорити про українські прізвища в сучасному розуміння цього слова. Цінний матеріал щодо цього знаходимо в деяких працях істориків права Польщі, до складу якої протягом кількох століть входила частина України. Правовий аспект особових назв був предметом уваги таких відомих польських учених, як М. Аллерганд, С. Кутржеба і П. Домбковський ще в кінці

XIX і на початку XX ст. Але найгрунтовніше висвітлено це питання в статті сучасного польського історика права С. Гржибовського «Nazwisko i jego stalosc jako elementy identyfikacji w dawnym prawie pols-kim». Автор наводить визначення терміна прізвище (польск. nazwisko) та відзначає, що вживання прізвища — це «не що інше, як певний особливий суспільний звичай» С. Гржибовський підкреслює, що для ономастики являє інтерес з'ясування часу, коли цей звичай став правовим.

У Речі Посполитій цивільне право було майже звичаєвим, бо, за традицією, кожна людина повинна мати й ім'я, і прізвище, проте цього не було зафіксовано в правових документах. Таку ж ситуацію спостерігаємо й на територіях давньої України. Звичай у слов'янських племен надавати дітям імена одразу ж після їх народження мав, очевидно, дуже давню традицію. У мові такі назви визначалися словом имА, з якого утворилися різні похідні (наприклад, именовати(сА), именованьш і под.). Поява й закріплення у мовній практиці додаткового розрізнювального елемента спричиняє виникнення його назви. У східних слов'ян давньоруського періоду такими назвами були: прозваниє, прозвище, прирокь. Вони збереглися і в староукраїнській мові, однак в останній їх кількість значно збільшується й урізноманітнюється щодо морфологічних форм. Як свідчать матеріали картотеки Історичного словника української мови та історичні словники, цих назв, беручи до уваги варіантні, було аж десять. Наведемо їх за порядком частоти вживання: назвиско (пор.: «Назвиска и имена поотмъняли» — 1600, карт.), прозвиско (пор.: «Епископшь луцкий... великий оршакь людей розмаитыхь.., которыхь онь имена и прозвиска ведаеть и самь знаеть вь ночи... наслаль»— 1599, карт.), прозвище (пор.: «Азь рабь бжїи... имєнємь стєфанъ по прозвищу винць»— 1401, карт.), прозваніє (пор.: «Іеромонахь Іяковь, Крамаренко прозваніемь» — XVIII ст., карт.), назвище (пор.: «назвищемъ Дахновский»— 1571, карт.), порекло (пор.: «Вписано да будетъ имя коегождо и порекло и воздрастъ» — 1466, карт.), прирокъ (пор.: «Еппъ Стефанъ, прирокомъ Клоней»), промънокъ (з польск. przemianek), презимя (з польск. przemie; пор.: «ПрезимА, про(з)виско, променокъ і, нарешті, саме слово имя (пор.: «Мы князь Алексанъдро Володимеровичъ дали есмо бояромъ нашимъ, Григоревичомъ Ивашку а брату его Петру на имя Тачанчу селищо» — 1451, карт.; «Іванъ на імя Козловскій такъ призналъ» — XVII ст., карт.). Як видно з наведеного вище матеріалу, між усіма цими назвами немає жодної семантичної відмінності. Ці й інші приклади з давніх українських писемних пам'яток свідчать, що перелічені назви вживалися перед другим ідентифікуючим особу елементом, причому незалежно від його походження — чи то перед відантропонімічними, відтопонімічними, відапелятивними чи й описовими найменуваннями

Уживаючи термін прізвище щодо певних фактів староукраїнської антропонімії (наприклад, родинних назв), деякі дослідники помилково переносять сучасну антропонімну дійсність на історичну, й до розряду прізвищ безпідставно відносять різні зовні схожі на прізвища особові назви. Проте в досліджуваний період уже склалися й далі формувалися певні передумови для їх утворення. На це вказує той факт, що українські антропонімісти знаходять у середньовічних пам'ятках свідчення передавання ряду особових назв у спадок, проте встановити в кожному окремому випадку, чи є це найменування спадковим або неспадковим, важко, оскільки не завжди можна простежити його подальший розвиток у пам'ятці, яка відбиває лише один часовий зріз. Тому вчені, що досліджували антропонімію староукраїнського періоду, як правило, не зараховують до прізвищ додаткові ідентифікуючі лексеми при імені й рекомендують їх називати іншими термінами. Обережність у цьому питанні цілком слушна, оскільки насправді не кожен із таких приіменних антропонімів відповідав усім вимогам, які стосуються сучасного поняття «прізвище». Проте, незважаючи на помітні досягнення у галузі

дослідження української історичної антропоніміки, в антропонімній літературі ще й досі немає єдиного загальноприйнятого терміна для визначення додаткових іменувань особи періоду невнормованості ідентифікаційної системи. Різні автори називають їх неоднаково, зокрема в українській антропонімії вживаються такі терміни: «власні найменування прізвищевого типу» (Г. Є. Бучко), «додаткові найменування» (Ю. О. Карпенко), «допрізвищеві утворення» (О. Д. Неділько), «допрізвищеві назви» (С. М. Медвідь-Пахомова), «іменування типу прізвищ» (Т. Гайдукевич), «назви прізвищевого типу» (Л. О. Тарновецька), «прізвища та приіменні ідентифікаційні знаки» (С. Є. Панцьо), «приіменні означення прізвищевого типу» (П. П. Чучка), «прізвищеві назви» (М. Л. Худаш, Р. І. Осташ, І. Д. Фаріон). Найвдалішим можна вважати введений у науковий обіг М. Л. Худашем термін прізвищева назва зі значенням «іменування людини назвою типу прізвища».

На сучасному етапі розвитку антропоніміки стає очевидним той факт, що українські прізвища неможливо глибоко аналізувати без урахування їх системного зв'язку з прізвищевими назвами, які були прообразом усіх сучасних прізвищ і тим середовищем, у якому творилися зразки сучасних форм і типів прізвищевої антропонімії.

Серед аналізованих у староукраїнських пам'ятках XVI ст. антропонімів зустрічаються однакові найменування, що вживаються кілька разів для називання різних денотатів.

Розвиток прізвищевих назв в українців супроводжувався процесом паралельного функціонування різних способів найменування особи й відбором найпридатніших із них для подальшої трансформації.

У XVI ст., коли антропонімна система в Україні не була унормована, загальновживаними засобами ідентифікації особи поряд з власним іменем були традиційні додаткові найменування — назви по батькові (рідше матері), прізвиська, відтопонімні означення особи тощо. Власне, зазначені антропоніми й становлять основні джерела творення українських прізвищевих назв XVI ст. — майбутніх прізвищ. Виконуючи роль ідентифікуючого засобу, вони згодом перестають називати лише одного батька, а поширюються на його дружину, дітей, онуків та інших членів родини.

Прізвиська, найменування по батькові (або патроніми) та будь-які інші означення особи перетворились на прізвищеві назви не одразу. Процес утворення антропонімної категорії „прізвищева назва” відбувався поступово.

С. М. Медвідь-Пахомова простежила розвиток антропосистеми у різних слов'янських народів і дійшла висновку, що виникнення та функціонування прізвищевих назв зумовлене еволюцією додаткового компонента у двочленних формулах іменнування особи. Ця еволюція полягала в можливості переходу особової назви, наприклад прізвиська, від батька до сина (або синів) у спадок. Часткова десемантизація антропоніма, що виконував раніше функцію патроніма або індивідуального прізвиська, давала можливість, по-перше, розширити межі функціонування оніма (від одного об'єкта номінації він поширювався на групу об'єктів, стаючи сімейним (родинним) означенням) та, по-друге, перейти цьому оніму до якісно нової антропонімної категорії, якою в XVI ст. стали прізвищеві назви.

У XVI ст. на території України широко розвивалося ремесло, тому для більшої частини жителів міст і містечок було характерним найменування за назвою ремесла в ролі додаткового компонента ідентифікації. Можливо, такі антропоніми, що вказують на заняття, в XVI ст. вже є прізвищевими назвами. Доказом цього є той факт, що переважна більшість цих іменувань у пам'ятках написана з великої літери. У цей період прізвищеві назви побутували лише у шляхти. Однак

досліджуваний матеріал свідчить, що протягом XVI ст. прізвищеві назви закріпилися серед більшості жителів України.

У XVI ст. прізвищеві назви служили засобом ідентифікації особи, тобто фактично виконували функцію сучасних прізвищ. Однак, як відомо, прізвище є постійним антропонімним компонентом у найменуваннях представників усіх поколінь, тоді як прізвищевим назвам, котрі не були санкціоновані юридично, властива змінність: час від часу вони могли мінятися при філіації роду. І. Франко в своїй праці «Причинки до української ономастики» зазначає: «… члени одного й того самого роду з часом прибирали різні прозвища і що, значить, сама структура й популярність прозвищ залежала від певної моди, а в дальшій лінії від певних історичних та громадських обставин, що породжували її».

Писемні пам'ятки XVI ст. засвідчують такі випадки заміни однієї прізвищевої назви іншою, що відбувалися протягом кількох поколінь. Зокрема, одна знатна київська міщанська родина, котра володіла колосальним для свого часу майном, в міру того як змінювалось її становище в суспільстві, здобувала різні прізвищеві назви. Первісно вона мала назву Кобизевичі, пізніше, в період свого процвітання в Києві, звалася Ходики. У 1586 р. один із членів цієї родини — Василь Ходика — придбав село Криничі, і відтоді представники родини Ходик почали в офіційних документах називатись Криницькими. Наведений приклад яскраво ілюструють той факт, що прізвищеві назви не раз змінювалися протягом однієї генерації і «.. .не було майже ніякої сили, що спинювала їх швидку переміну».

С. М. Медвідь-Пахомова констатує, що у допрізвищевий період найголовнішою умовою при ідентифікації особи була актуальність іменування.

У граматичному плані прізвищеві назви також характеризуються мінливістю, що виявляється в існуванні словотвірних або морфологічних варіантів при визначенні того самого денотата або при ідентифікації батька й дітей, рідних братів. Наприклад, писемні джерела XVI ст. фіксують на різних сторінках однієї пам'ятки неоднакові граматичні варіанти найменування тієї самої особи. Тому, щоб здобути статус прізвища у сучасному розумінні, прізвищева назва повинна була повторитися щонайменше в трьох генераціях, пережити процес онімізації, внаслідок якого живий семантичний зв'язок із антропонімами, що називали предка, втратився; і, нарешті, здобути стабільний граматичний вигляд, спільний для всіх представників родини.

Спостереження над староукраїнською антропонімною системою дають підстави стверджувати, що в XVI ст. уже виявляється тенденція до стабілізації особових назв, до перетворення їх у спадкові антропонімні знаки. Специфікою української антропосистеми XVI ст. було поширення найменувань, котрі починають означати сім'ю (родину), тобто фактично є зародками сучасних українських прізвищ.

Мовознавець П. Чучка зазначає, що всебічне дослідження прізвищ будь-якого роду виявляє в них ознаки щонайменше трьох вимірів:

– глобальні, тобто універсальні, які притаманні прізвищам кожного суспільства, незалежно від того, в якому етнічному середовищі вони сформувалися і яку національну громаду вони нині обслуговують;
– національні (експліцитні та імпліцитні) ознаки, властиві лише прізвищам одного народу чи прізвищам кількох споріднених етносів;
– регіональні, характерні не для всієї нації, а тільки для окремого регіону чи окремої етнічної групи.

За першим виміром, прізвище – це правова категорія, елемент сімейного права. Відповідно до цього, головне призначення кожного прізвища – об'єднувати групу кровно споріднених осіб, аби в такий словесний спосіб, власне, за допомогою цього

соціального знака відрізняти і протиставляти один родинний осередок іншим аналогічним утворенням громади.

Ідея вербально виражати належність індивіда до відповідного родинного осередку – винахід не одного якогось народу. Вона тривалий час формувалася й визрівала в надрах кількох народів Середньовічної Європи, поки, нарешті, не опанувала весь світ. У цьому сенсі прізвища українців, як і прізвища будь-якого іншого народу, - феномен глобальний, тобто наднаціональний. Їх функціонування в українців мало чим відрізняється від функціонування у словаків, сербів, італійців, німців чи вірмен.

Деякі європейські народи, наприклад, німці, румуни, угорці, це поняття навіть називають сімейним іменем (пор. нім. Familienname, румун. nume de familie, угор. csaladnev). Окрема особа лише тому і є носієм певного прізвища, що вона - член відповідного роду. Власне особове ім'я (як і окремий антропонім якогось іншого класу, наприклад, прізвисько або псевдонім) неспроможне виконати цю розрізнювальну та ототожнювальну функції в сучасному розвиненому суспільстві так успішно; ім'я здатне ідентифікувати індивіда тільки в межах власної сім'ї денотата або в колі його близьких друзів, прізвисько використовується так само лише у вузьких сферах, та й то переважно поза очі.

Глобальним є задум не тільки зробити прізвище, тобто цю родинну назву інтегруючим для всіх членів певної родини знаком, а й узаконити його у ролі стабільного та незмінного знака для всіх прийдешніх поколінь роду. Багатопоколінна спадковість прізвищевої назви, зі свого боку, протягом кількох століть зумовила перетворення повнозначного (нерідко промовистого) прізвиська в типову асемантичну одиницю мови, яка нині вже навіть не перекладається іншою мовою, а незмінно функціонує без просторових кордонів по всьому світу, як і будь-яка інша мовна універсалія.

Сучасному прізвищу, на відміну від антропонімів інших класів, притаманні такі глобальні ознаки:

- юридична обов’язковість. Нині прізвище – це обов'язковий знак офіційної ідентифікації кожного громадянина (причому, найголовніший), який фігурує в усіх документах відповідної особи;
- родинна спадковість. Прізвище – багатопоколінний родинний знак, який у кожному суспільстві передається у спадок від голови родини до його дітей та онуків відповідно до закону сімейного права певної держави;
- часова стабільність. Прізвище закріплюється за родиною один раз назавжди. Саме ця ознака юридично забезпечує кожному прізвищу можливість бути виразником тяглості зв'язку між поколіннями;
- мінімальне звукове варіювання. Одне й те саме прізвище має вживатися в тому ж звуковому вигляді. В Україні відхилення від цієї вимоги допускається лише за необхідності родо-статевого розрізнення осіб (наприклад, прізвище чоловіка Біленький, а жінки - Біленька; прізвище батька Яцьків, а дочки - Яцькова; прізвище брата Петришин, а сестри - Петришина) та у випадках, коли цього вимагає морфонологія мови, зокрема обов'язкові чергування голосних або приголосних звуків при відмінюванні деяких прізвищ (наприклад, Борода - Борід, Кремінь - Кременя, Мазурок - Мазурка, Бігуець - Бігунця, Полюга - Полюзі. Стойка - Стойці);
- максимально можлива індивідуалізація кожного прізвища.

Передавання прізвища у спадок від батька до його дітей та онуків з кожним поколінням збільшує кількість співпрізвищників, у результаті чого кожне прізвище з колишнього абсолютно індивідуалізуючого знака перетворилось у своєрідну омонімну назву: одним і тим самим звуковим комплексом, наприклад, прізвищем Бойко, Попович чи Русин на Закарпатті нині називають і записують не одну якусь

родину (тим більше, не одного якогось індивіда), а сотні чи тисячі різних родин. Носії цих прізвищ навіть не припускають, що вони - нащадки спільного предка. Роль компенсатора за необхідності точної індивідуалізації прізвища в таких випадках виконують особові імена, по батькові та інші засоби ідентифікації денотата, які утворюють різні антропонімні словосполучення.

Національномовна відмінність прізвищ, принаймні в європейських народів, виявляється у принципах та у способах називання, а ще повніше – у засобах вираження зв'язків спорідненості між членами роду. У період юридичної стабілізації прізвищ (а це кінець XVIII - початок XIX ст.) кожне, так зване стандартне українське прізвище з ономасіологічного погляду відповідало на одне з таких запитань:

- чиїм сином був засновник цього роду, пойменований даним прізвищем? (Гаврилів, Ворожильчак, Шевчик.) Як і в більшості східнослов'янських, південнослов'янських, прибалтійських і скандинавських народів, прізвищева патронімність в українців здебільшого виражена через спеціальні генесіонімні суфікси, а в інших народів Європи вона, як правило, імпліцитна, тобто захована в безсуфіксних утвореннях, які з часом зазнали десуфіксації (пор: батька записано на прізвище Колясюк, а сина прозивають Коляса - Рахівщина);
- яким він був на зовнішність або за внутрішніми ознаками? (Бабій, Гакавець, Дикун, Лівак, Рогач, Трясихвуст);
- звідки він був родом або звідки прийшов? (Бережняк, Бошняк, Буківчаник, Зайда, , Молдавчук, Турок);
- ким він був за родом діяльності або за професією? (Бердар, Воловар, Коньош, Кухта, Рубайвульха, Староста);
- чим володів або не володів, до якого соціального стану належав? (Безверхий, Сабадош, Сирохман, Сухомлин, Чорновіл);
- ким він був у сім'ї? (Годованець, Зятюк, Найда, Пасимчук, Приймак, Пристая, Притула, Синовець, Уцюський, Хованець, Третяк);
- яку пригоду пережив? (Переста, Погорілець, Продай).

Подібні прізвища є в усіх народів середземноморської культури, але питома вага кожного з них у різних народів Євразії неоднакова. Значно повніше виявляється частка національних відмінностей у засобах вираження спорідненості, а передусім - патронімності. Більше половини українських прізвищ, як і білоруських, російських, болгарських та сербських, містить генесіонімний суфікс, який натякає на прабатька денотата, тоді як у переважної більшості прізвищ поляків, словаків та чехів емпліцитні патронімні форманти майже відсутні.

Найпоширенішими засобами вираження родинної приналежності в період активного творення прізвищевих назв та їх юридичної стабілізації в Україні були патронімні суфікси -енко, -юк, -чук (за їх допомогою утворювалися так звані стандартні прізвищеві назви); поза східнослов'янським і південнослов'янським мовним масивом подібні експліцитні прізвищеві утворення не запанували: у росіян і в болгар найпродуктивніші суфікси -ов, -ев, -ин, а в західних слов'ян кількість подібних прізвищевих утворень мізерна. У сербів та білорусів особливо продуктивними були суфікси -ич, -ович, а в болгар подібних утворень майже немає. Крім цього, національні ознаки прізвищ виявляються навіть у їх орфографії та у відмінюванні тих самих лексем (наприклад, укр. Шевченко - білор. Шеученка).

Зазначені національні відмінності прізвищ справді показові, але жодна з них не є універсальною: ареали їх функціонування мало коли покривають усю етнічну територію відповідної нації, а поза перерахованими формантами лишається ще багато інших специфічних формальних особливостей, які мають регіональний або й вузьколокальний характер. Регіональні особливості можуть стосуватися всіх мовних рівнів (принципи номінації, засоби вираження словотвірних значень, їх валентність,

продуктивність кожного з них, фонетичні, в тому числі й акцентуаційні, особливості).

Регіональних особливостей прізвищ, напевно, найбільше на фонетичному рівні. У бездержавних націй, які не втручались у правописне регулювання прізвищ своїх одноплемінників (наприклад, в українців), нерідко в ролі окремих офіційних прізвищ нині виступають майже тотожні звукові комплекси, що сформувалися в різних діалектних ареалах тої самої мови. На Закарпатті, наприклад, нині співіснують такі прізвища, як Денис і Динис, Желізко і Зелізко, Лупляк і Луп'як, Павук і Паук, Сідун і Сидун, Федько і Фетько, Яремчук і Єремчук.

Регіональні прізвища, які позначені діалектними особливостями, вписалися в загальноукраїнський мовний контекст (наприклад, Вупадок, Драгуський, Уцюський). Однак є і такі, що й понині спричинюють проблеми при відмінюванні та при утворенні від них присвійних прикметників. Передусім це стосується чергування голосних звуків о, е, у, і в основах прізвищ (Друзд, Сокул, Столець, Хвуст), прізвищ із суфіксом -овець (Диковець, Крайниковець), прізвищ із суфіксом -ець після групи приголосних (Михайлець, Чернець) і деяких інших.

Сам термін «прізвище» в українському мовознавстві, та й взагалі в українській науці, трактується майже однаково. Наприклад, за юридичним словником прізвище – це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам. Як свідчить VIII том Словника української мови, прізвище - це "найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість".

Отже, прізвище є наймолодшим класом найменувань в українській антропонімії. Процес становлення українських прізвищ умовно відносять на кінець XVШ – поч. XIX ст., коли по всій етнічній території України було запроваджено кодифіковане право. Термін “прізвище” стосовно української антропонімної дійсності пов’язується з формуванням на початку тридцятих років XIX ст. сучасної української офіційної антропонімійної системи. Як категорія лінгвістична, прізвища виникають ще в XIV–XV ст., коли відбулася стабілізація словесних і формотворчих засобів творення особових назв типу різних морфологічних видів сучасних українських прізвищ на українському мовному ґрунті.

Термін «прізвище» пройшов довий шлях свого розвитку, доки не набув сучасного значення. Лексеми, що вживалися як прізвища українців, виникли й функціонували в мові задовго до закріплення їх за людьми в ролі обов’язкових для них стабільних спадкових знаків. У плані вираження одні з них збігаються з власними особовими іменами, другі – з прізвиськами, і треті – з патронімами. Як слова вони формувалися протягом багатовікової історії, однак власне прізвищами для всіх суспільних верств вони стали тільки на межі XVIII – XIX ст.

2. Жива, овіяна легендами й помислами, багата на героїчні події історія України на своїх скрижалях відкарбувала надзвичайно строкату низку українських прізвищ, носії яких і були, по суті, творцями цієї історії. Лексичне наповнення українських прізвищ відбиває широку, щедру натуру наших предків, що залюбки давали один одному різноманітні характеристики, найменування, прізвиська, багато яких згодом і ставали прізвищами.

Лексичним матеріалом для творення власне українських прізвищ слугували такі основні джерела:

а) імена;

б) назви місця проживання;

в) назви ремесел, промислів, професій;

г) індивідуальні (фізичні чи психологічні) ознаки людини.

Прізвища першої групи творяться від чоловічих та жіночих імен за допомогою патронімічних та матронімічних суфіксів, найпоширенішими з-поміж них є суфікси -енко, -єнко, -ук (-юк), що колись виражали значення "син" (*Петренко* — "син Петра"). В окремих випадках суфікс -чук служив для утворення назв не по батькові, а по дідові: *Іванчук* — "внук Івана".

Названі суфікси розрізняються своєю географією. Прізвища з -енко вказують на вихідців з північно-східних та східних областей України *(Андрієнко, Ворисенко, Якименко)*, а прізвища з -ук (-юк) — південно-західних *(Марчук, Федорук, Прокопчук, Тарасюк)*. Найпоширенішими серед цієї групи прізвищ є прізвища, утворені від імені Іван — *Іванів, Іванків, Івашко, Іваницький, Іваненко, Івасюк* ... і так до ста найменувань.

Старовинними, сьогодні не вживаними, є багато давньоруських імен. У формі власних імен вони не функціонують, але часто виступають у ролі прізвищ або без змін *(Ждан, Нечай*), або у різних варіантах (від імені Стибор походять прізвища *Тибор, Тибур,* від слов'янського Спитко маємо сьогодні такі прізвища: *Шпить*, *Шпитьковський* тощо).

Серед імен, і слов'янських і іншомовних, від яких походить частина українських прізвищ, багато польських: Бартек — *Бартащук, Бартелюк;* Блажен — *Блажко, Блащук;* Войцех — *Войтко, Войтчишин, Войткевич;* Томаш — *Томашенко, Томашко;* Якуб — *Кубай, Кубицький, Якубенко, Якубович, Якубчак* (11 відсотків від загального складу українських прізвищ утворено від 28 польських імен).

Подібні до цих прізвищ за словотвором і прізвища угорського походження: *Маргітич* (від Маргіт), *Шандрук, Шандрович, Шендер, Шандор* (від Олександра), деякі — німецького: *Вілюра, Вілік* (від Вільгельма). Від давніх форм християнських імен Микули і Курила (суч. Микола і Кирило) також утворилося багато варіантів прізвищ: *Микулич, Микулинський, Курилко, Курилюк, Курилів.*

Переважна кількість прізвищ на -ич, -ович, -евич також "іменні". За етимологією вони споріднені з іменами по батькові: *Андрухович, Давидович, Лукашевич* тощо, так само, як і прізвища на -ів, -ов, утворені від власних імен *(Петров, Степанов, Яцків, Минків* тощо).

Від імені матері найменування дітей утворювалися рідко. Переважно у тих випадках, коли жінка рано залишалася вдовою і ставала главою сім'ї. Тому серед основних типів найменування, похідні від жіночих імен представлені невеликою кількістю утворень: *Мотренко, Явдощєнко, Химчук, Марусяк, Мариняк, Настенко.* Можна виокремити і антропонімічну групу, основу якої складають жіночі імена із суфіксом -ич: *Кулинич, Оленич, Христич.* Найчастіше такі форми зустрічаються в закарпатському регіоні. Тут функціонує також низка прізвищ, утворених від назв заміжніх жінок на -ул (а, я): *Вовкулич* (від Вовкула, "дружина Вовка"), *Лешкулич* (від Лешкуля).

Найменування заміжніх жінок із суфіксом -и (ха) виступають твірною основою групи прізвищ на -ишин, -ишинець: *Гринчишин, Романишинець.* До зазначеного розряду входять що іронічні прізвиська чоловіків за жіночим ім'ям, якими їх наділяли сусіди у тих випадках, коли жінка як "особистість" переважала чоловіка, а інколи і просто мала його за ніщо: *Г'олій, Химій, Пазій, Параській.*

Прізвища другої групи можна розділити за такими ознаками: а) прізвища на означення національності предків: *Венгер,Угрин, Татарчук, Литвин, Русин, Москаленко, Чешко;* б) прізвища, які походять від назв племен: *Басараб, Бойко;* в) прізвища, утворені від топонімічних назв: *Волинець,Поліщук, Подольський* тощо; г) прізвища, які узагальнюють місце проживання: *Гірняк, Закалюжний, Слободян* тощо.

Прізвища третьої групи надають можливість уявити суспільне життя України в різних аспектах: а) класове розшарування: *Панич, Князевський, Боярчук,Голота, Бідний, Рабик, Осадчук;* б) адміністративне управління: *Вознюк, Мостовенко,Писаренко, Дворничук, Присяжнюк;* в) військова справа: *Гетьман, Запорожець, Пушкар, Хорунжий, Солдатенко;* г) економічне життя: *Галерник, Дігтяр, Шаповал, Кажем'яка. Тютюнник, Бондар, Гончар, Різник, Стельмах, Коваль, Лісовий.*

Прізвища четвертої групи класифікуються за індивідуальними ознаками людини: зріст *(Малишко, Куцик, Довгань),* тіло *(Головатий, Тригуб, Безушко, Довгошия, Щербань),* фізичні вади *(Глушко, Сліпак, Горбань, Хромець),* психологічні риси *(Мирний, Крикун, Задирака, Мовчун, Лизун, Журило).*

Є й інші шляхи творення прізвищ: від числівників *(Третяк, Сотченко),* назв речей *(Книженко, Лопата, Мотузка),* назв страв *(Борщ, Вареник, Галушко),* назви явищ природи *(Вітренко, Мороз, Холодний),* назв тварин *(Ведмідь, Борсученко, Собачко, Кішка).*

В основі прізвищ: *Гойда, Гоц, Кляп, Круть, Кукуріко, Мацько, Шмига, Чвак* — звуконаслідувальна лексика.

Є прізвища, що відображають якусь деталь, особливість одягу: *Безпояско, Кривошапка, Сіроштан;* особливості розташування житла: *Загребельний, Підлужний, Гайовий;* характерну прикмету житла: *Безверхий, Заклунний;* новоприбулу особу могли назвати *Забігайко, Приходько, Забродько.*

Цікаву групу утворюють прізвища, які походять від назв коней, волів, володіння якими було надто ваговитою обставиною для селянина: *Сивокінь, Чорновіл, Громак, Чалий, Гулий, Гнідий, Парокінний* тощо.

Народні назви співців і музик спричинилися до появи прізвищ *Кобзар, Співак, Скрипник, Цимбал, Басистий,* та й "пташині" прізвища — *Соловей, Солов'яненко* -- швидше належать до цієї "співучої" категорії.

Більшість українських прізвищ виникали як насмішливі вуличні прізвиська: *Маслоїд, Скоробрех, Нетудихата, Панібудьласка, Добрийвечір,* але згодом, закріпившись у функції родових прізвищ, поступово втрачали цей відтінок.

Деякі прізвища походять від жартівливих прізвиськ людей тієї чи іншої професії, ремесел. Просторічними назвами теслярів були первісні прізвища *Дубогризенко, Короцюпренко;* мельників — *Мукосіенко, Крупидеренко;* шевців — *Тягнишкіра,* різників — *Козоріз, Козолуп;* склярів — *Шклобій;* паламарів — *Заплюйсвічка.*

За лексико-граматичним значенням і структурою українські прізвища можна умовно систематизувати за такими чотирма словотвірними типами:

5) **прості** (утворені від однієї граматичної основи, збереженої у первісному вигляді — граматично вони є іменниками: *Сорока, Муха, Гай, Мороз, Жмут, Дубина* тощо).
6) **похідні** (також утворені з однієї основи, але вже "обтяжені"додатковими граматичними ознаками, переважно суфіксами: *Марчук, Дудченко, Козачук, Ващенко, Козицький,Петровський* тощо).
7) **складні** (утворені від двох граматичних основ: *Чухліб,Білоніг, Мироїд* тощо).
8) **подвійні** (утворені від двох прізвищ словосполуки: *Ковтун-Завадський* тощо).

3. Питання граматичної структури прізвищ – одне з актуальних і недостатньо досліджених в українській антропоніміці. Основні праці в цій галузі належать російському мовознавству і стосуються власних назв узагалі. Граматичні особливості власних імен вивчала А.Суперанська; взаємодію антропонімної та загальної лексики на граматичному рівні – М.Морозова; категорію числа власних імен та апелятивів – В.Болотов; граматичні та лінгвогеографічні відмінності загальних і власних назв з омонімічними суфіксами – Ю.Азарх. В українському мовознавстві граматичну структуру гідронімів української мови дослідила З.Франко, а ойконімів російської мови – В.Горпинич. Питання граматичної структури прізвищ висвітлені недостатньо. Цю проблему порушила Т.Марталога, яка в дисертації “Антропонімія Північно-правобережного Степу” описала граматичну структуру прізвищ північно-степових говірок. Вона розглянула частиномовну належність прізвищ, особливості категорій роду, числа і відмінка в антропонімії Степу.

Досліджуване питання викликає значний інтерес, бо граматична будова прізвищ не збігається з граматичною будовою апелятивної лексики, з одного боку, і з граматичною

будовою ойконімів та гідронімів як онімної лексики, з іншого, а також по-різному виявляється у різних регіонах України.

Власні й загальні назви перебувають у тісному взаємозв'язку, що зумовлюється взаємодією екстралінгвальних та внутрілінгвальних факторів. Специфічна функція загальних назв відбилася на деяких семантичних, граматичних і структурних особливостях антропонімів. Значення предметності в них реалізується у формах роду, числа й відмінка, наявністю певних лексико-граматичних груп. Сама природа прізвища зумовлює такі його властивості, як конкретність та одиничність, які позначаються на їхній граматичній будові.

Синтаксична і морфологічна структура прізвищ

З граматичної точки зору прізвища в українській мові поділяються на синтаксичні та морфологічні утворення, які можуть бути простими й складними.

До синтаксичних належать двослівні прізвища, побудовані за зразком синтаксичних словосполучень, наприклад: *Апостол-Кегич*, *Кучугура-Кучеренко*, *Лукич-Левицький*. Тільки в Миколаївській області, за даними ІМСУРСР, нараховується 14 складених прізвищ, наприклад: *Мусін-Пушкін*, *Омелянович-Павленко*, *Сетер-Дармограй* та ін. Проте такі назви не описуються Ю.Редьком, не розглядаються вони й дослідниками антропонімії Лемківщини та Північно-правобережного Степу. Очевидно, це пояснюється тим, що подібні багатослівні структури, хоча й характерні для українського антропонімікону, не є продуктивними, на відміну від гідронімії та ойконімії, де назви можуть утворюватися за зразком синтаксичних словосполучень. Досліджуючи граматичну будову українських гідронімів, З.Франко зазначає, що з усіх багатослівних варіантів гідроніма найбільш організованою граматичною єдністю є атрибутивна синтагма: *Золота Липа, Васильчат Потік, Лисича Балка, Рублена Криниця*. Обставинні конструкції мають своє застосування тільки серед об'єктів малої величини: *Потік з Мотрини*, *Річка з Урочища*.

В "Інверсійному словнику ойконімів України" подається 2651 складена назва, наприклад: *Волиця-Барилова* [96, с. 7], *Глушкове Друге* [96, с. 105], *Гаї-за-Рудою* [96, с. 200]. Серед складених ойконімів найпоширенішими є атрибутивні форми типу: *Велика Кам'янка* [96, с. 57], *Караван-Солодкий* [96, с. 180], *Курячі Лози* [96, с. 137]. Крім двослівних типів, виділяються назви, які складаються з трьох компонентів: *Нова Калуга Друга* [96, с. 9], *Микільське-на-Дніпрі* [96, с. 161], *Гаї-за-Рудою* [96, с. 200]. Але однослівних ойконімів значно більше.

Подвійні прізвища в українській мові не були продуктивною категорією, але творилися і вживалися.У ХУ-ХУІ ст. в Росії і в Західній Україні, певне, з амбіційною метою — виділитися серед заможних людей почали з'являтися подвійні прізвища. У Росії на той час документально засвідчені такі антропоніми: *Щепін-Золотий, Турунтай-Пронський, Ногтєв-Суздальський.*

Для "подвійності" звичайно використовували або мирське ім'я, або топонім, який вказував на колишні володіння чи місце мешкання знатної особи — князя чи боярина. Одне з цих прізвищ часто ставало потім родовим. Поряд із спадковими прізвищами з'явилися прізвища "псевдонімного" походження, особливо серед людей творчих професій. До своїх родових прізвищ вони з різних причин доточували ще одне, і в такий спосіб прізвище набувало ваговитості. Тому багато відомих людей впізнаються тільки за своїми подвійними прізвищами: композитор Римський-Корсаков, мандрівник Миклухо-Маклай, вчений Овсянико-Куликовський. Особливого поширення цей процес набув у XIX і на початку XX ст.: Мамин-Сибіряк, Салтиков-Щедрін, серед українських авторів: Квітка-Основ'яненко, Нечуи-Левицький.

Сьогодні ж кожний, хто хоче, може мати подвійне прізвище.

Серед прізвищ однослівних форм також набагато більше, ніж двослівних. Однослівні прізвища бувають простими – з одним коренем (*Кобза;ˊр, Галу;ˊшко, Захарчу;ˊк*), і складними – з кількома коренями (*Білозу;ˊб, Макого;ˊненко*).

Антропонімні композити, як зазначає Ю.Редько, були відомі на слов'янській території вже в далекому минулому. Ці давні утворення поширені й нині. За його підрахунками, з чотирнадцяти тисяч прізвищ української мови складними є 350, що становить 2,5%. Поділяються вони на дві групи: 1) прізвища, утворені семантичним способом (із прізвиськ): *Краснопер, Лисого;ʹр, Пробийголова;ʹ, Рябоко;ʹнь*; 2) прізвища, похідні від прізвиськ, утворені суфіксальним способом: *Білоша;ʹпенко, Лихоба;ʹбин, Семибра;ʹтський*. Як видно, вони утворені різними способами, й одні з них за участю сполучних голосних, а другі – без них.

Найпоширенішими є прізвища, корені яких з'єднані за допомогою сполучного голосного. У межах цього типу виділяються такі структури: 1) "основа прикметника" + "основа іменника": *Білово;ʹд, Кривоше;ʹй*; 2) "основа іменника" + "основа дієслова": *Богомо;ʹл, Вовкода;ʹв*; 3) "основа присвійного прикметника" + "основа іменника": *Вовкозу;ʹб, Дідобо;ʹрщ*; 4) "основа якісного прикметника" + "основа віддієслівного іменника" чи „усічена основа дієслова": *Прудкосви;ʹст, Скорохо;ʹд*; 5) "основа займенника *сам*" + "основа дієслова": *Самоді;ʹй, Самотка;ʹн*; 6) "основа числівника" + "основа іменника": *Одново;ʹл, Стоко;ʹз.*

Допрізвищеві назви, утворені шляхом зрощення, мають таку структуру: 1) "перехідне дієслово у формі 2-ї особи одн. наказ. способу" + "іменник, що виражає об'єкт, на який переходить дія" : *Перебийні́с, Чешико́с*; 2) "дієслово у формі 2-ї особи одн. наказ. способу" + "іменник, що виражає об'єкт": *Вершиво́ля, Кара́йбіда;* 3) "основа прислівника, числівника, іменника чи прикметника" + "основа іменника": *Нетудиха;ʹта, Новшта;ʹнь, Кита;ʹйгора, Тригу;ʹб;* 4) утворення зі стійких словосполучень : *Панібудьла́ска, Панібра́т.*

Отже, переважають назви, в яких за допомогою сполучних голосних поєднуються основи прикметників з іменниковими: *Білоша;ʹпка, Сивокоби;ʹла, Твердохлі;ʹб.* Ю.Редько відносить прізвища типу *Білоно;ʹг, Тонкошку;ʹр, Чорнобро;ʹв* до нечленних складних прикметників, які повністю субстантивувалися й відмінюються як іменники. Більшість основ з'єднується за допомогою сполучного голосного **-о** (*Рябошта;ʹн, Сивокі;ʹнь*); у складі чотирьох прізвищ – за допомогою **-е** (*Куцево;ʹл, Куцеві;ʹл, Синєо;ʹк*). У переважній більшості таких прізвищ фіксуються якісні прикметники: *Біло- но;ʹг, Кривобо;ʹк, Острове;ʹрх, Староду;ʹб, Червонощо;ʹк*. Від двокореневих прізвиськ досить часто утворювалися похідні назви за допомогою патронімних суфіксів (*Білокі;ʹнь – Білоко;ʹненко*).

Другу групу становлять кількакореневі прізвища, утворені від прізвиськ за допомогою суфіксів (суфіксальні утворення).

Прізвища найчастіше утворювалися семантичним способом на базі безсуфіксних прізвиськ. Але існують прізвища, утворені й суфіксальним способом, серед яких переважаючими є лексеми у формі присвійних прикметників із суфіксами **-ов**, **-ев**, **-єв**, **-ів** (*Деригла;ʹзов, Чорногу;ʹбов, Білоко;ʹнєв*). На другому місці перебувають прізвища у формі відносних прикметників із суфіксами **-ськ**, **-цьк** (*Доброво;ʹльський, Семидо;ʹцький*). Такі назви найчастіше вказували на походження з певної місцевості й утворювалися від однослівних ойконімів, топонімів тощо, наприклад: *Миргород → Ми;ʹргородський*; *Новгород → Новгоро;ʹдський*. Третє місце посідають прізвища у формі іменників із суфіксом **-енк-о** (*Пивова;ʹренко, Старово;ʹйтенко*) та прізвища прикметникової форми на **-ий** (*Довгоп'я;ʹтий, Криворо;ʹтий*). Якщо перші з них – це патронімні назви, то другі є прикметниковими утвореннями. На четвертому місці перебувають прізвища у формі іменників із суфіксом **-к-о** (*Криворо;ʹтько, Остроборо;ʹдько*) та **-ець** (*Песиголо;ʹвець, Чорномо;ʹрець*). Найменш численними є лексеми, що мають форму іменників із суфіксами **-ик** (**-чик**) (*Самово;ʹлик*); **-ук** (*Білевічу;ʹк*), а також прізвища у формі присвійних прикметників із суфіксами **-ін (-ин)** (*Лихоба;ʹбин,Остроу;ʹшкін*) та прикметників (дієприкметників), що закінчуються на **-н-ий** (*Високопо;ʹясний*), **-н-ій** (*Новоха;ʹ-тній*), **-ен-ий** (*Новохреще;ʹний*).

Прізвища цього типу за допрізвищевим лексичним значенням поділяються на групи: 1) назви, що вказують на зовнішню особливість людини (*Білоно;ˊг, Ломоно;ˊс, Остроборо;ˊдько*); 2) назви, що вказують на характерну поведінку (*Дармогра;ˊй, Дурноля;ˊп, Лиході;ˊй*), вчинок (*Неда;ˊйвода, Перейми;ˊвовк*) або звичку людини (*Прудкосви;ˊст, Скалозу;ˊб*); 3) назви, що вказують на особливість особи (чоловіка, жінки та ін.) (*Краснoжо;ˊн, Хорошему;ˊж*); 4) назви, що вказують на соціальний стан (*Полуля;ˊх, Скоробага;ˊтько*); 5) назви, дані їх носіям за територіальною ознакою (*Білоцеркі;ˊвець, Чорномо;ˊрець*); 6) назви, що відрізняють людей за особливостями житла (*Кривоха;ˊтько, Нетудиха;ˊта*); 7) назви, що характеризують людей за їхнім одягом (*Рябоша;ˊпка, Сірошта;ˊн*); 8) назви, що вказують на професію чи заняття людини (*Золотоно;ˊша, Казнаді;ˊй, Макого;ˊн, Шапова;ˊл*); 9) назви, походження яких пов'язане з рослинним та тваринним світом (*Дави;ˊбаран, Куцеко;ˊнь, Старо- ду;ˊб, Чорнові;ˊл*).

Отже, складні прізвища (кількакореневі), хоча й не переважають над простими однослівними назвами, проте, є невід'ємною частиною української антропонімії.

Частиномовна належність українських прізвищ

Частиномовна форма прізвища є суттєвою рисою, без урахування якої неможливо адекватно уявити граматичну структуру прізвищ. Усі прізвища за функцією є іменниками. За формою ж вони поділяються на субстантивні й ад'єктивні лексеми. Субстантивні прізвища відмінюються як іменники (*Дери;ˊло, Зуб, Ко;ˊваль*), а ад'єктивні – зберігають ознаки прикметника (відмінюються як прикметники відповідної групи): *Ба;ˊбин, Богосла;ˊвський, Медвє;ˊдєв, Ребри;ˊстий*. Українська антропонімія засвідчує кількісну перевагу прізвищ іменникового характеру над прикметниковими

Переважна більшість іменникових прізвищ має суфіксальну морфемну будову. В їх складі представлено понад 100 суфіксів Другу групу становлять безсуфіксні прізвища, серед яких чимало назв мають тотожну морфемну структуру і звуковий склад з відповідними їм апелятивами. Такі прізвища здатні утворюватися від апелятивних іменників майже всіх лексико-граматичних розрядів: а) конкретних (*Го;ˊлка, Клюка;ˊ*); б) абстрактних (*Волоки;ˊта, До;ˊля, Кручи;ˊна*); в) власних (*Гри;ˊша, Дніпро;ˊ, Інгул;ˊ*); г) загальних (*Дуб, Пирі;ˊг, Со;ˊкол*); д) істот (*Ба;ˊбка, Гонча;ˊр, Ле;ˊбідь*); е) неістот (*Дуби;ˊнка, Ковбаса;ˊ, Ша;ˊпка*); є) збірних (*П'ятерня;ˊ*); ж) речовинних (*Виногра;ˊд, Кукуру;ˊза, Мали;ˊна*). Третю за продуктивністю групу становлять композити та відкомпозитні назви.

За характером закінчень прізвища іменникового типу поділяються на такі групи: 1) чоловічі назви з нульовим закінченням після твердого приголосного та жіночі невідмінювані назви на твердий приголосний: *Верболо;ˊз, Руса;ˊн, Сліпа;ˊк*; 2) чоловічі назви з закінченням **-о** та жіночі невідмінювані назви на **-о**: *Гу;ˊпало, Дери;ˊло, Чубе;ˊнко*; 3) чоловічі й жіночі назви з закінченням **-а** (**-я**): *Ки;ˊця, Го;ˊпка, Миро;ˊха*; 4) чоловічі назви з нульовим закінченням після м'якого приголосного та жіночі невідмінювані назви на м'який приголосний: *Галі;ˊй, Ко;ˊваль, Уха;ˊнь*; 5) чоловічі та жіночі назви з кінцевими голосними: **-і** (*Лекашві;ˊлі*); **-е** (*Векерле;ˊ*); **-ьо** (*Михайльо;ˊ*); **-у** (*Чобота;ˊру*); 6) невідмінювані чоловічі та жіночі назви на **-их**: *Бі;ˊлих, Го;ˊрських, Пече;ˊних*.

Прізвища ад'єктивного типу зберігають формальні ознаки прикметників: відмінюються за прикметниковим зразком, мають форму тільки чоловічого або жіночого роду, зберігають прикметникові суфікси й закінчення. Прикметник утрачає властивості носія ознаки й набуває здатності називати особу. В антропонімії України зафіксовано прикметники всіх трьох розрядів.

Прізвища, що походять із присвійних прикметників, поділяються на такі підгрупи: 1) назви з кінцевими формантами **-ів**, **-ов** (**-ев**): *Анто;ˊнов, Безру;ˊков, Григо;ˊрцев, Кондра;ˊтів, Микола;ˊєв*; 2) назви з кінцевими формантами **-ін** (**-ин**): *Воло;ˊдін, Дмитри;ˊшин, Мики;ˊтин, Пе;ˊтрин, Ри;ˊбін*.

Прізвища, що походять із якісних та відносних прикметників або дієприкметників, поділяються на такі групи: 1) назви з суфіксом **-ськ (-цьк, -зьк)** у формі відносних прикметників: *Біля;ˊвський, Городе;ˊцький, Лиха;ˊцький, Сосно;ˊвський*; 2) прізвища з

іншими суфіксами та безсуфіксні з прикметниковими закінченнями **-ий** (**-ій**), **-а** (**я**): *Лету;ˊчий, Си;ˊній, Му;ˊдра, Сві;ˊтла*. До цієї підгрупи входять такі назви: 1) прізвища з кінцевими суфіксами **-н-ий, -н-а,** що мають форму відносних та якісних прикметників: *Бі;ˊдна, Дро;ˊбний, Собо;ˊрний*; 2) безсуфіксні прізвища на **-ий** у формі якісних та відносних прикметників: *Бі;ˊлий, Безре;ˊбрий, Ли;ˊсий, Мали;ˊй*; 3) прізвища з кінцевим суфіксом **-ов-ий** у формі відносних прикметників: *Бочкови;ˊй, Мостови;ˊй*; 4) прізвища з кінцевим суфіксом **-ат-ий**, що мають форму якісних прикметників: *Голова;ˊтий, Лоба;ˊ тий*; 5) прізвища з кінцевим суфіксом **-ан-ий**, що мають форму: а) відносних прикметників: *Водяни;ˊй, Греча;ˊний*; б) пасивних дієприкметників: *Дра;ˊний, Ло;ˊманий*; 6) прізвища з кінцевим суфіксом **-л-ий**, що мають форму: а) якісних та відносних прикметників:*Ки;ˊслий, Кру;ˊглий*; б) пасивних дієприкметників: *Ме;ˊрзлий, Погорі;ˊлий*; 7) прізвища з кінцевим суфіксом **-к-ий** у формі якісних прикметників: *Низьки;ˊй, Швидки;ˊй*; 8) прізвища з кінцевим суфіксом **-ав-ий** у формі якісних прикметників: *Гарка;ˊвий, Кучеря;ˊвий*; 9) прізвища з кінцевим суфіксом **-ист-ий,** що мають форму якісних прикметників: *Гусли;ˊстий, Ребри;ˊстий*; 10) прізвища з кінцевим суфіксом **-ич-ий**: *Га;ˊличий, Лісни;ˊчий*; 11) прізвища з кінцевим суфіксом **-еньк-ий** у формі якісних прикметників: *Біле;ˊнький, Сліпе;ˊнький*; 12) прізвища з кінцевим суфіксом **-ев-ий** у формі відносних прикметників: *Кошеви;ˊй, Целеви;ˊй*; 13) прізвища з кінцевим суфіксом **-уч-ий** у формі якісних та відносних прикметників: *Лету;ˊчий, Злю;ˊчий*; 14) прізвища з кінцевим суфіксом **-ач-ий** у формі якісних прикметників: *Горя;ˊчий*; 15) прізвища з кінцевим суфіксом **-енн-ий** у формі якісних прикметників: *Злиде;ˊнний, Пові;ˊренний*; 16) прізвища з кінцевим суфіксом **-ущ-ий** у формі активних дієприкметників: *Несу;ˊщий, Плакущий*; 17) прізвища з кінцевим суфіксом **-ен-ий** у формі пасивних дієприкметників минулого часу: *Замо;ˊрений, Пече;ˊний*; 18) прізвища з кінцевим суфіксом **-он-ий**, що мають форму: а) якісних прикметників: *Соло;ˊний, Черво;ˊний*; б) пасивного дієприкметника минулого часу: *Запальо;ˊний*; 19) прізвища з кінцевим суфіксом **-ив-ий**, **-ив-а** у формі якісних прикметників: *Пискли;ˊва, Плакси;ˊва, Хрипли;ˊвий*; 20) прізвища з кінцевим суфіксом **-т-ий** у формі пасивних дієприкметників минулого часу: *Поми;ˊтий* тощо.

Отже, усі прізвища ад'єктивного типу, про які йшла мова, незважаючи на повну субстантивацію, зберегли прикметникову форму і прикметниковий тип відмінювання.

Родові форми українських прізвищ

На відміну від апелятивних іменників, прізвища не мають повної парадигми категорії роду, тобто всіх чотирьох грамем (*Ковальчу;ˊк Микола* і *Ковальчу;ˊк Марія*). Прізвища української мови мають лише чоловічий і жіночий рід, хоча деякі апелятиви середнього роду (теля, лоша) могли б стати прізвищами, але при цьому вони змінили б рід (пор. *Теля Микола*). Значна частина субстантивних прізвищ використовується для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі (*Шевче;ˊнко Тарас* і *Шевче;ˊнко Марія*). На відміну від апелятивних прикметників, у яких рід є синтаксичним явищем, рід прізвищ прикметникового типу має несинтаксичний характер. Форму чоловічого роду мають прізвища іменникового і прикметникового типу. Кожний із них має свої засоби вираження.

Найчисленнішими є прізвища іменникового типу, які в називному відмінку однини мають нульове закінчення після твердого приголосного. У їх складі виділяються суфікси: **-ук** (**-чук**) (*Андрійчу;ˊк, Семеню;ˊк*); **-ан** (*Руба;ˊн, Слободя;ˊн*); **-ак** (*Пуза;ˊк, Чистя;ˊк*); **-ич** (*Ві;ˊрич, Соколе;ˊвич*); **-ець** (*Борове;ˊць, Стріле;ˊць*); **-ик**, **-ник**, **-чик** (*Ба;ˊбик, Олі;ˊ йник, Ша;ˊрчик*) та ін.. Багаточисленними є й назви у формі чоловічого роду на **–о**. У них переважають прізвища із суфіксами **-енк-о** (*Кучере;ˊнко, Миро;ˊненко*) та **-к-о** (*Дичко;ˊ, Січко;ˊ*). Прізвища прикметникового типу у формі чоловічого роду становлять значний відсоток від усіх назв чоловічого роду. Нульове закінчення фіксується після суфіксів **-ів**, **-ов**, **-ев** (*Ви;ˊхрєв, Ма;ˊльцев, Попо;ˊв, Се;ˊнів*) та **-ін** (**-ин**) (*Зо;ˊрін, Ху;ˊдин*). Закінчення **-ий** (**-ій**) мають як суфіксальні назви (*База;ˊрний, Дубни;ˊцький, Медя;ˊний, Осі;ˊнній,*

Ряби;ˊй, Чобота;ˊрський), так і безсуфіксні основи (*Ла;ˊсий, Ма;ˊслий, Си;ˊній, Ти;ˊхий*). Слід мати на увазі, що всі прізвища форми чоловічого роду вживаються для ідентифікації осіб і жіночої статі. Є прізвища, які утворилися на базі апелятивних іменників жіночого роду: сорока – *Сорока*, лобода – *Лобода*, мажара – *Мажара*, шкода – *Шкода* і под. Стосовно прізвищ цього типу про жіночий рід можна говорити лише генетично, оскільки вони ідентифікують осіб як чоловічої, так і жіночої статі.

Порівняльний аналіз показує, що прикметникових прізвищ у формі жіночого роду майже в два рази більше, ніж іменникових прізвищ цієї форми. Серед них найвищу продуктивність виявляють форманти **-ов-а**, **-ев-а** (*Бара;ˊнова, Ла;ˊзарева, Удє;ˊєва*); **-ін-а**, **-ин-а** (*Ко;ˊчина, Фоміна;ˊ*); **-ськ-а** (*Шумська;ˊ*). Менше субстантивних прізвищ, що закінчуються на **-а** (**-я**): безсуфіксні утворення (*Гриза;ˊ, Ки;ˊця, Ма;ˊ-ра, Шкі;ˊра*); суфіксальні (*Криве;ˊга, Малю;ˊта, Оля;ˊка, Топи;ˊха*). Найчисленнішими серед останніх є назви з формантами **-к-а** (*Га;ˊлка, Смо;ˊлка*), **-ин-а** (*Баби;ˊна, Трети;ˊна*), **-ур-а** (*Кашу;ˊ ра, Машу;ˊра*), **-ул-а** (**-ул-я**) (*Жигу;ˊла, Козу;ˊля*), **-иц-я** (*Пече;ˊриця, Ручи;ˊця*), **-ут-а** (*Мокру;ˊта, Палагу;ˊта*).

Рід назв типу *Горбу;ˊля, Кова;ˊлик, Семене;ˊнко, Ще;ˊрба* та ін., що можуть бути прізвищами чоловіків і жінок, визначається в тексті.

В іменникових апелятивах рід має, як правило, свої способи граматичного виявлення, але синтаксично ця категорія постійна і незалежна, на відміну від прикметників. Родова категорія в топонімії й гідронімії на синхронному зрізі є категорією постійною, як і взагалі в іменниках. Найменування населених пунктів у граматичному відношенні є іменниками незалежно від того, яку форму роду вони мають. Найбільша кількість ойконімів має форму середнього роду. Категорія роду ойконімічних назв не залежить від родової форми номенклатурних топографічних назв – місто, село, слобода, селище, хутір. Наприклад: село *Врадіївка*, місто *Одеса*, хутір *Надія*. Особливість категорії роду прізвищ полягає в тому, що вона є динамічною, оскільки пов’язана з людським фактором. На відміну від апелятивних прикметників, у яких рід є синтаксичною категорією, прізвища прикметникової форми мають лише дві родові форми – чоловічу й жіночу в усіх регіонах України. Якщо найпоширенішою серед гідронімів є форма жіночого роду, серед ойконімів – середнього роду, то серед прізвищ переважають такі, які вживаються на позначення осіб чоловічої та жіночої статі.

Числові форми прізвищ українців

Граматична категорія числа – це відношення предметності до її кількісного вияву, що є безпосередньою чи опосередкованою вказівкою на кількість предметів. Особові назви означають одиничні об’єкти, і вже завдяки цій своїй семантиці не мають форм множини: У формі однини вживається більшість власних імен. Отже, однина – це іманентна властивість власних назв та граматична форма, через яку власне ім’я виділяється або відокремлюється від загальних слів мови. Але однина – не єдина форма, в якій прізвище знаходить своє структурне вираження. Категорія числа – це єдність та протиставлення граматичного значення однини і граматичного значення множини. Вияв множинності в антропонімах відбувається тоді, коли вони служать для найменування конкретних денотатів, або коли ці антропоніми не ідентифікують конкретних денотатів, а набувають поняттєвих ознак. У власних назвах категорія числа є формальною. Відомо, що у слов’янських народів прізвищами могли ставати слова у формах непрямих відмінків, зокрема словоформи родового відмінка однини і множини. Серед прізвищ українців є такі, що генетично співвідносні з формами родового відмінка множини: *Бі;ˊлих, Го;ˊ рських, Гла;ˊдких, Гладки;ˊх, Дурни;ˊх, Криви;ˊх, Коря;ˊвих, Коро;ˊтких, Лісни;ˊх, Мрих, П’я;ˊтих, Пече;ˊних, Руди;ˊх, Ри;ˊжих, Сєди;ˊх, Сіди;ˊх, Си;ˊтих, , Хроми;ˊх, Плохи;ˊх, Ша;ˊцьких*.

Ю.Редько розглядає подібні назви як утворені за допомогою суфікса **-их** від прикметникової основи, як *Черни;ˊш – Черни;ˊх* . Утім, це прізвища російського походження типу *Други;ˊх, Коро;ˊтких, Ри;ˊжих* з назв у формі родового відмінка

множини на **-их**, **-ых**. Прізвища на **-их** найчастіше утворювалися від антрополексем прикметникового типу, що вказували на зовнішню чи внутрішню ознаку першоносія: *Гла;ґдких, Пече;ґних, Хроми;ґх.*

Отже, для системи українських прізвищ не характерне вживання множинних утворень, проте в українській топонімії та гідронімії фіксується немало лексем у формі множини.

Статистика засвідчує існування плюральних гідролексем, хоча їх набагато менше, ніж сингулярних. За частотністю чільне місце серед множинних назв займають річкові назви: *Барвінки, Мочарі, Студені Криниці, Широкі Луки, Явори*. Існування множинних утворень – характерне явище української топонімії. З 18588 назв населених пунктів, фіксованих "Інверсійним словником ойконімів України", 3461 ойколексема має форму множини [96]. Наприклад: *Бочкарі, Губичі, Костинці, Степанці* [96, с. 161–179]; *Береги, Вироби, Дубинки, П'ятихатки, Юрки* [96, с. 134–156].

Отже, про прізвища можна говорити, що вони мають числову форму тільки однини.

Лекція № 5

(2 години)

Тема: Прізвиська як імена –характеристики людей

План

13. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт. Дефініція поняття „прізвисько". Ознаки прізвиськ.
14. Класифікації прізвиськ в ономастичній науці.
15. Індивідуальні прізвиська: класифікація за лексичною базою.
16. Класифікація індивідуальних прізвиськ за мотивами номінації.
17. Класифікація прізвиськ за емоційно-експресивним забарвленням.
18. Родичівські прізвиська. Андроніми. Патроніми. Матроніми.

Ключові слова: прізвисько, андронім, патронім, матронім

Мета: ознайомити з розвитком та становленням прізвиськ як своєрідної групи антропонімічної лексики; особливостями семантики і структури прізвиськ українців.

Завдання:

- проаналізувати процес виникнення й розповсюдження прізвиськ як окремого класу спадкових найменувань людей;
- охарактеризувати основні джерела творення українських прізвиськ;
- розглянути основні класифікації прізвиськ в ономастичній науці.

Література

12. Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
13. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наукові записки. Серія "Мовознавство" / Кіровоград. держ. пед. у-тет ім. В.К. Винниченка. - Кіровоград, 2001. - С. 93-95.
14. Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. Читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.
15. Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
16. Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії XX століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
17. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
18. Фєдотова НМ. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01

"Українська мова" / Н.М. Фєдотова ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. - Харків, 2008. - 20 с.
19. Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
20. Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.
21. Чучка П.П Розвиток імен і прізвищ / П.П. Чучка // Історія української мови (Лексика і фразеологія). - К. : Наукова думка, 1983. - С. 592-620.
22. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Н.М. Шульська ; Волинський національний університет імені Лесі Українки.-Луцьк, 2011. - 20 с.

Власні назви людей загалом, а неофіційні найменування осіб зокрема, посідають важливе місце в лексичному складі мови. Адже антропоніміка є невичерпним джерелом для вивчення і мови, і культури конкретного народу. Створення власного імені (офіційного та неофіційного) є одним із різновидів кодування історично-культурної інформації, у якому відображено об'єктивне та суб'єктивне, мовне і позамовне.

Кожна власна назва ідентифікує та індивідуалізує номінований об'єкт у лексичному складі української мови. Неофіційні іменування - це додаткові імена, на основі яких ідентифікується та характеризується особа. Вони займають важливе місце в лексичному складі сучасної української мови.

Прізвиська людей становлять особливий клас пропріальної лексики, оскільки виявляють специфіку на рівні виникнення, функціонування і взаємозв'язку з екстралінгвальними й інтерлінгвальними чинниками. Під прізвиськом розуміємо неофіційне йменування, яке дають номінатори особі чи колективові людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиськам притаманні індивідуальність, конотативне забарвлення і вмотивованість.

Сучасна українська ономастика характеризується значною кількістю вагомих досліджень, присвячених специфіці власних імен (антропонімів, топонімів, гідронімів, космонімів, теонімів тощо).

Вивчення українських прізвиськ розпочалося з праць М. Сумцова, В. Охримовича, І. Франка, В. Ястребова, І. Крип'якевича, І. Сухомлина. Неофіційні найменування як засоби вторинної номінації (а серед них і прізвиська) становлять помітний пласт антропонімікону національної мови українського народу. Окремим питанням народнопобутової антропонімії присвячено розвідки Б. Близнюк, Г. Бучко, С. Вербича, Л. Кравченко, М. Лесюка, Р. Осташа, Є. Черняхівської та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми), П. Чучка (неофіційні іменування Закарпаття), Н. Фєдотова (прізвиська Луганщини), В. Чабаненко (прізвиська Нижньої Наддніпрянщини), Н. Шульська (неофіційні іменування Західного Полісся).

На території України на позначення неофіційних іменувань найчастіше вживають такі терміни: прізвисько, назвисько, кличка, назвище, прозвище, назва по-вуличному, вуличне прізвисько. Поділяють їх на індивідуальні та сімейно-родові. До індивідуальних зараховуємо відапелятивні та відантропонімні прізвиська. Сімейно-родові іменування відрізняються від індивідуальних прізвиськ тим, що передаються в спадок і не характеризують денотата за якимись ознаками. Серед індивідуальних прізвиськ побутують вмотивовані та невмотивовані прізвиська, які вже втратили властивість характеризувати носія.

Відапелятивні прізвиська. Прізвиська за зовнішніми ознаками носія. Для утворення прізвиськ за зовнішніми ознаками носія широко використовуються експресивні засоби

мови, у тому числі й такі засоби художнього зображення, як метонімія, алегорія, гіпербола, метафора, іронія. Саме експресивність значною мірою спричиняє те, що більшість прізвиськ цього розряду є образливими для їх носіїв. Виділяємо такі прізвиська за зовнішніми ознаками носія: Борца (сильний чоловік, який був борцем), Глобус (повний чоловік), Губата, Зайчик (чоловік ходить підстрибуючи), Кальоша (чоловік ходив у калошах), Лаба (має великі ноги), Мультік (невисока вісімдесятирічна жінка), Підґарля, Пірат (мав одне око перев'язане), Раба (веснянкувате обличчя), Тюлька (худа жінка), Хаврось (має звичку закривати очі), Хрущ (малий), Цибульник (у чоловіка ніс схожий на цибулю), Червоний (червоне обличчя), Штангелька (худа висока жінка).
Людина частіше помічає негативне у зовнішньому вигляді, поведінці осіб, ніж позитивне. Прізвисько практично безпомилково може виділити особу в колективі.

Прізвиська за родом діяльності носія. В основі прізвиськ за родом діяльності лежить лексика на позначення роду занять, певних досягнень носіїв: Дяк, Капітан (чоловік працював міліціонером), Лісний (був лісником), Піп (чоловік схожий на попа), Туфелька (вчителька біології).

Прізвиська за особливостями мовлення носія. Зазначені іменування є "оригінальним індивідуалізуючим засобом". П. Чучка серед таких прізвиськ виділяє ті, які підкреслюють різні дефекти мовлення, акцентують на словах-паразитах, на недоречно вимовлених словах. Виділяємо такі підгрупи прізвиськ: неправильна вимова слів у дитячому віці: Чокі (чоловік перекручує слова); слова-паразити: Бабєнка, Бабойки, Браток, Цить; невідповідність вислову мовній ситуації: Люкс (чоловік демонстрував кіно в клубі і казав, що "кіно буде люкс"), Наша мама наші тато, Тututу (часто повторював "тututу").

Прізвиська за вчинками, пригодами носія. Прізвиська за вчинками, пригодами носія характеризуються такими ознаками, як: оказіональність, випадковість, нестандартність певної одиничної життєвої ситуації. Особливістю іменувань цієї групи є те, що вони мотивуються реальними вчинками, пригодами із життя людини: Дьорко (любив усіх "дьоргати"), Екстрасенс (вважали, що через цю жінку переставали працювати комп'ютери), Зек (сидів у тюрмі), Когутик (чоловік до всіх "пірився"), Кукуруза (чоловік співав пісню про кукурудзу), Чекушкін (має звичку купувати чвертку горілки, пор. рос. розм. чекушка 'чвертка').

В окрему групу виділяємо невмотивовані прізвиська, мотиви виникнення яких уже давно забулися: Бундик, Віск, Галабаґа, Гаравс, Гобак, Добан, Красік, Крицата, Ліляк, Маніла, Маріонєтка, Мучка, Поливка, Посьо, Рибцьо, Струмок, Сюньцюрунь, Хамса, Хамсік, Юсик та ін. У відапелятивних прізвиськах віддзеркалилася творчість народу, його дотепність та образність.

Відантропонімні прізвиська. У народнопобутовій антропонімії активно функціонують родичівські (генесіонімні), відіменні прізвиська, відпрізвищеві, відтопонімні, прізвиська, мотивовані іменами, прізвищами відомих осіб.

Родичівські або родинні (генесіонімні) прізвиська. Андроніми – прізвиська заміжніх жінок, утворені від імені чоловіка, його прізвища, прізвиська або навіть апелятивної особової назви. З початку XVI ст. в різних регіонах України фіксується декілька спеціальних андронімних моделей. Серед іменникових моделей виділяються дві загальнонаціональні (з суфіксами -их(а) та -к(а): Бандурчиха < прізвище Бандурка, Вацикова < прізвище Вацик, Вашиха < прізвище Вах, Гнатячка < прізвище Гнатяк, Жучиха < прізвище Жук, Зозуличка < прізвисько Зозуля, Ївчиха < прізвище Ївець, Карнажиха < прізвище Карнага, Карпиха < Карпо, Клебанова < прізвище Клебан, Кучериха < прізвище Кучер.

Патроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвиськом батька: Антошиха < Антон, Драніцка < прізвище Драніц, Жачка < прізвище Жак, Казюк < Казимир, Кучерня < прізвище Кучер, Льондова Лідка < прізвище Льонда, Льоня Щурів < прізвисько Щур, Муравлиха < прізвище Муравель, Олексюниха < Олексій, Охабиха < прізвище Охаба, Поліцай < батько був міліціонером, Поліцайова Наталя < батько був міліціонером,

Попушкін < батько піп, Ромчиха < Роман, Сторчачка < прізвище Сторчак, Тимко < вітчим Тимофій, Хрущів < прізвисько Хрущ, Шулячка < прізвисько Шуляк.

Пропатроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвиськом діда: Базючка < прізвище Базюк, Бобричка < прізвище Бобрик, Гавришко < Гавришко, Крізова < прізвисько Кріза.

Матроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвиськом матері: Ґулишин < прізвисько Ґулиха, Зосьчин Славко < Зоська < Софія, Коринишина < прізвисько Кориниха, Ксеньчина Зоська < Ксенька, Малярчишина < прізвисько Малярчиха, Маринчин Іванцьо < Маринка, Паранина Вольґа < Параня, Пижиччина < прізвисько Пижичка, Рущина < Розалія, Ханка < Ганна.

Проматроніми – прізвиська за іменем, прізвищем, прізвиськом баби: Ганечка < Ганечка, Ксеньчина Марійка < Ксенька, Ксеньчина Оксана < Ксенька, Людвінчина < Людвіга, Люлюшка < Люлька < Юлька.

Відіменні прізвиська: Гандзьора, Ганка, Ґанц (чоловік народився у Німеччині), Оришка, Петриско.

Індивідуальні прізвиська утворюються лексико-семантичним і морфологічним способом. Апелятивні прізвиська лише онімізувалися, пор. хрущ (апелятив) → Хрущ (прізвисько за зовнішньою ознакою). Трансонімізація в прізвиськах продемонстрована похідними від власних особових імен: Гавришко, Ганечка, Люлюшка, Ханка; імен чи прізвищ відомих людей: Кашпіровська, Сандулєса.

Сімейно-родові іменування. Лексичну базу сімейно-родових іменувань становлять імена, прізвиська, апелятивні означення особи, прізвища. У формуванні сімейно-родових іменувань найважливіша роль належить іменам. Основною лексичною базою для творення вуличних іменувань, як і прізвищ, були християнські імена: Гандзьорині < Гандзьора < Ганна, Ганеччині, Дмитри, Доминьчині < Доминька, Зосьчині < Софія, Ксеньки < Ксенька, Ксеньчині < Ксенька, Люлюшки < Люлька < Юлька, Ромки < Роман, Семнянцові < Семнянцьо, Тимки < Тимко, Янові < Ян. Назви по-вуличному творилися від андронімів: Олексюнишині < Олексюниха.

Сімейно-родові іменування творяться і від прізвиськ. Ці утворення, пройшовши стадію індивідуального прізвиська, ідентифікували носіїв за індивідуальними особливостями, вживалися як особові назви, мотивовані лексемами, що позначали різні предмети, тварин, рослин, птахів, риб тощо: Зекові, Касямами, Качурі, Мозолі, Щербаті, Щурі.

Сімейно-родовим іменуванням іноді вважають дериват від прізвища денотата. Таке явище має відношення до проблеми живомовного функціонування прізвищ. Прізвище може стати сімейно-родовим іменуванням за умов, якщо воно є рідкісним або його носіями є невелика кількість однофамільців у певному селі: Бобрики, Гайдуки, Лазарі, Муравлі, Снігурі, Охаби, Скальські (7 іменувань). Сімейно-родові іменування апелятивного походження: Дякові, Ковалики (прадід був ковалем), Лісні (дід був лісником), Палямарі (прадід був паламарем), Шевці.

Лекція № 4
(2 години)
Тема: Псевдоніми й антропономи як різновиди антропонімів

1. Походження псевдонімів
2. Антропоніми, що стали антропономами.
3. Термін і власна назва.

Ключові слова: псевдонім, антропонім, антропоном, термін

Мета: ознайомити з особливостями творення й функціонування псевдонімів та антропономів.

Завдання:

- охарактеризувати основні мотиви та причини виникнення псевдонімів;
- подати відомості з історії походження умовних найменувань;

- розглянути класифікації псевдонімів та особливості функціонування їх основних різновидів;
- описати процес творення антропономів;
- проаналізувати класифікацію антропономів за розрядами;
- охарактеризувати процес виникнення термінів-антропономів та особливості їх функціонування.

Література

1. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
2. *Павликівська Н.М.* Питання української псевдонімії XX століття. – Вінниця, 2009. – 388 с.
3. *Дмитриев В.Г.* Скрывшие свое имя (из истории анонимов и псевдонимов). – М., 1970.

1. У культурах різних народів зустрічаються твори літератури, мистецтва, авторство яких приховане. Умовні імена, які втаємничують справжні, дістали назву псевдонімів. Багато подібних "псевдоімен" так природно увійшли до вжитку, що часом ні в кого не виникає сумнівів щодо їхньої істинності. Згадаймо письменників, чиї імена є надбанням світової культури: *Жорж Санд, Марк Твен, Льюїс Керролл, Джозеф Конрад, Корній Чуковський, Олександр Грін, Леся Українка.* І наступні імена є окрасою світової культури: *Аврора Дюпен, Чарльз Доджсон, Юзеф Коженьовський, Микола Корнійчуков, Олександр Гриневський, Лариса Косач.* Майже жодного знайомого імені, а це, між іншим, справжні імена видатних людей, а знаємо ми їх і прославилися вони під названими вище псевдонімами. Спонукають автора до заміни справжнього імені псевдонімом різні обставини: бажання мати гучний антропонім, намагання приховати власне ім'я від цензури, уникнути переслідувань тощо.

Псевдоніми з'явилися дуже давно. Ще у Стародавній Греції V VI ст. до н.е. багато хто із філософів, письменників "приховувався" за різними іменами чи іменами реальних осіб. Аристофан, наприклад, підписував свої комедії іменами своїх співвітчизників — поетів *Філоніда* та *Каллістрата.*

У візантійській літературі багато творів приписувалося *Іоанну Златоусту, Григорію Богослову.* Ім'я віщого *Бояна* у давньоруській пам'ятці "Слово о полку Ігоревім" — теж,напевне, псевдонім.

Псевдонімічна форма втаємничення імені особливого поширення дістає в часи Відродження. Славнозвісний художник Буонаротті виступав під вигаданим прізвищем *Мікеланджело,* Санті став відомим як *Рафаель.* Надзвичайно активізується це явище у Франції, де мода на псевдоніми охопила майже всі гуманітарні сфери. Так, один лише Франсуа Марія Аруе *(Вольтер)* мав понад півтораста вигаданих імен.'
Українські письменники почали користуватися псевдонімами з XVI ст. Ім'я *Стефана Зизанія,* видатного борця проти католицько-шляхетської експансії на Україну, знане в історії української культури та літератури. Справжнє ж прізвище цього діяча — Кукіль. Ця традиція не переривалася і у пізніші часи. Автори часто вдавалися до вигаданих імен, щоб обійти упереджено налаштовану до них цензуру. Іван Франко підписував свої твори іменем *Мирон.* Коли переслідування діячів культури набирало відчутного розмаху, то псевдонімами користувалися і в усному спілкуванні і в епістолярії. Так, Дмитро Яворницький підписував свої листи то *Козак Дмитро Байда,* то *Кошовий отаман Задерихвістловище*.

Існують і непередбачені причини виникнення умовних найменувань. Цікава історія трапилася з українським письменником Іваном Леонтійовичем Мойсею. 1913 року він написав свою першу кореспонденцію до газети. Йшлося в ній про непривабливі дії волосного старшини. Звичайно, підписати репортаж своїм іменем він не міг, тому назвався Іван Левченко (тобто син Левка або інакше — Леонтія). У редакції не зуміли прочитати підпису і, розібравши тільки початок, надрукували: Іван Ле... Це й стало невдовзі літературним ім'ям письменника. Буває так, що справжнє ім'я залишається

таємницею. Твори Бруно Травена, американського письменника, мали великий успіх, перекладалися багатьма мовами, але справжнього прізвища автора за його життя встановити не вдалося. Лише після смерті інкогніто з'ясувалося, що серед багатьох імен, що їх уживав автор, було й справжнє — Торсван. Ясність у суперечки та дискусії внесла вдова письменника. її чоловіка звали Травен Торсван.

У наш час збережено право на псевдонім кожного, хто хоче його мати. Вибраний псевдонім стає інтелектуальною власністю автора, а обов'язок усіх юридичних осіб чи організацій, з якими він має справу, на його бажання, — зберігати таємницю. Оригінальний підхід до формування "вимушених псевдонімів" для численних іммігрантів проявила влада таких країн, як США, Канада, Австралія. Зміна прізвища слугувала процесу якнайповнішої асиміляції нових громадян цих країн. При цьому практикувалося два методи: а) повна відмова від старого прізвища і заміна новим — так Омеляненко враз ставав Брауном; б) від старого прізвища не відмовлялися, а "припасовували" до нового мовного середовища. Прізвище могли скоротити до одного чи двох початкових складів, модифікувати фонетично: Бондаренко — Вогкі — до одного складу, Онопрієнко — Рґіеп — до двох. Нове прізвище могло бути утвореним з першого складу колишнього або схожого: Корейша — Corel; Прищипенко — Price.

Псевдоніми класифікуються за різними групами:

Власне псевдоніми — форми, створені в традиції тієї чи іншої мови і є повним вираженням прізвища та імені: *Фалалей Повинухін* (Г. Квітка-Основ'яненко), *Панас Мирний* (П. Рудченко).

Узагальнюючими псевдонімами — називаються словотвори, в яких міститься вказівка на національність, соціальне становище, партійність, особисті прикмети автора: *Українець* (М.Драгоманов), *Простодушний* (Л.Глібов). Серед цієї групи виділяються фразеоніми — описові псевдоніми, що поєднують у собі вказівки на різні прикмети: *Один з молодіжі* (І.Франко).

Криптоніми — літера чи літери, які замість підписів ставлять автори під творами, абревіатури ініціалів: *Т.Г.Ш.* (Тарас Григорович Шевченко)', кінцеві літери імені та прізвища: Н.Ч.. (Іван Крип'якевич).

Графоніми — псевдоніми, виражені умовними таємничими знаками: 1/3000000 — В. М. Плащанський.

Алоніми — друге ім'я — чуже ім'я реальної особи. Так, Іван Франко підписувався *М. Толмачов.*

Анаграми — інверсійний запис свого імені: *Чивомискам* — М. Максимович.

Цікаву групу складають псевдоніми — жіночі антропоніми,за якими з різних причин приховувалися автори чоловіки. Жіночими іменами підписувався Вольтер. Молодий Шеллі випустив том поезії під іменем поетеси *Маргаретп Ніколсон.* В українській літературі теж вдавалися до таких псевдонімів. Важко здогадатися, що під іменем *Ганни Красольки* маскувався О. Кандиба, а *просто Оксана* — це Павло Губенко, якого краще знають як *Остапа Вишню.* Такі псевдоніми дістали назву псевдогінеконіми.

Бувають і випадки навпаки, коли жінки виступають у літературі під чоловічими іменами. Наприклад, англійські письменниці — сестри Бронте — через упередженість критики до жінок, стали *братами Білл.* Марія Вілінська успішно друкувалася як *Марко Вовчок,* а О. Косач-Судовщикова як *Грицько Григоренко.* Ці псевдоніми називаються псевдоандроніми.

2. Антропоніми, що стали антропономами

Антропоніми часто стають основою творення нових найменувань, що дістали назву антропономи. Цей процес відбувається здебільшого за законами метонімії — перенесення назви із суб'єкта на об'єкт на основі суміжності позпачуинпих ними понять.

Особливо щедрою на антропономи виявилася антична культура. Матеріалом, основою творення нових найменувань, нових антропономів ставали імена та прізвища відомих історичних осіб, учених, персонажів із типовими рисами характеру, винахідників, інших осіб, які залишили після себе слід в історії. Досить продуктивними є імена міфологічних героїв, божеств, святих. Так, назва академія прийшла до нас із Стародавньої Греції і пов'язана з ім'ям міфологічного героя Академа. Словом герой у міфології спочатку називали дух померлих визначних предків, що, за повір'ям, впливав на живих. Гробниці героїв ставали об'єктом культу. У передмісті Афін, за міською стіною, нібито буй похований Академ. Священний сад навколо могили назвали Академією. В алеях саду філософ Платон проводив бесіди зі своїми учнями, тому заснована ним школа дістала назву академія. Пізніше цим словом почали називати наукові заклади.

Дуже часто ми вживаємо антропономи, навіть не задумуючись над історією їх творення. А історії бувають цікаві. англійський фельдмаршал Джон Френч на відміну від інших воєначальників носив куртку з накладними кишенями, а французький генерал Галіфе — широкі на стегнах і обтягнуті біля колін штани. Куртка відтоді дістала назву *френча,* а штани — *галіфе.*

Упродовж століть ірландський народ перебував під англійським ярмом, не раз повстаючи проти гнобителів. Ірландські селяни змушені були орендувати в англійців ділянки своєї власної землі. У боротьбі за землю орендарі об'єдналися в масову організацію "Земельна ліга", яка висунула гасло: "Ірландська земля — ірландцям". Особливо жорстоко ставився до селян управитель маєтку англійський капітан Бойкот. Він накинув селянам надзвичайно важкі умови оренди, погрожуючи зігнати з земель тих, хто не виконував його вимог. "Земельна ліга" виступила проти капітана. Коли він покликав поліцію, народ кинувся на неї, і поліцейські змушені були самі шукати порятунку. Наступного дня всі робітники пішли від капітана, крамарі відмовилися продавати його товар, листоноші не носили пошту. Ніхто не спілкувався з ним, і управитель змушений був виїхати з Ірландії. Так виник особливий прийом політичної та економічної боротьби — *бойкот.*

Багато антропонімів мають виражене позитивне забарвлення— *тимурівець, стахановець, аполон,* інші — негативне: *садист, гітлерівець,* ще інші — нейтральне: *ом, ампер.* Антропономи можуть утворюватися не лише від "паспортних" імен та прізвищ, але й від прізвиськ, псевдонімів. *Златоуст* — це прізвисько архієпископа Іоанна названого Златоустом за своє красномовство.

Трапляється, що від імені особи утворюється один антропоном, а від прізвища — інший: Наполеон і Бонапарт — *наполеон* (тістечко), *бонапартист.* Звичайно від імені утворюється одне найменування, але інколи трапляються й продуктивні основи: Цезар — *кайзер, кесар, цар.* Розповсюджений спосіб творення антроиономів від власних назв, імен винахідників; об'єкт — винахід прибирає ім'я свого автора:саксофон, морзе. Наукові теорії дістають імена своїх основоположників: дарвінізм, конфуціанство.

Серед даних лексем є одиниці, утворені оригінальним паліндромічним способом, коли слово читається не зліва направо, а навпаки — інверсивно. Так, одиниця вимірювання електропровідності МО утворена від назв одиниці вимірювання електричного опору ОМ, епонімом, назвою — першоджерелом останнього є власна назва — Ом (прізвище німецького фізика Георга Ома).

Звукова чи графічна схожість власних та загальних назв не завжди означає, що епонімом даної реалії є носій власного імені. Слово "могила" утворилося не від імені Петра Могили, а скоріше навпаки: прізвище від загальної назви.

Слова антропономічного походження проникли в усі сфери діяльності людини, ними називають багато понять у навколишньому світі речей та явищ. Їх можна класифікувати за розрядами:

-назви людей за родом їх діяльності, поглядами, фізичними та моральними якостями: адоніс, геркулес, альфонс, хуліган;

-назви течій, систем та поглядів: галенізм, марксизм, фрейдизм, ніцшеанство;
-назви явищ суспільного, політичного та економічного життя,
-назви установ та закладів: корніловщина, біржа, академія;
-назви танців, ігор та музичних інструментів: бостела, патефон, еола, джаз;
-назви ляльок: маріонетка;
-назви будівель, приміщень: вокзал, мансарда, мартен;
-назви хвороб: гайморит, дальтонізм;
-назви одиниць виміру: кулон, герц, ампер, ом.;
-назви хімічних елементів: ванадій, кобальт;
-назви явищ природи: аврора, борей;
-назви небесних тіл: Венера, Плутон, Марс;
-назви рослин: гіацинт, ренклод;
-назви страв та напоїв: бешамель, монпасьє, грог;
-назви одягу та тканин: батист, гобелен, реглан,панталони.

Слово макінтош — пальто, плащ — виникло внаслідок перенесення назви водонепроникної тканини, поширеної в Англії та Франції, на сам виріб. У свою чергу, тканину почали так називати за іменем людини, яка винайшла спосіб виробництва — шотландського хіміка Чарльза Макінтоша.

Толстовкою — іменем російського письменника Л. Толстого — називається сорочка, скроєна в російському стилі. Письменник полюбляв сорочки такого фасону. З ім'ям англійського поета Байрона пов'язують назву сорочки з відкритим широким коміром — байронка.

Цікаво, що вислів — затрапезний вигляд — аж ніяк не пов'язаний з процесом споживання їжі. Виявляється, що затрапез — дешева тканина, яку використовували для пошиття грубого одягу. Назва пішла від прізвища власника фабрики купця Затрапезнова.

3. Термін і власна назва

Найчастіше в основі спеціальних термінів лежить слово, що виникло на грунті античних мов. Своєрідно складається правописна доля термінів, зобов'язаних появою власній назві. Частина з них від власної назви відрізняється лише тим, що пишеться з малої літери. Це, наприклад, револьвер кольт, назва якого збігається з прізвищем його винахідника — американського зброяра XIX ст. Семюеля Кольта; одиниця дози випромінювання рентген — від прізвища німецького фізика Вільгельма Конрада Рентгена; одиниця роботи електричного струму або енергії джоуль, назва якої утворена від прізвища англійця Джеймса Прескотта Джоуля.

Терміни, названі за прізвищем людини, пишуться з малої літери: але коли одиниці виміру подані скорочено, вони пишуться з великої: ампер позначається великою літерою А, ньютон — Н, назва паскаль передається за допомогою двох літер, з яких перша велика — Па.

Саме слово термін — теж антропоном. Термін — римський бог меж і прикордонних знаків, стовпів, каменів, що вважалися священними.

Власні назви використовуються для називання міст, сіл, географічних понять. Якщо дослідити географічну карту, то знайдеться багато назв, пов'язаних з іменами. Наприклад, Київ походить від імені одного із братів — засновників. Місто Львів, заснований у XIII ст. князем Данилом Галицьким, за переказами, названий за ім'ям його сина Лева.

У гомоні століть живе мелодійна назва Житомир. Легенда розповідає про Житомира — дружинника київських князів Аскольда та Діра. Після підступного вбивства в Києві Аскольда і Діра він не захотів бути на службі у князя-вбивці Олега. Зібравши дружину, він подався до волинських лісів і заснував там місто. За йменням засновника місто і назване.

Власні імена і філологія. Однією з двох слов'янських абеток є *кирилиця,* названа на честь просвітителя Кирила, який створив її на основі грецького письма і разом зі своїм братом Мефодієм сприяв поширенню слов'янської граматики. 1708 року

наказом Петра І кирилиця була реформована в громадянський шрифт, так звану "гражданку". П.Куліш залишив нам український варіант абетки, якою ми користуємося сьогодні; називається вона *"кулішівкою"*.

У багатьох художніх та публіцистичних творах використовується *каламбур* — гра слів на основі подібності їх звучання. Існує дві версії походження цього лінгвістичного терміна. Слово пов'язують з ім'ям вестфальського барона Каленбергера, який, погано володіючи французькою, уславився при дворі Людоиика XIV постійними дотепами, і з ім'ям барона Калемберга при дворі польського короля Станіслава Лещинського, де прийнято було говорити французькою. Погано знаючи мову, барон кумедно плутав слова.

Твір, який містить необгрунтовані напади на інших, називається *пасквілем*. Вчені вважають, що слово походить від імені римського дотепника — чоботаря Паскіно, який жив у XV ст. і писав дошкульні епіграми на високопосадових осіб.

Антропономи, як бачимо, є продуктивним джерелом лексичного збагачення мови. Крім того, знайомство з ними, поглиблює наші знання, про, здавалось би, звичайні поняття, за якими приховуються найвигадливіші історії.

Лекція № 5

(2 години)

Тема: Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики

План

10. Топонімія як базове поняття топоніміки. Топоніми та їх традиційні різновиди.
11. Різні підходи до топонімічних класифікацій.
12. Поняття “мікротопонім”. Особливості мікротопонімії.
13. Класифікації мікротопонімів.
5. Структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів.

Ключові слова: топоніміка, топонімія, топонім, мікротопонім, географічна назва

Мета: ознайомити з особливостями топонімії, з основними видами топонімів; розкрити поняття „мікротопонім” і висвітлити класифікації та структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів.

Завдання:

- розкрити поняття „топонім”та „мікротопонім”;
- охарактеризувати різні підходи до класифікацій топонімів та мікро топонімів;
- з’ясувати структурно-словотвірний аспект вивчення мікро топонімів.

Література

1. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К., 1981.
2. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976.
3. Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969.
3. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). – К., 1991. - 267 с.

1. Топоніміка (від др.-грец. Topos - місце і onoma - ім'я, назва) - наука, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання та вимову, а також природні та соціальні умови минулого, за яких дані назви виникли. Базовим поняттям топоніміки виступає топонімія - сукупність назв (топонімів) на певній території. Топонім (з грецької – місце, місцевість, країна й ім'я, назва) – власна назва будь-якого географічного об’єкта.Основне значення і головне призначення географічної назви - фіксація місця на поверхні Землі. Серед топонімів виділяються різні класи, такі як: ойконіми - назви населених місць, астіоніми - назви міст, гідроніми - назви річок, дрімоніми - назви лісів, ороніми - назви гір, урбаноніми - назви внутрішньоміських

об'єктів, годоніми - назви вулиць, агороніми - назви площ, дромоніми - назви шляхів сполучення, макротопоніми - назви великих незаселених об'єктів, Мікротопонімія - назви невеликих незаселених об'єктів, антропотопоніми - назви географічних об'єктів, вироблених від особистого імені.

Різні види географічних назв зумовлюють поділ топонімів на види: 1) гідроніми (назви вдних об’єктів: річок, озер, джерел, водоспадів, потоків, струмків, а також океанів, морів тощо); 2) фоніми (назви курганів); 3) ойконіми (назви населених пунктів: міста, села, селища тощо); 4) сплеоніми (назви печер, скельних навісів); 5) омоніми (назви оюєктів рельєфу: хребтів, гір долин, ярів, низовин, впадин, гірських ущелин); 6) хороніми (назви країв і країн).

Ойконім (з грец. – помешкання, дім, житло й ім'я, назва) – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення (міста, селища, села, виселка, хутора). За характером поселення ойконіми поділяються на астіоніми (з грец. – міський), або полісоніми (з грец. – місто) – власні назви поселень міського типу, і комоніми (з грец. – село, селище, виселок) – власні назви поселень сільського типу].

Географічні назви (ойконім, оронім, гідронім тощо) зберігають у собі певний зміст, адже відображають характер у фізичному, економіко-географічному плані, у рослинному і тваринному світі. Топоніми розрізняються за ознаками природи: особливостями рельєфу (*вершина Стіг, підвищення Гостра Могила, Нагольний кряж* тощо); особливостями водних об'єктів (*річка Біла, місто Жовті Води*); видами рослин (*місто Дубно, село Березівка, річка Рогозянка*); видами тварин (*вершина Кобила, річка Щучна*).

Людей здавна цікавили топоніми, їх походження та історія формування. Першими топонімами ставали звичайні загальні слова: вода, гора, ліс і т. д. Пізніше, коли люди почали освоювати значні простори, на яких були гори, ліси тощо, вони потребували різноманітності назв таких об’єктів. Поява топонімів зумовлювалася необхідністю розрізняти географічні об’єкти в процесі трудової діяльності людей та з метою орієнтації щодо них. І все це знаходило своє відбиття у назвах.

У процесі тривалого використання географічні назви зазнають неодмінних змін (трансформації), які необхідно враховувати при поясненні етимології назви. На формування власних географічних назв великою мірою впливають конкретні умови історичного розвитку певного регіону. Це особливо помітно в системі власних географічних назв півдня України, значна частина яких сформувалася в цілому пізніше, ніж відповідні назви західних чи північних районів.

Зміст найдавніших назв, що виникли на основі мов давніх, нині неіснуючих народів, розкривається лише в процесі спеціальних досліджень. Пам’ять про них зберігається в географічних назвах, які перетворилися на загадкові тексти-символи, що являють собою своєрідні знаки, символи та залишаються незрозумілими доти, доки не буде з’ясоване їхнє початкове значення. Розшифрування таких найменувань розкриває стан природних ландшафтів та взаємодію людини і природи, що має наукову цінність для багатьох наук.

У мовознавстві географічні назви нерідко служать єдиним свідченням давно зниклих мов, а в інших випадках, складаючи частину мовного багатства народу, дозволяють виявити важливі факти історичної фонетики, граматики, словотворення. Дослідження топонімної лексики повинні бути комплексними: спиратися на мовні факти, дані матеріальної культури й історичних джерел, а також на топографічну характеристику місцевості, де локалізовано ту чи іншу назву.

Топонім – це соціальне явище, що відображає властивості об’єкта й подає їх крізь призму людського уявлення про даний об’єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення. Але топонім не є чимось сталим і незмінним: один і той самий об’єкт може отримувати нові назви в залежності від спектрів його використання. Чимало давніх українських топонімів були замінені новими назвами: *аеродром, кар’єр, торфовисько, колгоспне поле, пустир та ін*. Тому виявлення колишніх найменувань, які

ще зберігаються в пам’яті людей та історичних джерелах, є надзвичайно важливим для топонімічних досліджень.

Наступні види топонімів виділяють у сучасній топоніміці:

Види топонімів	**Географічні назви об'єктів**	**Приклади**
Астіоніми	міст	Астана, Париж, Старий Оскол
Ойконіми	поселень і населених пунктів	станиця Кумилженской, село Фінев Луг, село Шпаковський
Урбоніми	різних внутрішньоміських об'єктів: театрів і музеїв, садів і скверів, парків та набережних та інших	Міськсад в Твері, стадіон «Лужники», житловий комплекс «Роздолля»
Годонім	вулиць	Волхонка, вулиця Страж Революції
Агороніми	площ	Палацова і Троїцька в Санкт-Петербурзі, Манежна в Москві
Геоніми	проспектів та проїздів	проспект Героїв, 1-й проїзд Першої Кінної Лахті
Дромоніми	транспортних магістралей і доріг різного типу, як правило, проходять за межами поселень	Північна залізниця, БАМ
Хороніми	будь-яких територій, областей, районів	Молдаванка, Стригін
Пелагоніми	морів	Біле, Мертве, Балтійське
Лімноніми	озер	Байкал, Карасьяр, Онезьке, Тростенское
Потамоніми	річок	Волга, Ніл, Ганг, Кама
Гелоніми	боліт	Васюганское, Синявинских, Сестрорецьку
Ороніми	височин, хребтів, пагорбів	Піренеї і Альпи, Боровицький пагорб, Студена гора і Дятлова гори
антропотопоніми	що відбулися від прізвища або власного імені	Магелланова протока, місто Ярославль, безліч сіл і сіл з назвою Іванівка

Н. В. Подольська пропонує семантичну класифікацію топонімів:
· ергоніми (назви організацій, суспільств, закладів);
· гідроніми (назви водних об’єктів);
· екклезіоніми (назви храмів, соборів);
· комоніми (назви сіл);
· хороніми (назви будь-яких територій, областей, районів);
· топоніми-прізвиська (назви міст, місцевостей, будинків, у вигляді прізвиськ);
· інсулоніми (назви островів);
· агороніми (назви площ, ринків);

· годоніми (назви вулиць);
· міфоніми (назви міфологічних об’єктів);
· ойконіми (назви населених міст)
· ороніми (назви гір)
· урбаноніми (назви внутриміських об’єктів);
· макротопоніми (назви великих незаселених об’єктів);
· мікротопоніми (назви невеликих незаселених об’єктів);
· агрооніми (назви земельних наділів, ділянок);
· дримоніми (назви лісових ділянок);
· хороніми (назви будь-яких територій, областей, регіонів)

2. Топонімічні класифікації мають свою історію. Перші спроби поділу географічних назв відносять до XIX століття, коли була відображена їх належність до семантичних категорій і морфологічних груп.

В 1946 р. надрукована класифікаційна схема польського топоніміста професора В.Татицького, яка визвала велику дискусію. Так за його думкою, група назв місцевості складається із підгруп: топографічних; культурних; вихідних; диминутивних (зменьшувальних) Можна зразу ж відмітити, що в переліку не дотриманий принцип класифікації. Поряд не можуть стояти топоніми топографічні і зменшувальні. Топографічні топоніми теж можуть бути виражені в зменшувальній формі. Не зовсім чітко визначені терміни «культурні» або «вихідні» назви.

Професор Л.Л.Гумецька запропонувала просту схему, за якою всі географічні назви поділяються на 4 групи: які не походять від назв осіб; які походять від назв осіб; невизначеного значення; незрозумілого значення.

Останні дві групи важко протипоставити. Можна зустріти і трьохзначний поділ: топографічні назви, назви населених міст, виробничі.

Цікаву класифікацію географічних назв представив професор А.М.Селіщев. За його схемою назви поділяються на: які походять від імен людей і їх прозвищ; від назв людей за родом діяльності; за соціально-майновою ознакою і за положенням; пов'язані з адміністрацією і владою; які відображають етнічний характер населення; які відображають специфіку ландшафту і особливості забудови населених міст; з абстрактним значенням.

Найбільш простим здається поділ географічних назв за об'єктами номінації:

5) ороніми – імена елементів рельєфу, його форм: гір, вершин, рівнин, плато, низовин, впадин тощо;
6) гідроніми – імена річок, озер, морів, океанів, каналів, водосховищ
7) імена рослинних суспільств: лісів, парків, луків тощо;
8) імена населених місць: міст, сіл, селищ, хуторів
5) імена вулиць, площ, провулків, проїздів, мостів в містах, селищах

Ці п'ять великих груп вміщують майже все розмаїття географічних об'єктів, але не всі абсолютно. В яку із цих груп слід, наприклад, віднести імена боліт, солончаків, сухих русел річок, ярів.

Болота можуть бути вміщені в ряд гідронімів, також як і сухі русла і яри. Але з іншої сторони, болота – це своєрідні гідрофільні рослинні асоціації, тому вивчаються ботаніками, а русла і яри елементи рельєфу, якими цікавляться геоморфологи, і які досліджують процеси ерозії.

Класифікація топонімів на п'ять груп має проріхи і в іншому відношенні. Імена річок дуже часто без будь-яких модифікацій переходять в назви населених пунктів. Прикладів дуже багато: річка Москва і місто Москва, озеро Севан і місто Севан в Вірменії.

Крім того за малим виключенням, долина як форма рельєфу повторює назву річки, яка по ній протікає. Тут спостерігається відповідність гідроніма і ороніма. В рідких випадках вони називаються по-різному: по Байдарській долині в Криму протікає річка Чорна, в Дар'яльській улоговині на Північному Кавказі несе свої води річка Терек.

Інша класифікація, яка часто повторюється в різних топонімічних роботах походить із приналежності назв до номінальних слів і антропонімів, до яких вони апелюють. Такий поділ на групи також не ідеальний.

1. *Назви, які подані за будь-якими ознаками рельєфа:* вершина Зубці Ай-Петрі в Криму, місто П'ятигірськ і Кривий Ріг.

7.*Назви, подані за ознаками водних об'єктів:* річка Красна, місто Жовті Води в Дніпропетровській області, міста і селища міського типу Приморський, Приморськ, Приморське (повторюється в різних місцях).

8.*Фітотопоніми, тобто імена, які подані за видами рослин:* селище Лісне, Ракітки (повторюється в різних областях України), місто Дубно в Ровенській області, Сосни, Соснівка, Сосновий (повторюється декілька раз), місто Липецьк і місто Лейпціг (в Німеччині) від назви дерева – липа.

9.*Зоотопоніми, тобто імена, які присвоювались за видами тварин:* селище міського типу Мін-Куш (в перкладі – тисячу пташок) в Киргизії, місто Оленегірськ в Мурманській області і острів Бєлічий в Охотському морі.

10.*Антропоніми, тобто назви імен, прізвищ і прозвищ людей.*

11.*Виробничі топоніми.* Їх кількість швидко збільшувалася в період будівництва народного господарства в колишньому РС. Вони відображали провідну роль будь-якої галузі виробництва в місті або селищі.

7. *Торгово-транспортні назви.* Вони виникали в різні епохи, але живуть і тепер, постійно збільшуючись в кількості в залежності від будівництва нових доріг, портів, гаваней. Деякі з таких топонімів не потребують пояснень і розкриття їх внутрішнього змісту: Карасубазар (тепер Бєлогорськ в Криму) – базар на Чорній річці.

За кордоном велика кількість імен приморських міст мають слово порт (порівняємо латинське portus – гавань): Портленд, Порт-Саїд, Портсмут. Ім'я античного міста Портус-Гале (нині) Порту стало основою назви країни Португалії.

8.*Соціальні назви.* Ці назви виникли в минулому, вони відображали соціальну структуру населення.

В Африці частина узбережної Гвінейської затоки називається „невольничий берег”.

Зустрічаються і аристократичні топоніми: Царевококшайськ (тепер Йошкар-Ола).

9.Етноніми, тобто географічні назви, які виникли від імен народів, родів.

10.Ідеологічні назви. Дуже широко представлені топоніми за іменами святих і релігійних свят. Церква привнесла в топонімію релігійно-ідеологічний аспект.

Ідеологічною направленістю відмічається і частина колонізаційної топонімії. Виділяють три групи назв: перенесені із метрополій в колонії; які походять від імен королів, міністрів, генералів і адміністраторів колоній; власні колоніальні.

Власне колоніальні топоніми володіють ідеологічною і політичною інформацією.

Але і ця класифікація має проріхи в деяких аспектах. Перед усім вона передбачає знання смислової зміни кожного географічного імені для віднесення його в ту або іншу групу. Але наука далеко не завжди має такі дані. Етимологія мільйонів топонімів залишається невідомою або спірноюНерідко, не дивлячись на простоту, важко з впевненістю віднести топонім до визначеної групи.

В основу третьої класифікації покладений історичний принцип. Будь-яка сукупність географічних назв формувалась на протязі часу. В Середземномор'ї або в Індії збереглися топоніми, вік яких нараховує декілька тисячоліть. А в Антарктиді основна маса імен має молодий вік 50-100 років.

Кожна історична епоха несе свої особливості, їх можна прочитати і в топонімії. Так, в період „времен Очакова и покоренья Крыма”, в кінці 18 ст. з'явилася мода присвоювати грецькі імена містам на півдні України і Росії. Тоді появилися топоніми, які закінчувалися на *–поль* від грецького поліс – місто: Сімферополь, Севастополь, Ставрополь, Овідіополь, Кастрополь, Григоріополь, Мелітополь.

Історична класифікація визнається деякими дослідниками єдино прийнятною. Її іще можна рахувати **стратиграфічною,** так як вся сума назв складається в колонку горизонтами або шарами, які мають свої „маркувальні” відмінності. В основі такої колонки лежить якийсь німий горизонт, який не піддається визначенню. Це топоніми які живуть і діють, приналежність яких будь-якому визначеному народу або будь-якому датованому часі встановити не можливо. Формування горизонту іде в далеке минуле.

В ряді випадків назви адаптувались місцевими мешканцями відповідно до законів своєї мови. Цікавий і зворотній процес утворення російських і українських назв із місцевих топонімів методом кальки: Семиріччя із Джетису, Біловодське із Аксу.

Географічна наука в цілях систематизації фізико-географічних районів і ландшафтних областей, а також для розрізнення однойменних назв для різних об'єктів пішла шляхом нарощування прикметників і приставок. Так з'явились назви Заалайський хребет, Туркменські Каракум(и), Західний Узбой.

Отже, не тільки нижній стратиграфічний горизонт впливає на горизонт більш верхнього. Останній перетворює старовинні назви, адаптує їх, змінює фонетичну структуру і морфологічний вигляд. Так, ім'я річки Дніпро формувалось через такі форми: Данаприс, Данашер, білоруське Дняпро.

Поділ топонімії будь-якого району, країни на стратиграфічні горизонти потребує їх знання в усіх аспектах: історичному, лінгвістичному і географічному. На жаль, дуже мало країн або районів земного шару можуть бути віднесені до такої категорії.

Класифікація за морфологічним і словотворчим складом географічних назв виконана А.В.Суперанською за матеріалами синхронної російської топонімії. Автор абстрагувалась від історичного розрізу етимології і звернула увагу на сучасну морфологію. Її класифікаційна схема наступна (Рис. 1, Рис. 2, Рис. 3).

В наведеній класифікації була зроблена спроба охопити всі можливі моделі і все різнобіччя народних і штучно утворених топонімів, але все різнобіччя топонімів майже неможливо укласти в строгі рамки будь-якої схеми.

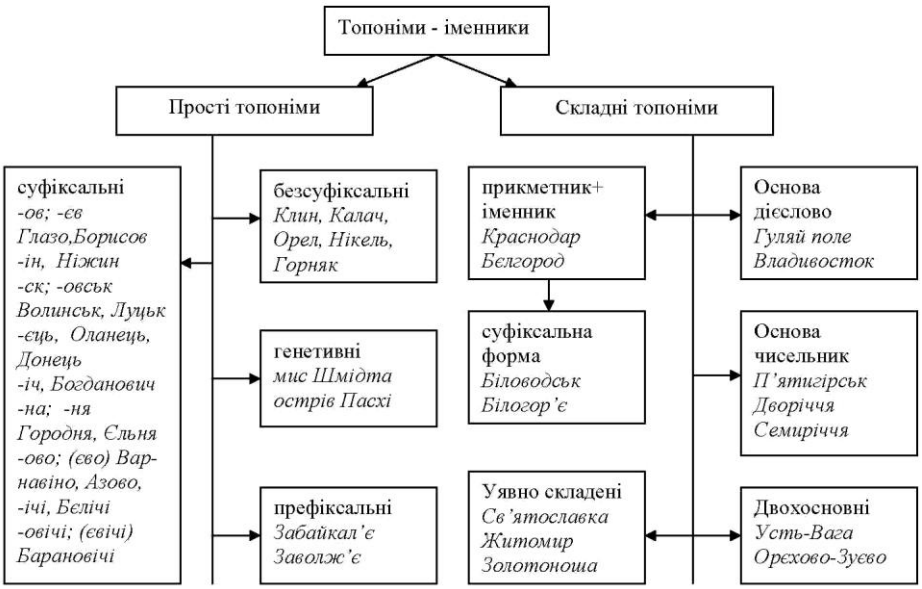

В останні роки нову класифікацію запропонував американський вчений Дж

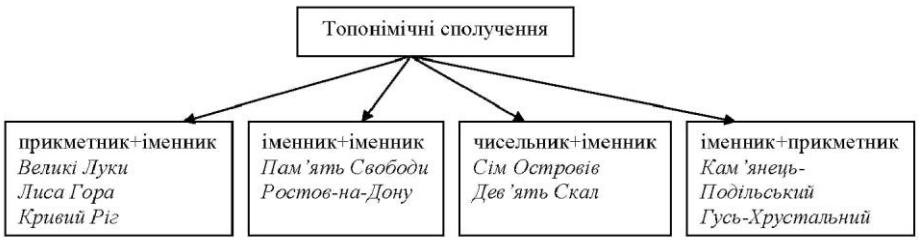

Рис.2. Класифікація топонімічних сполучень

Стюарт. За його уявленням, всі географічні назви можна поділити на: описові; асоціативні; пов'язані з випадками; притягувальні; меморіальні; рекомендовані; народноетимологічні; штучні; помилкові; перенесені.

На думку Дж. Стюарта, все різнобіччя топонімів отримує своє місце в такій схемі. Можливо. Але з точки зору логіки і принципів класифікації вона далека від досконалості. Досить вказати, що перенесені назви, нерідко повторюють меморіальні, описові, асоціативні і інші.; меморіальні можуть бути і штучними, а помилкові в ряді випадків – і описовими і асоціативними.

Висновок. Іще раз підтверджується думка про те, що неможливо створити універсальну єдину класифікацію такої складної, багатошарової, живої системи, якою є топонімія будь-якої країни або іншої великої територіальної одиниці.
Яка схема краща, а яка гірша. Неможливо дати визначену і однозначну

Рис. 3. Класифікація топонімів-прикметників

відповідь. Все залежить від поставленого завдання. Нам, картографам ближча і предметніша семантична класифікація поділу за географічними об'єктами, лінгвістам – морфо-словоутворювальна, історикам – стратиграфічна.

Але питання про класифікації має велике значення в практичних топонімічних дослідженнях, в тому числі і регіональних. Будь-яке наукове дослідження передбачає систематизацію матеріалу. А це викликає необхідність поділу його на якісь категорії, групи, розряди, типи, а все це приводить до класифікації.

Отже, зроблений огляд декількох класифікаційних схем, в їх основу яких були покладені різні принципи поділу топонімів, але не вичерпані всі можливі рішення.
Критичний аналіз приведених схем показує наявність недоліків в кожній. В хронологічному аспекті будь-яка топонімічна система і архаїчна і сучасна. В просторі вона і неповторна, і є риси подібності, тому що основні відправні положення номінації географічних об'єктів є одними і тими ж або дуже близькими в усьому світі

3. Важливим є також питання поділу топонімів на мікротопоніми, власне топоніми і макротопоніми. За О. В. Суперанською[30]:

Мікротопоніми – це індивідуальні назви невеликих природних або штучно створених об’єктів, які зазвичай відображають їх характер і властивості. Ці назви відомі людям, які проживають серед цих об’єктів.

[30] Суперанская А. В. Что такое топонимика? – М.: Наука, 1984. – С. 42-48.

Власне топоніми – це індивідуальні назви природних або штучно створених об’єктів, які, як правило, не відображають безпосередньо характеристик об’єкта, тому що неодноразово переосмислювались і змінювались. Вони вживаються в мові значної кількості людей, відомі за межами свого місцезнаходження.

Макротопоніми – це індивідуальні назви географічних (гірських, річкових) систем чи спеціально виділених політично-адміністративних територій (держав, провінцій). Найчастіше штучно створені, за ступенем вживання – міжнародні.

Спільним для цих груп слів є те, що вони номінативні, всі являються власними назвами реально існуючих предметів, всі вони прив’язані до певного місця та індивідуальні. Основні відмінності такі:

1) це назви різних об’єктів, що відрізняються не тільки розміром, а й якісними характеристиками; 2) ці об’єкти відіграють різну роль в житті людини; 3) випадковість у мотивуванні більшості мікротопонімів і власне топонімів, невипадковість мотивування багатьох макротопонімівОтже, мікротопонім — це “вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об'єкта та частини макрооб'єктів (лісків, урочищ, полів, сінокосів, стежок, пасовищ, окр. каменів тощо). Для мікротопонімів здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами; серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість”[31].

Багато культурних, історичних, природних реалій втілено у місцевих назвах. Люди не лише номінували ріки, гори, поля, кутки села, але й осмислювали ці реалії у слові. Топонімна система дозволяє відтворити “географічну” картину світу певного етносу за допомогою “топонімних” концептів. На мовному рівні будь-який топонім – це знак, а на ментальному – концепт. Мікротопонімні феномени є невичерпним джерелом історичного минулого українського народу, що містять важливу інформацію про розвиток краю, ландшафт, господарську діяльність, культуру, традиції тощо.

Мікротопоніми належать до унікальних та своєрідних одиниць, оскільки на процес їхнього виникнення впливають різні фактори: лінгвістичні, історичні, географічні, етнокультурні. Це зумовлено здатністю зберігати в собі різночасові елементи та відображати цілісну лінгвістично-географічну історію окремої території. Красномовні свідки минулого, географічні назви займають почесне місце серед найкоштовніших історичних пам’яток, як живе відлуння минулих віків[32].

Поява мікротопонімів – завжди живий процес, а самі вони – постійне, але не єдине джерело творення власне топонімів[33]. Топоніміка відображає не лише географічне середовище, а й ставлення суспільства до нього. Людина відзначає в середовищі ті аспекти, які на цей час найважливіші для неї, для її діяльності та існування, і подає їх крізь призму людського уявлення про даний об’єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення. При номінації “справа не в розмірі об’єкта, а в ролі, яку він відіграє. Одержувало назву навіть окреме дерево, якщо воно ставало орієнтиром, завдяки якому знаходили дорогу”[34].

Закономірності мікротопонімії дещо відмінні від закономірностей власне топонімії. Мікротопонімія – це сфера живого мовлення. Мікротопоніми як одиниці цього мовлення швидко реагують на зміну природних умов, більш рухливі, змінні, нестійкі, варіативні порівняно з назвами великих об’єктів. Найменування невеликих об’єктів, безумовно, піддаються часовим змінам, які призводять іноді до цілковитого зникнення онімів.

---

[31] Українська мова. Енциклопедія. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 345.

[32] Никонов В. А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – С. 13.

[33] Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. — М.: Наука, 1973. – С. 166.

[34] Никонов В. А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965. – С. 17.

Мікротопоніми як компоненти мови допомагають відтворити етнокультурний фон формування української нації. Адже відомо, що мова – досконала система символізації колективного досвіду – є символічним ключем до розуміння етнокультури. Мікротопоніми – фрагмент мовної картини світу, саме в ній відображається етнічний менталітет. Мікротопоніми – факт однієї мови і творчості одного народу, бо зміна населення веде до зміни мікротопонімів. Тому вони творять найбільш рухливу й динамічну частину топонімії[35].

Мікротопоніми семантично близькі до загальних назв. Межа між ними окреслюється завдяки тому, що мікротопоніми закріплені за конкретними фізико-географічними об'єктами, а також відзначаються меншою граматичною стійкістю, історично мінливіші. Їх специфіка тісно й органічно пов'язана з різними особливостями іменованих об'єктів. Значна частина мікротопонімів виконує функцію локальних орієнтирів на прилеглій місцевості.

4. **Класифікації мікротопонімів**

Класифікація твірних основ мікротопонімів за лексико-семантичним принципом

Через різний підхід до топонімічних досліджень існує багато класифікацій, в основі яких лежать різні принципи, зокрема етимологічний, морфологічний, лінгвістичний та ін.. В. А Жучкевич[36] наголошує, що ще не існує класифікації, яка б враховувала всі аспекти топоніміки як науки, проте вона є необхідною для наукового і точного аналізу матеріалу.

Оскільки одним із завдань нашої магістерської роботи є здійснення аналізу мікротопонімів з огляду на лексико-семантичне значення їх твірних основ, то надалі подаємо відповідні класифікації.

Враховуючи семантику твірної основи топоніма, його лексико-семантичну структуру і словотвірну форму, класифікацію здійснив
О. М. Селищев[37], він виділив такі групи:

8. Назви, що походять від імен і прізвищ людей.
9. Назви, в основі яких назви професій, занять.
10. Назви за соціально-майновою ознакою і станом.
11. Назви, пов'язані з адміністрацією і владою.
12. Назви, що відображають етнічний характер населення.
13. Назви, що вказують на специфіку ландшафту, характерні особливості виду та забудови населеного пункту.
14. Назви з абстрактним значенням.

В. А. Жучкевич[38] виділяє 8 груп найменувань:

9. Назви, що виникли на базі природних умов місцевості (флори, рельєфу, грунтів).
10. Назви, що виникли на основі соціальних та економічних явищ (етнічний склад, трудові навички, родинні зв'язки).
11. Назви, що характеризують особливості об'єкта (розмір, вік, стан).
12. Патронімічні назви (особисті прізвища та імена).
13. Своєрідні назви-мігранти, в основі яких лежать інші топоніми.
14. Назви релігійного і культового характеру.
15. Меморіальні і символічні назви.
16. Назви досі не пояснені, які не належать до жодної з груп.

---

[35] Суперанская А. В. Что такое топонимика? – М.: Наука, 1984. – С. 48.
[36] Жучкевич В. А. Общая топонимика. – Минск, 1968. – С. 86.
[37] Селищев А. М. Из старой и новой топонимии // Селищев А. М. Избранные труды. М.: Просвещение, 1968. - С. 45-96.
[38] Жучкевич В. А. Общая топонимика. – Минск, 1968. – С. 89-96.

Використовує лексико-семантичний критерій і С. Грабець[39], проте його класифікація дуже деталізована, наприклад, лише тільки водні об'єкти поділяються на 7 груп:

1. Назви, утворені від:

а) водних термінів;
б)властивостей води;
в)властивостей поверхні;
г)рослинного світу;
д)розміщення відповідно до інших географічних об'єктів;

2. Культурні назви.
3. Назви, що походять від інших топонімів.
4. Назви, що походять від власних назв:

а) присвійні прикметники;
б) іменники зі значенням присвійності;
в) похідні від особистих назв;
г) назви, зв'язок яких з власними назвами неясний;

5. Родові назви.
6. Назви іншомовного походження.
7. Назви незрозумілої етимології

На матеріалі української актової мови XIV – XV століть Л. Л. Гумецька розробила класифікацію топонімного матеріалу. Результатом її дослідження є праця "Нариси словотвірної системи української актової мови XIV – XV століть"

I. Місцеві назви, що не походять від назв осіб.

1. Назви, зв'язані з природними умовами території.
2. Назви, зв'язані з матеріальною культурою населення.
3. Назви нових, пізніших осель, що виникли на базі старої оселі або так чи інакше зв'язані з нею.
4. Назви, зв'язані з якимись особливими властивостями місцевості.
5. Назви, що відбивають риси суспільного устрою.
6 Назви, зв'язані з назвами членів тіла людини.
7. Назви, зв'язані з віруваннями мешканців.
8. Назви, утворені від назв рік.
9. Глузливі назви.

II. Місцеві назви, що походять від назв осіб.

1. Назви, що походять від власних назв осіб.
2. Назви, що походять від загальних назв осіб.

III. Місцеві назви непевного значення.

3. Назви, що можуть викликати різні асоціації.
4. Назви, в яких можна тільки встановити зв'язок з якимсь коренем.

IV. Назви неясного значення.

Є. М. Посацька-Черняхівська у праці "Топонімічні ландшафтні назви"[40] розробила таку класифікацію топонімії Львівської області:

5. Рельєфні назви.
6. Назви лісового ландшафту.
7. Назви, зв'язані із структурою ґрунту і гірськими породами.
8. Назви, зв'язані із водою і водним режимом.

Ознайомившись із класифікаціями та проаналізувавши їх, подаємо

---

[39] Hrabes S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Krakow, 1950. – 264 с.

[40] Посацька-Черняхівська Є. М. Топонімічні ландшафтні назви // Питання українського мовознавства. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – Кн. 3. – С. 164-169.

створену на їх основі, з деякими доповненнями, класифікацію:

1. Мікротопоніми, похідні від апелятивів:
1.1. Мікротопоніми, що походять від географічних термінів.
1.2. Мікротопоніми, мотивовані назвами рослин.
1.3. Мікротопоніми, що вказують на промисли.
1.4. Мікротопоніми, що характеризують особливості об'єкта (колір, форму, розмір).
1.5. Мікротопоніми, що вказують на шляхи сполучення.
1.6. Мікротопоніми, мотивовані назвами гідрографічних реалій.
1.7. Мікротопоніми, що позначають вільні землі.
1.8. Мікротопоніми на позначення специфіки ґрунтів.
1.9. Мікротопоніми, похідні від загальних назв осіб.
1.10. Мікротопоніми, пов'язані з місцем розташування об'єктів.
1.11. Мікротопоніми, пов'язані з обробітком і виміром землі.
1.12. Мікротопоніми, мотивовані назвами споруд.
1.13. Мікротопоніми невідомого походження.
2. Мікротопоніми, похідні від власних назв:
2.1. Відтопонімні мікротопоніми.
2.2. Відантропонімні назви.

5. Структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів

Власні географічні назви, тобто топоніми і мікротопоніми, є словами, і вже тому вони входять в склад лексики мови та розглядаються на всіх її рівнях. Словотвір як розділ мовознавства вивчає структуру слів, способи їх творення, словотворчі значення, що виникають у процесі словотворення. Як зазначив І. І. Ковалик, назви населених пунктів, як і всі інші географічні найменування, не становлять спеціальних словотворчих типів, навпаки, всі засоби і способисловотворення в загальному лексичному складі мови є характерними і для географічних імен[41], тому необхідно ознайомитись з типами словотворення, які використовуються в українській мові.

За лексико-граматичним характером словотвірної бази та словотвірних засобів розрізняють морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний способи словотворення.[42]

Морфологічний спосіб словотворення — основний спосіб збагачення словникового складу української мови. Цей спосіб включає афіксацію (суфіксальний, префіксальний, суфіксально-префіксальний, постфіксальний способи), безафіксний спосіб, основоскладання, словоскладання, абревіацію та комбінації зазначених способів.

Морфолого-синтаксичний спосіб словотворення — це спосіб творення нових слів шляхом переходу слів одного граматичного класу в інший. При такому словотворенні відбувається перехід слова з однієї частини мови в іншу, причому змінюються значення і граматичні ознаки слова. Ідеться, таким чином, про субстантивацію (перехід в іменники), ад'єктивацію (перехід у прикметники), адвербіалізацію (перехід у прислівники), прономіналізацію (перехід у займенники).

Лексико-синтаксичний спосіб словотворення — це спосіб утворення нових слів у результаті стягнення в одне слово двох або більше, що виражають одне поняття.

Лексико-семантичний спосіб словотворення — це спосіб творення нових слів унаслідок розщеплення значення слова на два самостійні значення, тобто процес

---

[41] Ковалик І. І. Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом-иц-я(-ниц-я) / Ковалик І. І. // Питання українського мовознавства. – Л. : Вид-во Львівського унів-ту, 1960. – Кн. 4. – С. 137-143.

[42] Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1999. – С.113.

утворення омонімів від багатозначного слова.[43] Для вживання в сфері мікротопоніміки, О. В. Суперанська[44] заперечує назву "семантичний" чи "лексико-семантичний" спосіб творення, натомість пропонує термін "ономастична конверсія", вважаючи, що змінюється лише сфера застосування слова, а не його семантика, хоча вона і відходить на другий план. Проте ми надалі вживатимемо термін лексико-семантичний спосіб.

Л. Л. Гумецька у своїй праці[45] ілюструє застосування типів словотворення, виділених В. В. Виноградовим, як для створення власних назв, топонімів, так і для загальних назв, детально описує і характеризує кожен із способів, перелічує притаманні їм словотворчі засоби та особливості їх застосування.

Є. М. Посацька-Черняхівська[46] згодом детальніше розглянула морфолого-синтаксичний та лексико-синтаксичний способи в межах складних топонімів. На необхідності вивчати топонімний словотвір наголошує І. Ковалик[47]. Зокрема він пише, що в опублікованих досі роботах, присвячених вивченню лексичного складу мови, топоніміка згадується чомусь рідко, або про неї зовсім забувають, але при характеристиці лексичного складу мови слід розглядати топонімний матеріал і ономастику взагалі, бо вони є його невід'ємною частиною. "Вивчення деривації мікротопонімів будь-якого регіону є важливим та необхідним, адже дозволяє зрозуміти, як виникла місцева географічна назва, а також виявити закономірності та особливості творення пропріативів загалом

Незважаючи на те, що дериваційна система мікротопонімії не виробила способів словотворення, які притаманні тільки їй, і послуговується загальномовними, мікротопонімотворення має і свою специфіку, яка полягає насамперед у виборі і використанні словотворчих засобів[48].

В залежності від території збору матеріалу змінюватись буде і домінуючий тип словотворення і специфічні форманти, адже, як зазначає О. В. Суперанська, "…із усього різноманіття словотвірних засобів на певній території використовується лише обмежене число типів, найбільш прийнятних і зрозумілих для цієї місцевості. Це пов'язане з історією місця, зміною етнічного складу, взаємодією мов і діалектів… ніхто не рахував, скільки морфологічних типів може входити в топонімну систему певної місцевості, але розуміється, що число цих типів повинне бути обмеженим, інакше система перестане функціонувати"[49].

В українському мовознавстві питання творення мікротопонімів розглядають у своїх працях В. Баньоі (Петруляк)[50], Н. Лісняк[51], Н. Сокіл[52],О. Михальчук[53], О. Проць[54] та ін.

---

[43]Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2008. – С. 103-110.

[44] Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. М.: Наука, 1969.

[45] Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи укранської актової мови XIV-XV ст. К.: Вид-во АН УРСР, 1958.

[46]Черняхівська Є. М. Словотворча структура топонімічних назв Львівщини // Питання українського мовознавства. — Львів, 1960. — Кн. 4. – С.144-149.

[47] Ковалик І. І. Словотворча будова української топоніміки (Назви населених пунктів із суфіксом-иц-я (-ниц-я) / Ковалик І. І. // Питання українського мовознавства. – Л.: Вид-во Львівського унів-ту, 1960. – Кн. 4. – С. 137-143.

[48] Гулик О. І. Трансонімізація як спосіб творення мікротопонімів півночі Львівщини // Наукові записки. Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 86. – С. 253.

[49] Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969.

[50] Баньоі В. Ф. Мікротопонімія басейну річки Ужа (на матеріалі українських говірок Закарпаття): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. — Івано-Франківськ, 2009. — 20 с.

Як і багато інших, Н. В. Сокіл подає структурно-словотвірну класифікацію мікротопонімів[55], згідно з якою виділяє мікротопоніми простої та складеної структури і описує характерні для них способи творення:

Мікротопоніми простої структури – це однослівні мікротопоніми. В межах цієї групи дослідниця виділяє такі способи їх творення:

1)Лексико-семантичний – виникнення нового слова через зміну значення. У мікротопонімії представлений такими різновидами:

А) Онімізація апелятивів – перехід апелятива в розряд онімів без жодних змін.

Б) Трансонімізація – перехід одного класу онімів в інший без будь-яких формальних чи структурних змін.

2) Морфологічний

А) Суфіксальний спосіб деривації

Б) Префіксальний спосіб деривації

3)Морфолого-синтаксичний (субстантивація)

4)Основоскладання

Мікротопоніми складеної структури – багатокомпонентні описові конструкції, а саме:

Двокомпонентні сполуки з різними моделями:

Прикметник + іменник

Числівник + іменник

Іменник + іменник

Прийменникові конструкції*Власне прийменникові конструкції*

Номінативно-прийменникові конструкції

О. І. Проць[56] так класифікує мікротопоніми:

Мікротопоніми простої структури, виділяючи такі основні типи їх творення:

Лексико-семантичний

Афіксальний

Лексикалізація прийменникових конструкцій

Субстантивація

Складні мікротопоніми (найменування, утворені основоскладанням)

Мікротопоніми складеної структури

Лексикалізація та онімізація підрядних словосполучень

Прикметника та іменника

Іменника та іменника

Числівника та іменника

Назви у формі прийменникових конструкцій

---

[51] Лісняк Н.І. Мікротопонімія Західного Поділля: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2004. – 20 с.

[52] Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини. – Львів, 2008. – 206 с.

Сокіл Н. В. Мікротопоніми суфіксальної деривації (на матеріалі мікротопонімії Сколівщини) // Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 4–5 жовтня 2006. – Вінниця, 2006. – С. 88–93.

[53] Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я : Автореф. дис…канд. філол. наук: 10.02.01. – Київ, 1998. – 20 с.

[54] Проць О. І. Мікротопонімія півночі Львівської області: Автореф... канд. філол. наук.: 10.02.01. — Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. — 19 с.

[55] Сокіл Н. В. Мікротопонімія Сколівщини: дис... канд. наук: 10.02.01. – Львів, 2007. – С. 103-128.

[56] Проць О. І. Мікротопонімія півночі Львівської області: Автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 19 с.

Лісняк Н. І.[57] поділяє мікротопоніми **за структурою** на:

- прості (однослівні) – лексеми, які мають просту чи складну основу, оформлену за лексико-граматичною моделлю іменника або прикметника в чоловічому, жіночому, середньому роді або у формі однини чи множини. Однослівні мікротопоніми об'єднують:

а) лексеми з неподільною основою, яка збігається з коренем або кореневі слова (*Жолоб, Кут*, *Луг*);

б) структурно непохідні назви з подільними основами (*Березина, Залісся, Липник, Підліс*);

в) композити, що виникли на базі апелятивів або онімів (*Новосілка, Суходіл*);

г) похідні афіксальні деривати (*Борисівна, Качурина*);

ґ) назви, що утворилися шляхом основоскладання (*Сімочверть*).

Для мікротопонімів простої структури характерні такі способи творення:

Лексико-семантичний, яким утворені:

а) мікротопоніми з неподільними основами; це назви, фонематична структура яких відповідає апелятивам в однині чи множині або прикметникові утворення;

б) мікротопоніми з подільними основами, співзвучні з афіксальними апелятивами, афіксальними прикметниками та онімами;

в) мікротопоніми, базові назви яких утворено способом складання основ.

В межах *морфологічного* способу творення виділені такі утворення:

А) Префіксальні

Б) Суфіксальні

В) Композитні

Складені мікротопоніми дослідниця поділяє на такі групи:

А) Двослівні назви

Б) Багатослівні назви

В) Прийменникові словоформи:

- *власне прийменникові* – це утворення, що складаються із прийменника і загальної (власної) назви - *номінативно-прийменникові конструкції* (назви, в яких опорним словом виступає географічний номен, а диференціювальним знаком – неузгоджене означення в називному відмінку однини або множини, наприклад: *Брід Коло Пасіки* (брід).

О. І. Михальчук виділяє чотири способи творення мікротопонімів58:

Лексико-семантичний спосіб – коли наявні у відапелятивних утвореннях афікси належать до базових лексем і не відіграють топонімотворчої функції.

Морфологічний спосіб

Лексико-синтаксичний спосіб

Морфолого-синтаксичний спосіб

Ми з'ясували сутність понять "топонім" та "мікротопонім", основні відмінності між ними. Також простежили в хронологічній послідовності, хто досліджував основні питання топоніміки і мікротопоніміки, які аспекти мікротопоніміки ґрунтовно досліджені, а над якими ще потрібно попрацювати, мікротопонімія яких регіонів досліджена найкраще. Ми проаналізували кілька класифікацій мікротопонімів за лексико-семантичним принципом, виробивши на їх базі свою, яка найкраще підходить для аналізу зібраного нами матеріалу, при аналізі структурно-словотвірного аспекту мікротопонімів ми з'ясували погляди мовознавців на словотвір та структуру мікротопонімних назв, аналогічно дослідили декілька класифікацій та, опираючись на них, створили власну.

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

---

[57] Лісняк Н.І. Мікротопонімія Західного Поділля: Автореф. дис. ... канд. філ. наук. – Ужгород, 2004. – 20 с.

[58] Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я: Автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. – Київ, 1998. – 20 с.

Практичне заняття № 1
(2 години)
Тема: Ономастика як спеціальна лінгвістична й історична наука
План

1. Ономастика як наука: предмет, завдання й проблематика.
2. Розвиток ономастики як наукової дисципліни: здобутки, проблематика, перспективи.
3. Загальні аспекти та положення ономастичних досліджень.
4. Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики

Ключові слова: ономастика, онім, власне ім'я, антропоніміка, антропонімія, особове ім'я, топоніміка, топонімія.

Знати: особливості ономастики як наукової дисципліни, основні вектори її досліджень, проблематику та історію розвитку в Україні, а також антропоніміку й топоніміку як складових частин ономастики та основну проблематику в цих галузях.

Уміти:

- розкрити мету, завдання, об'єкт ономастики та її зв'язок з іншими дисциплінами;
- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку української ономастики;
- здійснити огляд основних здобутків у ономастики;
- з'ясувати загальні аспекти та положення ономастичних досліджень;
- розкрити мету, завдання, об'єкт антропоніміки й топоніміки та їх зв'язок з іншими дисциплінами;
- описати й охарактеризувати основні етапи розвитку антропоніміки й топоніміки;
- здійснити огляд основних здобутків у галузі антропоніміки й топоніміки;
- з'ясувати теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.

Література

7. Карпенко Ю.О. Ономастика // Українська мова. Енциклопедія, вид. 3-є, зі змін. і доп. — К., 2007. — С. 457.
8. Німчук В.В. Про необхідність вивчення топоніміки у зв'язку з народними говорами // Питания топоніміки та ономастики: Матеріали І Республ. наради з питань топоніміки та ономастики / Відп. ред. К.К. Щлуйко. — К., 1962. — С. 45-53.
9. Стрижак О.С. За ґрунтовність топонімічних досліджень // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. — К., 1963. — №3. — С. 79-82.
10. Цілуйко К.К. Перспективи подальшого розвитку української ономастики // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1967. — Вип. 3. — С. 3-12.
11. Кушевич Л.С, Стрижах О.С. Ономастика на Україні після V Міжнародного з'їзду славістів // Повідомлення української ономастичної комісії / Відп. ред. К.К. Цілуйко. — К., 1966. — Вип. 1. — С. 5-12.
12. Теория и методика ономастических исследований / Отв. ред. А.П. Непокупный. — М., 1986. — 256 с.

Завдання й запитання:

1. Підготувати відповіді на питання плану практичного заняття.
2. Дати відповіді на питання для обговорення:

10) Які класи слів відносяться до пропріальної лексики?
11) З яким науками ономастика пов'язана найтісніше? Розкрийте цей зв'язок.
12) Охарактеризуйте донауковий етап розвитку ономастики.
13) Коли відбулося становлення ономастики як науки?
14) Коли почали розглядати пропріальну лексику як особливу категорію мови?
15) Хто і коли запропонував термін „ономастика"?
16) Хто одним із перших розпочав в Україні ономастичні дослідження?:
17) Хто здійснює координацію ономастичних досліджень в Україні?

18) У яких основних аспектах здійснювалося дослідження ономастичної лексики в Україні?
10) Які перспективи вітчизняних ономастичних досліджень?
3. Підготувати самостійну роботу № 1.

Практичне заняття № 2
(2 години)
Тема: Власне ім'я як найдавніше антропонімічне утворення
План

6. Власне ім'я у системі антропонімів. Походження власних особових імен українців.
7. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору.
8. Імена в українських фразеологізмах.
9. Походження імен по батькові.
10. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.

Ключові слова: власне ім'я, особове ім'я календарне ім'я, імена-обереги

Знати: специфіку семантики власних особових імен, їх походження, склад й основні мотиви вибору.

Уміти:

- висвітлювати теоретичні аспекти вивчення власних особових імен;
- аналізувати функції власних особових імен;
- визначати специфіку ономастичної системи різних народів;
- здійснювати історико-лінгвістичний й соціологічний огляд власних імен в українському мовленні;
- аналізувати основні мотиви обрання імені.

Література

1. Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.

2. Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.

3. Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.

4. Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.

5. Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.

6. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.

7. Корнієнко І.А. З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.

8. Корнієнко І.А., Середич Г.А. Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.

9. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.

10. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.

Завдання і запитання:

1. Підготувати усні зв'язні відповіді на питання для обговорення:

1. Що таке ім'я? Які ви знаєте значення цього слова?
2. Чи тотожні поняття *власне ім'я* та *особова назва?*
3. Яку класифікацію власних імен ви можете запропонувати?
4. Що ви знаєте про найдавніші імена? Чому власним іменам у минулі часи

надавалося магічного значення? Наведіть відомі вам приклади.
5.Як обирали імена наші прадіди? Охарактеризуйте руський іменослов. Розкажіть про його історичну долю. Ім'я і історія. Чи можна зіставити ці "різновеликі" поняття?
6.Який вплив справило християнство на розвиток іменної системи української мови? Порівняйте ситуацію з іменами в Україні і в інших країнах.
7.Дайте лексико-граматичну оцінку антропонімного словотворення пореволюційної доби. Чому ці імена називають "червоними"?
8.Як з'явилися подвійні імена?
9.Які власні імена можна вважати українськими? Назвіть їх, обгрунтуйте відповідь. Яких фонетичних змін зазнавали запозичені імена, увійшовши до української лексичної системи?
10.Як традиційно вибирають ім'я новонародженому? Які ви знаєте сучасні традиції найменувань? Назвіть найпоширеніші імена у сьогочасному користуванні.
2. Виконайте письмово:

1. Класифікуйте імена у хронологічному порядку. Коли, які імена в нашій історії були поширені і хто їх носії?

Ігор, Рюрик, Ольга, Богдан, Болеслав, Ярослава, Ефросинія, Петро, Лука, Кузьма, Федір, Омелько, Пилип, Мавра, Марія, Іван, Памво, Іов, Марина, Владлен, Тимур, Оксана, Октябрина, Ельдар, Алла, Вікторія, Людмила, Тетяна, Ганна, Галина, Дарина, Сніжана.

2. Поцікавтесь "біографією" свого власного імені й напишіть невеличку розповідь про нього.

3. Складіть іменослов вашої родини. Вкажіть на походження цих імен, запишіть пестливі форми від них.

4. Розкрийте зміст поданих прислів'їв. Поясніть їх етимологію. Які народні вірування покладені в їх основу?

1. В день святого Наума добре починати вчитися: наука на ум піде. 2. Варвара ночі урвала, а дня приточила. 3. Варвара снігом постелить, Сава загладить хуртовиною, а Микола морозом придавить. 4. Прийшов Іван Предтеча, забрав свята на плечі. 5. На теплого Олекси щука-риба лід хвостом розбиває. 6. Святий Юрій землю відмикає, святий Петро жито зажинає, святий Ілля у копи складає. 7. На Гліба-Бориса до хліба берися. 8. Прийшов Миколай — коней випасай. 9. Після Івана (Купала) не треба жупана. 10. Прийшов Петро — вирвав листок, прийшов Ілля — вирвав два, прийшов Спас — бери рукавиці про запас. 11. Свята Прасковіє, дай жениха поскоріє. 12. До Дмитра дівка хитра, а на Дмитра хоч комин витри.

5. Підготувати самостійну роботу № 2.

* Див.рекомендовану літературу у загальному списку джерел.

Практичні заняття № № 3-4

(4 години)

Тема: Прізвище: історія, семантика, структура

План

5. Прізвище як успадкована офіційна назва. Ознаки прізвища. Становлення прізвищевої термінології.
6. Походження прізвищ українців. Основні джерела творення українських прізвищ.
7. Прізвиська та їх роль у творенні прізвищ.
8. Граматична структура прізвищ українців.

Ключові слова: прізвище, прізвисько, прізвищева назва, антропонім

Знати: особливості розвитку та становлення прізвищевої термінології, специфіку семантики і структури сучасних прізвищ українців.

Уміти:

- аналізувати процес виникнення й усталення прізвищ як окремого класу спадкових найменувань людей;

- характеризувати основні джерела творення українських прізвищ;

- з'ясовувати лексико-семантичні особливості твірних основ прізвищ;

- характеризувати особливості граматичної структури сучасних прізвищ українців.

Література

1. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.

2. *Желєзняк І.М.* Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.

3. *Жовтобрюх М.А*. Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.

4. *Керста Р.Й.* Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.

5. *Коломієць В.Т.* Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.

6. *Корнієнко І.А.* До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.

7. *Корнієнко І.А.* Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.

8. *Корнієнко І.А.* Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.

9. *Корнієнко І.А.* Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.

10. *Корнієнко І.А.* Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.

11. *Корнієнко І.А.* Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.

12. *Корнієнко І.А.* Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.

13. *Корнієнко І.А.* Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.

14. *Корнієнко І.А.* Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.

15. *Корнієнко І.А.* Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.

16. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.

17. *Корнієнко І.А.* Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.

18. Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
19. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
20. Масенко Л.Т. Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.
21. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
22. Никонов В.А. География фамилий. – М.: Наука, 1988. – 191 с.
23. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
24. Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
25. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.
26. Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
27. Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
28. Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.
29. Худаш М.Л. З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.

Завдання і запитання:

1.Підготувати усні зв'язні відповіді на питання для обговорення:

1. Що називають прізвищем? Чим прізвище відрізняється від прізвиська?

2. Що вам відомо про виникнення прізвищ? Які основні джерела є матеріалом для творення українських прізвищ? Наведіть приклади.

3. Про які аспекти суспільного життя в Україні можуть розповісти антропоніми? Що таке патроніми, матроніми?

4. Подайте морфемну характеристику українських прізвиїц. Які суфікси продуктивніше використовуються при їх творенні?

5.Чи зустрічалися вам прізвища звуконаслідувального характеру?

6. Як творяться подвійні прізвища? Назвіть відомі вам українські подвійні прізвища.

7. Як творилися прізвища в інших країнах? Наприклад, у Римській імперії. Проаналізуйте.

2. Виконати письмово:

1. Назвіть художні твори, які мають у своїй назві імена і прізвища? Складіть анотацію до одного із творів.

2. Утворіть низку прізвищ від поданих імен.

Терентій, Онуфрій, Петро, Павло.

3. Визначте етимологію прізвищ.

Цвіркало, Гойда, Мацюцька, Ревко, Сокотун, Цикало

4. Якими ремеслами володіли власники таких прізвищ: Бортник, Гармаш, Ґуральник, Стельмах, Шаповал, Гонтар, Кушнир, Бокораш, Дігтяр, Гутник, Соляр, Лимар, Гайдар, Бондар, Тартачник, Смушкар, Сницар, Колісник, Гончар, Тесляр, Лихвар, Снігар, Грабар, Бровар, Гірник, Драгоман, Гендляр, Довбиш, Винокур?

5.Що ви знаєте про запорозькі прізвища? Випишіть їх із творів М.Старицького "Облога Буші" та І.Нечуя-Левицького "Князь Єремія Вишневецький".

6. Виписати із поезії Ліни Костенко українські прізвища й пояснити їх з боку лексичної бази та словотвірної структури (Костенко Л.В. Берестечко: історичний роман / Л.В. Костенко. – К.: Укр..письменник, 1999. – 157 с. – С. 153).
7. Підготувати самостійну роботу № 3.
* Див.рекомендовану літературу у загальному списку джерел.

Практичне заняття № 5
(2 години)
Тема: Прізвиська як своєрідний лексичний пласт й органічна складова антропонімікону України
План

7. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт. Дефініція поняття „прізвисько". Ознаки прізвиськ.
8. Класифікації прізвиськ в ономастичній науці.
9. Індивідуальні прізвиська: класифікація за лексичною базою.
10. Класифікація індивідуальних прізвиськ за мотивами номінації.
11. Класифікація прізвиськ за емоційно-експресивним забарвленням.
12. Родичівські прізвиська. Андроніми. Патроніми. Матроніми.

Ключові слова: прізвисько, андронім, патронім, матронім

Знати: особливості розвитку та становлення прізвиськ як своєрідної групи антропонімічної лексики; специфіку семантики і структури прізвиськ українців.

Уміти:

- аналізувати процес виникнення й розповсюдження прізвиськ як окремого класу спадкових найменувань людей;
- характеризувати основні джерела творення українських прізвиськ;
- аналізувати основні класифікації прізвиськ в ономастичній науці.

Література

12. Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
13. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наукові записки. Серія "Мовознавство" / Кіровоград. держ. пед. у-тет ім. В.К. Винниченка. - Кіровоград, 2001. - С. 93-95.
14. Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. Читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.
15. Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
16. Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії XX століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
17. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
18. Фєдотова НМ. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / Н.М. Фєдотова ; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. - Харків, 2008. - 20 с.
19. Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
20. Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.
21. Чучка П.П Розвиток імен і прізвищ / П.П. Чучка // Історія української мови (Лексика і фразеологія). - К. : Наукова думка, 1983. - С. 592-620.

22. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Н.М. Шульська ; Волинський національний університет імені Лесі Українки.-Луцьк, 2011. - 20 с.

Завдання і запитання:

1. Підготувати відповіді на питання плану практичного заняття.
2. Дати відповіді на питання для обговорення:

7) Які ознаки української антропонімної системи допрізвищевого періоду?
8) Які найголовніші ознаки прізвиськ?
9) Які прізвиська відносять до індивідуальних?
10) Які прізвиська є родичівськими?
11) У чому особливість колективних і сімейно-родових прізвиськ?
12) Що таке патронім? Матронім?Андронім? Наведіть приклади.

3. Пояснити, що означають перераховані прізвиська: Дерикат, Бойко, Кирпа, Салій, Мазур, Дзюба, Ющук, Драгоман, Бокораш, Манюня, Хижнячка, Степанида, Шептуха, Головач, Бомок.
4. Навести приклади прізвиськ, утворених від прізвищ чи імен відомих осіб, літературних і казкових героїв (наприклад: Шумахер (той, хто добре водить машину, водій), Казанова (той, хто любить жінок)).
5. Підготувати самостійну роботу № 4.

Практичні заняття № № 6-7

(4 години)

Тема: Походження й функціонування псевдонімів та антропономів

План

5. Псевдоніми як умовні імена. Походження псевдонімів.
6. Класифікація псевдонімів.
7. Поняття про антропономи. Антропоніми, що стали антропономами.
8. Термін і власна назва. Власні імена і філологія.

Ключові слова: псевдонім, антропонім, антропоном, термін

Знати: особливості творення й функціонування псевдонімів та антропономів.

Уміти:

- характеризувати основні мотиви та причини виникнення псевдонімів;
- подавати відомості з історії походження умовних найменувань;
- класифікувати псевдоніми й визначати особливості функціонування їх основних різновидів;
- описувати процес творення антропономів;
- аналізувати класифікацію антропономів за розрядами;
- характеризувати процес виникнення термінів-антропономів та особливості їх функціонування.

Література

1. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.

2. *Павликівська Н.М.* Питання української псевдонімії ХХ століття. – Вінниця, 2009. – 388 с.

3. *Дмитриев В.Г.* Скрывшие свое имя (из истории анонимов и псевдонимов). – М., 1970.

Завдання і запитання:

1.Підготувати усні зв’язні відповіді на питання для обговорення:

5. Що таке псевдонім? Які різновиди псевдонімів ви знаєте?

6. Поцікавтесь у спеціальній літературі, чому Марія Вілінська обрала собі такий незвичайний псевдонім, як *Марко Вовчок?*

7. Що об'єднує ці антропоніми: *Дармограй, К. Рузль, Кобзар?*

8. Що таке антропономи? Як вони утворюються? Наведіть приклади.

5. Знайдіть і запишіть 10 географічних назв, пов'язаних із власними назвами.
6. Які предмети названі іменами *Жилетт, Кордан, Опель, Жокар?*
7. Єдина Міжнародна система електротехнічних одиниць виміру для їх назв використовує прізвища відомих вчених-дослідників галузей розділів електротехніки. Назвіть ці одиниці.
8. Які ліки в аптеці у своїх назвах містять прізвища винахідників?
2.Виконайте письмово:
1. Систематизуйте подані нижче псевдоніми за розрядами:
Гребінка Є.: *Гр. Є., Пирятинець.*
Квітка-Основ'яненко: *Пампушкин, штаб-лекарь, Юноша из Белого Города., 1-19.*
Осип Маковей: *Кандидат на патріота, Не-ІПевченко, Один з них, Бабуся Катерина*
Кандиба О.: *Н.Н., Лелека О., Фотограф, О-сь.*
В. Винниченко: *В.В., Де-де, Доде,В.*
Губенко П.: *Г-й, П, Грунський Павло, Кучерявенко, Михайленко, Павло з Грунь, просто Оксана.*
5. Запишіть справжні імена письменників: *Марка Черемшини, Панаса Мирного, Миколи Трублаїні, Михайла Драй-Хмари, Петра Панча, Миколи Хвильового, Григорія Косинки.*
3. Розгляньте карту зоряного неба. Які зірки, супутники, комети, планети носять імена героїв давніх міфів? Запишіть ці назви.
4. Розгляньте таблицю Менделєєва. Які хімічні елементи антропонімного походження? Випишіть їх. Виберіть із таблиці назви, які б могли бути власними іменами.

Практичні заняття № № 8-9
(4 години)
Тема: Топоніми як специфічний різновид пропріальної лексики
План

6. Топонімія як базове поняття топоніміки. Топоніми та їх традиційні різновиди.
7. Різні підходи до топонімічних класифікацій.
8. Поняття “мікротопонім”. Особливості мікротопонімії.
9. Класифікації мікротопонімів.
10. Структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів.

Ключові слова: топоніміка, топонімія, топонім, мікротопонім, географічна назва

Знати: особливості топонімії, основні види топонімів; поняття „мікротопонім”, класифікації та сутність структурно-словотвірного аспекту вивчення мікротопонімів.

Уміти:
- розкривати поняття „топонім”та „мікротопонім”;
- характеризувати різні підходи до класифікацій топонімів та мікро топонімів;
- аналізувати структурно-словотвірний аспект вивчення мікротопонімів.

Література

1. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К., 1981.
2. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976.
3. Суперанская А. В. Структура имени собственного: Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969.
4. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). – К., 1991. - 267 с.

Завдання і запитання:

1. Підготувати відповіді на питання плану практичного заняття.
2. Дати відповіді на питання для обговорення:

5) У чому полягає специфіка ойконімів як знакових символів?
6) Як класифікуються ойконіми за лексико-семантичним значенням їхніх основ? Проілюструйте прикладами.
7) Що вивчає гідроніміка? Які ознаки гідронімів?
8) Що таке „оронім” і які основні ознаки в омонімії?

3. Наведіть приклади назв населених пунктів України (письмово):

- які засвідчують розвиток промислів і ремесел;
- які виникли внаслідок метонімного перенесення назви із сусіднього об’єкта;
- які мають характер ономастичного побажання.

6. Наведіть приклади назв водних об’єктів України:

- за назвами рослинного світу;
- за назвами тварин;
- похідні від географічних термінів;
- за назвами населених пунктів і мікрооб’єктів та особовими назвами людей;
- похідні від етнонім них назв;
- за кольоровою характеристикою води, грунту.

7. Підготувати самостійну роботу № 6.

Практичне заняття № 10
(2 години)
Підсумкове. МКР
Завдання:
Підготуватися до написання МКР

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА

Самостійна робота № 1
(10 годин)
Тема: Антропоніміка й топоніміка як складові частини ономастики
План

6. Антропоніміка як галузь мовознавства.
7. Історія розвитку української антропонімії.
8. Теоретичні аспекти вивчення власних особових імен.
9. Топоніміка як й складова частина ономастики.
10. Становлення української топонімічної науки.

Література

14. *Веселовский С.Б.* Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
15. *Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф.* Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам’янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.
16. *Глинський І.* Твоє ім’я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.
17. *Гумецька Л.Л.* Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.
18. *Демчук М.О.* Слов’янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.
19. *Горпинич В.О., Корнієнко І.А.* Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон”, 2006. – 237 с.
20. *Корнієнко І.А.* З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.

21. *Корнієнко І.А., Середич Г.А.* Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
22. *Масенко Л.Т.* Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
23. *Худаш М.Л.* З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
24. *Купчинський О. А.* Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (Географічні назви на -ичі). – К., 1981.
25. *Лобода В. В.* Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К.: Вища школа, 1976.
26. *Худаш М. Л., Демчук М. О.* Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімні утворення). – К., 1991. - 267 с.

Завдання:

Підготувати короткі письмові зв'язні відповіді на питання плану заняття.

Самостійна робота № 2
(5 годин)
Тема: Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові
Завдання:

1.Дати письмові відповіді на питання з обов'язковою ілюстрацією прикладами:
- особливості відмінювання жіночих та чоловічих імен;
- вживання м'якого знака, апострофа та подвоєнних приголосних в іменах;
- особливості творення, відмінювання і правопису жіночих імен по батькові;
- особливості творення, відмінювання і правопису чоловічих імен по батькові.

2. Провідміняти імена та по батькові свої рідних чи друзів (не менше двох чоловічих і двох жіночих).

Самостійна робота № 3
(15 годин)
Тема: Правопис прізвищ і відпрізвищевих утворень
План

7. Особливості написання та відмінювання українських (інших слов'янських прізвищ).
8. Правопис та відмінювання подвійних прізвищщ
9. Правопис прізвищ у різних лексичних конструкціях.
10. Вживання апострофа та м'якого знака у прізвищах. Подвоєння приголосних у прізвищах.
11. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.
12. Правопис присвійних прикметників, утворених від прізвищ.

Література

4. *Могила А.Г.* До правопису російських прізвищ // Українська мова в школі. – 1954. – № 4. – С. 70–72.
5. *Редько Ю.К.* Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
6. *Український правопис.*

Завдання і запитання:

1. Дати письмові тезові відповіді на питання плану з обов'язковою ілюстрацією прикладами.
2. Провідміняти прізвища як жіночі й чоловічі та пояснити правопис: Хмара, Панібудьласка, Будяк, Балабуха, Писанка, Мурашко, Дармограй, Перебийніс, Молодець, Турчин, Пушкін, Ковалевський (а).
3. Записати прізвища українською мовою, пояснити написання:

Радищев, Сидоров, Ванин, Голик, Малинин, Голубев, Гуреев, Тютчев, Бондарев, Афанасьев, Ульяненко, Толстой, Лебедев, Разумеев, Леонтьев, Цветаева, Чижевский,

Федин, Ильенко, Комиссаров, Есенин, Тургенев, Бедный, Жидких, Соловьев, Лихачев, Мичурин, Горобец, Тодорович, Елкин.

4. Утворити присвійні прикметники від прізвищ:

Шевченко, Сковорода, Забіла, Куліш, Франко, Стефаник, Тичина, Малишко, Сосюра.

Самостійна робота № 4

(5 годин)

Тема: Прізвиська

Завдання:

Опрацювати наукову літературу, склавши стислий конспект й підготувавши виступи за матеріалами джерел (3-х на вибір):

- Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.
- Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
- Наливайко М. Я. Сучасні прізвиська Верхньої Наддністрянщини // Наукові записки. – Серія: Мовознавство. – Ч. 2. – Т., 2003. – С. 54-57.
- Ти мінський М.В. До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвиськ // Мовознавство/ ред. В.М. Русанівський. – 1987. – № 3. – С. 64-65.
- Чучка П.П. Прізвисько // Українська мова: енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Укр..егнцикл., 2000 – С. 494.

Самостійна робота № 5

(5 годин)

Тема: Походження антропономів й псевдонімів

Завдання:

1. За спеціальними словниками розкрити значення слів антропонімного походження, поясніть походження цих лексем:

Альфонс, хуліган, фрейдизм, академія, біржа, джаз, патефон, маріонетка, мансарда, гайморит, кулон, ампер, кобальт, Венера, гіацинт, монпасьє, батист, дальтонізм.

2. Підготувати розгорнуте повідомлення з теми одного питання на вибір:

17. Вивчення псевдонімів у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці.
18. Специфіка псевдоніма як особливого виду антропонімів.
19. Номінацій ні процеси в псевдонімії письменників.
20. Номінаційні процеси в псевдонімії публіцистів.
21. Номінаційні процеси в псевдонімії акторів і співаків.
22. Номінаційні процеси в псевдонімії журналістів.
23. Лексико-семантичний спосіб творення псевдонімів.
24. Дериваційні утворення у псевдонімії.
25. Модифікація справжнього іменування автора.
26. Структурна організація псевдонімів.
27. Псевдоніми українських повстанців періоду 20-х років 20 століття.
28. Псевдоніми учасників національно-визвольних змагань періоду 1929-1959 років: ОУН-УПА.
29. Особливості псевдонімної номінації позазаконних елементів.
30. Криптоніми і криптограми у псевдонімії.
31. Час і причини виникнення псевдонімів.
32. Принципи і мотиви псевдонімної номінації.

Самостійна робота № 6

(20 годин)

Тема: Топонімія України

Завдання:

1. Пояснити походження й розкрити етимологію 10 назв населених пунктів України (за спеціальними словниками).
2. Підготувати мультимедійну презентацію про мікротопоніми (на матеріалі мікротопонімів Миколаївщини).

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ, ПОВІДОМЛЕНЬ

-Зв'язок антропоніміки з іншими дисциплінами.
-Антропоніми як джерело вивчення української культури.
-Іменотворчість часів Запорозької Січі.
-Імена-фітоніми.
-Імена-зооніми.
-Латинські імена в українському іменослові.
-Грецькі імена в українському іменослові.
-Імена в українських фразеологізмах.
-Імена в Новому та Старому Заповітах.
-Звертання в діловому етикеті.
-Імена-поетоніми в українській літературі.
-Імена-поетоніми в зарубіжній літературі.
-Імена-міфоніми.
-Чинне законодавство України про право людини на ім'я.
-Власні імена в українській народній творчості.
- Елементи язичництва в українській топонімії.
- Історичні топоніми Північного Поричорномор'я.
- Вдантропоніміні назви поселень південної України.
- Мікротопоніми як джерело ойконімії.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Базовий рівень

30 питань з 4-ма варіантами відповідей, з яких лише 1 є правильною

1. Яка структура була панівним способом ідентифікації особи наприкінці 18-поч. 19 ст.?

двокомпонентна антропонімна структура

однокомпонентна структура

трикомпонентна структура

чотирикомпонентна структура

2. Хто був автором першої публікації про українські прізвища?

А. Степович

Ю. Редько

В. Горпинич

П. Чучка

3. Хто вважається основоположником української антропоніміки?

Ф. Міклошич

І. Сухомлин

І. Франко

Ю. Редько

4. Хто є автором книги „Сучасні українські прізвища" ?

Ю. Редько

Ю. Карпенко

В. Німчук

І. Сухомлин

5. Хто є автором праці „З історії української антропонімії”?

П. Чучка

М. Худаш

І. Франко

В. Познанська

6. Хто здійснював дослідження прізвищ в історичному аспекті?

Р. Керста

Ю. Карпенко

Ю. Редько

І. Корнієнко

7. Вкажіть суфікс, що виник після занепаду зредукованих і став специфічним українським патронімічним формантом:

-ич, -ович, -евич

-енко

-ін, -ин

-ець

8. Яке прізвище належить до ЛСГ „Назви осіб за їх внутрішніми властивостями”?

Біленький

Кривий

Жевжик

Лях

9. Яке прізвище походить від слов’янського автохтонного імені?

Жданенко

Миколин

Касимов

Томас

10. Яким за походженням є прізвище Орєхов?

українським

російським

білоруським

тюркським

11. Відзначте прізвище тюркського походження:

Йосипов

Гумберг

Акберов

Мороз

12. Відзначте ім’я грецького походження:

Михайло

Олександр

Валентин

Ярослав

13. Відзначте ім’я латинського походження:

Юлія
Ірина
Іван
Марія
14. Анаграма – це:
чуже ім’я реальної особи
псевдонім, виражений умовними таємничими знаками
інверсійний запис свого імені
латинське ім’я
15. Хто з письменників мав псевдонім Пампушкін?
Г. Квітка-Основ’яненко
В. Винниченко
П. Губенко
Т. Шевченко
16. Яке слово походить від власної назви?
доля
галіфе
телевізор
зима
17. Яке слово пов’язують з іменами баронів Каленбергера і Калемберга?
пасквіль
кулон
каламбур
калим
18. У якому варіанті правильно вжито в давальному відмінку ім’я і по батькові?
Іванові Сергійовичу
Івану Сергієвичу
Івана Сергійовича
Іваном Сергійовичем
19. Що є назвою лінійного об’єкта в місті?
оронім
годонім
хоронім
міфонім
20. Урбаноніми – це:
назви водних об’єктів
назви населених пунктів
назви божеств
назви міських об’єктів (вулиць, площ тощо)
21. Відзначте відетнонімний ойконім:
Печеніги
Іваничі
Ждани
Сороки

22. Яке прізвисько вказує на індивідуальну ознаку носія?

Гнатиха

Кучерява

Братик

Поліщук

23. З якої мови походить термін „топоніміка”?

з грецької

з латинської

з української

з тюркської

24. Як називається будь-який об’єкт, що отримав власну назву?

антропонім

ойконім

денотат

псевдонім

25. Мікротопонім – це:

вид антропоніма, найменування людини, утворене від імені, прізвища чи прізвиська батька

вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об’єкта

вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує людину

назва будь-якого населеного пункту

26. Як називається власна назва значного відрізка часу?

хоронім

ойконім

хрононім

гідронім

27. Власною назвою організації, виробничого та суспільного об’єднання є:

годонім

топонім

гелонім

ергонім

28. У якому варіанті подано визначення графоніма?

друге ім'я – чуже ім'я реальної особи

інверсійний запис свого імені

псевдонім, виражений умовними таємничими знаками

псевдонім графа

29. Вкажіть варіант з андронімом:

Кайдашиха

Марійка

Андрусь

Михайлуца

30. Відзначте варіант з прізвищем-композитом?

Іванчук

Зеленський

Білоножко

Шевченко

Середній рівень

6 питань – відкритого типу (відповідь – одне слово, термін, цифра і т. ін.)

1. Як називається розділ топоніміки, що вивчає власні назви водних об'єктів, закономірності їх виникнення, розвиток і функціонування? гідроніміка
2. ...Зоонім – це власне ім'я різних тварин, птахів та ін.
3. Як називається складна власна назва, що має у своєму складі не менше двох кореневих морфем? композит
4. Фітонім – власна назва будь-якої....рослини
5. Ім'я, що дуже рідко вживається, називається...раритетним
6. Як називається вид антропоніма, утворений від імені, прізвиська чи прізвищевої назви батька або предків по батьківській лінії? патронім

6 питань – тестові з 2-3 правильними відповідями або на встановлення відповідності

1. Які учені займались дослідженням прізвищ в історичному аспекті?

Р. Керста, Л. Гумецька

В. Горпинич, Ю. Карпенко

К. Цілуйко, Ю. Редько

С. Пахомова, Р. Осташ

2. Відзначте варіанти, у яких усі прізвища належать до ЛСГ „Назви осіб за їх внутрішніми властивостями":

Біленький, Вухань, Чубко

Шкут, Кривий, Сліпкань

Задирайко, Лежень, Жевжик

Мовчан, Боягузенко, Крикливий

3. Відзначте варіанти, у яких усі прізвища походять від слов'янських автохтонних імен:

Жданенко, Миролюбов, Бажан

Дмитренко, Миколин, Катеруша

Франчук, Томас, Касимов

Божко, Бориславенко, Богуш

4. У яких варіантах усі ойконіми є відантропонімними?

Боровичі, Савинці, Іваничі

Миколаїв, Ждани, Сороки

Касяни, Федорівка, Климове

Мазури, Печеніги, Татари

5. Відзначте варіанти, у яких усі імена є грецькими за походженням:

Андрій, Геннадій, Євген

Борис, Всеволод, Назар

Клара, Роман, Іван

Катерина, Олександр, Ірина

6. У яких варіантах усі перелічені в рядку антропономи походять від власних назв?

доля, кулон, галіфе

ловелас, будинок, аврора

мансарда, хуліган, геркулес

ампер, альфонс, джаз

15 питань – тестові з 1 правильною відповіддю

1. Відзначте варіант з княжими іменами скандинавського походження:
Олег, Ігор
Мстибог, Богуслав
Абрам, Іван
Валентин, Михайло
2. У якому варіанті всі прізвища надають можливість уявити економічне життя України?
Журило, Підлужний, Кривошапка
Гончар, Литвин, Гайовий
Дігтяр, Коваленко, Тютюнник
Москаленко, Бідний, Божко
3. Відзначте варіант, у якому всі імена є давньоєврейськими за походженням:
Валерій, Ольга, Ганна
Іван, Марія, Михайло
Ярослав, Борис, Святополк
Ілля, Ігор, Андрій
4. У якому варіанті всі прізвища вказують на індивідуальні ознаки людини?
Панич, Шаповал, Гончар
Малишко, Щербань, Крикун
Мороз, Куцик, Гетьман
Іваненко, Литвин, Сліпак
5. Визначте варіант, у якому всі слова походять від власних назв:
жовтень, батист, марксизм
геркулес, гречка, картопля
інститут, студент, біржа
академія, вокзал, кулон
6. Відзначте варіант з трьома прізвищами відіменного походження:
Пронь, Левко, Лукаш
Федько, Макаренко, Шульга
Киця, Якуб, Яремко
Філь, Берта, Візир
7. У якому варіанті подано прізвища сучасних дослідників української антропонімії?
М. Худаш, Ю. Редько
Л. Кравченко, С. Пахомова
І. Сухомлин, Л. Гумецька
І. Франко, В. Сімович
8. У якому варіанті подано прізвища дослідників української топонімії?
В. Шульгач, М. Торчинський
І. Сухомлин, Л. Гумецька
І. Фаріон, С. Панцьо
В. Охримович, В. Калінін
9. У якому варіанті зазначено ергоніми?
Київ, Одеса, Херсон
Укрзахідпродукт, Миколаївобленерго, МНУ імені В. О. Сухомлинського
вул. Соборна, провулок Затишний, Площа Перемоги
Інгул, Дніпро, Південний Буг
10. У якому варіанті зазначено гідроніми?
Тихий океан, Дунай, Рейн
Суха Гора, долина Сосна, Чортові скали
с. Підгайці, м.Одеса, хутір Бейкуш

Сонце, Земля, Місяць
11. У якому варіанті зазначено патронімічні форманти?
-ець, -к-а, -ан
-енк-о, - ич, -ович
-их-а, -ух-а, ах-а
-ов, -ар, -ун
12. У якому варіанті зазначено суфікси російських прізвищ?
-енк-о, -чук, -ан
-к-о, -их-а, -евич,
-ін, -ов, -ев
-ович, -аш, -чук
13. У якому варіанті всі прізвища вказують на ткацтво, кравецтво, шевство їх першоносія?
Сапожник, Гонтар, Котляр
Кравець, Цимбал, Колодій
Тесля, Швець, Бровар
Кожухар, Лимар, Шаповал
14. У якому варіанті зазначено лише польські імена?
Ванда, Ружена, Ядвіга
Анжела. Злата, Рада
Богуслав, Милана, Ярослав
Марія, Ірина, Давид
15. У якому варіанті зазначено „революційні" імена?
Сніжана, Олена, Володимир
Владлен, Кім, Вілена
Октябрина, Надія, Фелікс
Артур, Альбіна, Герман

Високий рівень

6 питань – тестові з 4-ма варіантами відповідей, з яких лише 1 є правильною

1. Який метод ґрунтується на визначенні знакового характеру онімів та їхньої системної організації в межах ономастичного простору конкретної мови в конкретний історичний період?
семіотичний
етимологічний
описовий
ареальний
2. Андронім – це:.
скорочена форма власної назви
жіноче прізвисько, утворене від чоловікового прізвища, імені або прізвиська
ім'я святого
власна назва природного об'єкта
3. Визначте варіант, у якому всі прізвища мають посесивний формант:
Шевченко, Христич, Петерчук
Козубенко, Іванців, Романець
Шаповалов, Кузьмін, Лебедєв
Васюнін, Павлик, Пилипейко
4. Відзначте назву науки про власні назви об'єктів рельєфу земної поверхні:
космоніміка
гідроніміка
ороніміка
годоніміка
5. Відзначте варіант з власною назвою будь-якого небесного тіла:

апелятив
агіонім
астронім
теонім
6. У якому варіанті зазначено імена відкомпозитного походження?
Богун, Гудим, Мируша
Сень, Миха, Юсь
Тіна, Лавриш, Ждан
Нечай, Бажан, Тихон

9 питань – тестові з 2-3 правильними відповідями або на встановлення відповідності
1. Встановіть відповідність між прізвищами та їх лексичною базою твірної основи:

Кушнір	професія
Неборак	соціальний стан
Бойко	етнічне походження
Задорожній	місце проживання
Заїка	фізична вада
	назва тварини

2. Встановіть відповідність між іменами та їх походженням:

Ірина	грецьке
Ольга	скандинавське
Марія	давньоєврейське
Ядвіга	польське
Мирослава	давнє слов'янське
	латинське

3. Встановіть відповідність між онімами та їх різновидами:

Геркулес	міфонім
Карпати	оронім
Коваленко	антропонім
Полярна зірка	астронім
Остап Вишня	псевдонім
	урбанонім

4. Встановіть відповідність між топонімами та їх різновидами:

Чорне море	гідронім
Поділля	хоронім
Ай-Петрі	оронім
Харків	ойконім
майдан Незалежності	урбанонім
	мікротопонім

5. У яких варіантах усі прізвища надають можливість уявити економічне життя України?
Журило, Підлужний, Кривошапка
Гончар, Литвин, Гайовий
Дігтяр, Коваленко, Тютюнник
Москаленко, Бідний, Божко
Шаповал, Бондаренко, Мостовий
6. Відзначте варіанти, у яких усі імена є давньоєврейськими за походженням:
Валерій, Ольга, Ганна
Іван, Марія, Михайло
Ярослав, Борис, Святополк
Ілля, Ігор, Андрій
Данило, Яким, Єфрем
7. У яких варіантах усі прізвища вказують на індивідуальні ознаки людини?

Панич, Шаповал, Гончар
Малишко, Щербань, Крикун
Мороз, Куцик, Гетьман
Іваненко, Литвин, Сліпак
Кучерявий, Незграбенко, Головань
8. У яких варіантах подано прізвища сучасних дослідників української антропонімії?
М. Худаш, Ю. Редько
Л. Кравченко, С. Пахомова
І. Корнієнко, І. Єфименко
І. Сухомлин, Л. Гумецька
І. Франко, В. Сімович
9. Визначте варіанти, у яких усі слова походять від власних назв:
жовтень, батист, марксизм
гіацинт, герц, макінтош
геркулес, гречка, картопля
інститут, студент, біржа
академія, вокзал, кулон

9 питань відкритого типу (відповідь – одне слово, цифра і т. ін.)

1. Апелятив – це власна назва, вжита у значенні...загальної
2. ...Деанторонопімізація – перехід антропоніма до апелятива, вживання імені як загальної назви особи з властивостями носія цього імені
3. Загальне слово для означення будь-якого етносу – ...етнонім
4. Катойконім – загальне іменування жителів за назвою...міста, де проживає особа
5. Слово „матронім” походить з ...грецької мови
6. Фітонім – власна назва будь-якої ...рослини
7. Метод, що допомагає встановити первісний зміст, який закладений у власній назві, – ...етимологічний
8. Власні назви дрібних географічних об’єктів – ...мікротопоніми
9. ...Космоніміка – розділ ономастики, що вивчає назви космічних об’єктів

6 питань – творчі (есе)

1. Антропоніми як джерело вивчення української культури
2. Іменотворчість часів Запорозької Січі
3. Прізвиськова народна творчість
4. Давньоруська спадщина в ономастиці України
5. Язичницькі мотиви в українській ономастиці
6. Про що „розповідають” наші прізвища?

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

22. Ономастика як наука: предмет, завдання й проблематика.
23. Розвиток ономастики як наукової дисципліни: здобутки, проблематика, перспективи.
24. Загальні аспекти та положення ономастичних досліджень.
25. Топоніміка як й складова частина ономастики.
26. Становлення української топонімічної науки.
27. Антропоніміка як складова частина ономастики. Розвиток української антропонімії.
28. Власне ім’я у системі антропонімів. Походження власних особових імен українців.
29. Склад українських імен та основні мотиви їх вибору.
30. Імена в українських фразеологізмах.
31. Походження імен по батькові.
32. Правопис і відмінювання власних імен та імен по батькові.

33. Прізвище як успадкована офіційна назва. Ознаки прізвища. Становлення прізвищевої термінології.
34. Походження прізвищ українців. Основні джерела творення українських прізвищ.
35. Особливості граматичної структури прізвищ українців.
36. Особливості написання та відмінювання українських (інших слов'янських прізвищ).
37. Правопис прізвищ у різних лексичних конструкціях.
38. Вживання апострофа та м'якого знака у прізвищах. Подвоєння приголосних у прізвищах.
39. Особливості відтворення російських та інших прізвищ іншомовного походження українською мовою.
40. Правопис присвійних прикметників, утворених від прізвищ.
41. Псевдоніми як умовні імена. Походження псевдонімів.
42. Класифікація псевдонімів.
22. Поняття про антропономи. Антропоніми, що стали антропономами.
23. Прізвиська як своєрідний лексичний пласт. Дефініція поняття „прізвисько". Ознаки прізвиськ.
24. Класифікації прізвиськ в ономастичній науці.
25. Індивідуальні прізвиська: класифікація за лексичною базою.
26. Класифікація індивідуальних прізвиськ за мотивами номінації.
27. Класифікація прізвиськ за емоційно-експресивним забарвленням.
28. Родичівські прізвиська. Андроніми. Патроніми. Матроніми
29. Топонімія як базове поняття топоніміки. Топоніми та їх традиційні різновиди.
30. Різні підходи до топонімічних класифікацій.
31. Поняття "мікротопонім". Особливості мікротопонімії.
32. Класифікації мікротопонімів.

ЗАГАЛЬНОДИДАКТИЧНІ ОЦІНОЧНІ НОРМИ

Критерії оцінок	Норма оцінок			
	"5"	"4"	"3"	"2"
Характер засвоєння знань, навичок і умінь	Відповіді впевнені, аргументовані. Самостійне, творче, ініціативне застосування в змінених ситуаціях.	Свідоме і повне засвоєння, але з деякими неточностями в другорядному матеріалі, які студент сам виправляє.	Свідоме засвоєння з незначними помилками, які студент виправляє з допомогою викладача.	Несвідоме, механічне засвоєння з великими помилками і прогалинами.
Якість відповіді студента	Глибока обґрунтованість, логічність, переконливість викладу, мова правильна і виразна	Достатня обгрунтованість, незначне порушення послідовності, недостатня переконливість.	Деякі порушення логічності й послідовності, не зовсім достатня самостійність мислення.	Необґрунтованість суджень, недостатньо розвинена самостійність мислення.
Якість виконання роботи	Висока старанність і вправність у виконанні, бездоганне	Достатня старанність і вправність, добре зовнішнє	Посередня старанність, зовнішнє оформлення	Відсутність старанності, погане зовнішнє оформлення.

	зовнішнє оформлення.	оформлення.	задовільне.	

ПРОГРАМА
ОНОМАСТИЧНОЇ ПРАКТИКИ

1. Загальні положення

Навчальна ономастична практика є складовою частиною навчального процесу, що має на меті формування ключових компетенцій, необхідних для успішного здійснення педагогічної діяльності й професійного та особистісного самовдосконалення майбутнього бакалавра. Результати ономастичної практики дозволять поглибити знання базового курсу „Сучасна українська літературна мова”.

Функціональна та мовна своєрідність власних назв призвела до того, що їх стали вивчати в особливому розділі мовознавства – ономастиці. Ономастика – наука про власні назви (оніми), їхню будову, системну організацію, функціонування і походження. Дослідження власних назв дає змогу істотно відновлювати факти історії мови та історії народу, пізнавати процеси номінації тощо. З одного боку, ця наука примикає до лінгвістики, з іншого, до історії. Історик шукає в ономастичному матеріалі відомості про певні аспекти минулого рідного краю, а філологів вона цікавить з точки зору розвитку мови.

Систему власних назв складають: антропоніми (власні особові назви), топоніми (назви географічних об’єктів), космоніми (назви об’єктів космічного простору), астіоніми (назви окремих небесних тіл), зооніми (клички тварин), хрононіми (власні назви відрізків часу, подій), теоніми (імена божеств), міфоніми (власні назви вигаданих суб’єктів або об’єктів у переказах, казках, міфах), ергоніми (назви організацій), хороніми (назви великих областей), хрематоніми (назви предметів матеріальної та духовної культури).

В ономастиці особлива увага відводиться топоніміці та антропоніміці. Топоніміка – це наука про походження географічних назв. Серед топонімів розрізняють: гідроніми (власні назви водних об’єктів), ойконіми (назви населених пунктів): астіоніми – назви міст, комоніми – назви сіл; ороніми (назви форм рельєфу), мікротопоніми (назви мікрооб’єктів – урочищ, полів, лісів тощо). Антропоніміка – наука про власні особові назви: особові імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми.

Об’єктом даної практики є ономастична система Миколаївщини – топонімія й антропонімія.

Для топоніміки й антропоніміки характерні свої специфічні методи дослідження. Основну роль відіграють польові дослідження, збір первинного матеріалу, виявлення природних, історичних та етнографічних особливостей певного регіону, особливостей, які визначають своєрідність топонімів. Ономастика використовує й методи, які притаманні історичній науці, - роботу з архівними матеріалами, аналіз писемних джерел тощо. На службу топоніміці поставлені методи, які властиві географічній науці: картографічний, просторово-порівняльний та ін. Велике значення має етимологія онімів, тобто пояснення їхнього походження, усвідомлення первинного змісту назви того чи іншого об'єкта.

Тривалість практики – 2 тижні (1, 5 кредити в 4 семестрі).

Зміст й організація практики будується на принципах науковості, креативності, урахування наукових інтересів студентів, що дозволить у майбутньому активно використовувати її матеріали в професійній діяльності філолога. Крім цього, дослідження ономастичної системи Миколаївщини здатне значно розширити уявлення про образ території народу, його географічний, історичний, політичний простір, матеріальну й духовну культуру, побут тощо.

Організація ономастичної практики

Практична підготовка студентів передбачає проведення настановчо-мотиваційного етапу, а саме:

проведення на початку практики настановчої конференції студентів, що визначає мету й завдання практики, під час якої практиканти отримують відповідні методичні рекомендації щодо їхньої практичної роботи;

здійснення керівниками поточного контролю за забезпеченням оптимальних умов та відповідності змісту ономастичної практики висунутим завданням.

2. Мета і завдання ономастичної практики студентів

Метою ономастичної практики є дослідження антропонімії й топонімії Миколаївщини.

Завдання ономастичної практики:

1) оволодіння методиками збору, систематизації, обробки й опису зібраного ономастичного матеріалу;
2) створення ономастичної картотеки кафедри з постійним її поповненням;
3) оволодіння навичками лексикографічної та бібліографічної роботи з використанням сучасних інформаційних технологій.

Ці завдання ономастичної практики співвідносяться з такими видами майбутньої професійної діяльності, як науково-дослідницька і прикладна.

У науково-дослідницькій: здатність проводити під науковим керівництвом локальні дослідження на основі існуючих методик у конкретній науковій галузі лінгвістики з формулюванням аргументованих умовиводів і висновків; збір наукової інформації.

У прикладній діяльності: збір й обробка мовних фактів із застосуванням традиційних методів та сучасних інформаційних технологій.

Місце ономастичної практики у структурі освітньої програми

Ономастична практика є вибірковою складовою мовленнєвої практики бакалаврів за напрямом підготовки 6. 020303 Філологія* (Українська мова і література) й передбачається навчальним планом.

У результаті проходження практики студент оволодіває такими **компетентностями:**

- **загальнокультурні:**
- володіння культурою мислення, здатністю до сприйняття, аналізу, узагальнення інформації, формулювання мети й вибору шляхів її досягнення;
- **загальнопрофесійні:**
- володіння базовим навичками збору й аналізу мовної інформації з використанням традиційних методів і сучасних інформаційних технологій;
- **спеціальні:**
- здатність застосовувати отримані знання з галузі теорії та історії української мови в своїй науково-дослідницькій діяльності;
- здатність здійснювати під науковим керівництвом локальні дослідження на основі існуючих методик у конкретній науковій галузі лінгвістики з формулюванням аргументованих умовиводів та висновків;
- володіння навичками підготовки наукових оглядів, анотацій, рефератів та бібліографій з тематики досліджень, прийомами бібліографічного опису;
- знання основних бібліографічних джерел і пошукових систем.

Студент повинен **знати:**

- основні поняття ономастики; класифікації антропонімів і топонімів;
- основні методи лінгвістичних досліджень;
- методологію підходу до фактів мовної дійсності для вирішення практичних завдань отримання, обробки й аналізу інформації.

Студент повинен **уміти:**

- застосовувати теоретичні знання в галузі мовознавства (ономастиці), методологічні принципи та прийоми лінгвістичного дослідження для вирішення конкретних завдань відповідно до мети практики;
- ставити мету дослідження й обирати оптимальний шлях та методи її досягнення;
- збирати, фіксувати, систематизувати, інтерпретувати й аналізувати мовні факти;
- використовувати систематизовані теоретичні і практичні знання для розв’язання дослідницьких завдань;

- інтегрувати одержані матеріали й результати дослідження в навчальний процес і в науково-дослідницьку діяльність;
- користуватися словниками й архівними матеріалами.

Освітні й науково-дослідницькі форми роботи студентів, що використовуються під час ономастичної практики:

- вивчення теоретичної бази практики, укладання глосарія;
- архівна робота (збір, первісна обробка матеріалів);
- робота в музеях і бібліотеках;
- опитування за напрямом практики;
- позааудиторна самостійна робота під керівництвом наукового керівника (укладання картотек, написання оглядів і звітів із практики).

3. Організація та керівництво ономастичною практикою студентів

Під час проходження практики студент виконує науково-дослідницьке завдання, що передбачає роботу по збору, систематизації, опису й аналізу ономастичного матеріалу, фіксованого на території Миколаївської області. Виконання студентом цих функцій потребує від нього знання теорії ономастики й методології ономастичних досліджень. Практика вимагає від студентів уміння застосовувати набуті теоретичні знання з сучасної української мови та української ономастики під час проведення науково-дослідницької діяльності.

Ономастична практика студентів триває 2 тижні.

3.1. ***Обов'язки керівника*** практики:

– бере участь у настановчій та підсумковій конференціях із ономастичної практики студентів;

– допомагає студентам визначити базу для проходження практики;

– консультує студентів у процесі здійснення ними науково-дослідницької діяльності;

– корегує роботу студентів по збору, систематизації, опису й аналізу мовного матеріалу;

– збирає та перевіряє звітну документацію з ономастичної практики;

– звітує за результатами ономастичної практики перед факультетським керівником.

3.2. ***Обов'язки студентів-практикантів***:

– вчасно виконувати всі види робіт, передбачені програмою ономастичної практики;

– дотримуватися правил внутрішнього розпорядку архівів, бібліотек та музеїв.

4. Зміст ономастичної практики

Проходження практики здійснюється індивідуально й поетапно за одним із напрямів ономастики – топонімічним чи антропонімічним.

Топонімічний напрям

І етап – збирання та первинна обробка інформації. Визначаються принципи та методологічні прийоми формування переліку онімів, що підлягають аналізу, територіальний рівень, засоби й конкретні методи досліджень певного виду топонімів. Мета етапу – визначити критерії відбору топонімічної інформації, забезпечити необхідний її обсяг й повноту, окреслити методику й джерела географічних назв. Виходячи з мети та завдань дослідження, до процесу збирання інформації сформульовані вимоги:

1) відбір та формування переліку топонімів характеристиками, різновидами, обсягом генетичних й видових категорій топонімів тощо;

2) забезпечення необхідного обсягу топонімічної інформації, її надійності й достовірності, повноти характеристик окремих топонімів для подальшого комплексного аналізу;

3) досягнення визначеності інформації – забезпечення в повному обсязі фактами й даними про кожен окремий вид топоніму, що внесений до розгляду.

Первинна обробка топонімічного матеріалу представляється класифікаціями топонімів за географічними ознаками, а саме за територіальними одиницями, категоріями номінованих об'єктів, семантикою (змістовним сенсом назви), кількісним розподілом.

ІІ етап – аналіз та синтез матеріалів. На цьому етапі концентруються зусилля виконання поставлених конкретних завдань, розроблених на першому етапі. Проводяться теоретичні дослідження для отримання достовірної й остаточної інформації про об'єкт, який аналізують, групують (класифікують) отримані матеріали для подальшого перетворення. На даному етапі для топонімічних досліджень найчастіше використовують наступні джерела: географічну карту (картосхема, план території), архівні та літературні матеріали (документи, довідники, топографічні словники), офіційні довідкові джерела. Та найцікавішим джерелом інформації є жителі (старожили) села (міста), які розкажуть про топоніми чимало.

Записуючи географічні назви, слід пам'ятати, що не кожен мешканець населеного пункту знає всі назви, тому записи потрібно вести від декількох осіб-інформаторів. Краще записувати матеріал від жителів двох-трьох поколінь. Старші люди добре пам'ятають давніші назви, які були у вжитку в минулому, а на даному етапі забуваються, молодше покоління — нові назви. Такий спосіб опитування та запису дає повноту й точність зібраного матеріалу. Інформаторів бажано обирати з числа корінного населення. Найкраще, коли відомості про місцеву топонімію подають особи, що умовами життя і професією зв'язані з певного роду географічними об'єктами: рільники – про назви полів, сіножатей, лугів, вигонів, сільськогосподарських неужитків; лісники – про ділянки лісу, гаї, переліски, лісові насадження; рибалки – про стави, озера, ріки, протоки, заплави і т.д.

Запис топонімічних назв повинен бути точним і повністю відповідати вимові інформаторів. Збирачам рекомендується використовувати фонетичну транскрипцію для передачі назв у тій вимові, якою володіє інформатор, й передавати назви на письмі звичайними засобами орфографії. Кожний топонім необхідно фіксувати в називному відмінку однини чи множини в залежності від того, як уживана назва. Коли зустрічаються дві форми, обов'язково записати паралельно обидві. Крім цього, занести всі форми непрямих непрямих відмінків цієї назви (при обов'язковому родовому відмінку). До назви потрібно написати прикметникову форму, якщо така вживається.

У випадках, коли той чи інший об'єкт має дві назви (буває і більше), записувати їх усі. При цьому необхідно зробити примітки, яка з даних назв вживається частіше і яка відома з них раніше. Назва, складовою частиною якої є географічний термін, може вживатись у повній та усіченій формах (*Лиса Гора, Лиса*), тому потрібно записувати обидві форми.

Враховуючи випадки переносу власних назв з одного об'єкта на інший (*горб Круглий, пізніше ліс Круглий, або левада Широка Долина*), потрібно записувати обидві назви об'єктів незалежно від їх характеру (номенклатурного матеріалу) і категорії. У таких випадках завжди бажано уточнити їх місце знаходження та взаємну локалізацію на планшеті, картосхемі (такі об'єкти, як правило, територіально накладаються, або є суміжними за розташуванням). Чим точніше записана назва й визначене її місце знаходження, тим легше піддається вона наступному науковому дослідженню.

У селах, де живе змішане населення, потрібно записувати для кожного географічного об’єкта окремо українсько- та іншомовну назву.

Поряд з топонімом необхідно фіксувати всі почуті від місцевих інформаторів історичні відомості, які стосуються топонімічних назв (як правило, на основі як реальних фактів, так і у формі легенд, оповідей).

На цьому етапі описується історія обраного села та його мікротопонімікон (за спеціальним питальником), а також заповнюються анкети про топоніми обраної місцевості.

ПИТАЛЬНИК
Історія села та його мікротопоніми

1. Записати сучасну назву села, утворити форми родового та місцевого відмінків.
2. Чи була стара назва села? Як пояснюють її місцеві жителі?
3. Як називають себе мешканці села? Як називають поодинокого мешканця села? Записати форми родового та місцевого відмінків однини і множини.
4. Як називають село жителі сусідніх населених пунктів?
5. Як називають мешканців села люди із довколишньої місцевості?
6. Який прикметник від назви села використовують його мешканці та люди із сусідніх населених пунктів?
7. Як називаються частини, кути, кінці села? Чим мотивовані ці мікротопоніми?
8. Записати назви присілків, хуторів. Якщо можливо, з'ясувати їхнє походження.
9. Який рельєф місцевості навколо села?
10. Як називають:
    1) гори;
    2) перевали;
    3) хребти;
    4) ущелини;
    5) скелі;
    6) печери;
    7) рівнини;
    8) долини;
    9) полонини;
    10) поля;
    11) пасовиська;
    12) сіножаті;
    13) ріки;
    14) струмки;
    15) джерела;
    16) водоспади;
    17) озера;
    18) ставки;
    19) болота;
    20) ліси;
    21) сади.

АНКЕТА

1. Назва топоніму _____
2. Вид топоніму _____
3. Населений пункт (адреса) _____
4. Опис місцевості розташування (коротка географічна характеристика території)
5. Чи зареєстрована назва у документах _____
6. Час «присудження» об'єкту (території) даної назви _____
7. Версія жителів території стосовно виникнення назви топоніму ___
8. Згадка (версія походження назви), зазначена в документальних матеріалах (якщо існує така) _____
9. Яку територію (об'єкти) сполучає топонім (для лінійних видів топонімів)

11. Які об’єкти розміщені на території топоніму (природні, антропогенні)

Після запису географічних назв населеного пункту практикант вносить відомості про інформаторів, заповнюючи так званий **«паспорт» топонімічного запису,** який включає:
Прізвище, ім'я та по батькові, рік народження (можна вік), національність, освіту професію, місце роботи;
Дата запису;
Місце запису (область, район, місто село і т.ін.);
Короткі відомості про особу, яка описувала пам'ятку.

ІІІ етап – оформлення результатів дослідження (заключний). Після теоретичного та експериментального (І і ІІ) етапів проводиться загальний аналіз та співставлення отриманих результатів.

Антропонімічний напрям

Дослідження прізвищ має здійснюватися з урахуванням принципів, визначених в ономастичній науці.

1-й принцип: запис прізвищ усіх жителів села.

2-й принцип — територіальний. Записувати прізвища потрібно в межах сільради, району, області, тобто за адміністративно-територіальним поділом.

3-й принцип — обов’язкова фіксація узуальної та юридичної форми прізвища. Оскільки прізвище має дві основні ознаки — обов’язкову спадковість і юридичну легітимність, — то й фонографічний склад, фонографічна будова прізвищ регулюються двома нормами — узуальною (граматичною) і юридичною. Первісно в прізвищах вони збігалися майже повністю, бо новонароджених реєстрував у церквах під час хрещення грамотний працівник церкви. Але в період, коли юридична легітимність стала виражатися в таких юридичних документах, як свідоцтво про народження (метрика) та паспорт, то в результаті дії екстралінгвальних у наш час дуже банальних причин – низька українсько- і російськомовна грамотність працівників РАГСів і паспортних столів – у метриках і паспортах, а звідси і в інших юридичних документах, з’явилися масово прізвища з орфографічними помилками. Особливо це стосується міської місцевості та періоду, коли в паспортах прізвища записували українською та російською мовами. Тому в наш час відмінність у фонографічній будові прізвищ юридичних й узуальних форм значно зросла, і нехтувати нею не можна.

4-й принцип — обов’язкова фіксація прийнятого в досліджуваній місцевості наголошення прізвищ. Наголос у прізвищах поліфункціональний:
1) відмежовує антропонімні лексеми від відповідних апелятивних; 2) оберігає етимон прізвища або затушовує його і спричиняє асоціації з псевдоетимонами; 3) змінює естетичний образ прізвищ; 4) змінює статус списку прізвищ без наголосу, алфавітно структурованих для потреб канцелярії, на статус словника прізвищ із наголосом для потреб комунікації; 5) виступає засобом русифікації українських прізвищ; 6) виступає засобом освоєння українською мовою прізвищ іншомовного походження; 7) найголовніше — у низці випадків фактично виступає формальним засобом творення нових прізвищ.

5-й принцип — етимологічний аналіз українських прізвищ має ґрунтуватися передусім на матеріалі того середовища, у якому сформувалось і народилося прізвище.

6-й принцип — екстралінгвальні фактори, що впливають на результати формування антропонімікону певного населеного пункту.

Примітка: Здійснюючи дослідження прізвищ, слід описати історію обраного села.

5. Контрольно-оцінний етап

За результатами ономастичної практики студент оформляє звітну документацію, що здається на кафедру української мови і літератури.

Звітні матеріали з ономастичної практики:

1. Звіт про проходження ономастичної практики, у якому в систематичному вигляді описується особисто виконана робота за весь термін практики.

2. *Для топонімічного напряму:* заповнений питальник, анкета й паспорт топонімічного запису.

Для антропонімічного напряму: інформація про обраний населений пункт; упорядкований реєстр прізвищ жителів села; опис й аналіз прізвищ за визначеними принципами.

3. Мультимедійна презентація результатів проходження практики.

Для узагальнення результатів виробничої практики проводиться підсумкова конференція-захист, у роботі якої беруть участь практиканти й керівники практики від кафедри.

Студент, який не виконав програму практики з поважних причин, має право на проходження практики повторно.

Студенту, який отримав негативну оцінку з практики, надається право виконати завдання практики повторно.

6. Захист результатів ономастичної практики

6.1. Під час захисту результатів ономастичної практики студент:

– демонструє навички лексикографічної та бібліографічної роботи з використанням сучасних інформаційних технологій;

– обґрунтовує вибір напряму ономастичного дослідження, його методів і принципів;

– аналізує свої досягнення, демонструє матеріали практики;

– демонструє вміння аналізувати ономастичний матеріал;

– представляє мультимедійну презентацію результатів проходження практики на підсумковій конференції.

6.2. Після перевірки й затвердження звіту про ономастичну практику керівник виставляє студенту диференційовану оцінку

6.3. Керівники ономастичної практики інформують адміністрацію факультету та університету щодо фактичних термінів початку й закінчення практики, складу студентів, які пройшли практику, та результатів практики.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

Довідникова література

Белей Л. Ім’я для дитини в українській родині: Словник-довідник. – Ужгород, 1993. – 116 с.

Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. В. Німчук. – К., 1966. – 423 с.

Бурячок А. А. Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 2001. – 168 с.

Бурячок А.А. Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ. – К., 1996. – 150 с.

Бучко Д.Г. Інверсійний словник ойконімів України. – Люблін, 2001. – 325 с.

Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.

Головащук С. Правописний словник. – К., 1999. – 607 с.

Горпинич В.О. Словник відтопонімічних прикметників і назвжителів України: У 2 т. – Кіровоград, 1994. – Т. 1. – 160 с.

Горпинич В.О. Словник географічних назв України: Топоніми та відтопонімні прикметники. – К.,2001. – 526 с.

Дей О.І. Словник українських псевдонімів. – К., 1969.

Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-1989. – Т. 1 – 3.

Каталог річок України / Уклад. Г.І. Швець, Н.І. Дрозд, С.П.Левченко. – К., 1957. – 192 с.

Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста: Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР / Відп. ред. І.О. Варченко. – К.,1978. – 151 с.
Мартинова Г.І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини. – Черкаси, 2000. – 266 с.
Масловська М.В., Купневич В.Ю., федорова Н.А. Словник етнографічних термінів. – Житомир, 2004. – 266 с.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / За ред. /. Варченка. – К., 1969. – 254 с.
Російсько-український словник географічних термінів / Уклад.О.М. Маринич, М.М. Михайленко, А.П. Могила, О.І. Речмедін. – К., 1970.
Російсько-український словник: Прізвища; Імена; Імена по батькові; Області; Райони; Міста; Селища міського типу; Села / Упоряд. З.Г. Рикова, Н.В. Щеголівська. –Харків, 1997. – 304 с.
Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей: Словник-довідник / За ред. В.М. Русанівського. – К., 1986. – 310 с.
Словник гідронімії України / Уклад. В.В.Німчук, І.М.Железняк, А.П.Корепанова, Л.Т.Масенко, А.П.Непокупний. – К., 1979. –780 с.
Словник лінгвістичних термінів / Уклад. Д.І. Ганич, І.С. Олійник.– К., 1985. – 360 с.
Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / Упорядник Г.Л. Аркушин. - Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
Словник української мови: В 11 т. – К., 1970-1980.
Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.

Допоміжна

Наукова література

Загальна ономастика

Бевзенко С.П. З історії української ономастики (на матеріалі Харківського перепису 1660 р.) // Доп. та повідом. Ужгородського ун.-ту. Серія філолог. наук. – 1961. – Вип. 7.
Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (Ономастика). – К., 1972. – 211 с.
Бондалетов В.Д. Ономастика и социолингвистика //Антропонимика. – М., 1970. – С. 17 – 23.
Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М., 1983. – 224 с.
Вербич С.О. Внутрішня реконструкція як базовий принцип у системі аналізу онімного матеріалу // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 59 – 68.
Веселовский С.Б. Ономастикон. Древнерусские имена, отчества, фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.
Железняк І.М. Ономастика та періодизація глотогенезу в Україні (до постановки питания) // Третій міжнародний конгрес україністів 26-29 серпня 1996 р. – Мовознавство. – -Харків, 1996.
Железняк І.М. Про деякі лінгвістичні ознаки власних назв // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 13 – 17.
Железняк І.М. Роль і місце ономастичних досліджень у студіях зі східнослов'янського етногенезу // Ономастика та етногенез східних слов'ян. – К., 1998.
Карпенко Ю.О. Онімізація і трансонімізація як словотвірний акт // Шоста республіканська ономастична конференція. Тези доповідей і повідомлень. – Ч. 1. – Одеса, 1990. – С. 35 – 37.
Карпенко Ю.О. Творення загальних назв від власних // Укр.мова і літ. в школі. – 1973. – № 10.
Корепанова А.П. Антонімія в ономастиці // Мовознавство. –1979. – № 4.
Питання ономастики південної України. – К., 1974.
Питання ономастики. – К., 1965.
Питання сучасної ономастики. – К., 1976.
Питання топоніміки та ономастики. – К., 1962.

Антропоніміка

Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О.В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І.В. Єфименко.- К., 2005.- С. 25-30.

Бренер Н.М. Відпрізвищеві прізвиська Луганщини // Студії з ономастики та етимології. – К., 2002. – С. 26 – 30.

Вербич С.О. Деякі прізвища і прізвиська українців з погляду походження / С.О. Вербич // Актуальні питання антропоніміки : зб. мат. наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька / Відп. ред. І.В. Єфименко. - К., 2005.- С. 56-62.

Гайдукевич Т. Коли сформувались українські прізвища // Жовтень. – 1987. – № 6.

Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія і сучасність: Навч. посіб. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – 152 с.

Глинський І. Твоє ім'я – твій друг. – К.: Наук. думка, 1970. – 223 с.

Гриднєва Любов. Змішування мов в українській антропонімії // Урок української. – 2002. – № 9. – С. 25 – 26.

Гумецька Л.Л. Народні форми хрещених імен в українській мові XIV–XV ст. // Українська та діалектна лексика. – К., 1985. – С. 113–206.

Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. – К.: Наук. думка, 1988. – 119 с.

Єфименко І.В. З історії виникнення та розвитку українських прізвищевих назв (на матеріалі писемних пам'яток XVI ст.) // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 75 – 87.

Єфименко І.В. Антропонімічні етюди // Культура слова. – К., 1997. – Вип. 50. – С. 79 – 80.

Єфименко І.В. Українські прізвищеві назви XVI ст. – К., 2003. –168 с.

Єфименко І. Дещо про походження сучасних українських прізвищ // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 18 – 19.

Єфименко І.В. Праслов'янська лексична спадщина в українських прізвищевих назвах XVI ст. // Мовознавство. – 1999. – № 4-5. – С. 34 – 40.

Желєзняк І.М. Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44–54.

Жовтобрюх М.А. Про термін прізвище // Мовознавство. – 1969. – № 4. –С. 82–86.

Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200–213.

Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування. – К.: Наук. думка, 1984. – 152 с.

Коломієць В.Т. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 75–77.

Коломієць В.Т., Мельничук О.С. Прізвища на -ов, -ев (-ів) та -ин, -ін в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 3. – С. 44 – 47.

Корнієнко І.А. До питання про виникнення антропонімів Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 13. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 66– 69.

Корнієнко І.А. Прізвища з суфіксом -ар в Нижній Наддніпрянщині // Ономастика і апелятиви. – Вип. 14. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 80–85.

Корнієнко І.А. Морфемна будова відіменних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 15. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 50–59.

Корнієнко І.А. Валентність суфікса -енк-о в основах відапелятивних прізвищ Нижньої Наддніпрянщини // Ономастика і апелятиви. – Вип. 17. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 70–75.

Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110–117.

Корнієнко І.А. Дещо про семантику відапелятивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Українська література в загальноосвітній школі. – № 1. – 2005. – С. 55–56.

Корнієнко І.А. Від професійно-соціальних назв до сучасних прізвищ (на матеріалі антропонімів Дніпровського Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 2. – 2005. – С. 16–17.
Корнієнко І.А. Прізвища ад'єктивного типу в Дніпровському Припоріжжі // Українська література в загальноосвітній школі. – № 3. – 2005. – С. 35–37.
Корнієнко І.А. Іншомовні елементи в українській антропонімії (Дніпровське Припоріжжя) // Українська література в загальноосвітній школі. – № 5. – 2005. – С. 47–50.
Корнієнко І.А. Морфеміка апелятивних основ прізвищ субстантивного типу // Ономастика і апелятиви. – Вип. 21. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 103 – 111.
Корнієнко І.А. Особові апелятиви як джерело творення сучасних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Ономастика і апелятиви. – Вип. 23. – Дніпропетровськ, 2005. – С. 110 – 117.
Корнієнко І.А. Питання граматичної структури прізвищ // Філологічні читання: матеріали міжвузівської наукової конференції. – Миколаїв: МДУ, 2005. – С.35-37.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „Іліон", 2006. – 237 с.
Корнієнко І.А. З історії розвитку української антропоніміки // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ, 2007.
Корнієнко І.А. Особливості морфемної структури субстантивних прізвищ Дніпровського Припоріжжя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика": збірник наукових праць. – Вип. 7. – Херсон: ХДУ, 2008. – С.183-187.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 297-305.
Корнієнко І.А., Середич Г.А. Основні шляхи дослідження антропонімії // Записки з українського мовознавства: Вип. 18: Зб.наук.праць / Відп.ред. О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 2009. – С. 290-296.
Корнієнко І.А. Особливості граматичної структури прізвищ // Регіональна культура в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Вип.ІІ. – Миколаїв, 2009. – С.183-187.
Лозко Г.С. Іменослов. Імена слов'янські, історичні та міфологічні. – К., 1998. – 176 с
Лукінова Т.Б. Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 124 – 133.
Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища. – К.: Наук. думка, 1990. – 48 с.
Масенко Л.Т. Українські прізвища з суфіксом -ій // Мовознавство. – 1976. – № 5. – С. 73–75.
Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге видання, доп.і випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. – 232 с.
Могила А.Г. До правопису російських прізвищ // Українська мова в школі. – 1954. – № 4. – С. 70–72.
Медвідь-пахомова С.М. Динаміка української офіційної антропонімоформули на східнослов'янському фоні // Українська ономастика. – К., 1998.
Медвідь-пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999.
Медвідь-пахомова С.М. Реконструкція дописемного (праслов'янського) періоду розвитку антропонімної системи // Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 20-27.
Неділько О.Д. Етимологія деяких прізвищ // Укр. мова літ. в школі. – 1969. – № 5. – С. 79-81.

Неділько О.Д. Про утворення українських прізвищ // Укр. мова і літ. в школі. – 1967. – № 9. – С.19-25.
Никонов В.А. География фамилий. – М., 1988. – 189 с.
Никонов В.А. Имя и общество. – М., 1974. – 142 с.
Німчук В.В. Українські прізвища з суфіксами -ук, -чук та етимологічно споріднені утворення // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 194-210.
Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію // Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30-58.
Осташ Л.Р. Автохтонні та псевдоавтохтонні власні особові імена відапелятивного походження в чехів й українців // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 150-158.
Осташ Н.Л., Осташ Р.І. Прізвища переселенців із Холмщини в антропонімійному просторі України // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 159-174.
Осташ Р.І. До походження прізвищевих назв Реєстру (спроба етимологічного словника) // Реєстр Війська Запорозького. – К., 1995.
Осташ Р.І. Із життя сучасних українських прізвиськ. 2 / Р.І. Осташ // Українське і слов'янське мовознавство. - № 4 (138). - Ужгород, 2001. -С. 408-412.
Павликівська Н.М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н.М. Павликівська. - Вінниця : Глобус-прес, 2011. - 386 с.
Панцьо С.Є. Антропонімія Лемківщини.–Тернопіль, 1995 –125 с.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Валентин, Валентина, Валерій, Валеріан, Валерія // Укр. мова і літ. в школі. – 1987. – № 22. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Григорій, Дмитро, Святослав, Лідія, Ніла, Юлія, Аліса, Альберт, Едгар, Едуард // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 10. – № . 64-65.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Віталій, Мирон, Світлана // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 7. – С. 68
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Анастасія, Анатолій, Архип // Культура слова. – Вип. 18. – К., 1980. – С. 51-53.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Зінон, Зіновій, Зіновія, Зінаїда // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1971. – С. 72-73.
Півторак Г.П. З історії власних імен людей: Маріана, Маріанна, Оксана // Культура слова. – Вип. 26. – К., 1984. – С. 58-59.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Варвара, Петро //Культура слова. – Вип. 39. – К., 1990. – С. 78-80.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Іван // Укр. мова і літ. в школі. – 1986. – № 5. – № . 50-51.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Остап, Панас, Петро,Параска // Укр. мова і літ. в школі. – 1990. – № 10. – № 81-82.
Півторак Г.П. З історії власних імен: Софія, Віра, Надія, Любов // Культура слова. – Вип. 43. –К., 1992. – С. 65-68.
Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ. – К.: Рад. школа, 1969. – 255 с.
Редько Ю.К. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими // Філологічний збірник. К., 1958. – С. 112–129.
Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук. думка, 1966. – 216с.
Русанівський В.М. Запозичені особові імена та прізвища // Складні питання сучасного українського правопису. – К., 1980. – С. 103–124.
Сеник Г.В. Трансонімізовані прізвиська // Записки з ономастики.– Вип. 5: Зб. наук. праць // Відп. ред. Ю.О. Карпенко. – Одеса, 2001. – С. 42-45.
Илина Г.Я. Фамилия и прозвище: Ономастика. – М., 1969.
Скорук І.Д. Історична антропонімія м. Луцька з точки зору її походження // Ономастика та етимологія. – К., 1997.

Скрипник Л.Г. Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 54-65.
Селищев А.М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ // Избранные труды. – М.: Просвещение, 1968. – С. 97–129.
Суперанская А.В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М.: Наука, 1969. – 207 с.
Сухомлин І.Д. З історії українських прізвищ // Українська мова в школі. – 1965. – № 4. – С. 24–28.
СОКОЛ І. Про що розповідають прізвища // Дивослово. – 2003. –№ 3. – С. 32-34.
Ткаченко О.Б. Українські прізвища з суфіксом -енк-о та споріднені утворення (питання походження) // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – Вип. 2. – С. 38–53.
Фаріон І.Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів, 2001. – 371 с.
Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. – 235 с.
Худаш М.Л. З історії формування і становлення українських прізвищ // Мовознавство. – 1969. – № 2. – С. 37– 46.
Чучка П.П. Історія власних імен // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 592– 620.
Чучка П.П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови // Мовознавство. – 1984. – № 6. – С. 49-56.
Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена (конспект лекцій). – Ужгород, 1970.
Чучка П. Глобальні, національні та регіональні ознаки прізвищ українців // Дивослово. – 2003. – № 10. – С. 23-25.
Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини : у 2-х кн. / В.А. Чабаненко. - Запоріжжя, 2005.
Черняхівська Є.М. Про одну з особливостей української антропонімії (колективні прізвиська) / Є.М. Черняхівська // Вісник Львів. університетуту ім. І. Франка. Серія філологічна. - Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 1975. -Вип. 9. - С. 62-65.

Топоніміка

Гумецька Л.Л. Топографічні назви української актової мови XIV– XV ст. // Дослідження з мови та літератури. – К., 1957. – С. 83 – 91.
Гумецька Л.Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV – XVст. // Мовознавство. – 1957. – Т. 14. – С. 10 – 22.
Белей Л.О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 111 с.
Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. – Суми, 2001. – 71 с.
Беценко Т.П. З історії походження ойконімів Сумщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 22 – 25.
Бурковецька І.С. Словотвірна структура ойконімії Уманщини // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 31 – 34.
Бучко Д. Походження та словотвір ойконімів типу Залужжя, Міжгір'я, Підлісся в українській та інших слов'янських мовах // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 522 – 529.
Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів, 1990. – 144 с.
Вербич С.О. Топонімія Прикарпаття // Культура слова. – К., 1997.– Вип. 50. – С. 76 – 79.
Вербич С.О. Верхньодністерський гідронімікон у контексті при-карпатсько-хорватських топонімних зв'язків // Мовознавство.– 1997. – № 1. – С. 65 – 73.
Вербич С.О. З архаїчної гідронімії басейну Верхнього Дністра // Мовознавство. – 1998. – № 4-5. – С. 21 – 30.
Вербич С.О. Іншомовні елементи в топоніміконі Прикарпаття (спроба генетичної характеристики) // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 25 – 31.

Герета Н.М. Ойконімія Північної Хмельниччини XI – XIV століть // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 64 – 69.
Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках (відп. ред. О.С. Стрижак). – К., 1981. – 263 с.
Горбач О. Українська топономастика і безграмотність // Сучасність. – 1961. – Ч. 6. – С. 117 – 118.
Горпинич В.О., Лобода В.В., Масенко Л.Т. Власні назви і відтопонімні утворення Інгуло-Бузького межиріччя. – К., 1977.
Гумецька Л.Л. Сучасні тенденції у творенні назв українських населених пунктів // Укр. мова і літ. в школі. – 1966. – № 4. – С. 24 – 29.
Данилюк О.К. Географічні терміни Волині з суфіксом -ин (а) // Актуальні проблеми українського словотвору. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 501 – 516.
Данилюк О.К. Географічні терміни в мікоротопонімії Волині // Філологічні студії. – Вип. 1. – Луцьк, 1996. – С. 76 – 80.
Данилюк О.К. Особливості словотвору географічних термінів Волині // Філологічні студії. – Вип. 4. – Луцьк, 1998. – С. 110 – 116.
Данилюк О.К. Словник народних географічних термінів Волині.– Луцьк, 1997. – 108 с.
Дашкевич Я. Каталог річок України // Укр. мова в школі. –1959. – № 2. – С. 17 – 19.
Железняк І.М. Архаїчна мікротопонімія Киева // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 33 – 39.
Железняк І.М. Балто-слов'янська мовна взаємодія в топонімії Середньої Наддніпрянщини // Мовознавство. – 1998. – № 2-3. – С. 36 – 46.
Железняк І.М. Гідронімія України й проблема слов'янського етногенезу // Слов'янське мовознавство. X Міжнар. з'їзд славістів (доповіді української делегації). – К., 1988.
Железняк І.М. Ономастика Полісся. – К., 1999. – 234 с.
Карпенко Ю.О. Походження астрономічних назв // Укр. мова і літ в школі. – 1971. – № 4. – С. 87 – 90.
Карпенко Ю.А. Свойства и источники микротопонимии // Микротопонимия. – М., 1967.
Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973. – 238 с.
Карпенко Ю.О. Давньоєвропейська гідронімія в Українських Карпатах // Мовознавство. – 2001. – № 6.
Карпенко О.П. Відбиття праслов'янської лексики в поліській гідронімії // Мовознавство. – 1992. – № 4.
Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини / Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1989. – 189 с.
Корепанова А.П. Про топонімічну стратиграфію //Мовознавство. – 1976. – № 6. – С. 36 – 39.
Корепанова А.П. Процес універбізації у власних назвах //Мовознавство. – 1972. – № 5. – С. 49 – 56.
Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. – К., 1981. – 250 с.
Купчинська З.О. Твірні основи українських топонімів на -ин, -ів (структура, територія) // Ономастика України І тисячоліття нашої ери. – К., 1998. – С. 94 – 102.
Лобода В.В. Взаємодія східнослов'янських мов в українській топонімії. – К., 1976.
Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. – К., 1976. – 231 с
Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
Лучик В.В. Іншомовні назви в різних класах пропріальної лексики української мови // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. – К., 2001. – С. 51 – 56.
Лучик В.В. Про походження гідронімів Висъ і Висунъ // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 60 – 71.

Лучик В.В. Тюркізми в гідронімії Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. // Мовознавство. – 1995. – № 1. – С. 60 – 70.
Масенко Л.Т. Розвиток топонімічної лексики // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К., 1983. – С. 620 – 660.
Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. – К., 1979.
Масенко Л.Т. Проблеми взаємодії гідронімії та ойконімії // Мовознавство. – 1972. – № 1.
Масенко Л.Т. Річкові назви басейну Інгулу на тлі гідронімії Південної України // Питання ономастики Південної України.– К., 1974.
Михальчук О.І. Географічна термінологія в мікротопонімії Підгір'я // Мовознавство. – 1997. – № 2-3. – С. 29-35.
Мозговий В.І. Засвоєння запозичень в апелятивній та ономастичній лексиці // Мовознавство. – 1979. – № 5.
Мриглод М.П. Відантропонімні ойконіми Правобережної України, твірні основи яких мотивовані християнськими іменами // Наук. зап. Тернопільськ. пед. ун-ту – Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2000. – С. 16-21.
Муромцев І.В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). – К., 1966.
Отін Є.С. Гідронімія Східної України. – Київ–Донецьк, 1977. П
Петров В.П. Гідроніми України за античними джерелами // Українська діалектологія і ономастика. – К., 1964. – С. 134-146.
Петров В.П. Історична географія та проблема слов'янського етногенезу на матеріалах гідронімії: Гідронімія Росі й Надросся // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 65-73.
Петров В.П. Найдавніші назви річок України // Укр. мова в школі. – 1963. – № 1. – С. 77-81.
Питання гідроніміки. – К., 1971.
Поляруш Т.І. Географічні терміни як словотворча база сучасної топонімії // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези доп. – К., 1980. – С. 147-148.
Редьква Я.П. Спорадичні гідроніми з різнорідними кінцевими компонентами в ареальній гідронімії // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001 р. - К., 2001. - С. 85-91.
Смаль О.Л. Деякі мікротопоніми Лівобережжя Києва // Студії з ономастики та етимології. 2002. – К., 2002. – С. 181-186.
Смаль О.Л. Походження мікротопоніма Долобське // Мовознавство. – 2000. – № 4-5. – С. 66-71.
Франко З.Т. Граматична будова українських гідронімів. – К.,1979.
Франко З.Т. Системно-ареальна характеристика гідронімії України // Мовознавство. – 1978. – № 5. – С. 41-47.
Франко З. Хто ми! Звідки родом? – К., 1990. – 48 с.
Франко З.Т. Назва Київ за історичними пам'ятками // Культура слова. – Вип. 21. – К., 1981. – С. 61-64.
Цілуико К.К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю // Полтавсько-київський діалект- основа української національної мови. - К., 1954.
Шульгач В.П. Гідронімія басейну Стиру. – К., 1993. – 144 с.
Шульгач В.П. Звідки назва села? // Культура слова. – К., 1992. –Вип. 43. – С. 101-102.
Шульгач В.П. Топонімія Лесиного краю // Культура слова. – К.,1991. – Вип. 40. – С. 67-69.
Юрків М.М. Гідронімно-ойконімний паралелізм в українській ономастиці. – Тернопіль, 2000. – 130 с.
Юрків М.М. Гідроніми й ойконіми як об'єкт наукових досліджень // Наук. зап. Тернопільськ. педуніверситету ім. В.Гнатюка. – Тернопіль, 1998. – С. 59-63.

Електронні ресурси

Словники

1. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um.htm
2. Український правопис 2015
http://izbornyk.org.ua/pravopys/pravopys2015.htm
3. Словник української мови Бориса Грінченка
http://hrinchenko.com/
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.
http://www.madslinger.com/mova/pravopys-2007
5. Українська мова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrainskamova.narod.ru
6. Словники України http://lcorp.ulif.org.ua/dictua
7. Словник.net http://www.slovnyk.net
8. Російсько-український словник сталих виразів http://stalivyrazy.org.ua
9. Словник іншомовних слів (Metaseek) http://www.pcdigest.net/ures/book/sis.shtml
10. Багатомовній словник (перекладний) http://www.slovnyk.org
11. Російсько-український (академічний) словник (1924 – 33 рр.) http://r2u.org.ua/
12. http://dict.linux.org.ua/

Інші ресурси

1. Лекції з антропоніміки
moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=31982
2. Корнієнко І. А. З історії української антропоніміки / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 16. – 2011. – С. 56 – 61.
www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna.../index.php?...
3. До історії вивчення української антропоніміки (Дзира О.І.)
irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...
4. Лінгвістичні засади вивчення прізвищ української мови (О.В.Єрьоміна)
ukrsence.com.ua/.../lingvistichni-zasadi-vivchennya-prizvish...
5. Антропонімічне розмаїття як відображення історії та розвитку українського суспільства (Ісаєнко Т.К.)
http://www.rusnauka.com/15_NPN_2013/Philologia/3_138314.doc.htm
6. Корнієнко І. А. Від прізвиськ до прізвищ / І. А. Корнієнко // Рідна мова: квартальник українського вчительского товариства у Польщі. – № 15. – 2011. – С. 24 – 29.
http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/ridna_mowa_uk/index.php?page=rm30_02
7. Антропонімічна лексикографія сучасної української мои та інших слов'янських і неслов'янських мов (Самолова І.А.)
http://philology.knu.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_16_2011/151_156.pdf
8. Семантика і структура прізвищ полтавців за спорідненістю та свояцтвом (Т. Ніколашина)
http://refs.in.ua/zmis-t-atamanchuk-nina-pasichnichenko-anjela.html?page=8
9. Особливості морфемної структури прізвищ
linguistics.kspu.edu/webfm_send/1252
10. Структурний аналіз суфіксальних імен в основах прізвищ Північної Донеччини (Н.Ю.Булава)
http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2007_2/5.pdf

Інформаційні ресурси

1. http://moodle.mnu.mk.ua/course/category.php?id=40

6. Горпинич В.О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : Монографія / В.О. Горпинич, І.А. Корнієнко. – Дніпропетровськ - Миколаїв : Іліон, 2006. – 237 с. – Кількість: 2

3. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія: 2-ге вид., доп. й випр. / За ред. д.філол.н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 38. – Дніпропетровськ-Миколаїв: Вид-во „КВІТ”, 2012. – 232 с. – Кількість: 7

ГЛОСАРІЙ

3. **Ономастика** (від грецького ONOMA – ім’я, назва) – спеціальна історична дисципліна, що вивчає власні імена, їх функціонування в мові і суспільстві, закономірності їх утворення, розвитку і постійних перетворень.

4. **Антропоніміка** як складова частина ономастики займається теоретичними і прикладними питаннями іменування людей. Антропонімія є об’єктом вивчення різних гуманітарних наук, оскільки вона завжди перебувала в тісних взаємозв’язках з апелятивним словником та онімною лексикою і тому є носієм тих ознак, що характерні для лексики взагалі, як і тих, що властиві лише їм.

3. Термін **«антропонімія»** у широкому розумінні означає сукупність лінгвістичних груп, якими позначаються як власні імена людей (прізвище, ім'я, по-батькові, прізвисько), так і назви їхніх фізичних якостей, зокрема віку, статі, зовнішніх ознак (немовля, дитина, молодик, дівчина, красуня) тощо.

4. **Антропоніми** – власні імена людей (особисті імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська).

5. **Власні імена** є мовними одиницями, тому мають розглядатися як об’єкт мовознавства; власні імена – це номінативні, а не комунікативні одиниці мови, які представлені у категорії конкретних іменників.

6. **Ім'я** – це не спадкове й не родове найменування, а однопоколінна індивідуальна назва, яка надається людині при народженні й під якою ця людина відома протягом усього життя в суспільстві.

7. **Прізвище** – це правова категорія, елемент сімейного права. ВЗа юридичним словником прізвище – це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка приєднується до її імені і яку людина одержує після народження або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам. Як свідчить VIII том Словника української мови, прізвище - це "найменування особи, набуте при народженні або вступі в шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість".

8. Умовні імена, які втаємничують справжні, дістали назву **псевдонімів**. У наш час збережено право на псевдонім кожного, хто хоче його мати. Вибраний псевдонім стає інтелектуальною власністю автора, а обов'язок усіх юридичних осіб чи організацій, з якими він має справу, на його бажання, — зберігати таємницю.

9. **Власне псевдоніми** — форми, створені в традиції тієї чи іншої мови і є повним вираженням прізвища та імені: *Панас Мирний* (П. Рудченко).

10. **Узагальнюючими псевдонімами** називаються словотвори, в яких міститься вказівка на національність, соціальне становище, партійність, особисті прикмети автора: *Українець* (М.Драгоманов), Серед цієї групи виділяються **фразеоніми** — описові псевдоніми, що поєднують у собі вказівки на різні прикмети: *Один з молодіжі* (І.Франко).

11. **Криптоніми** — літера чи літери, які замість підписів ставлять автори під творами, абревіатури ініціалів: *Т.Г.Ш.* (Тарас Григорович Шевченко)', кінцеві літери імені та прізвища: Н.Ч. (Іван Крип'якевич).

12. **Графоніми** — псевдоніми, виражені умовними таємничими знаками: 1/3000000 — В. М. Плащанський.

13. **Алоніми** — друге ім'я — чуже ім'я реальної особи. Так, Іван Франко підписувався *М. Толмачов.*

14. **Анаграми** — інверсійний запис свого імені: *Чивомискам* — М. Максимович.

15. Антропоніми часто стають основою творення нових найменувань, що дістали назву **антропономи.** Цей процес відбувається здебільшого за законами **метонімії** — перенесення назви із суб'єкта на об'єкт на основі суміжності позпачуинпих ними понять.

16. **Андронім** – жіноче прізвисько, утворене від чоловічого прізвища, імені або прізвиська.

17. **Астіонім** – власна назва поселення міського типу.

18. **Гелонім** – власна назва болота чи заболоченого місця.

19. **Гідронім** – вид топоніма, власна назва будь-якого водного об’єкта.

20. **Гідроніміка** – розділ топоніміки, що вивчає власні назви водних об’єктів, закономірності їх виникненя, розвиток і функціонування.

21. **Гідронімія** – сукупність гідронімів.

22. **Годонім** – власна назва лінійного об’єкта в місті (проспекту, вулиці, провулка, набережної).

23. **Денотат** – будь-який об’єкт, що отримав власну назву.

24. **Ергонім** – власна назва організації, виробничого та суспільного об’єднання.

25. **Комонім** – власна назва поселення сільського типу.

26. **Метронім, матронім** – вид антропоніма, власна назва сина чи дочки за іменуванням матері.

27. **Мікротопонім** – вид топоніма, власна назва невеликого місцевого географічного об’єкта.

28. **Ойконім** – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення.

29. **Ойконімія** – сукупність ойконімів.

30. **Патронім** – вид антропоніма, найменування людини, утворене від імені, прізвища чи прізвиська батька.

31. **Прізвисько** – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує людину.

32. **Топонім** – власна назва будь-якого географічного об’єкта на Землі.

33. **Топоніміка** – розділ ономастики, що вивчає походження, значення та функціонування топонімів.

34. **Топонімія** – сукупність топонімів.

35. **Хоронім** – власна назва будь-якої території.

36. **Хрононім** – власна назва значного відрізка часу.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ, ПОВІДОМЛЕНЬ

-Зв’язок антропоніміки з іншими дисциплінами.

-Антропоніми як джерело вивчення української культури.

-Іменотворчість часів Запорозької Січі.

-Імена-фітоніми.

-Імена-зооніми.

-Латинські імена в українському іменослові.

-Грецькі імена в українському іменослові.

-Імена в українських фразеологізмах.

-Імена в Новому та Старому Заповітах.

-Звертання в діловому етикеті.

-Імена-поетоніми в українській літературі.

-Імена-поетоніми в зарубіжній літературі.

-Імена-міфоніми.

-Чинне законодавство України про право людини на ім’я.

-Власні імена в українській народній творчості.

- Елементи язичництва в українській топонімії.

- Історичні топоніми Північного Поричорномор’я.

- Вдантропоніміні назви поселень південної України.

- Мікротопоніми як джерело ойконімії.

ЗАВДАННЯ ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

1.Прізвища українців остаточно закріпилися за всіма суспільними верствами у

а) у 12-14 століттях;

б) у 18-19 століттях;

в) у 20 столітті.

2. Панівним способом ідентифікації особи наприкінці 18-поч.19 ст. була

а) двокомпонентна антропонімна структура;

б) однокомпонентна структура;

в) трикомпонентна структура.

3. Автором першої публікації про українські прізвища був

а) А. Степович;

б) Ю. Редько;

в) В. Горпинич.

4. Основоположником української антропоніміки вважається

а) Ф. Міклошич;

б) І. Сухомлин;

в) І. Франко.

5. Автором книги „Сучасні українські прізвища” є

а) Ю. Редько;

б) Ю. Карпенко;

в) В. Німчук.

6. Автором праці „З історії української антропонімії” є

а) П. Чучка;

б) М. Худаш;

в) І. Франко.

7. Дослідженням прізвищ в історичному аспекті займались

а) Р. Керста, Л. Гумецька;

б) В. Горпинич, Ю. Карпенко;

в) К. Цілуйко, Ю. Редько.

8. Суфікс, що виник після занепаду зредукованих і став специфічним українським патронімічним формантом

а) -ич, -ович, -евич;

б) -енко;

в) -ін, -ин.

9. До ЛСГ „Назви осіб за їх внутрішніми властивостями" належать прізвища:

а) Біленький, Вухань, Чубко;

б) Шкут, Кривий, Сліпкань;

в) Задирайко, Лежень, Жевжик.

10. Від слов'янських автохтонних імен походять прізвища

а) Жданенко, Миролюбов, Бажан;

б) Дмитренко, Миколин, Катеруша;

в) Франчук, Томас, Касимов.

11. Прізвища *Пчельников, Альошкін, Орєхов, Вопросов* за походженням є

а) українськими;

б) російськими;

в) білоруськими.

12) Прізвищами тюркського походження є

а) Соколов, Хмель, Йосипов;

б) Коганов, Гумберг, Брегман;

в) Бахмет, Акберов, Чаус.

13) Іменами грецького походження є

а) Федір, Софія, Василь;

б) Борис, Всеволод, Назар;

в) Клара, Роман, Костянтин.

14) Латинськими за походженням є імена

а) Анатолій, Дмитро, Микола;

б) Галина, Михайло, Степан;

в) Валентин, Юлія, Сергій.

15) Псевдонім Тараса Шевченка *Т.Г.Ш.* є

а) криптонімом;

б) графонімом;

в) алонімом.

16) Анаграма – це

а) чуже ім'я реальної особи;

б) псевдонім, виражений умовними таємничими знаками;

в) інверсійний запис свого імені.

17) Псевдоніми *Пампушкін, штаб-лекарь, Юноша из Белого Города, 1-19* мав

а) Г. Квітка-Основ'яненко;

б) В. Винниченко;

в) П. Губенко.

18) Від власних назв походять усі перелічені у рядку антропономи

а) доля, кулон, галіфе;

б) ловелас, будинок, аврора;

в) мансарда, хуліган, геркулес.

19) Яке слово пов'язують з іменами баронів Каленбергера і Калемберга?

а) пасквіль;

б) кулон;

в) каламбур.

20) Правильно вжито у давальному відмінку ім’я і по батькові

а) Іванові Сергійовичу;

б) Івану Сергієвичу;

в) Івана Сергійовича.

21) Назвою лінійного об’єкта в місті є:

а) оронім;

б) годонім;

в) хоронім.

22) Урбаноніми – це:

а) назви міських об’єктів (вулиць, площ тощо);

б) назви водних об’єктів;

в) назви населених пунктів.

23) Всі ойконіми є відетнонімними у рядку:

а) Боровичі, Пруси, Іваничі;

б) Савинці, Ждани, Сороки;

в) Мазури, Печеніги, Татари.

24) Прізвиськами, що вказують на індивідуальні ознаки носіїв, є:

а) Кучерява, Дишля, Громила;

б) Гнатиха, Циганчук, Царенко;

в) Поліщук, Приймак, Братик.

25) Термін „топоніміка” походить :

а) з грецької мови;

б) з латинської мови;

в) є власнеукраїнським словом.

БАНК ТЕСТІВ

1. Правильно вжито у давальному відмінку ім'я і по батькові

а) Іванові Сергійовичу;

б) Івану Сергієвичу;

в) Івана Сергійовича.

2. Від слов'янських автохтонних імен походять прізвища

а) Жданенко, Миролюбов, Бажан;

б) Дмитренко, Миколин, Катеруша;

в) Франчук, Томас, Касимов.

3. Панівним способом ідентифікації особи наприкінці 18-поч.19 ст. була

а) двокомпонентна антропонімна структура;

б) однокомпонентна структура;

в) трикомпонентна структура.

4. Автором першої публікації про українські прізвища був

а) А. Степович;

б) Ю. Редько;

в) В. Горпинич.

5. Основоположником української антропоніміки вважається

а) Ф. Міклошич;

б) І. Сухомлин;

в) І. Франко.

6. Автором книги „Сучасні українські прізвища" є

а) Ю. Редько;

б) Ю. Карпенко;

в) В. Німчук.

7. Автором праці „З історії української антропонімії" є

а) П. Чучка;

б) М. Худаш;

в) І. Франко.

8. Дослідженням прізвищ в історичному аспекті займались

а) Р. Керста, Л. Гумецька;

б) В. Горпинич, Ю. Карпенко;

в) К. Цілуйко, Ю. Редько.

9. Суфікс, що виник після занепаду зредукованих і став специфічним українським патронімічним формантом

а) -ич, -ович, -евич;

б) -енко;

в) -ін, -ин.

10. До ЛСГ „Назви осіб за їх внутрішніми властивостями" належать прізвища:

а) Біленький, Вухань, Чубко;

б) Шкут, Кривий, Сліпкань;

в) Задирайко, Лежень, Жевжик.

11. Прізвища *Пчельников, Альошкін, Орєхов, Вопросов* за походженням є

а) українськими;
б) російськими;
в) білоруськими.

12. Прізвищами тюркського походження є

а) Соколов, Хмель, Йосипов;
б) Коганов, Гумберг, Брегман;
в) Бахмет, Акберов, Чаус.

13. Іменами грецького походження є

а) Федір, Софія, Василь;
б) Борис, Всеволод, Назар;
в) Клара, Роман, Костянтин.

14. Латинськими за походженням є імена

а) Анатолій, Дмитро, Микола;
б) Галина, Михайло, Степан;
в) Валентин, Юлія, Сергій.

15. Псевдонім Тараса Шевченка *Т.Г.Ш.* є

а) криптонімом;
б) графонімом;
в) алонімом.

16. Анаграма – це

а) чуже ім'я реальної особи;
б) псевдонім, виражений умовними таємничими знаками;
в) інверсійний запис свого імені.

17. Псевдоніми *Пампушкін, штаб-лекарь, Юноша из Белого Города, 1-19* мав

а) Г. Квітка-Основ'яненко;
б) В. Винниченко;
в) П. Губенко.

18. Від власних назв походять усі перелічені у рядку антропономи

а) доля, кулон, галіфе;
б) ловелас, будинок, аврора;
в) мансарда, хуліган, геркулес.

19. Яке слово пов'язують з іменами баронів Каленбергера і Калемберга?

а) пасквіль;
б) кулон;
в) каламбур.

20. Прізвища українців остаточно закріпилися за всіма суспільними верствами у

а) у 12-14 століттях;
б) у 18-19 століттях;
в) у 20 столітті.

21. Назвою лінійного об'єкта вмісті є:

а) оронім;
б) годнім;
в) хоронім.

22. Урбаноніми – це:

а) назви міських об’єктів (вулиць, площ тощо);
б) назви водних об’єктів;
в) назви населених пунктів.

23. Всі ойконіми є відетнонімними у рядку:

а) Боровичі, Пруси, Іваничі;
б) Савинці, Ждани, сороки;
в) Мазури, Печеніги, Татари.

24. Прізвиськами, що вказують на індивідуальні ознаки носіїв, є:

а) Кучерява, Дишля, Громила;
б) Гнатиха, Циганчук, Царенко;
в) Поліщук, Приймак, Братик.

25. Термін „топоніміка” походить :

а) з грецької мови;
б) з латинської мови;
в) є власнеукраїнським словом.